

РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА: ІСТОРІЯ, ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ, АРХІТЕКТУРА, УРБАНІСТИКА
Четверта міжнародна науково-практична конференція

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
БУДІВНИЦТВА І АРХІТЕКТУРИ

РЕГІОНАЛЬНА
ПОЛІТИКА

**РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА:
ІСТОРІЯ, ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ
ЗАСАДИ, АРХІТЕКТУРА,
УРБАНІСТИКА**

**ЧЕТВЕРТА МІЖНАРОДНА
НАУКОВО-ПРАКТИЧНА
КОНФЕРЕНЦІЯ**

**23 листопада
2018 року**

**ЗБІРНИК
НАУКОВИХ
ПРАЦЬ**

ВИПУСК IV

Частина друга

КИЇВ 2018

**Міністерство освіти і науки України
Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального
господарства України
Київський національний університет будівництва і архітектури
Представництво Польської академії наук в Києві
Національна академія державного управління при Президентові України**

Четверта Міжнародна науково-практична конференція

РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА: ІСТОРІЯ, ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ, АРХІТЕКТУРА, УРБАНІСТИКА

23 листопада 2018 року

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

ВИПУСК IV

Частина друга

КИЇВ 2018

УДК 323.171/.174+94(477)+711+72

ББК 66

Р 31

Рекомендовано до друку Вченою радою Київського національного університету будівництва і архітектури, протокол № 17 від 26 жовтня 2018 р.

Редакційна колегія

Куліков П.М. – д.е.н., проф. (голова)

Негода В.А. – перший заступник міністра регіонального розвитку, будівництва та ЖКГ України

Куйбіда В.С. – д.н.держ.упр., проф.,

Собчук Г. – д.т.н., проф.,

Головатий М.Ф. – д.п.н., проф.,

Деревінський В.Ф. – д.і.н., проф.,

Дьомін М.М. – д.арх., проф.,

Івашко Ю.В. – д.арх., проф.,

Ілскі З. – д.п.н., проф.,

Кресіна І.О. – д.п.н., проф.,

Малкевич А. – д.п.н., проф.,

Мамедов А.М. – к.т.н., доц.,

Наумкіна С.М. – д.п.н., проф.,

Павук О. – д.е.н., проф.,

Перекуда Є.В. – д.п.н., проф.,

Плоский В.О. – д.т.н., проф.,

Приймак О.В. – д.т.н., проф.,

Тимохін В.О. – д.арх., проф.,

Шебек Н.М. – д.арх., проф.

Яковлев Д.В. – д.п.н., проф.

Рецензенти:

Горбатенко Володимир Павлович – доктор політичних наук, професор

Товбич Валерій Васильович – доктор архітектури, професор

Матеріали друкуються в авторській редакції.

Регіональна політика: історія, політико-правові засади, архітектура, урбаністика [зб. наук. пр.]. Вип. IV. Матеріали Міжнар. наук.-практ.

Р 31 конф., (Київ, 23 листопада 2018 р.). Мін-во освіти і науки України, Мін-во регіон. розв., буд-ва та ЖКГ України, Київ. нац. ун-т будівн. і архіт-ри та ін. Київ–Тернопіль : «Бескиди», 2018. В 2-х ч. Ч. 1. 316 с.

Оргкомітет дякує Представництву Польської академії наук в Києві, профспілковому комітету КНУБА, керівництву ТОВ «Полісся-2002», а також Хусаїнову Р.В., які сприяли у проведенні конференції та публікації збірника.

ISBN 978-966-206-124-6

УДК 323.171/.174+94(477)+711+72

ББК 66

© КНУБА

ЗМІСТ

ОСВОЄННЯ ПРОСТОРУ ЗАСОБАМИ БУДІВНИЦТВА ТА АРХІТЕКТУРИ: ПОЛІТИЧНІ, ПРАВОВІ, СОЦІОКУЛЬТУРНІ, ТЕХНІКО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ

Шебек Н. М., Бреус А. О.

Донбас і Карпати: пошук векторів спільного розвитку 8

Орленко М.І.

Значення підготовки фахівців-реставраторів для збереження нерухомої культурної спадщини 13

Папржица К.

Політична роль спадщини архітектури доби Гетьманщини в розбудові незалежної України 18

Kuśnierz-Krupa D.

Ochrona zabytków województwa jako ważny czynnik rozwoju Małopolski (w świetle zapisów polskiej Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami) 22

Бачинська Л.Г.

Вплив зовнішньо-державної політики 1955-1985-х років на радянську архітектуру 28

Апанасенко К. І.

Правове регулювання дозвільних відносин у сфері дорожнього руху 34

Банах А. В.

Проблематика і задачі теорії взаємодії природної та антропогенної систем в процесі містобудівного освоєння територій 39

Horbliuk S.A.

Innowacje w zarządzaniu miastem (na przykładzie m. st. Warszawy) 43

Качемцева Л.В., Гелла О.І.

Всеукраїнське будівельне товариство «Будівельна індустрія». Історія виникнення, організаційні форми діяльності та досягнення в першому п'ятиріччі 46

Марковський А. І.

Ітерація архітектури Києва через кризові злами першої половини ХХ ст. 51

Щурова В. А.

Прогностичні підходи в ландшафтно-містобудівних теоріях. Ідеї, концепції, уявлення 57

Алимадад Солтани Али

Перспективное направление и проблемы организации пространства торгово-развлекательных комплексов 62

Резга Кюідер

Проектування мечетей в історичних ісламських традиціях Алжиру як фактор виховання національного світогляду народу 65

Можаровська М.С. Правові норми в будівництві та архітектурі України	72
Семенцова А. Актуальність енергоефективності в сучасному розвитку будівельної галузі України	76

РОЗВИТОК МІСТ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ, ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ

Федулова Л.І. Урбанізація як світовий тренд: виклики для України.....	81
Клюшниченко Є.Є., Осипенко К.В. Врахування ресурсних обмежень для сталого розвитку населених пунктів	86
Гарькавий І. Б., Ігнатенко О. С. Сервісно-орієнтований розвиток сучасних міст: кластерний підхід	91
Kobylarczyk J., Paprzyca K. Marketing urbanistyczny	96
Гербут Н. А. Публічний міський простір та безпека жінок	103
Зінов'єва О. С. Сталий розвиток сучасного міста та сталість територіальної громади	106
Корсак М. В. Проблеми реализации потенциала архитектурной среды городов Приднестровского региона на современном этапе	108
Коцюбанська О.О. Історико-архітектурна спадщина м. Києва у світлі загальноєвропейської практики	114
Кучеренко О.Ю. Механізм державного регулювання вартості житла і житлових послуг для громадян	116
Мошук А.В. Восстановление городской инфраструктуры г. Бреста в первой половине 20-х гг. XX в	121
Хропот С.Г. Вплив землеустрою на якість життєвого простору міста	126
Шпаковська В. Т. «Безбар'єрне» середовище дитячих ігрових майданчиків	130
Задорожня І.Л. Сучасний стан благоустрою міста Києва	133
Івашко О. Д. Арт-кластери як відображення потреб сучасного суспільства.....	136

<i>Qasim Mohammed Basim</i> The development of airport city and aerotropolis	141
<i>Примачок О.А.</i> Особливості організації ділянки закладів культурно-просвітницької діяльності в умовах щільної забудови міста на прикладі світового досвіду	144
<i>Шатірішвілі Д.А.</i> Дослідження якості пасажирських перевезень міським наземним громадським електричним транспортом у столичному місті.....	150
<i>Шишкалова Н.Ю.</i> Про регулювання містобудівної діяльності.....	154
<i>Басак Є. В.</i> Теоретичні передумови розміщення міських громадських центрів в акваторіях	156

УРБАНІСТИКА ТА ТУРИЗМ

<i>Стурнов І.Г.</i> Logistics of urban tourism as part of cities' sustainable development.....	160
<i>Антоненко І. Я., Мельник .І Л., Топчій Д.О.</i> Оцінка стану і тенденцій розвитку круїзного туризму у світі та окремих регіонах.....	164
<i>Бабушко С. Р., Попович С. І.</i> Споживання туристичного продукту в умовах цифрових технологій.....	170
<i>Опанасюк Н. А. Охріменко А.Г.</i> Кластерний підхід у регіональному розвитку туризму.....	176
<i>Антонишин А. П.</i> Концесія як правова форма державно-приватного партнерства в туристичній галузі України	181
<i>Ільницька-Гикавчук Г.Я.</i> Сучасна концепція архітектури готельних підприємств	184
<i>Медведська Л.Є.</i> Вплив соціальних мереж на популяризацію аматорського гірськолижного туризму в Україні.....	187
<i>Ніколаєва Т. М.</i> Туристична привабливість «Київської фортеці»: відголоски минулого та виклики сьогодення	193
<i>Фастовець О. О.</i> Халяльний туризм як напрям розвитку в'їзного та регіонального туризму в Україні.....	196

ІСТОРИЧНІ ТА ЕТНОКУЛЬТУРНІ ЗАСАДИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Васильчук В. М. Фальц-Фейни – засновники «Асканія-Нова»	201
Деревінський В. Ф. Становлення українського національного руху в Галичині у першій половині ХІХ ст.	206
Елизаров С. А. Проекты реорганизации административно-территориального деления БССР в 1970 – 1980 гг.: будущее в прошлом	209
Ковальчук Н. Д., Мудрик В. Г. Феномен Києво-Печерської Лаври як національної святині та перлини архітектури доби українського бароко.....	214
Кобиларчик Ю. Історичні та етнокультурні засади розвитку міст Алжиру – центрів ісламського будівництва	217
Козюра І. В. Микола Гребінка – будівничий північної Пальмири (до 200-річчя від дня народження зодчого).....	220
Криськов А. А. Регіональні особливості в діяльності державних установ іпотечного кредитування в губерніях Правобережної України другої половини ХІХ ст.....	224
Левицька Н. М. Регіональна політика царського уряду в галузі вищої гуманітарної освіти (Наддніпрянина II пол. ХІХ – початок ХХ ст.)	229
Пилипенко О. Є. Регіональна політика та місцеве самоврядування в Україні: історичний аспект	234
Бакуменко О. П. Селянські колективні господарства Сумщини у 1921 -1927 роках.....	240
Гедін М. С. Прояви національного концепту М. І. Костомарова в дискусіях зі слов'янофилами	246
Голиш Г. М., Лисиця Л.Г. Комплексне історико-краєзнавче дослідження сільського регіону: досвід, проблеми, перспективи (на прикладі створення нарисів історії сьогодення Золотоніського району на Черкащині)	252
Єгоров В. В. Історія Києва та Київської землі у творчій спадщині В. Б. Антоновича	260
Малежик Д. І. Нонконформістська художня інтелігенція м. Одеси в 1960-1980 рр	266

Сацький П. В.	
Регіональний розвиток південних областей УРСР після Другої світової війни як передумова інтеграції Криму із Україною	270
Тицький С. І.	
Вплив російського імперського фабричного законодавства 1890-х років на соціально-економічне становище робітництва, бюрократичного і буржуазного секторів промисловості м. Києва	275
Бачинська О. В.	
Вплив політики київських князів на формування релігійного життя історичного Києва	285
Захарчук В. В.	
Одеська головна легенда: порто-франко	291
Коноваленко Г. Б.	
Етнополітичні процеси в Україні в період гетьманату Павла Скоропадського: історіографія проблеми.....	296
Третяк В. П.	
«Технологізація» культури і регіональна політика	301
Оксюковський П. П.	
Методологічні та методичні засади викладу історії української культури: постановка проблеми та пошук шляхів вирішення	307
Деревінський В. Ф., Пащенко І. Б.	
Трипільська протоцивілізація та її місце в історії українського етносу	309
Філіпчук О. Ю.	
Луцькі підземелля	314

ОСВОЄННЯ ПРОСТОРУ ЗАСОБАМИ БУДІВНИЦТВА ТА АРХІТЕКТУРИ: ПОЛІТИЧНІ, ПРАВОВІ, СОЦІОКУЛЬТУРНІ, ТЕХНІКО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ

Шебек Надія Миколаївна, доктор архітектури, професор,

завідувач кафедри містобудування КНУБА,

Бреус Анна Олександрівна, асистентка кафедри містобудування КНУБА

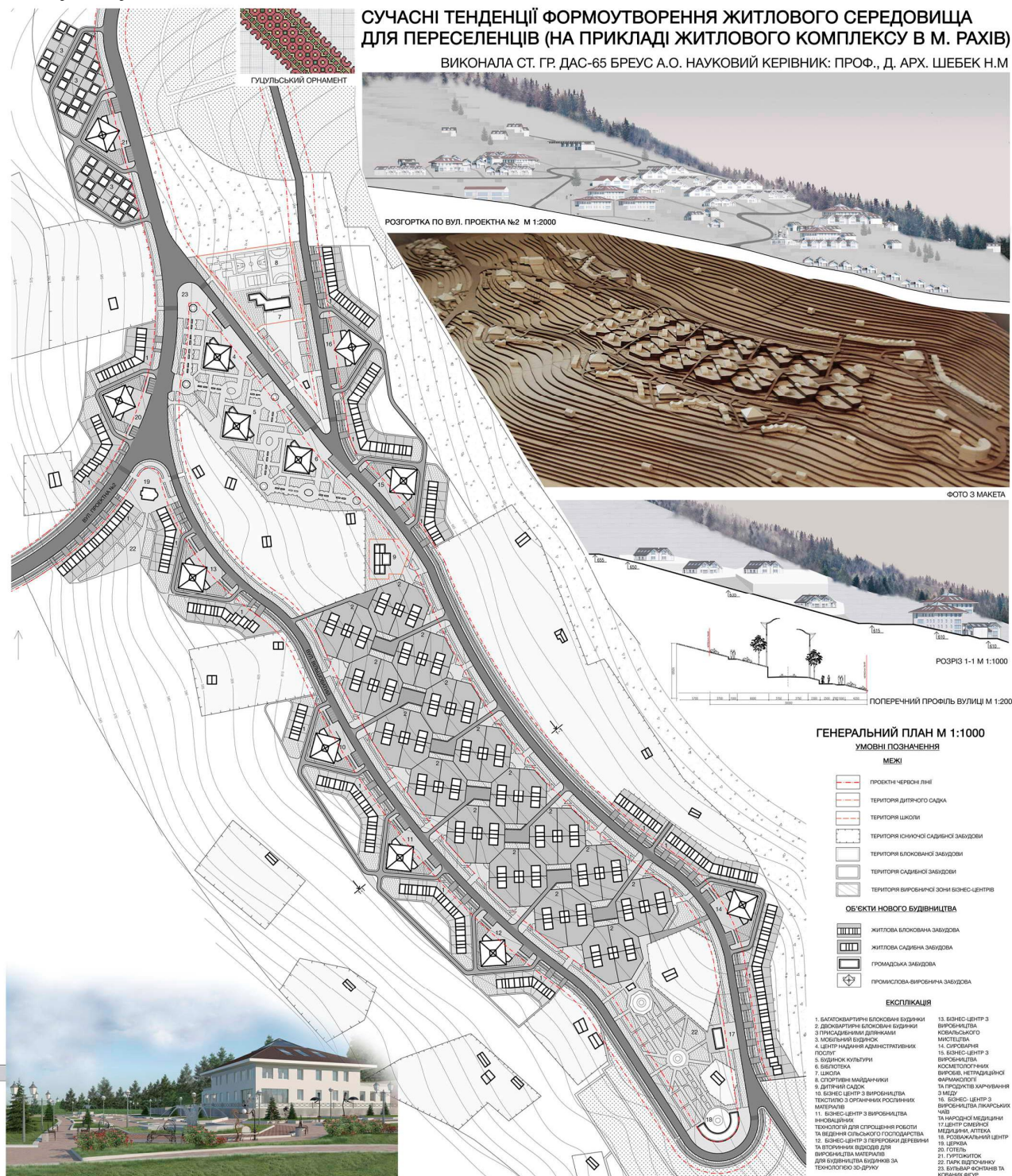
ДОНБАС І КАРПАТИ: ПОШУК ВЕКТОРІВ СПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Україна – це досить строката країна з відмінними природними і соціально-економічними умовами, з ментальною своєрідністю мешканців, з різноманітними традиціями і діалектами, з несхожою архітектурою, з різними болями та проблемами, утім зі спільними для усього населення стратегічними цілями. В незалежності від місця проживання українці прагнуть кращого життя, мають здібності для реалізації своїх намірів і не цураються важкої праці заради їх здійснення. Одною з причин довгої стагнації держави після набуття нею незалежності є відсутність злагоженості у зусиллях, що їх здійснюють жителі різних частин України на шляху регіонального розвитку. Разом з тим, доречне використання етнокультурних надбань і переваг у навичках мешканців різних областей здатне підказати ефективні шляхи розв'язання проблем, від яких страждають вихідці з інших куточків країни, а виграш від такого симбіозу буде спільним як для окремих регіонів, так і для держави в цілому.

Для перевірки цієї гіпотези на архітектурному факультеті КНУБА було проведено наукове дослідження щодо можливостей комфортного сумісного проживання і взаємовигідного співробітництва мешканців східного і західного регіонів України, а його теоретичні результати були впроваджені у проєкті житлового комплексу для вимушених переселенців з Донбасу в м. Рахові (рис. 1).

Українські Карпати – це край з давньою історією, унікальними етнічними особливостями, багатими культурними традиціями, що сформувалися за специфічних природно-кліматичних, політичних і соціально-економічних обставин. Гори ускладнюють умови проживання, ведення господарства та будівництва об'єктів інфраструктури, проте мають значні резерви для розвитку туризму й суміжних з ним сфер малого бізнесу. Цей потенціал сьогодні використовується недостатньо, а іноді й нерозумно, через відсутність продуманої стратегії соціально-економічного розвитку регіону, адже довге безробіття та неможливість

працевлаштування місцевих жителів створили передумови до відтоку трудових ресурсів на заробітки (сезонні та постійні), а дороги, що після дощів чи снігопадів стають непридатними для проїзду автомобільного транспорту, роблять недоступними для туристів готелі та інші заклади обслуговування.

Рис. 1. Фрагмент проекту житлового комплексу для вимушених переселенців з Донбасу в м. Рахові. Вик. Бреус А.О., кер. Шибек Н.М.

Мешканці Донбасу, колись заможного і технічно розвинутого регіону, у 2014 р. зіткнулися з жахом війни. Частина з них була вимушена здійснити з рідної землі і шукати мирного життя на інших територіях країни. Деякі оселилися і в Закарпатті, принісши на його терени нові погляди на застарілі проблеми і нові ідеї щодо їх подолання. З'ясувалося, що високий освітній та кваліфікаційний рівень внутрішньо переміщених осіб зі Сходу може стати додатковим чинником розвитку високотехнологічних галузей виробництва та обслуговування у тих місцях України, де вони знайдуть притулок. За даними Державної служби зайнятості, розподіл ВПО за освітою суттєво відрізняється від освітнього рівня загальної кількості безробітних: особи з вищою освітою становлять понад 70%, із професійно-технічною – 19%, із початковою та середньою – 11%. У той час як серед усіх безробітних частка осіб з вищою освітою становить менше 45%, із професійно-технічною – 35%, із середньою – 20%. Характерним є те, що частка переселенців з вищою освітою переважає в усіх регіонах [1].

Аналіз вихідної ситуації показав, що у м. Рахові доцільно розмістити житловий комплекс для вимушених переселенців з Донбасу. В основу його розробки була покладена ідея узгодження основних життєвих цінностей людини у площині її взаємодії з природою і суспільством, історичними культурними надбаннями і сучасними технологічними досягненнями. Розробляючи проект житлового комплексу для переселенців, потрібно було врахувати як особливості існуючого архітектурного середовища, так і потреби вимушених переселенців. Важливо було не зупинятися на проектуванні житлового притулку для знедолених людей, яким потрібно десь пережити важкі часи і повернутися додому. Головною задачею проекту було формування принципово нового житлового осередку для прогресивно мислячих громадян, повних сил і бажання працювати на радість собі і на користь державі.

Житловий комплекс розраховано на постійне і тимчасове проживання 625 осіб – не тільки переселенців з Донбасу, але і місцевих жителів, іноземних інвесторів, вихідців з інших регіонів України охочих працювати і розвивати малий бізнес та туристичну інфраструктуру Закарпаття. Враховуючи досвід зведення модульних містечок в Україні, а саме в Кривому Розі, Запоріжжі, Дніпропетровську, де вирішувалось лише питання тимчасового проживання вимушених мігрантів [2], виконувалося завдання із забезпечення нових мешканців робочими місцями та усім необхідним культурно-побутовим обслуговуванням. Увага приділялася налагодженню зв'язків між житловим комплексом і містом, між новоприбулими і місцевим населенням.

Поєднання особливостей двох принципово різних регіонів почалось з пошуку художнього образу житлового комплексу. Щоб втілити спільні

національні символи і виразити притаманні регіонам самобутні прояви духовної культури був застосований орнаментальний підхід. Основною фігурою у проекті стала восьмикутна зірка, в українській народній термінології – «повна ружа», тобто розквітла троянда. Схематичне зображення троянд з гуцульської вишивки було перенесене на генеральний план житлового комплексу. Троянда у проекті розглядалася і як спосіб відтворення в архітектурному середовищі колективної пам'яті про втрачену домівку, адже за Донецьком ще за радянських часів закріпилася слава міста троянд.

Відповідь на питання – яким має бути нове житло, підказало порівняння особливостей осель у східному і західному регіонах. Карпатці звикли мати велику територію навколо свого будинку. Саме такі хатинки знаходяться зараз на ділянці проектування. Найпростіше, що можна було зробити, – знести ці шістнадцять стареньких осель і побудувати сучасні житлові об'єкти. Але це б суперечило установці на толерантність відносин між прибульцями і місцевою громадою. Тому існуючі житлові будиночки, хаотично розкидані по схилам гір, було дбайливо збережено. У проекті розвинуто ще одну місцеву традицію – розселення людей вздовж річок і доріг, – житловий комплекс набув форми ланцюга, витягнутого вздовж двох міських вулиць. На відміну від господарів гір, мешканці Донбасу звикли жити щільно: спочатку у великих сезонних бараках, потім в будинках для декількох родин, а ще згодом у блокованих та секційних будинках зі спільними прилеглими територіями для відпочинку. Таке тісне сусідство стало характерною рисою для жителів промислових містечок і селищ. Ця особливість також враховувалася у проектуванні житла. Типи житлової забудови обиралися на основі статистичних даних про основні соціально-демографічні ознаки переселенців. Родини, котрі завжди займалися сільським господарством, запропоновано розселити в блокованих двоквартирних будинках з присадибними ділянками по 630 м². Малоповерхові багатоквартирні блоковані будинки з невеликими земельними ділянками площею 150 м² розраховано на потреби молоді та людей середнього віку, що цікавляться несільськогосподарськими сферами виробництва. Для тих, хто на певний час завітав у м. Рахів або тільки примірюється для остаточного переїзду, передбачено модульні будинки для тимчасового проживання площею 55 м².

Ділянки житлової забудови згруповані навколо громадських територій житлового комплексу, де розміщено громадський центр зі скверами та бульварами, школу, дитячий садок, заклад охорони здоров'я (кабінет сімейного лікаря), православну церкву тощо. Громадський центр розташований на в'їзді на територію житлового комплексу біля школи та православної церкви. До його складу увійшли центр надання адміністративних послуг, будинок культури, бібліотека. Площа ділянки

громадського центру – 1,8 га. Території навколо громадських будівель намічено перетворити на простір для спілкування місцевих жителів, переселенців зі Сходу та гостей м. Рахова. Біля бібліотеки створено місця для відпочинку з фонтанами, а біля будинку культури розташовано дитячі ігрові майданчики і атракціони. Біля центру надання адміністративних послуг заплановано висадити ялину чи смереку для того, щоб у новорічні свята тут можна було організовувати масові заходи. Саме на громадський центр випадає відповідальна місія – познайомити і зблизити людей з різною ментальністю. На цій території заплановано низку заходів, метою яких є збереження глибинного зв'язку вимушених переселенців з «малою батьківщиною». Зокрема, передбачена адаптація звичних для мешканців Сходу елементів оточення до нових умов. Тут місцеві жителі матимуть можливість познайомитись з творами ковальського мистецтва та подивитися на клумби з різними видами троянд та інших квітів, які культивуються у Донецькому краї, відвести дітей до будинку культури чи школи та, повертаючись додому, прогуляться по бульварам з фонтанами.

Значну увагу було приділено організації місць праці на території житлового комплексу. Зокрема, запроектовано сім бізнес-центрів загальною площею 2000 м². Аналіз найперспективніших напрямів розвитку бізнесу на Закарпатті підказав сфери діяльності таких установ. Між багатоквартирними блокованими житловими будинками виділено території для підприємств з переробки відходів деревини та 3D-друку будинків з вторинної сировини; підприємство з виробництва текстилю з органічних рослинних матеріалів; сироварня; підприємства з виробництва косметичних виробів, нетрадиційної фармакології та біологічно-активних добавок з меду; заклади народної медицини, а також підприємства з виготовлення продуктів харчування з карпатських рослин та ягід; осередки впровадження інноваційних технологій у сільське господарство; ковальська майстерня, де виготовлятимуть елементи благоустрою території та устаткування інтер'єрів. Створення бізнес-центрів покликано вирішити проблему працевлаштування не тільки переселенців, але і місцевих жителів. Взаємодопомога, бажання поділитися знаннями і досвідом сприятиме відновленню розвитку бізнесу в м. Рахів.

У підсумку хотілося б зазначити, що розвиваючись протягом багатьох століть незалежно один від одного, Схід і Захід нинішньої України набули цілий ряд відмінностей. Несхожими були мова, ідеологія, релігія, культура, традиції, пам'ять про предків, культ героїв. Різними стали і погляди на своє майбутнє. Нажаль, культурна прірва між частинами країни утворювалася сторіччями. І те, що трапилось на наших очах, це лише наслідок цього процесу. Задача сьогодення – використати обставини, що склалися, для корегування відносин між регіонами та окремими українцями. Об'єднання жителів різних регіонів країни перш за

все має не територіальний, а духовний вимір. Гуртова матеріальна та духовна праця ментально різних людей, налагодження стосунків між ними, порозуміння і бажання відновлювати втрачені зв'язки дасть поштовх до розбудови спільної культури українців.

Багато відмінного між оточенням, де переселенці жили раніше, і тим, у якому вони опинилися внаслідок вимушеної міграції, але є і асоціації, здатні поєднати ці регіони. Кардинальні відмінності полягають у кліматі, екології, характері житлової забудови. А точки дотику можна знайти між наслідками антропогенного тиску на природу та самою природою: абрис штучних насипів з порожніх порід схожі на силуети Карпатських гір, зроблені людиною фонтанами Донеччини подібні на творіння природи – водоспади Карпатського краю, а висаджені у столиці Донбасу понад 30 тисяч куців троянд можна порівняти з дикими виткими трояндами західного регіону.

В запроєктованому житловому комплексі створено комфортні умови для повноцінного життя внутрішньо переміщених осіб у новому для них оточенні, встановлено глибинні зв'язки між новим і покинутим житловим середовищем, організовано високотехнологічне архітектурне середовище дружнє по відношенню до природи. З іншого боку, кожна складова житлового комплексу для переселенців не вступає у протиріччя з потребами місцевих жителів. Більше того, створено умови для об'єднання їх зусиль, яке обіцяє обопільну вигоду, адже вирішення проблем одних людей, допоможе поліпшити життя інших. Досягнення симбіозу між існуючим та новим населенням ґрунтується на розуміння, чим і де саме можуть бути корисні ці люди один одному. Саме цю проблему ми і намагалися вирішити у магістерській роботі.

Список використаних джерел

1. Скільки вимушених переселенців живе в різних областях України? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.slovoidilo.ua/2017/06/20/infografika>.
2. Модульные городки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.segodnya.ua/regions/dnepr/modulnye-gorodki>.

*Орленко Микола Іванович, доктор архітектури, проф. КНУБА,
почесний президент корпорації “Укрреставрація”*

ЗНАЧЕННЯ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ-РЕСТАВРАТОРІВ ДЛЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ НЕРУХОМОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

Виховання національного світогляду і розбудова міцної незалежної держави передбачають дбайливе ставлення суспільства до своєї історико-

культурної спадщини. Досвід розвинених країн свідчить про те, що там приділяється особлива увага збереженню пам'яток архітектури і мистецтва.

Таким чином, архітектурна спадщина є однією з невід'ємних складових державної політики. На жаль, сьогодні в пам'яткоохоронній і реставраційній галузях накопичилось багато проблем, які потребують свого вирішення, і одна з цих проблем пов'язана з відсутністю планової програми підготовки фахівців-реставраторів, що призводить до появи непрофесійних реставрацій і ремонтів, спотворення пам'яток архітектури, історичних об'єктів.

Наука реставрації є складною за змістом, оскільки у сфері своєї практичної діяльності вона синтезує знання багатьох наукових дисциплін [1]. Вона, по суті, є міждисциплінарною і охоплює, окрім архітектури та будівництва, такі наукові дисципліни як археологія, історія, культурологія, мистецтвознавство, фізика, хімія, матеріалознавство, естетика і як інші сучасні науки спеціалізується не на накопиченнях наукових знань, а на проблемах.

Задачі, які вирішуються українськими реставраторами в сучасних умовах, набагато складніші, тим більше, що зараз накопичений великий пласт спеціальної реставраційної інформації щодо причин аварійності будівель і методів її ліквідації, реставраційні методики весь час удосконалюються і поповнюються новими технологіями.

Важлива проблема, яка пов'язана з реставрацією пам'яток, – це автентичність і максимальне дотримання засад консервації, тобто мінімального втручання в першооснову пам'ятки.

Методи дослідження реставрації об'єктів архітектури багато в чому співпадають з загальнонауковими методами. Вибір методів визначається комплексом процедур та задачами дослідження.

Фахова підготовка повинна розпочинатись з рівня середніх навчальних закладів, наступний рівень – це підготовка фахівців в вищих навчальних закладах різного рівня акредитації. Слід зазначити, що, приміром, підготовка архітекторів за спеціалізацією “Реставрація” на останніх курсах повинна відрізнитись від інших спеціалізацій шляхом введення реставраційних дисциплін, отримання практичних навичок при обстеженні об'єктів та стажування в реставраційних майстернях. Професійне зростання молодих спеціалістів згодом продовжується в науково-реставраційних, проектних, експериментальних та виробничих майстернях.

У зв'язку з тим, що за останнє десятиліття значна частина кваліфікованих реставраторів з різних причин припинила свою виробничу діяльність, відбулась зміна поколінь, виникла проблема з нестачею фахівців, здатних виконувати увесь комплекс робіт, що пов'язані з

різними видами реставрації пам'яток архітектури. На сьогоднішній день в державі майже немає атестованих фахівців-реставраторів з окремих видів робіт (штучний мармур, позолотні роботи).

Для вирішення питань підготовки кваліфікованих реставраторів, безпосередніх виконавців консерваційних робіт на об'єктах необхідно, виходячи із специфіки об'єктів реставрації, визначити перелік найбільш складних, навіть унікальних, видів робіт і тих, що є найбільш масовими. Це можливо визначити шляхом аналізу усієї сукупності пам'яток, тих, що містяться у реєстрі, і крім того, тих, що прогнозовано можуть увійти у перелік об'єктів нерухомої культурної спадщини України протягом найближчих десятиліть.

Сьогодні нагальною потребою стала планомірна підготовка науковців і інженерів та архітекторів-реставраторів, які могли б оволодіти поширеними в світі і в Україні сучасними ефективними методами ремонтно-реставраційних робіт і на основі цього досвіду здійснювати відповідно до реставраційних вимог відновлення пам'яток архітектури, які представляють різні історичні періоди і мають різне функціональне призначення.

Така підготовка фахівців - реставраторів робочих професій повинна проводитись на базі науково-реставраційних, проектних, експериментальних та виробничих майстерень, а також у мережі спеціальних вищих і середніх навчальних закладів, виходячи з обсягів підготовки архітекторів та інженерів-реставраторів – 1 тис. фахівців і фахівців робочих професій – 2 – 2,5 тис.

Якщо говорити про планову підготовку науковців-реставраторів, то наукові дослідження повинні охоплювати кілька напрямів, таких як розроблення структури інформаційного забезпечення реставраційної діяльності, системи моніторингу технічного стану пам'яток архітектури; створення і введення експертних систем у сфері реставрації – системи діагностики об'єктів охорони, інтерпретації даних, вибору оптимальних рішень проблем, вибору технологічних рішень, з оцінкою можливих наслідків реалізації технічних рішень, що приймаються, удосконалення науково-методичного забезпечення підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації архітектурних та інженерно-технічних кадрів у сфері реставрації.

Враховуючи складний спектр задач, які стоять перед реставраційною галуззю сьогодні, потрібно:

- створення структури інформаційного забезпечення реставраційної діяльності ;
- створення бази знань у сфері реставрації;
- вибір і адаптація системи управління базами даних (знань) (СУБД);
- підготовка кадрів-реставраторів;

- розроблення проекту експертної системи (експертних систем);
- експериментальне впровадження та передача у виробничу експлуатацію експертної системи.

Відсутність сформованих процедур прийняття рішень в галузі реставрації пам'яток архітектури, структурованої бази знань: логічного виведення і введення інформації, щодо накопичених фактів і правил, при недостатній у співставленні з об'ємами проектно-дослідницьких робіт у сфері відновлення об'єктів нерухомої культурної спадщини кількості фахівців-експертів свідчить про актуальність ставити питання про створення експертної системи (ЕС) з реставраційно-відновлювальних робіт.

Реставраційна діяльність являє собою інтегровану систему правового, інформаційно-аналітичного, науково-технічного, інженерно-технологічного, матеріально-фінансового та кадрового забезпечення процесів збереження та відтворення нерухомих об'єктів культурної спадщини. Наукове обґрунтування перспектив розвитку реставраційної галузі в Україні повинно проводитись з урахуванням моніторингу змін в Державному пам'яткоохоронному реєстрі (кадастрі) і відповідно потреб пам'яткоохоронної діяльності, в тому числі і розрахунок чисельності кадрів.

Аналізуючи основні показники роботи реставраторів за роки незалежності України ми бачимо значне збільшення обсягів робіт з 2000 р. по 2009 р.:

- по науково-проектній діяльності власними силами в 15 раз в грн. і в 2 рази в доларовому еквіваленті;
- по підрядній діяльності генеральний підряд в 14,4 рази в грн., в доларовому еквіваленті 3,4 рази, а власними силами 7,9 рази в грн. і 2,7 рази в доларовому еквіваленті.

Сьогодні спостерігається значне зниження науково-проектних і підрядних ремонтно-реставраційних робіт, що становить 15-20 % від попередніх показників.

Висновки. Проблема полягає в тому, що досі теоретично не обґрунтовано та юридично не зафіксовано поняття реставраційної діяльності у сфері охорони нерухомих об'єктів культурної спадщини, не було розроблено наукового обґрунтування перспектив розвитку реставраційної галузі в Україні, відповідно до динаміки змін реальних потреб пам'яткоохоронної діяльності [4].

Розробка перспективного плану проведення науково-проектних підрядних ремонтно-реставраційних робіт на пам'ятках архітектури і містобудування, розвиток реставраційних організацій і їх виробничих баз має мету визначення направленості ремонтно-реставраційних робіт, їх характеру, складу, обсягів, фінансових (в тому числі по джерелах),

матеріально-технічних і людських ресурсів, включаючи підготовку кадрів. Фактично необхідно робити зведений баланс в державі в галузі реставрації (щорічний або згідно перспективного плану). Перспективний план повинен дати змогу органам охорони пам'яток в державі і регіонах можливість наукового прогнозування і правильного розподілу коштів на реставрацію пам'яток, в першу чергу ліквідацію їх аварійного і незадовільного технічного стану.

Експертні системи у сфері реставраційної діяльності мають певні специфічні властивості, що витікають із особливості предметної області. Доцільно розробити експертні системи в галузі підготовки і перепідготовки фахівців-робітників різних спеціальностей, інженерів, архітекторів, науковців, митців, де вони мають підказувати правильні рішення проблем [3,5].

Для інформаційно-методичного забезпечення реставраційної діяльності мають бути розроблені принаймні чотири групи експертних систем:

- “спостереження” – “моніторинг” пам'яток архітектури;
- “діагностика” – встановлення причинно-наслідкових зв'язків, прогнозування наслідків виявлених ушкоджень, рекомендації по ліквідації наслідків;
- “проекування” об'єктів реставрації по окремих компонентах і елементах будівель та узгодження прийнятих рішень;
- “планування” – виконання ремонтно-реставраційних робіт.

Список використаних джерел

1. Державні будівельні норми України. Реставраційні, консерваційні та ремонтні роботи на пам'ятках культурної спадщини ДБН В.3.2-1-2004. Держбуд України: Київ, 2005. 121 с.
2. ДК 018-2000: Державний класифікатор будівель і споруд (чинний від 01.01.2001). Мега-Нау. К.,1996-2009. Режим доступу: <http://zkon.nau.ua/doc/code=va 507565-00>
3. Демин Н.М. Управление развитием градостроительных систем. Киев, Будівельник, 1991. 193 с.
4. Дьомін М., Дьоміна В., Дмитрієв Л. Загальні принципи документування пам'яток архітектури та містобудування в Україні. *Теорія та історія архітектури*. Київ, 1995. С.129-149.
5. Дьомін М.М., Сингаївська О.І. Містобудівні інформаційні системи. Містобудівний кадастр. Первинні елементи містобудівних об'єктів. Київ, 2015. 216 с.

*Кристина Папржица, докт. хаб., проф. Краківської
Політехніки ім. Т. Косцюшки (Краків, Польща)*

ПОЛІТИЧНА РОЛЬ СПАДЩИНИ АРХІТЕКТУРИ ДОБИ ГЕТЬМАНЩИНИ В РОЗБУДОВІ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

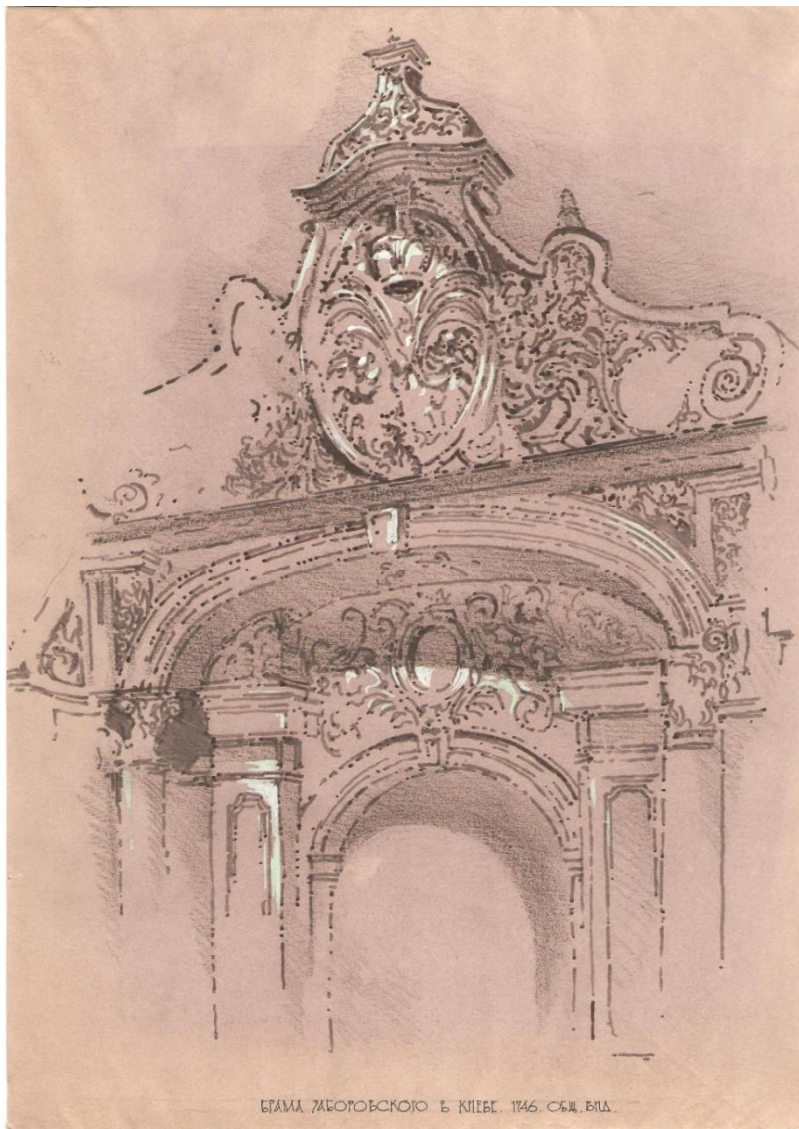

**Рис. 1. Богоявленський Братський монастир на Подолі в Києві
(архівне фото з фондів Ю.В. Івашко).**

Архітектура України представлена різними стилями, які відображали або національне спрямування (народна архітектура, архітектури доби Гетьманщини на землях Правобережної Наддніпрянщини і Лівобережжя (рис.1, 2), український національний романтизм початку ХХ століття), або підпорядковувались загальноєвропейським тенденціям (архітектура доби Середньовіччя, Ренесансу, історизму-еклектизму, модерну), або виражали імперські традиції (класицизм і ампір кінця ХVІІІ – І половини ХХ століття, т.зв. псевдоруський та русько-візантійський стилі ІІ пол. ХІХ-початку ХХ століття).

В сучасних умовах становлення української незалежної держави європейського спрямування особливе місце займає спадщина доби Гетьманщини, яку ще часто називають українським козацьким бароко. Сьогодні ми спостерігаємо на тлі формування незалежної помісної церкви, що храми Київського патріархату будуються саме за взірцем церков доби Гетьманщини, тоді як в церквах Московського патріархату не

Рис.2. Брама Заборовського в Софійському монастирі (мал. з фондів Ю.В. Івашко).

доби Гетьманщини відрізняється надзвичайною різноманітністю, яка втілена в сотнях об'єктів. Можна виділити дві основні групи церков – ті, в яких присутні окремі ознаки європейського бароко в поєднанні з місцевими архітектурно-будівельними традиціями (як правило, їх будували архітектори-іноземці) і ті, які побудовані на принципово інших, в порівнянні з європейським бароко, засадах, а саме на традиціях, започаткованих в українській дерев'яній архітектурі (всефасадність об'ємно-просторової композиції, баштовість композицій з поєднанням в одне

використовуються національні українські форми, навпаки, впроваджуються традиційні форми російської церковної архітектури, або т.зв. русько-візантійський стиль чи традиції синодальної архітектури початку ХІХ століття, основою яких якраз і була заборона будувати церкви в національних формах.

Таким чином, релігійний аспект в Україні сьогодні можна проаналізувати навіть на прикладах об'єктів православної архітектури, оскільки вони є в сучасних умовах виразниками певної ідеології і політики.

Православна церковна архітектура

ціле кількох самостійних об'ємів, відкритих в інтер'єрі до зеніту бані, плани на основі сполучення трьох зрубів або у вигляді грецького хреста).

Таким чином, православна архітектура України виражає певні політичні і національні ідеї.

1. Ідеї, які виражала православна церковна архітектура доби Гетьманщини.

Насамперед слід зауважити, що до більшості пам'яток цього періоду нелогічно застосовувати термін “архітектура бароко”, оскільки окремі групи пам'яток будувались на принципово інших планувальних рішеннях і об'ємно-просторових композиціях, мали принципово інші, порівнянні з європейським католицьким бароко, форми елементів і декор, а замість барокових скульптур одним з основних елементів став багатоярусний різьблений іконостас. Натомість значно більше подібності існує між церквами доби Гетьманщини і дерев'яними церквами на цих територіях, від яких була запозичена структура плану і об'ємно-просторова композиція.

Основна ідея, втілена саме в православних церквах доби Гетьманщини – це втілення в релігійній споруді одночасно і піднесеності до неба і до Бога, і національної ідеї невмирущості українського народу, захисником якого і головним спонсором будівництва церков було козацтво.

2. Ідеї, які виражає православна церковна архітектура Київського патріархату, греко-католицькі і автокефальні церкви.

Використання Київським патріархатом, греко-католицькою церквою і автокефальною церквою саме форм української народної архітектури і церковної архітектури доби Гетьманщини не є випадковим. оскільки ці церкви мають саме національне спрямування. Таким чином, цитування історичних форм-носіїв національної української ідеї має насамперед політичне значення, особливо в очікуванні томосу і остаточного утворення незалежної помісної церкви.

3. Ідеї, які виражала архітектура церков синодального типу і русько-візантійського стилю XIX-XX століть.

В 1801 році вийшла офіційна заборона Синоду будувати церкви в українських національних формах, натомість були впроваджені типові проекти синодальних церков з планом у вигляді видовженого хреста, з дзвіницею над притвором і куполом середохресті. Всі старі церкви перебудовувались в синодальних традиціях, було зіпсовано вигляд багатьох дерев'яних церков, де були замінені куполи і добудовані класицизовані портики. Нові церкви на території тодішньої Малоросії мали зводитись лише за затвердженими типовими проектами, а унікальні проекти мав затверджувати особисто імператор. Це призвело до втрати національної своєрідності в церквах доби класицизму-ампіру.

В другій половині ХІХ століття, в часи панування історизму-еклектизму впроваджуються русько-візантійські традиції. І хоча процес узгодження проектів спростився, вже з'явилась можливість будувати церкви не тільки за типовими проектами, проте це не означало відродження національних традицій в православній архітектурі, оскільки Малоросія знаходилась у складі Російської імперії, і протягом цього періоду нав'язувалась політична і ідеологічна думка про те, що малороси – це ті ж самі великороси, тому у них все спільне і ніякої національної своєрідності тут немає. Основна ідея, яку виражали храми ХІХ-ХХ століть - це ідея канонічної спадкоємності з Візантією і спільність традицій України і Росії, не-існування самотності українського народу.

4. Ідеї, які виражає архітектура церков Московського патріархату.

Московський патріархат виступає проти творення незалежної помісної української церкви і підтримує ідею зв'язків з Москвою. Саме тому в нових храмах Московського патріархату не використовуються форми архітектури, які історично уособлювали незалежність України, а саме форми народної церковної архітектури і архітектури доби Гетьманщини.

Таким чином, в сучасних умовах роль церковної архітектури з суто релігійної та естетичної перетворюється на політичну.

Висновки

Як свідчить історія, завжди на протязі існування людства архітектура не була відокремленою від політичної доктрини і виражала певну ідеологію правлячого класу. Отже, управління масами відбувалось в тому числі і шляхом нав'язування певної ідеології через архітектуру.

В умовах побудови незалежної України слід звернути увагу саме на ту архітектуру, яка є виразником національної ідеї. В різні часи таку функцію виконував національний романтизм, який в різних країнах мав різне забарвлення на основі використання модернізованих народно-стильових форм. В Україні найбільш яскраво національна ідея отримала вираження в дерев'яній церковній архітектурі, в архітектурі доби Гетьманщини і в українському національному романтизмі початку ХХ століття, який спадкоємно виріс з них.

Список використаних джерел

1. Бадан А. Трансформація української ідентичності в умовах глобалізації/ А. Бадан // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Серія: Українознавство. – 2005. – Вип. 9. – С. 33–36.

2. Горбик О.О. Стильові риси архітектури провінційного католицького барокового храму (на прикладі костьолів Київщини і Волині): автореф. дис... канд. архіт.: 18.00.01/ Горбик Олена

Олександрівна ; Київський національний ун-т будівництва та архітектури.
- К., 2003. - 20 с.

3. Дружиніна Г. Національні українські ознаки в сучасній архітектурі (на прикладі архітектури центрального регіону) / Г. Дружиніна // Сучасне мистецтво. - 2005. - Вип. 2. - С. 92-100.

4. Дружиніна А.В. Сучасна архітектура з українськими національними своєрідними ознаками (на прикладі будинків і споруд центрального регіону України) / А. В. Дружиніна // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв . Мистецтвознавство. Архитектура. - 2007. - № 4. - С. 36-50.

5. Іваночко У.І. Формування української ідеї в історіографії як теоретична передумова розвитку національного стилю в архітектурі України / У.І.Іваночко, С.М.Лінда, Л.І.Лучко// Вісн. Нац. ун-ту "Львів. політехніка". - 2009. - № 656. - С.32-37.

6. Історія української архітектури / Ю. С. Асєєв, В. В. Вечерський, О. М. Годованюк та ін.; За ред. В. І. Тимофієнка. – К.: Техніка, 2003. – 472 с.

Dominika Kuśnierz-Krupa

Dr hab. inż. arch., Prof. PK

Instytut Historii Architektury i Konserwacji Zabytków

Wydział Architektury Politechniki Krakowskiej

OCHRONA ZABYTKÓW WOJEWÓDZTWA JAKO WAŻNY CZYNNIK ROZWOJU MAŁOPOLSKI (W ŚWIETLE ZAPISÓW POLSKIEJ USTAWY O OCHRONIE ZABYTKÓW I OPIECE NAD ZABYTKAMI)

Wprowadzenie

Zabytki architektury i urbanistyki stanowią ważny element dziedzictwa kulturowego każdego województwa. Na terenie Małopolski leży szczególnie wiele wartościowych ośrodków z ponadprzeciętnym zasobem kulturowym. Są to zarówno historyczne zespoły urbanistyczne, ruralistyczne jak i zespoły rezydencjonalno-ogrodowe czy kalwarie.

Troska o ich ochronę i rewaloryzację, a także zachowanie dla przyszłych pokoleń wynikające z idei zrównoważonego rozwoju jest obowiązkiem właścicieli tych obiektów, społeczności lokalnych, a także służb konserwatorskich i władz samorządowych. Warto w tym miejscu zacytować ustalenia Karty Ateńskiej z 1931 roku, które wskazują, że „...najlepszą gwarancją dla zachowania zabytków jest szacunek i przywiązanie do nich

samych narodów, (...) te uczucia mogą być w znacznym stopniu wspomagane przez odpowiednie działania władz...”¹.

Ochrona wspomnianych wyżej wartościowych obiektów i zespołów odbywa się przede wszystkim na podstawie zapisów Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, która określa m.in. przedmiot i zasady ochrony, a także obowiązki spoczywające na właścicielu zabytku oraz organach konserwatorskich.

Warto także nadmienić, że zasób kulturowy stanowi cenny czynnik rozwoju regionu gdyż właściwie zrewaloryzowane centra miast zabytkowych czy pojedyncze obiekty mogą uruchomić prężnie działającą turystykę kulturową, która pociągnie za sobą rozwój gospodarczy i społeczny.

Ochrona zasobu w świetle Ustawy

Najważniejszym dokumentem prawnym związanym z ochroną dziedzictwa kulturowego w Polsce jest Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami 23 lipca 2003 roku (z późniejszymi zmianami). Ustawa ta reguluje m.in. sposób opieki i ochrony zasobu, definiuje najważniejsze pojęcia związane z tym procesem, a także zasady opracowywania programów ochrony zabytków i opieki nad zabytkami oraz finansowania prac konserwatorskich.

W świetle Ustawy zabytkiem jest „nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową”. Definicja ta niesie za sobą przesłanie o potrzebie ochrony zabytków dziedzictwa kulturowego, które należą do ogółu społeczeństwa, a ich rewaloryzacja i ochrona jako dobra wspólnego jest naszym obowiązkiem.

Cytowana Ustawa określa także precyzyjnie na czym dokładnie polega ochrona i opieka nad zabytkami i kto jest za nią bezpośrednio odpowiedzialny.

Mianowicie, ochrona zabytków polega przede wszystkim na „podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwale zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie, zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków, udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków, przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę”. Polega też na „kontrolu stanu zachowania i przeznaczenia zabytków” oraz „uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”.

---

¹ Wojewódzki program opieki nad zabytkami w Małopolsce na lata 2014-2017, https://www.malopolska.pl/_userfiles/uploads/kultura%20i%20dziedzictwo/Zabytki/WPONZ%2014-2017.pdf, dostęp: 15.10.2018

Z kolei opieka nad zabytkami, którą sprawuje właściciel lub użytkownik polega przede wszystkim na: prowadzeniu badań naukowych mających na dokumentowanie zabytku i jego stanu; „prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku”, „zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie”, „korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości” oraz upowszechnianiu wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Warto także wymienić co dokładnie podlega ochronie w świetle zapisów omawianej Ustawy. Ochronie podlegają, co jest ważne, bez względu na stan zachowania: zabytki nieruchome, zabytki ruchome oraz zabytki archeologiczne.

W grupie tych pierwszych należy wskazać krajobrazy kulturowe, układy urbanistyczne, ruralistyczne i zespoły budowli, dzieła architektury i budownictwa, dzieła budownictwa obronnego, obiekty techniki, cmentarze, parki, ogrody, a także miejsca upamiętniające ważne wydarzenia historyczne lub inne związane z ludźmi.

Z kolei w grupie zabytków ruchomych należy wyszczególnić dzieła sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej, kolekcje, numizmaty oraz pamiątki historyczne, w tym m.in. militaria, sztandary, pieczęcie i odznaki, wytwory techniki oraz materiały biblioteczne.

Zabytki archeologiczne to pozostałości pradziejowego i historycznego osadnictwa, ale także cmentarzyska, kurhany oraz relikty działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Wszystkie trzy wymienione grupy zabytków podlegają ochronie poprzez zapisy wspomnianej Ustawy, która wymienia sześć form ochrony dziedzictwa kulturowego. Są to: wpis do rejestru zabytków (w przypadku zabytków nieruchomych oraz archeologicznych), wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa (w przypadku zabytków ruchomych), uznanie za pomnik historii, utworzenie parku kulturowego, a także ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego lub w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, względnie jeżeli na danym terenie nie ma miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego – w decyzji o warunkach zabudowy².

Zasób kulturowy województwa małopolskiego

Na zasób zabytków dziedzictwa kulturowego Małopolski składają się, oprócz licznych obiektów wpisanych do gminnych ewidencji, do rejestru

---

² Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z 2003 roku, z późniejszymi zmianami, Dz. U. 2003 Nr 162 poz. 1568, passim, dostęp: 10.10.2018; *Prawo a ochrona dóbr kultury*, P. Dobosz, M. Adamus, D. Sokołowska (red.), Wyd. UJ, Kraków 2014, passim; *Węzłowe problemy prawnej ochrony dziedzictwa kulturowego. Profesorowi Stanisławowi Waltosowi z okazji 85 urodzin przypadających w 2017 roku ofiaruje Koło Naukowe Sekcja Ochrony Dóbr Kultury Towarzystwa Biblioteki Słuchaczy Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego wraz z Gronem Sympatyków*, P. Dobosz, M. Adamus, D. Guzek, A. Mazur (red.), Wyd. Kasper, Kraków 2016, passim.

zabytków, także zespoły i obiekty wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, oraz te, będące pomnikami historii oraz parkami kulturowymi. Można zatem rzec, że omawiany zasób kulturowy województwa małopolskiego chronią wszystkie dostępne ustawowo formy.

Najcenniejszą grupę zabytków tworzą miejsca wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. Warto przy tym przypomnieć, że podstawą utworzenia Listy jest Konwencja UNESCO związana ze światowym dziedzictwem kulturalnym, a także naturalnym, która zaczęła obowiązywać w 1975 roku. W dokumencie przedstawione zostały m.in. kryteria i warunki wpisu na Listę, a także założenia ochrony obiektów Światowego Dziedzictwa³.

W grupie obiektów, które zostały wyróżnione wpisem na Listę są: historyczne centrum Krakowa, kopalnia soli w Wieliczce, niemiecki nazistowski obóz koncentracyjny i zagłady Auschwitz Birkenau, manierystyczny zespół architektoniczno-krajobrazowy oraz park pielgrzymkowy w Kalwarii Zebrzydowskiej oraz drewniane kościoły (położone także na terenie województwa podkarpackiego) - Binarowa, Blizne, Dębno, Sękowa, Haczów oraz Lipnica Murowana.

Ryc. 1 a, b. Manierystyczny zespół architektoniczno-krajobrazowy oraz park pielgrzymkowy w Kalwarii Zebrzydowskiej obecnie. Fot. D. Kuśnierz-Krupa

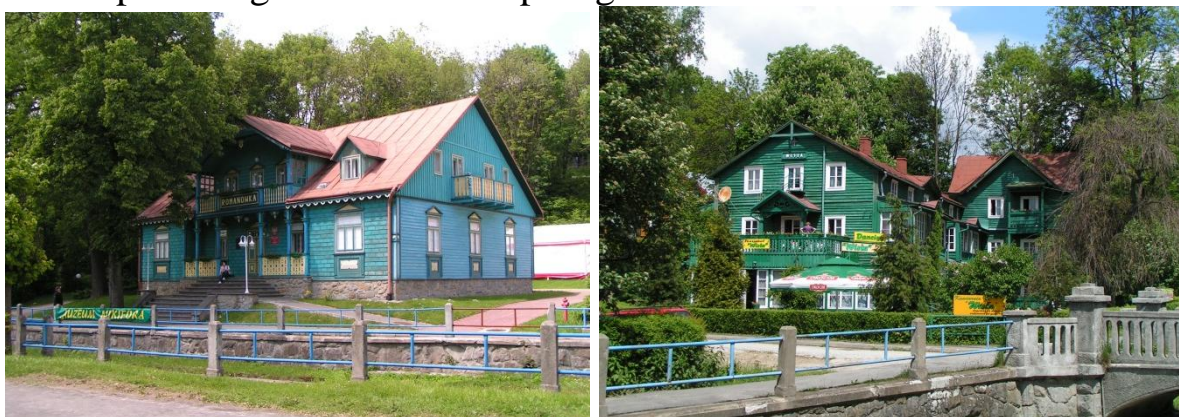
Na terenie Małopolski istnieje także pięć zespołów, które zostały uznane przez Prezydenta RP za pomniki historii. Są to: kopalnia soli w Bochni, ponownie krajobrazowy zespół manierystycznego parku pielgrzymkowego w Kalwarii Zebrzydowskiej, historyczny zespół miasta Krakowa, kopalnia soli w Wieliczce oraz teren historycznej Bitwy Raclawickiej w Raclawicach.

Z kolei małopolskie parki kulturowe to: Park Kulturowy Kotliny Zakopiańskiej oraz Park kulturowy utworzony na terenie Starego Miasta w Krakowie.

³ <http://www.unesco.pl/kultura/dziedzictwo-kulturowe/swiatowe-dziedzictwo/konwencja/>, dostęp: 17.10.2018.

Pisząc o ogromie zasobu zabytków dziedzictwa kulturowego województwa należy także wskazać te obiekty i zespoły, które według Narodowego Instytutu Dziedzictwa szczególnie godnie reprezentują Małopolskę na kulturowej mapie Polski. Jest to zespół fortyfikacji z XIX i XX wieku otaczających historyczne centrum Krakowa zwany Twierdzą Kraków, układ urbanistyczny Biecha jako miasta Rzeczypospolitej na trakcie handlowym, krajobraz kulturowy Doliny Prądnika, krajobraz kulturowy miasta Gorlice, zespół uzdrowiska Krynica-Zdrój, na który składa się zabudowa, urbanistyka oraz zieleń, reprezentujący uzdrowisko karpackie z okresu XIX i XX w., układ urbanistyczny miast Niepołomice oraz Stary Sącz, a także dzieła stylu zakopiańskiego z terenu Zakopanego⁴.

Ryc. 2 a, b. Zabudowa uzdrowskowa Krynicy-Zdrój obecnie. Fot. D. Kuśnierz-Krupa

Dziedzictwo kulturowe a rozwój Małopolski

Dziedzictwo kulturowe stanowi ważny czynnik w życiu każdej społeczności, a co za tym idzie także w procesie jej wszechstronnego rozwoju. UNESCO, będąc organizacją, zabiegającą m.in. o to, aby kolejne pokolenia mogły korzystać z dziedzictwa wypracowało własną definicję dziedzictwa kulturalnego. Według organizacji pojęcie to obejmuje obecnie coraz szerszy zakres, a działalność UNESCO w tej dziedzinie przejawiała się w różnych formach. Dziedzictwo kulturowe uważane jest przez UNESCO za ważny czynnik rozwoju społeczno-gospodarczego, środek poszukiwania dróg porozumienia w regionach dotkniętych konfliktami na tle etnicznym lub religijnym oraz za wyraz różnorodności kulturowej krajów i regionów świata⁵. Ten tok postępowania realizowany jest obecnie w wielu zabytkowych miastach

⁴ Materiały Narodowego Instytutu Dziedzictwa, https://www.nid.pl/pl/Regiony/Malopolskie/Zabytki_w_regionie/, dostęp: 16.10.2018; Materiały Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Krakowie, <http://www.wuoz.krakow.pl/>, dostęp: 16.10.2018.

⁵ <http://www.unesco.pl/kultura/dziedzictwo-kulturowe/>, dostęp: 10.10.2018

europiejskich, gdzie historia, tradycja i zasób kulturowy jest wykorzystywany do promocji oraz wszechstronnego współczesnego rozwoju⁶.

Należy stwierdzić, że działania jakie podejmują na bieżąco władze województwa małopolskiego na rzecz ochrony zasobu zabytkowego, a także poprzez ten zasób rozwoju gospodarczego i społecznego, szczególnie na terenie mniejszych miast, są właściwe i godne najwyższej oceny. Jako przykład można podać rozwój wspomnianej już wcześniej turystyki kulturowej, która w Małopolsce opiera się m.in. na kilkudziesięciu kulturowych szlakach tematycznych. Są to np. Szlak Architektury Drewnianej, Małopolska Trasa UNESCO, Szlak Orlich Gniazd, Szlak Warowni Jurajskich, Małopolski szlak zamków i warowni, Via Regiae Antiqua, Szlak Romański, Szlak Gotycki w Małopolsce - pętla nowotarska, Szlak Renesansu w Małopolsce, Szlak Cysterski, Szlak cmentarzy wojennych z I wojny światowej, Małopolski Szlak Techniki, Młyny Doliny Szreniawy, Szlak Solny, Turystyczny Szlak Kolejowy przez Karpaty Sanktuaria i miejsca kultu religijnego, Szlak Śladami Żydów Małopolskich, Szlak Żydów Tarnowskich, Małopolski Szlak Papieski im. Jana Pawła II Śladami Jana Pawła II, Szlak Greenways – wielokulturowość na gorlickich ścieżkach, Szlak Dziedzictwa Kulturowego Podtatrza, Małopolski Szlak Owocowy oraz Szlak Tradycyjnego Rzemiosła Małopolski. Inicjatywy te nie tylko wpływają pozytywnie na popularyzację dziedzictwa kulturowego województwa, ale sprawiają, że na terenie małopolskich miast i wsi rozwoju się zaplecze turystyczne, które generuje nowe miejsca pracy, a dochody uzyskane z turystyki mogą stanowić podstawę procesów rewaloryzacyjnych⁷.

Literatura

1. Kuśnierz-Krupa D., Krupa M., *Lorsch – dziedzictwo Karolingów. Wstęp do badań nad dziedzictwem kulturowym miasta*, „Wiadomości Konserwatorskie - Journal of Heritage Conservation”, nr 50/2017;
2. Kuśnierz-Krupa D., *Moret-Sur-Loing – cultural heritage, its value and protection*, „JCEEA”, t. 35, z. 65, nr 1, 2018, s. 63-71;
3. Kuśnierz-Krupa D., *Provins as an example of a “live museum”*, „E3S Web of Conferences”, Vol. 49, 2018, s. 1-11;

---

⁶ D. Kuśnierz-Krupa, *Moret-Sur-Loing – cultural heritage, its value and protection*, „JCEEA”, t. 35, z. 65, nr 1, 2018, s. 63-71; D. Kuśnierz-Krupa, *Provins as an example of a “live museum”*, „E3S Web of Conferences”, Vol. 49, 2018, s. 1-11; D. Kuśnierz-Krupa, M. Krupa, *Lorsch – dziedzictwo Karolingów. Wstęp do badań nad dziedzictwem kulturowym miasta*, „Wiadomości Konserwatorskie-Journal of Heritage Conservation”, nr 50/2017, s. 20-29; D. Kuśnierz-Krupa, M. Krupa, *Heppenheim jako modelowy przykład dobrze wykorzystanego potencjału kulturowego małego miasta*, „JCEEA”, t. 34, z. 64, nr 3/2, 2017, s. 161-180.

⁶ https://www.nid.pl/pl/Regiony/Malopolskie/Zabytki_w_regionie/, dostęp: 15.10.2018

4. Kuśnierz-Krupa D., Krupa M., *Heppenheim jako modelowy przykład dobrze wykorzystanego potencjału kulturowego małego miasta*, „JCEEA”, t. 34, z. 64, nr 3/2, 2017, s. 161-180.

5. *Prawo a ochrona dóbr kultury*, P. Dobosz, M. Adamus, D. Sokołowska (red.), Wyd. UJ, Kraków 2014;

6. *Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z 2003 roku, z późniejszymi zmianami*, Dz. U. 2003 Nr 162 poz. 1568;

7. *Węzłowe problemy prawnej ochrony dziedzictwa kulturowego. Profesorowi Stanisławowi Waltosowi z okazji 85 urodzin przypadających w 2017 roku ofiaruje Koło Naukowe Sekcja Ochrony Dóbr Kultury Towarzystwa Biblioteki Słuchaczy Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego wraz z Gronem Sympatyków*, P. Dobosz, M. Adamus, D. Guzek, A. Mazur (red.), Wyd. Kasper, Kraków 2016;

8. *Wojewódzki program opieki nad zabytkami w Małopolsce na lata 2014-2017*,

https://www.malopolska.pl/_userfiles/uploads/kultura%20i%20dziedzictwo/Zabytki/WPONZ%202014-2017.pdf;

9. Materiały Narodowego Instytutu Dziedzictwa, https://www.nid.pl/pl/Regiony/Malopolskie/Zabytki_w_regionie/;

10. Materiały Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Krakowie, <http://www.wuoz.krakow.pl/>;

11. <http://www.unesco.pl/kultura/dziedzictwo-kulturowe/>;

12. <http://www.unesco.pl/kultura/dziedzictwo-kulturowe/swiatowe-dziedzictwo/konwencja/>.

*Бачинська Людмила Георгіївна, кандидат архітектури, доцент,
професор кафедри основ архітектури
та архітектурного проектування КНУБА*

ВПЛИВ ЗОВНІШНЬО-ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ 1955-1985-х РОКІВ НА РАДЯНСЬКУ АРХІТЕКТУРУ

Історія архітектури радянського періоду демонструє нам спадщину 1950-х років як своєрідний стрибок від великомасштабних, пишних за формами, багато декорованих у псевдокласичному стилі з простою і чіткою побудовою архітектурно-просторових композицій комплексів будівель сталінської доби до підкреслених спрощених, надто скромних за формою та прийомами планування, виконаних в індустріальному стилі з дешевих матеріалів та конструкцій заводського виготовлення споруд періоду хрущовської відлиги. З часом поступово в міру просування в обраному у 1955 році напрямку радянська архітектура споруд і

планувально-містобудівна композиція потроху ускладнювалася, зростала висота будинків і поверховість масової забудови, вдосконалювалися конструктивні системи індустріального домобудування, що обов'язково знаходило віддзеркалення у зовнішньому вигляді житлових будинків, а формування об'єктів унікального призначення набувало оригінальності, розчленованості за неповторною геометрією, нібито демонструючи свою замислену архітектором-майстром красу на публічний огляд. Оцей новий напрямок нагадував деякі приклади з країн іншого економічно-політичного напрямлення.

Розмаїття прийомів, форм, архітектурно-планувальних композицій містобудівних ансамблів радянської архітектури і після сталінської епохи продовжувало проголошувати головні тези радянської ідеології у просторовій організації міського середовища (міцної і сильної держави, що гарантує порядок і надійність, буде світле майбуття трудящим масам). І навіть, не зважаючи на спільність способів архітектурного формотворення, на певні ознаки запозичення архітектурних рішень, на однаковість, на деяку типовість у виборі стильових напрямків з європейцями, держава намагалася не просто заявити про себе, а прокричати за допомогою засобів побудови штучного міського оточення про виключність, велич і непереможність соціально-економічної системи і радянського ладу. Прикладів архітектурної схожості достатньо: це й індустріально-технологічний напрямок масового будівництва, що виник у європейській практиці Франції, Великобританії, Німеччини після другої світової війни [1, с. 247-255], чий досвід знайшов подальший розвиток у масовому житловому будівництві Радянського Союзу, і планування житлових районів за диференційованою структурою вільною забудовою і мережею системи культурно-побутового обслуговування (у нових містах Великобританії і проектах Ф. Гібберда [1, с. 303-317; 2], ідеї яких були повторені і значно розвинені на території великої і могутньої радянської держави; і лаконічне вираження тенденцій функціонального стилю німецької школи «Баухауз» у новобудовах другої половини ХХ ст., навіть це просто відверте копіювання архітектурних форм або деяких ідей архітектурного образу з відомих в світі архітектурних споруд [3]. З одного боку претензія на першість в світі по багатьох показниках, з другого – просте запозичення в архітектурі, як і в будівництві, і в техніці, і в побутових приладах тощо.

Що відбувалося в архітектурній практиці зазначеного часу? Чому архітектурно-просторова організація радянських міст та їхніх центрів стала спорідненою закордонному досвіду? Чи може відмінності соціально-економічного стану і політичного устрою не мають значення для формування напрямків культурно-творчої діяльності, до якої відноситься й архітектурно-містобудівна діяльність? В такому випадку за будь-яких

результатів дослідження необхідно створити доказову базу появи певних напрямків в організації міського оточення згідно з потребами радянських людей.

Отже, *об'єктом* наукових пошуків є архітектурно-містобудівне середовище, що формується в містах України починаючи з 1955 року. *Предмет* дослідження – це зміни у напрямках планувальної організації та формотворчо-композиційних прийомах міського оточення у визначений час в порівнянні з попереднім історичним етапом. *Мета дослідження* – виявлення причин та наслідків зміни архітектурно-містобудівного середовища з 1955 року на основі співставлення принципів його формування у 1930-ті – на початку 1950-х років за допомогою розбору соціально-політичної діяльності УРСР у складі Радянського Союзу впродовж зазначеного часу. *Методика* наукових пошуків базується на порівняльному аналізі засобів побудови архітектурно-містобудівного середовища у 1955-1985 роках та з'ясуванні відмінностей від попереднього етапу розвитку радянської архітектури, на зіставленні соціально-політичної діяльності двох періодів 1930-1954 рр. та наступних часів, а також на причинно-наслідковому зв'язку між політичною та культурною діяльністю в галузі архітектури і містобудуванні.

Як відомо впродовж усього періоду існування СРСР та України у її складі дві основних ознаки особливого суспільно-політичного статусу на світовому рівні залишалися незмінними: це – радянська система правління (за первинною ідеєю була сформована на основі низових рад народних депутатів) та соціалістична економічна система (побудована на тотальній державній власності) [4]. То що тоді відбувалося у суспільному та суспільно-культурному житті країни, яка розпочала в методах і формах організації простору для потреб людини притримуватися напрямків, на перший погляд, характерних для держав з іншою системою правління і протилежною економічною системою? Які історично-політичні причини могли сприяти відмові від тривалого попереднього періоду формування архітектури і містобудування на базі революційних надбань в дусі конструктивізму, що відповідав піднесенню народу після жовтневих подій 1917 року, від подальшого укріплення, розвитку та досягнення досконалості за ступенем виразності імперського стилю сталінської доби і такому парадоксальному вибору стильового спрямування в архітектурі після завершення життєвого шляху генералісімуса?⁸

---

⁸ Дивний шлях переживає архітектура радянської держави: спочатку у 1930-ті роки країна як спосіб вираження своєї радянсько-соціалістичної суті повертається до стилю знищеною революцією Російської імперії; у 1955 році знову ж заради тієї самої мети відторгає радянсько-сталінський ампір і спирається на тенденції в архітектурно-просторовій організації міст і формотворенні архітектурних об'єктів капіталістичних країн з не державною, а приватною економікою. Про що це свідчить?

Розглянемо суспільно-політичну ситуацію середини 1950-х років. Як зазначає В. Даниленко [5, С. 5-20] у статті-аналізі економічно-політичного стану СРСР та України у період хрущовської відлиги, у діяльності генсека в той час відбивається процес зміщення акцентів з державно-господарської діяльності з нарощування потужностей військової сили, характерної для сталінського періоду керівництва, на її соціалізацію, програмування головних напрямків діяльності держави на соціальному підґрунті. Реформаторський курс М.Хрущова був спрямований на «розширення меж політичної демократії, прискорений економічний розвиток і поліпшення матеріального життя народу» [5, с. 6]. Тобто внутрішньо-політичні дії були спрямовані на поступове підвищення заробітної плати, забезпечення житлом та продтоварами народу, збільшення частки ВВП на державну підтримку соціальних потреб (безплатну освіту та охорону здоров'я). Це був «кінець мобілізаційної економіки і поступовий перехід до лібералізованої, «м'якої» форми адміністративно-командної системи» [5, с. 9].

Увага до соціальних вимог була характерною для європейських країн, що пережили тяжкі часи другої світової війни. Не зважаючи на відсутність будь-яких коштів на відновлення економіки і післявоєнного будівництва, населення, що поверталось у геть зруйновані міста, опитували щодо вибору напрямків подальшої реконструкції їхніх рідних міст, керівництво погоджувало з ними дії відносно способів наступного формування міського оточення. А.В. Бунін описує процедуру відродження саме таким чином стародавнього німецького міста Фрейденштадт, побудованого на початку ХУІІ ст. на основі квадратного плану з концентрично-квадратним розташуванням вулиць, від якого під час обстрілів залишилася лише купа битої цегли. Але населення міста забажало повернутися в рідний дім, не зважаючи на повну непристосованість історичного планування до умов життя в другій половині ХХ ст., і місто було побудовано [1, с. 268-272]. Таке поважливе ставлення до бажань мешканців пояснюється тим, що європейці, отримавши своєрідне щеплення централізацією політичних режимів в першій половині ХХ ст., зрозуміли значення і цінність особистості.

На відміну від європейського буття соціальні програми Радянського Союзу визначалися державно-партійним керівництвом для трудящих мас, потребували державного фінансування у великих обсягах й участі народу в їх здійсненні, вони охоплювали різні напрямки господарювання, в тому числі надзвичайна увага приділялася сільському господарству, яке забезпечувало радянське населення продуктами харчування і сприяло виконанню партійних завдань подібного типу «наздогнати і перегнати США по виробництву молока, м'яса і масла на душу населення», про яке у травні 1957 року заявив М. Хрущов, прагнучи довести переваги

соціалістичного ладу над капіталістичним [5, с. 9]. Для збільшення темпів нарощування продукції сільського господарства були висунуті гасла «механізації, електрифікації і хімізації», піддана жорсткій критиці травопільна система, що надавала можливості відпочити ґрунту і підвищити його родючість, і була прийнята орієнтація на поширення бобових культур та вирощування кукурудзи.

У зовнішній політиці СРСР розпочало створення соціалістичного табору, що поширювало радянські ідеї на інші країни, Варшавського пакту як протилежної Північно-Атлантичному військовому блоку сили та Ради європейської економічної допомоги. З часом відбувається допомога різноманітного характеру країнам так званого третього світу. СРСР у цей час інтегрує свої надбання в політиці, економіці і культурі в інші держави, розповсюджуючи радянську ідеологію, ідеї господарювання та соціального устрою. Є приклади нав'язування європейським країнам колективної форми сільського господарства, ступеневої мережі культурно-побутового обслуговування, що вже пройшло на той час апробацію і закріпилося у радянській практиці, відмови від хуторського способу організації життя на селі, навіть використання методів проведення реконструкції міст згідно з науковими дослідженнями радянських фахівців [6]. Звичайно, що за таких умов вплив сформованої радянської системи на життєдіяльність інших країн, міжнародна взаємодія з головних напрямків політично-економічних питань сприяли взаємовпливам соціально-культурних тенденцій, в тому числі й архітектурно-містобудівних.

Отже, докорінна зміна внутрішньо-політичної діяльності Радянського Союзу з початком хрущовської відлиги в бік соціалізації програм господарювання, розширення міжнародної діяльності і міждержавних зв'язків, утворення міжнародних організацій, що приймали сумісні рішення на паритетних принципах (ООН, ЮНЕСКО-UNESCO та ін.) означала перехід від закритої для зовнішніх контактів системи сталінського керівництва до міждержавного співробітництва, яке створювало сприятливі умови для ознайомлення із світовим досвідом формування архітектурно-містобудівної практики за світовими аналогами планування і формотворення.

На останок, згадаймо дещо з цитат німецького архітектора Філіпа Мойзера – дослідника радянської архітектури періоду модернізму (індустріального стилю 1955-го та подальших років), який, відповідаючи на різні питання під час інтерв'ю, відмітив: «Архитектура всегда была инструментом политических изменений... Архитектура всегда была и останется самой влиятельной средой искусства». Тобто вона була за часи радянської влади і в період сталінсько-імперського стилю, і хрущовсько-індустріального модернізму інструментом політичного впливу держави на

народ, причому серед інших видів мистецтв – найвпливовішим. Але на сьогодні, як він зазначив, «она просто больше не представляет государственную власть. Она теперь во власти людей. Во власти рынка и бизнеса. Свободные рынки предоставляют больше разнообразия. Архитектура всегда будет искусством пространства. Вопрос только в том, какую идею она будет выражать» [7]. Сучасна архітектура перестала бути знаряддям впливу влади на народ через умови демократизації суспільства, замовником архітектурно-просторової організації міст став соціум, а не політичний режим.

Список використаних джерел

1. Бунин А.В., Саваренская Т.Ф. История градостроительного искусства: В 2-х т. - 2-е изд. – Москва: Стройиздат, 1979. - Том 2. Градостроительство XX века в странах капиталистического мира. – 411 с.
2. Гибберд Ф. Градостроительство. - М.: Изд-во лит-ры по строительству, архитектуре и строительным материалам, 1959. - 346 с.
3. Бархин А. Д. Ар-деко и историзм в архитектуре московских высотных зданий. / Сборник научных статей «Всеобщей истории архитектуры. – Вып.6. - 2013. Режим доступа : http://www.niitiag.ru/pub/pub_cat/voprosy_vseobschey_istorii_arkhitektury_6 ; <http://a-barhin.livejournal.com/967138.html>.
4. Бачинська Л. Г. Вплив політичного режиму СРСР у 1920-1940-ві роки на архітектуру та містобудування України / Multidisciplinary Scientific Edition «Proceedings of the International Scientific Conference «Modern Methodology of Science and Education» - September 18, 2017, Warsaw, Poland - Vol.1. - RS Global S.z O.O., Research and Scientific Group Warsaw, Poland – с.15-20.
5. Даниленко В. Спроби «соціалізації» радянської економіки в роки хрущовської «відлиги» (1955–1965 рр.). / Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей / Відп. ред. В.М. Даниленко.—К.: Інститут історії України НАН України, 2011.— Вип. 16. — 328 с. – С. 5-20.
6. Гольдзамт Э.А., Швидковский О.А. Градостроительная культура европейских социалистических стран. – М.: Стройиздат, 1985. - 478 с.
7. Мойзер Ф. Архитектура всегда была инструментом политических изменений [Электронный ресурс]. Интервью с автором книг «Эстетика пустоты» и «Эстетика панельной застройки». 21.04.2017. Режим доступа : <https://vlast.kz/gorod/22672-filipp-vojzer-nemeckij-arhitektor-arhitektura-vsegda-byla-instrumentom-politiceskih-izmenenij.html>.

*Апанасенко Катерина Іванівна, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент Чернігівського національного технологічного університету*

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДОЗВІЛЬНИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ ДОРОЖНЬОГО РУХУ

Автомобільні дороги є одними з найважливіших інфраструктурних об'єктів будь-якої країни. Одним із засобів забезпечення цілісності (збереженості) автомобільних доріг та безпеки громадян і навколишнього середовища є дозвільний порядок допуску до участі у дорожньому русі транспорту, що перевозить небезпечні вантажі, і великогабаритних, великовагових транспортних засобів. Такий допуск здійснюється шляхом погодження маршруту та видачі дозволу на рух відповідного транспорту. З огляду на актуальну для України проблему якісного стану доріг, потребу інтеграції нашої держави до участі у міжнародних транспортних коридорах, дослідження порушеної теми є своєчасним.

Переліком документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності передбачено два види документів, видача яких пов'язана із забезпеченням організації дорожнього руху: дозвіл на участь у дорожньому русі транспортних засобів, вагові або габаритні параметри яких перевищують нормативні, та погодження маршрутів руху транспортних засобів під час дорожнього перевезення небезпечних вантажів (поз. 76, 97 Переліку документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності, затвердженого Законом від 19.05.2011). Ці документи можна віднести до числа тих дозвільних документів, правовий режим яких пов'язаний із забезпеченням організації громадського простору, руху на дорогах. У статті 29 Закону України “Про автомобільний рух” прямо передбачається така мета видачі дозволів, як збереження автомобільних доріг, вулиць та залізничних переїздів. Зважаючи на можливість обмеження в дозволі швидкості руху великогабаритних та великовагових транспортних засобів залежно від дорожніх умов, габаритів, маси та особливостей вантажу, що перевозиться, можна дійти висновку про ще одну задачу дозвільного порядку перевезень вантажів великогабаритним/ великоваговим транспортом — забезпечення безпеки дорожнього руху.

Повноваження Національної поліції з видачі вказаних дозвільних документів закріплені у статті 53-1 Закону України “Про дорожній рух”, частині 2 статті 16 Закону України “Про перевезення небезпечних вантажів”. Дослідники-адміністративісти відносять видачу й погодження дозвільних документів у сфері безпеки дорожнього руху до такого напрямку діяльності Національної поліції із забезпечення публічної безпеки і порядку, як охоронна діяльність [1, с. 8], або до числа публічно-

сервісних повноважень поліції у сфері прав і свобод людини та інтересів держави [3, с. 35]. Порядок видачі указаних дозволів розглядався в адміністративно-правовій літературі з процедурної точки зору як один із порядків провадження в адміністративній справі [2]; на питанні про повноваження підрозділів поліції видавати відповідні дозволи зупинявся Троян В.А. [3, с. 36 - 37].

Правовий режим дозволу на участь у дорожньому русі великовагових і великогабаритних транспортних засобів врегульований статтею 29 Закону “Про дорожній рух”, постановою КМУ “Про проїзд великогабаритних та великовагових транспортних засобів автомобільними дорогами, вулицями та залізничними переїздами” від 18.01.2001 № 30, “Про заходи щодо збереження автомобільних доріг загального користування” від 27.06.2007 № 879.

Габаритно-ваговий контроль транспортних засобів на автомобільних дорогах загального користування здійснюється Укртрансбезпекою, її територіальними органами та уповноваженими підрозділами Національної поліції. Контроль за наявністю у водіїв великовагових та великогабаритних транспортних засобів дозволу на рух здійснюють уповноважені підрозділи Національної поліції та територіальні органи Укртрансбезпеки, які здійснюють габаритно-ваговий контроль (пп. 3, 15 постанови КМУ від 27.06.2007 №879).

Згідно з пунктом 4 постанови КМУ від 18.01.2001 № 30 рух великовагових та великогабаритних транспортних засобів автомобільними дорогами, вулицями та залізничними переїздами здійснюється або на підставі відповідного дозволу на участь у дорожньому русі транспортних засобів, виданого перевізникові уповноваженим підрозділом Національної поліції, або документа про внесення плати за проїзд таких транспортних засобів. Такі дозволи видаються управліннями безпеки дорожнього руху Департаменту превентивної діяльності Національної поліції України та відділами безпеки дорожнього руху управлінь превентивної діяльності Головних управлінь Національної поліції в областях та місті Києві виключно через ЦНАП.

Для отримання дозволу перевізник або уповноважена ним особа подає: заяву, в якій зазначаються заплановані строки проїзду транспортного засобу, маршрут руху, геометричні (висота, ширина, довжина) і вагові (загальна вага, осьові навантаження) параметри транспортного засобу, інформація про вантаж, найменування, адреса, телефон перевізника та прізвище відповідальної за перевезення особи; копії погоджувальних документів з власниками вулично-дорожньої мережі, залізничних переїздів, мостового господарства, служб міського електротранспорту, електромереж, електрифікації, електрозв'язку щодо проїзду автотранспорту; документ, що підтверджує внесення плати за

оформлення дозволу.

Рішення про видачу або відмову у видачі дозволу приймається уповноваженим підрозділом Національної поліції у триденний строк.

Щодо погоджувальних документів із власниками вулично-дорожньої мережі, то в першу чергу мова йде про погодження від представників власників автомобільних доріг загального користування та вулиць і доріг населених пунктів — від Укравтодору та органів місцевого самоврядування. Згідно з п. 10 постанови КМУ від 18.01.2001 № 30 якщо маршрут проходить вулицями населених пунктів, видача дозволу погоджується з власниками автомобільних доріг, вулиць та залізничних переїздів або уповноваженими ними організаціями, які відповідають за експлуатаційне утримання цих доріг, вулиць та залізничних переїздів.

Видача дозволу на участь у дорожньому русі великовагових і великогабаритних транспортних засобів перебуває у прямій залежності від погодження маршруту перевізника Укравтодором, якщо маршрут проходить автомобільними дорогами загального користування. Згідно з п. 32 постанови КМУ від 27.06.2007 № 879 перевізник, який має намір використовувати великоваговий та/або великогабаритний транспортний засіб, зобов'язаний не пізніше ніж за три доби звернутися до уповноважених Укравтодором підприємств із заявою про видачу погодження маршруту. Дозвіл на рух великовагового та/або великогабаритного транспортного засобу після отримання погодження маршруту видається уповноваженим підрозділом Національної поліції через центри надання адміністративних послуг.

Погодження від власників переїздів, мостового господарства, служб міського електротранспорту, електромереж, електрифікації, електрозв'язку оформляються лише за умов, визначених у пунктах 11, 12 постанови КМУ від 18.01.2001 № 30.

Дозвіл на участь у дорожньому русі видається на одноразовий проїзд великогабаритного та великовагового транспортного засобу. У разі здійснення постійних проїздів по одному маршруту тим самим транспортним засобом дозвіл може видаватися на кілька проїздів, але не більше ніж на три місяці (п. 7 постанови КМУ від 18.01.2001 № 30).

Названою вище постановою КМУ 2001 року передбачені загальні підстави відмови у видачі дозволу (п. 35), а також міститься посилання на невидачу та “припинення” дії дозволу (п. 8). Зокрема, дозвіл на проїзд великогабаритних транспортних засобів автомобільними дорогами та вулицями не видається або дія дозволу припиняється, якщо на таких дорогах і вулицях може виникнути підвищена небезпека для учасників дорожнього руху або транспортні затори. Ця правова норма кореспондується із пунктом 35 постанови КМУ від 27.06.2007 № 879, згідно з якою рух великовагових та/або великогабаритних транспортних

засобів може бути тимчасово обмежено або заборонено у разі настання погодно-кліматичних умов, за яких експлуатація таких транспортних засобів може призвести до значного пошкодження автомобільних доріг або негативно позначитися на безпеці руху. Профільним Законом України “Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності” не передбачено такого правового інструменту, як припинення дії дозволу. З огляду на положення ч. 1 ст. 4-1 цього Закону про встановлення Кабінетом Міністрів України порядку проведення дозвільної (погоджувальної) процедури центральними органами виконавчої влади, їх територіальними органами, припинення дії дозволу можна вважати допустимим. Невидачу дозволу можна розуміти як відмову у видачі дозволу, що має бути здійснена у порядку, визначеному профільним Законом та відповідною постановою Уряду України.

На нашу думку, правовий режим аналізованого дозволу слід кардинально змінити в інтересах заявників. Зважаючи на перелік документів, які надаються для отримання дозволу, завданням дозвільного органу — Національної поліції — в аналізованих дозвільних правовідносинах виступає контроль наявності у перевізника погоджень маршруту руху великовагового/ великогабаритного транспорту із власниками (управителями) об'єктів вулично-дорожньої мережі, іншої транспортної інфраструктури і системи зв'язку та контроль здійснення оплати за проїзд. Відповідною інтересам і перевізників, і публічним інтересам була би процедура, за якої перевізник звертався би за дозволом до органів Національної поліції через ЦНАП, а адміністратори ЦНАП здійснювали би збір необхідних погоджень для перевізника, як це передбачається в Законі України “Про адміністративні послуги” (п. 2 ч. 5 ст. 13). Саме за таких умов діяльність ЦНАП, дозвільних органів та органів, що погоджують видачу дозволу, носила би характер адміністративної послуги. На сьогоднішній день не доводиться говорити про видачу дозволу на участь у дорожньому русі як про надання адміністративної послуги органами Національної поліції. Адже перевізники мають самостійно отримати поза ЦНАПом, безпосередньо від уповноважених органів масу погоджень і надати їх дозвільному органу. Сервісний характер взаємовідносин між перевізниками великовагових і великогабаритних вантажів та органами Національної поліції лише задекларований у нормативних актах. Тому важко погодитись із дослідниками-адміністративістами, які стверджують протилежне [3; 4].

У разі здійснення дорожнього перевезення небезпечних вантажів перевізник зобов'язаний розробити та погодити з органами Національної поліції маршрути й режими перевезення небезпечних вантажів (ч. 2 ст. 8 Закону України “Про перевезення небезпечних вантажів”). Під маршрутами руху слід розуміти залізничні шляхи,

автомобільні дороги, внутрішні водні шляхи, морський та повітряний простір, де дозволено рух транспортних засобів, які перевозять небезпечні вантажі (ст. 1 Закону “Про перевезення небезпечних вантажів”). Важливо підкреслити, що до Переліку документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності віднесено погодження маршрутів руху транспортних засобів лише під час дорожнього перевезення небезпечних вантажів (поз. 97 Переліку).

Правила дорожнього перевезення небезпечних вантажів затверджені наказом МВС України від 26.07.2004 № 822. Погодження дорожнього перевезення передбачає узгодження з Державною автомобільною інспекцією МВС України руху транспортних засобів конкретними вулицями й дорогами, яке обумовлює недопущення проїзду через комерційні або житлові райони, екологічно чутливі райони, промислові зони з небезпечними об'єктами або дорогами транспортних засобів, що становлять серйозну фізичну небезпеку для учасників руху; вимоги щодо руху та стоянки під час несприятливих погодних умов, землетрусів, аварій, страйків, громадських безпорядків або військових дій; обмеження руху транспортних засобів у певні дні тижня або року (п. 1.6 Правил).

Порядок погодження маршруту руху транспортного засобу під час дорожнього перевезення небезпечних вантажів врегульовано у розділі 10 Правил. Зокрема, визначено види небезпечних вантажів, перевезення яких вимагає отримання погодження, перелік документів, необхідних для здійснення погодження, й підстави відмови у його видачі. За оформлення погодження справляється плата. Рішення про видачу або відмову у видачі погодження маршруту руху транспортного засобу під час дорожнього перевезення небезпечних вантажів приймається підрозділами Державтоінспекції МВС України в десятиденний строк. За загальним правилом, погодження видається строком на три місяці. Якщо документи, на підставі яких видавалось погодження, мають менший строк дії, погодження видається на менший строк. Передбачається електронний облік (база) виданих погоджень маршрутів руху транспортних засобів під час дорожнього перевезення небезпечних вантажів.

Особливістю правового режиму погодження є: специфічні підстави його переоформлення (п. 10.3 Правил); додаткові підстави для анулювання погодження (п. 10.3 Правил); можливість внесення змін до маршруту руху працівниками Державтоінспекції МВС України на місцях, якщо на маршруті перевезення небезпечних вантажів виникає підвищена небезпека для учасників дорожнього руху (несприятливі погодні умови, дорожньо-транспортні пригоди, інші надзвичайні події).

Отже, правовий режим аналізованих дозволів має свою специфіку. По-перше, їх видача потребує достатньо оперативних дій Національної поліції. По-друге, дозвільні органи в односторонньому порядку вправі

приймати рішення про умови дії дозволів, що змінюють дії перевізників, які отримали дозвіл (наприклад, внесення змін до маршруту руху транспорту, що перевозить небезпечні вантажі). Такі особливості пояснюються умовами здійснення господарської діяльності з перевезення вантажів автомобільними дорогами, що потребує оперативного реагування на надзвичайні ситуації.

Порядок видачі дозвільних документів у сфері організації та забезпечення безпеки руху на автомобільних дорогах достатньо детально врегульовано на підзаконному рівні. Це є звичайною ситуацією для правового режиму дозвільних документів у сфері господарювання, хоч і суперечить вимогам ч. 1 ст. 4 Закону “Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності”. На нашу думку, необхідно кардинально переглянути правове регулювання дозволу на участь у дорожньому русі великовагових і великогабаритних транспортних засобів, забезпечивши сервісний характер взаємовідносин між перевізниками та органами Національної поліції.

Список використаних джерел:

1. Батраченко О.В. Форми правоохоронної діяльності Національної поліції щодо забезпечення публічної безпеки та порядку в державі // Форум права. 2016. № 2. С. 5 — 10.
2. Пефтієв О.В. Дозвільно-ліцензійний порядок організації перевезень пасажирів і вантажів автомобільним транспортом // Часопис Академії адвокатури України. 2012. № 17 (4). С. 1-6.
3. Троян В.А. Особливості публічно-сервісних повноважень Національної поліції у сфері прав і свобод людини та інтересів держави // Наше право. 2017. № 1. С. 33 - 42.
4. Шатрава С.В. Правове регулювання процедури надання адміністративних послуг органами внутрішніх справ: питання законодавчого закріплення // Право і суспільство. 2015. № 6-2. Ч. 2. С. 152 — 158.

*Банах Андрій Вікторович, кандидат технічних наук, доцент,
докторант кафедри міського будівництва КНУБА,
доцент кафедри міського будівництва та господарства ЗДІА*

ПРОБЛЕМАТИКА І ЗАДАЧІ ТЕОРІЇ ВЗАЄМОДІЇ ПРИРОДНОЇ ТА АНТРОПОГЕННОЇ СИСТЕМ В ПРОЦЕСІ МІСТОБУДІВНОГО ОСВОЄННЯ ТЕРИТОРІЙ

В умовах концепції сталого розвитку задачі планування та забезпечення збалансованого розвитку міста є комплексними та містять, зокрема, містобудівні, архітектурні, інженерно-будівельні, екологічні,

соціально-економічні та інші аспекти. Місто, як надскладна система, складається з багатьох систем і підсистем, які взаємодіють між собою та одночасно є взаємозалежними. Їх можна розділити на дві великі групи – природну та антропогенну містобудівні системи. Взаємні зв'язки всіх систем необхідно враховувати при вирішенні питань належної експлуатації та збереження існуючої забудови, а також містобудівного освоєння, розвитку та реконструкції території. При цьому важливими завданнями є визначення, аналіз ступеню впливу факторів взаємодії природної та антропогенної систем та їх складових протягом всього часу використання й експлуатації території [1, с. 16].

Особливо це стосується сформованих міст (зокрема історично), де одночасно з вищевказаними розв'язується задача реконструкції забудови та територій взагалі задля збільшення та модернізації житлового фонду, покращення санітарно-гігієнічних умов проживання людей, створення рекреаційних міських об'єктів, розміщення нових громадських закладів тощо за умов ефективного використання територій. Сьогодні, наприклад, залишаються невирішеними питання комплексного містобудівного аналізу можливості нового будівництва на територіях з існуючою забудовою та його впливу на розташовані поруч будівлі та споруди з метою запобігання стрімкого погіршення їх технічного стану та суттєвого скорочення терміну експлуатації [2, с. 369].

Крім того, задача створення нових корисних площ будь-якого призначення вирішується шляхом забудови внутрішньоквартального простору, не призначеного для цього (в розріз генеральним і детальним планам), а також надбудов і прибудов при реконструкції окремих будівель.

Територіальне планування, міське будівництво, містобудування в сучасних умовах розвитку населених пунктів і суспільства потребують вдосконалення теоретичної бази та практичних здобутків, особливо у напрямку належної експлуатації та реконструкції забудови міст. При цьому необхідно вирішувати окремі інженерно-технічні, соціально-економічні, екологічні проблеми формування життєвого середовища – складного, комбінованого, такого, що одночасно проявляє властивості природної та антропогенної систем, починаючи з рельєфу та ґрунтових умов і закінчуючи щільністю та висотністю забудови.

Містобудівний аналіз території, що передує її освоєнню (збудові) або реконструкції має ставити за мету прогнозування наслідків [3, с. 131] та ступеню їх впливу в довготривалій перспективі як на природні компоненти середовища, так і на антропогенні (будівлі та інженерні споруди, інші об'єкти архітектури). Тому забезпечення належної надійної експлуатації території слід закладати ще на етапах планування містобудівного освоєння територій та їх інженерної підготовки з

відображенням у генеральних планах, детальних планах територій, планах зонування та іншій містобудівній документації.

Саме багатовекторний прогностичний аналіз природних умов території, виходячи з їх особливостей, може надати можливість створити оптимальну функціонально-планувальну структуру міста з чітким розташуванням районів забудови хоча б на нормативний термін її експлуатації. В процесі такого аналізу досліджується вплив забудови міста та всього, що пов'язане з нею (антропогенної системи), на природні умови (природну систему), змінення природних умов в довгостроковій перспективі та, відповідно, реактивний вплив змінених природних умов на об'єкти забудови.

При зміненні природних умов території постає проблема стійкості природної системи міста під дією антропогенних факторів. Відповіді на питання, наскільки можна впливати на природну систему без суттєвого її змінення та які заходи інженерної підготовки слід застосовувати, щоб одночасно мінімізувати додаткове антропогенне навантаження на територію та максимально зберегти початкову стійкість природної системи.

Результатами прогнозування наслідків містобудівного освоєння територій може бути оцінка варіантів планувальних рішень і будівельного зонування, підбір варіантів інженерної підготовки з оцінкою витрат на захист території, а також оцінка економічних збитків при порушенні стійкості території в довгостроковій перспективі.

Стосовно реконструкції територій слід зазначити, що комплексній забудові більшості міст характерно непропорційний розвиток і незавершеність житлових районів і мікрорайонів. В сучасних умовах комплексна реконструкція міської забудови може бути важливою частиною вирішення задачі забезпечення житлом.

Теорія та методологія взаємодії природної та антропогенної систем в процесі містобудівного освоєння територій спрямована на розробку наукових основ і практичних рекомендацій, які об'єднували би в одну задачу весь комплекс теоретичних, науково-технічних, інженерно-будівельних, екологічних і соціально-економічних питань, а також на вироблення рішення шляхом багатофакторного аналізу забудованих територій або таких, що тільки плануються до забудови, з метою їх комплексної реконструкції або забудови.

В рамках теорії, що розробляється, досліджуються фактори впливу в підсистемах «територія – нова забудова» та «територія – існуюча забудова – нове будівництво» та прогнозуються наслідки такої взаємодії, на основі яких в залежності від обсягів і ризиків впливу на стійкість міської території можна отримати масштаби та характеристики передбачуваної необхідної інженерної підготовки, а також виробити підходи до

перспективного планування забудови та реконструкції груп будівель і оцінювання територіально-будівельних ресурсів. У процесі містобудівного проектування та територіального планування це дозволить планувати просторовий розвиток забудови, її щільність, оцінку потенційних територіальних ресурсів (мінімальних ділянок розміщення і максимальної висотності забудови) із збереженням існуючої забудови міста.

Концепція зонування міських територій може бути побудована на виявленні взаємозв'язків між характеристиками та особливостями території, забудови (існуючої або запланованої), передбаченого будівництва, заходів інженерної підготовки території, показниках стійкості території. Така концепція має бути основою перспективного планування освоєння або реконструкції міських територій з метою забезпечення їх раціонального використання та експлуатації, збереження та розвитку забудови, і має бути відображена у генеральних планах і проектах детального планування територій як основних документах, що визначають і вирішують задачі комплексного територіального планування.

При цьому необхідно проводити науково-технічний аналіз можливостей проведення забудови або реконструкції окремих ділянок міської території на основі створення та вдосконалення ефективних методів розрахунку і досліджень об'єктів міського будівництва, а також здійснення наступного інженерно-будівельного супроводу заходів з інженерної підготовки міських територій та відповідним плануванням містобудівної діяльності.

Загалом це дозволить планувати і розвивати міську забудову та проектувати реконструкцію об'єктів існуючої забудови, здійснюючи перехід від проектування і будівництва окремих будівель і споруд до комплексного планування забудови та реконструкції кварталів, мікрорайонів і районів міста, забезпечуючи збереження нової та існуючої забудови у задовільному технічному стані та її безпечну експлуатацію впродовж як мінімум нормативного терміну.

Формування загальної концепції сталого розвитку міста має враховувати всі аспекти збалансованого розвитку великих мегаполісів та всіх його основних складових елементів із відображенням у державній регуляторній політиці на основі об'єктивних досліджень, науково-технічного обґрунтування та інженерно-будівельного супроводу, що мають стати базою для розробки ефективної містобудівної політики, перспективних програм, стратегій розвитку, генеральних планів тощо.

Принципи зонування міських територій для їх містобудівного освоєння, забудови або реконструкції з прогнозуванням можливих наслідків у довгостроковій перспективі надають підґрунтя для

збалансованого підходу до вирішення містобудівних проблем з відповідною містобудівною політикою забудови, наприклад, вільних внутрішньоквартальних просторів (сьогодні це нагальне гостре і болюче питання), яка є одним з найголовніших і перспективних завдань та дозволить функціонально впорядкувати існуючу забудову та поліпшити цим структуру міського землекористування, а також забезпечити максимальну стійкість території під впливом антропогенних факторів.

Окрім використання результатів у практиці містобудування та територіального планування, теорія і методологія взаємодії природної та антропогенної містобудівних систем може бути підґрунтям для подальших наукових досліджень і практичних розробок за напрямками розробки моделей процесів реконструкції міської забудови та містобудівного освоєння територій в цілому, обґрунтування містобудівних рішень з планування нової забудови та реконструкції існуючої, планування розвитку міста, здійснення оцінки наслідків містобудівних рішень з освоєння нових територій і реконструкції територій, що експлуатуються, на стадіях передпроектної проробки, вдосконалення нормативної бази планування забудови та реконструкції міських територій тощо.

Список використаних джерел

1. Банах А. В. Причинно-наслідковий зв'язок факторів взаємодії природної та антропогенної систем в процесі містобудівного освоєння територій / Банах Андрій Вікторович // Проблеми розвитку міського середовища : науково-технічний збірник. – К.: НАУ, 2018. – Вип. 1 (20). – 251 с. – С. 13-23.

2. Прусов Д. Е. Теорія та методологія прогнозування наслідків інженерної підготовки перетворення міських територій зі щільною забудовою та складними геологічними умовами: дис. ... докт. техн. наук : 05.23.20 / Прусов Дмитро Едуардович. – К., 2015. – 429 с.

3. Осітнянко А. П. Планування розвитку міста / Осітнянко Андрій Петрович. – Київ: КНУБА, 2005. – 386 с.

*Horbliuk S.A., kandydat nauk zarządzania państwowego,
docent Katedry Zarządzania Regionalnego, Samorządu
Terytorialnego i Zarządzania Miastem Narodowej Akademii
Zarządzania Państwowego przy Prezydencie Ukrainy*

INNOWACJE W ZARZĄDZANIU MIASTEM (NA PRZYKŁADZIE M. ST. WARSZAWY)

Blisko dwie trzecie ludności Europy żyje w miastach, na obszarach podmiejskich lub innych obszarach zurbanizowanych [3] i według prognozy ten

odsetek będzie wzrastać. Procesom urbanizacyjnym towarzyszą zmiany rozwojowe. Z jednej strony miasta są centrami kreatywności i źródłem bogactwa. W nich panuje sprzyjający klimat dla rozwoju nauki, techniki i innowacji oraz skupia się największy odsetek ludności posiadającej wykształcenie wyższe. Z drugiej – miasta to również miejsca kumulacji problemów, takich jak: bezrobocie, segregacja społeczna i przestrzenna, ubóstwo, problemy ekologiczne. Niekontrolowany rozwój miast niesie ze sobą wiele różnych zagrożeń dla środowiska naturalnego i społeczeństwa.

Próby rozwiązania zdefiniowanych problemów skłaniają najpierw do zmiany sposobu myślenia o zarządzaniu miastem. Szansę na dobrą przyszłość miasta stwarza jego innowacyjność jako konieczność wynikająca z rozwijającej się gospodarki, zrównoważonego rozwoju oraz potrzeb i oczekiwań mieszkańców. Od władzy miasta zależy jakie będą odpowiedzi na te wyzwania.

Niektóre miasta nauczyły się zarządzać w sposób innowacyjny i wypracowały nowatorskie rozwiązania stosowane w polityce miejskiej (instytucjonalne, organizacyjne, produktowe, techniczne, technologiczne i in.). Wskazują na to zarówno przykład m. st. Warszawy, w którym samorząd terytorialny aktywnie wprowadza innowacje w zarządzaniu miastem.

Każde miasto potrzebuje strategii, czyli określenia tego, jak chce się rozwijać w długim okresie. Obecnie dla Warszawy ten dokument ma nazwę Strategia „Warszawa 2030” [1]. W procesie jej przygotowania wykorzystano innowacyjne metody zbierania danych i analiz oraz włączania w prace nad strategią członków społeczności lokalnej i pozostałych interesariuszy. W celu opracowania strategii, przez dwa lata prowadzono prace z udziałem mieszkańców, przedsiębiorców, organizacji pozarządowych, instytucji otoczenia biznesu, przedstawicieli władz miasta reprezentujących różne opcje polityczne, specjalistów z urzędu, ekspertów oraz innych zainteresowanych rozwojem Warszawy. Zebrane opinie i sugestie stanowiły punkt wyjścia do definiowania poszczególnych zapisów dokumentu.

Według Strategii „Warszawa 2030” wizja definiuje miasto w 2030 roku, określając ją w trzech wymiarach [1, p. 13]:

– aktywni mieszkańcy – Warszawa to jej mieszkańcy (podążają własną drogą, rozwijają zainteresowania, realizują marzenia i zawodowe ambicje, ale wspólnie angażują się w życie miasta i czują się za nie odpowiedzialni);

– przyjazne miejsce – Warszawa to miasto, w którym każdy czuje się u siebie, wolny i bezpieczny (bogactwo przestrzeni, wynikające z umiejętnego łączenia tradycji z nowoczesnością, środowiska miejskiego z przyrodniczym, lokalności z wielkomiejskością, zapewnia wygodę życia i sprzyjające warunki do działania);

– otwarta metropolia – Warszawa to miasto otwarte na świat (śmiało wychodzące naprzeciw wyzwaniom, inspirujące innych; dzięki swojej różnorodności i nastawieniu na współpracę jest wyjątkowym miejscem do

kreowania i rozwijania idei; stanowi ważny węzeł sieci europejskich metropolii).

Zasadniczo cele odzwierciedlają założenia koncepcji smart city, czyli inteligentnego miasta. One zakładają wykorzystanie nowoczesnych technologii i rozwiązań do stworzenia miasta jak najbardziej przyjaznego ich mieszkańcom.

Analizując wdrażanie rozwiązań typu smart w m. st. Warszawie, należy wydzielić nowatorskie rozwiązania w zakresie komunikacji miejskiej (warszawskie metro, tramwaje, autobusy, rowery); rozwoju środowiska (dostępność i wysoka jakość wody wodociągowej, tworzenia i utrzymania terenów zieleni miejskiej, poprawa jakości powietrza.); e-administracji (Miejski Centrum Kontaktów Warszawa 19115, portale e-usług i otwartych danych)

O nowoczesności miasta decyduje to, jak duży wpływ na jego funkcjonowanie mają jego mieszkańcy oraz organizacje trzeciego sektora. Udział obywateli w zarządzaniu miastem nie powinien być ograniczony wyłącznie do udziału w wyborach. Urząd m. st. Warszawy wykorzystuje w innowacyjnej polityce miejskiej takie instrumenty partycypacji obywatelskiej: inicjatywa lokalna, budżet partycypacyjny, dotacje dla organizacji pozarządowych, miejsca aktywności lokalnej, platforma internetowa „Otwarta Warszawa”, konsultacje społeczne i in. To m.in. jest powodem kształtowania wzajemnego zaufania na poziomie lokalnym.

Dla rozwoju gospodarki miasta ogromne znaczenie odgrywa polityka Urzędu m.st. Warszawy w kierunku stymulowania rozwoju startupów. W tym celu funkcjonuje i rozwija się odpowiednie miejskie środowisko, gdzie odbywa się swobodny przepływ wiedzy, pomysłów oraz tworzenia sieci kontaktów i inwestycji [2]. Ta polityka jest wprowadzona dzięki różnym inicjatywom samorządowym, takim jak: powstawanie struktur wsparcia innowacyjnej przedsiębiorczości, zwłaszcza inkubatorów przedsiębiorczości i kreatywności; wprowadzenie miejskich programów akceleracyjnych, w ramach których prowadzi się szereg szkoleń i warsztatów; preferencyjne stawki, przestrzenie dla przedsiębiorców itp.

Natomiast w przypadku Ukrainy, to stosowane dotychczas innowacyjne zarządzanie w ukraińskich miastach nie mało charakteru kompleksowego. Były to pojedyncze usprawnienia, które nie wpływają znacząco na jakość życia mieszkańców, uwarunkowania dla wzrostu innowacyjnego biznesu oraz zrównoważonego rozwoju miast. Tym bardziej zarządzanie samorządowe powinno być ukierunkowane na innowacyjne rozwiązania w polityce miejskiej. Przykładami dla naśladowania są działania Urzędu m. st. Warszawy na rzecz budowy miasta inteligentnego, zastosowania w innowacyjnej polityce miejskiej instrumentów partycypacji obywatelskiej oraz tworzenia warszawskiego ekosystemu startupowego.

Bibliografia

1. Strategia Warszawa 2030, <http://2030.um.warszawa.pl/wp-content/uploads/2018/04/Strategia-Warszawa2030.pdf> [dostęp: 01.11.2018].
2. Warszawa – miasto startupów, <http://firma.um.warszawa.pl/warszawa-miasto-startupow> [dostęp: 01.11.2018].
3. World Urbanization Prospects 2018, <https://esa.un.org/unpd/wup> [dostęp: 01.11.2018].

*Качемцева Любов Володимирівна, кандидат архітектури, доцент,
Гелла Олена Іванівна, кандидат архітектури, доцент,
кафедра Основ архітектури,
Харківський національний університет будівництва та архітектури*

ВСЕУКРАЇНСЬКЕ БУДІВЕЛЬНЕ ТОВАРИСТВО «БУДІВЕЛЬНА ІНДУСТРІЯ». ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ, ОРГАНІЗАЦІЙНІ ФОРМИ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ДОСЯГНЕННЯ В ПЕРШОМУ П'ЯТИРІЧЧІ

Особливе місце в історії становлення проектної та будівельної галузі в Україні першої половини ХХ століття займає Всеукраїнське будівельне товариство «Будівельна індустрія» («Індубуд»). Якщо вивчати процес відродження будівельної промисловості в частині будівельних робіт після Жовтневої революції та громадянської війни перше п'ятиріччя діяльності «Індубуду» є безцінним матеріалом. Виникнення цієї організації та її становлення, боротьба за технічні досягнення та раціоналізацію будівництва, впровадження закордонного досвіду та практики, обміну досвідом між будівництвами проходить на тлі зміни її організаційних форм, що відбувалися протягом 1926 – 1931 рр.

Метою дослідження є історія виникнення «Індубуду», його організаційних форм діяльності та досягнень в першому п'ятиріччі [1-5, 7, 9-15]. Робота базується на матеріалах «Бюлетня Індубуду», де публікувалася актуальна інформація щодо раціоналізації усіх процесів будівництва та боротьби за внутрішні ресурси та велась професійна дискусія [1-5].

Всеукраїнське будівельне товариство «Будівельна індустрія» було створено в Харкові у грудні 1925 р. для виконання на території УРСР «будівельних робіт промислового характеру та інших пов'язаних з ними будівельних робіт» [2, с. 105]. Статут акціонерного товариства було затверджено Радою праці і оборони 3 серпня 1926 р. Серед його засновників: ВРНГ УСРР, трести «Донвугілля», «Хімвугілля», «Укртрестсільмаш», «Укрсілікаттрест» та ін. [6, с. 206]. Всього до складу

товариства увійшли два всесоюзних і 16 українських трестів. Перше правління «Індбуду» змогло до початку діяльності (1926 р.) акумулювати два з половиною млн. рублів [4, с. 8]. Був зібраний та укомплектований інженерно-технічний персонал. Висока кваліфікація персоналу вигідно відрізняла «Індубуд» від інших будівельних організацій. Згідно з оголошенням у часопису «Будівельна промисловість» у 1925-1926 рр. «Індубуд» запрошував для роботи досвідчених висококваліфікованих архітекторів, інженерів-будівельників-виробничників з великим стажем роботи та адміністративним досвідом, знанням іноземної мови, знайомих теоретично, а краще практично з поставленням проектної та будівельної справи за кордоном; техніків-будівельників, конструкторів та креслярів по різних галузях будівельної справи [7, с. 2; 9 с. 235]. Керівники та інженерно-технічний персонал бували в закордонних відрядженнях, технічні досягнення Заходу впроваджувалися в будівельну діяльність «Індубуду» [8, с. 72 –77]. Приділялася велика увага механізації виробництва.

На першому етапі «Індубуд» вів будівництво нескладних в технічному відношенні, але територіально рознесених споруд. Первісна структура організації складалася з головної контори (правління) та периферійних будівництв. У 1926 р. управління периферійними об'єктами налічувало 50 одиниць. Технічне керівництво периферійних будівництв здійснювалося через т.зв. кураторів – довірених правління Індубуду. Довірений відповідав перед правлінням за виконання плану, за якість і успішне ведення робіт в цілому по прикріпленим до нього будівництвах. Керівники будівництв – виконробы були підзвітні правлінню. Всі бухгалтерські розробки велися в центральній бухгалтерії, а оперативні облік і планування зосереджено при обліково-кошторисно-плановому бюро «Індубуду» [4, с. 11].

За перше п'ятиріччя «Індубуд» пережив низку еволюційних форм, що абсолютно змінили його первісну структуру. Перші два роки свого існування «Індубуд» був універсальною будівельною організацією, яка об'єднувала в собі нарівні з будівельними роботами і спеціальні види робіт по металевим конструкціям, по санітарно-технічних пристроям. В цій організації високо була поставлена проектна і кошторисна справи та механізація будівельних робіт.

З року в рік ці всі спеціальні види робіт у міру їх розширення та збільшення обсягів все більш і більш відокремлювались як самостійні одиниці, що спочатку були переведені на госпрозрахунок, а потім на початку 1930 р. виділені в самостійні трести [9, с. 104, 133]. У 1931 р., у зв'язку з виділенням проектної контори, що діяла на засадах госпрозрахунку в самостійний «Главпроект», після вилученням з надр «Індубуду» «Сантехбюро» і «Бюро механічних конструкцій» (майбутніх

трестів «Укрмеханізація» і «Укрметалобуд»), «Індубуд» перейшов на суто будівельні роботи. Усім цим трестам «Індубуд» відділив майно, обладнання, оборотні кошти, сформований керівний та робочий апарат. «Індубуд» звільнився від унівесалізма і став на шлях вузької спеціалізації, на шлях проведення залізобетонних робіт промислового будівництва («Індубуд» виконав майже всі найбільш відповідальні великі залізобетонні споруди в Україні).

Внаслідок спеціалізації робіт, в різних трестах, на великих будовах було необхідно пов'язати роботу всіх будівельних і спеціальних організацій, що виконували будівництво. «Індубуд» на більшості своїх об'єктів був генеральним контрагентом, що координував всіх субконтрагентів, організував весь комплекс робіт, погоджував їх всіх між собою [4; 5].

Організаційна побудова апарату «Індубуду» прийняла найбільш досконалі форми. Посилився виробничо-технічний сектор. Було створено потужний планово-оперативний відділ. А з метою залучення всієї громадськості організували технічний відділ і планову нараду в складі адміністративно-технічного, професійного і партійного активу Тресту. «Індубуд» перший ввів свої методи обліку зниження собівартості і калькуляції. Введена «Індубудом» планово-оперативна звітність лягла в основу всієї звітності Держплану та Укрбудоб'єднання.

По мірі зростання «Індубуду» з року в рік відбувалося укрупнення районів робіт. Середнє завантаження одного району за п'ять років збільшилася в 66 разів, що відбилося на організаційній структурі управління районами. Усі будівництва були переведені на госпрозрахунок. На великих будівництвах створені управління будівництвами по спеціальних схемах управління. Укрупнення районів змусило звернути увагу на організацію великих будівництв. До їх початку розроблявся проект організації цих робіт з урахуванням усіх деталей організації, елементів індустріалізації і т.д.

Ще в перший рік роботи «Індубуду» в 1926 р. проектування організації робіт вже було введено в спрощеному вигляді (промфінплан). Однак, принципи рівно-поточності виробничих процесів та інших елементів будівництва вже тоді проводилися в життя. Вдосконалюючись від року до року ці плани робіт набули форму проекту організації робіт.

У перші роки роботи «Індубуд» активно співпрацював з Наркомздравом, були побудовані десятки лікарень та інших лікувальних установ, серед них 3-тя зразкова поліклініка Харкова. Далі портфель замовлень став збагачуватися такими великими спорудами, як динасовий завод в Пантелеймонівці, районні електростанції в Києві, Кривому Розі, Миколаєві, елеватори та ін. Низка грандіозних робіт здійснено в Харкові:

будівлі Держстраху, Держбанку, НКФ, ВРНГ, Поштамту, Холодильник, Клуб будівельників.

У 1927-1928 рр. портфель «Індубуду» збагатився низкою великих промислових об'єктів: велась робота з реконструкції заводу в Новій Баварії, будувалися завод Коксобензол, суперфосфатний завод в Костянтинівці, джутова фабрика в Одесі, цукровий завод у Веселому Подолі, коксові установки в Керчі і Алчевському, Будинок Рад в Києві.

У 1929 та 1930 рр. «Індубуд» вів промислове та промислово-житлове будівництво: були побудовані гірничий інститут в Сталінім та пов'язаний з ним гуртожиток, коксові установки в Кам'янському та Дніпропетровську, скляний завод у Костянтинівці, смолоперегінний завод в Кадіївці, завод будівельних деталей в Дніпропетровську, завод підвісних доріг в Харкові, велась робота з реконструкції заводів «Більшовик» і «Ленкузня» в Києві. Крім того на «Індубуд», як на потужну будівельну організацію було покладено з підряду будівництво надударних гігантів - Тракторобуду, Турбінобуду, Краммашбуду і Криворіжбуду [2, с. 4-6; 3, с. 16-17; 10, с. 47-48; 11, с. 19; 15, с. 230–236].

Історія «Індубуду» демонструє як росло, міцніло та укрупнювалося будівельне виробництво, як видозмінювалася форма будівельної організації під впливом вимог життя. Створення великої будівельної організації дозволило зосередити кваліфікований інженерно-технічний персонал, організувати більш досконалі методи будівництва (механізація, масове виробництво деталей і т.д.) з кінцевою метою здешевлення та підвищення якості будівельного виробництва. «Індубуд» боровся за технічні досягнення, впроваджував закордонний досвід, залучав маси в раціоналізацію будівництва, робив перші кроки по обміну досвідом, збудував велику кількість нових фабрик, заводів і культурно-побутових споруд. Окрім цього «Індубуд» став родоначальником самостійних трестів «Укрсантехбуд», «Укрметалобуд», «Укрмеханізація» і «Главроєкт».

Список використаних джерел

1. Информационный бюллетень // Информационный бюллетень. Бюро рабочего изобретательства и отдела рационализации второго района Индустрия. – 2-й район Индустрия строительства Тракторостроя, 1930.
2. Опыт второго района Индустрия по строительству Харьковского тракторного завода – Харьков: ДВОУ Техническое издательство, 1931.
3. Бюллетень отдела рационализации и рабочего изобретательства второго района Индустрия строительства Харьковского тракторного завода // Харьков. – 1931. – №12.
4. На высшую ступень. V лет Индустрия // 2-й район Индустрия. – 1931. – Юбилейный. – 60 с.

5. Десять лет работы Индустрия. Харьков: Гос. науч.-техн. изд-во Украины, 1936.

6. Збори законів і розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду СРСР. 1926. Отд. 2. № 36.

7. Будівельна промисловість. 1925. № 11.

8. Качемцева Л. В., Гелла О. І. Особливості проектування та будівництва Харківського тракторного заводу. Досвід співпраці із закордонними фахівцями. / Л. В. Качемцева, О. І. Гелла. // Регіональна політика: історія, політико-правові засади, архітектура, урбаністика. [зб. наук. пр.]. – 2017. – С. 72 –77.

9. Казусь И. А. Советская архитектура 1920-х годов: организация проектирования / И. А. Казусь. – Москва: Прогресс-Традиция, 2009. – 464 с. – (Российская академия архитектуры и строительных наук (РААСН), Научно-исследовательский институт теории архитектуры и градостроительства). — ISBN 5-89826-291-1.

10. Соціалістична індустрія //Шляхи індустріалізації. – 1931. – №3. – 80 с.

11. Будівництво // Державне видавництво України. - 1931.– №1. – С.19-22.

12. Алешин В.Э. Теория и практика градостроительства на Украине в первые годы советской власти (1917-1925) / В. Э. Алешин // Советское градостроительство 1920–1930-х годов: Новые исследования и материалы / В. Э. Алешин. – М.: Либроком, 2010. – С. 129–155.

13. Хан-Магомедов С.О. Архитектура советского авангарда. Книга 2. Социальные проблемы / Селим Омарович Хан-Магомедов. – Москва: Стройиздат, 2001. – 712 с.

14. Меерович М. Г. Рождение соцгорода / Марк Григорьевич Меерович. – Иркутск: изд-во ИрГТУ, 2008. – 472 с. – (Зодчий 21 век). – (Рождение соцгорода. Градостроительная политика в СССР. 1926 – 1932 гг.)

15. Качемцева Л. В., Гелла О. І. Соцмісто в архітектурній та містобудівельній практиці на Харківщині в 1920–1930-ті рр. / Л. В. Качемцева, О. І. Гелла. // Сучасні проблеми архітектури та містобудування. – 2015. – №45. – С. 230–236.

*Марковський Андрій Ігорович, кандидат архітектури,
докторант кафедри інформаційних технологій в архітектурі КНУБА,
учений секретар відділення синтезу пластичних мистецтв НАМ України*

ІТЕРАЦІЯ АРХІТЕКТУРИ КИЄВА ЧЕРЕЗ КРИЗОВІ ЗЛАМИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.

Трансформації соціо-політичної структури Європи та Північної Америки першої половини минулого століття залишили по собі потужний відбиток, роль та значення якого продовжують розкриватися та кристалізуватися по теперішній час. Актуальність тих змін для нас пов'язана з винятковим, складним і напруженим насиченим виром подій.

Означений ареал, як конструкт з відносно близьким історико-політичним, культурним, релігійним, філософським і, відповідно, мистецьким бекграундом, проходить каскад кризових перетворень, що, зрештою, індукують дві Світові війни, як граничні стани декадансу базових світоглядних інституцій, що більше не могли відповідати на змінені запити прогресуючого суспільства.

Трансформація світосприйняття на фоні галопуючого науково-технічного прогресу, стрімкої колоніальної експансії та формування національної самоідентифікації у так званих «неісторичних» (за Гегелем і наступними німецькими філософами) націй зростаючою буржуазією та новою неспадковою елітою призводить до різкого зміщення акцентів, їх нашарування та виникнення нових, часто суперечливих в основі своїй соціальних явищ. Різноманітні політико-філософські доктрини зміщуються та породжують плеяду «національних міфів». Національні міфи, відповідно, спитараючись на романтизоване і часто суб'єктивне трактування історії, мають легітимізувати або усталений світопорядок, або, навпаки, заклики до його повалення. Карл. Ясперс (За О. К. Якимовичем) характеризував це так: «Політичний розвиток вступив в нову фазу, а саме: позиції протидіючих сторін стають нерозрізними. Праве й ліве в кінцевому підсумку змикаються. Наступає період «турбулентної плутанини» [1, с. 7].

Спільним знаменником для соціо-культурного поля того часу можна вважати пошук нового основоположного стилю в мистецтві та архітектурі, що вилився в плідної боротьбі і взаємозбагаченні течій і напрямів мистецтв під впливом істотних змін парадигм буття. В архітектурі цей процес каталізується загальносвітовою тенденцією індустріалізації і галопуючого розростання міст. Урбанізація, яка тривала з початку Нового часу, сягає небачених темпів, вимагаючи від архітектури рішення принципово нових питань, продиктованих масштабами змін.

Швидко переміщенні значної маси людей з локальних комун та сільської місцевості у зростаючі індустріальні вузли та передмістя вимагає створення не лише об'єктів промислових архітектури, а й кварталів компактного проживання робітників. Науково-технічний розвиток створює нові об'єкти інфраструктури логістики і відпочинку, такі як вокзали, кінотеатри, криті басейни і т. д. Більшість означених об'єктів не має прикладів для наслідування ні за масштабом ні за функцією ані в міській ані в традиційній архітектурі, індукуючи винайдення нового стильового словника, що міг би задовільнити як естетичні потреби так і технологічні вимоги. Питання ці вимагають насамперед теоретичного рішення, спрямованого на оволодіння і прогнозування ситуації в перспективі розвитку.

Першою спробою мистецтва дати відповіді на означений соціальний запит можна вважати виникнення модерну, «нового», «молодого», «сепаративного» стилю (якщо дослівно тлумачити його регіональні назви в Британії, Пруссії та Австро-Угорщині відповідно). Модерн, або Ар нуво виступає синтетичним стилем, що, з одного боку, спирається на потужні і вивірені в часі напрацювання «академічного» мистецтва попередніх епох, з іншого – активно використовує для формування власного тезаурусу регіональні особливості та народні традиції. Значний вплив на нього має стрімка колоніальна та науково-дослідницька експансія західноєвропейських країн, що відкрила перед європейськими митцями багатий прошарок мистецтва Сходу та племен Африки, Океанії та Америки (за тодішньою класифікацією, «первинне» або «примітивне» мистецтво). «Для мистецтва початку ХХ століття відкриття культур первісного суспільства, переоцінка надбання середньовічної Європи і Сходу, археологічні знахідки в Єгипті, Месопотамії, Індії, надали потужних імпульсів у пошуках нової художньої мови, яка суттєво вирізнялася зі звичною системою класичного європейського образотворчого мистецтва» [2, с. 139-140]. І, безумовно, модерн активно використовує новітні досягнення науково-технічного прогресу у вигляді нових матеріалів, технологій та темпу виробництва тих чи інших артефактів мистецтва. На наш погляд, модерн по-суті своїй є синтезом усіх вищезазначених чинників, що мали безпосередній вплив на його поле.

Архітектура України і Києва зокрема в перші десятиліття ХХ ст. перебуває у руслі загальносвітових архітектурних тенденцій. Населення Києва швидко зростає з п'ятидесяти тисяч на початку ХІХ ст. до п'ятиста на початку ХХ. Плеяда визначних архітекторів, таких як В.В. Городецький, П.Ф. Альошин та інші, активно забудовує прогресуючий поліс новітніми спорудами. Однак дана тотожність зі світовим

мистецтвом буде порушена революційними подіями, що розгорнулися на даних теренах по завершенню Першої світової війни.

Відповідно до вищеозначених тезисів, розвиток мистецтва і архітектури в першій половині ХХ ст. виступає рефлексією соціально-політичних трансформацій суспільства. І якщо до Першої світової він був паралельним для усього Європейсько-Північноамериканського ареалу, то по її завершенню, Жовтнева революція деформує поступ поля на руїнах Російської імперії включно з Києвом, поступово, шляхом загострення протиріч, віддаляючи його від західних аналогів.

Криза та занепад мистецтва модерну була загальною для всього Європейського континенту, в деякій мірі оминувши лише Північну Америку (можливо через те, що вона не зазнала руйнувань від війни) і продовживши там свій розвиток у вигляді Тіфані. Також спільним був прихід авангарду. Однак сама сила та кардинальність змін вже істотно відрізнялася: якщо у Західній Європі вона була відносно планомірна і ліберальна, продиктована соціальним запитом, то в СРСР злам акцентується, отримує чітке політичне забарвлення, протиставляючи «нове» «пролетарське» «революційне» мистецтво «буржуазно-міщанському» модерну.

Особливо яскравою для вітчизняного авангарду була палітра перших післяреволюційних років, коли, з одного боку, митці та креатори ще не зазнавали утисків тоталітарних владних еліт, отримуючи при тому підтримку у широких верствах населення, що активно долучалося до нового мистецтва і було відкритим до змін та експериментів; з іншого – ще не був обірваний живий обмін з Західною Європою і Північною Америкою, що дозволяло полям культури взаємозбагачуватися.

Але швидко зв'язок був обрізаний, вільний розвиток мистецтва взятий владою під контроль і створені умови, що призвели до каскаду унікальних зламів, притаманних вітчизняному архітектурно-мистецькому простору.

Досліджуючи ітерації поля мистецтва і, зокрема, архітектури, що в першій половині ХХ століття мали місце на теренах України в цілому, та у Києві, як її культурно-сакральному центрі, ми можемо виділити три ключові моменти переходу, мистецької «кризи», вираженої різкою зміною вектору розвитку стилів. Спільним знаменником для означених трьох переходів виступають індуковані зверху політичні трансформації, що виливаються у директивне втручання владних еліт в планомірний поступ мистецтва.

Ми говоримо про:

- перехід від історичних ремінісценцій та архітектури модерну до авангардних конструктивізму та раціоналізму на фоні Першої світової війни та Жовтневої революції;

- зміну авангардної архітектури неокласичною на початку — в середині 1930-х років на фоні наростання директивного тиску сталінського державного апарату;
- відхід від неокласичної архітектури до функціоналізму на тлі постанови № 1871 ЦК КПРС і РМ СРСР «Про усунення надмірностей у проектуванні та будівництві» від 4 листопада 1955 року.

Дані три тісно пов'язані хронологічно переходи розкривають глибинний злам культурного макрокосму суспільства, виражаючи соціальний запит на докорінну зміну архітектурно-мистецького стильового вираження, виступаючи маркером ранжування не лише домінуючої творчої концепції, але й канонів сприйняття та оцінки досвіду попередніх епох. Кожен з переходів, апелюючи до історичної спадщини, між тим, рішуче відкидає досвід безпосереднього попередника, постулативно визначаючи свою «істинність» шляхом маркування «помилковості» передуючого мистецького конструкту. Відповідна радикальна риторика, згідно Хобсбауму, виступає «винайденною традицією» [3], являючись по визначенню Томаса Еріксена [4], реакцією соціуму на різкі зміни традиційної системи відношень суб'єктів як всередині останнього, так і з іншими соціальними групами. П'єр Бурд'є стверджує, що «Ніхто так не пов'язаний із специфічним минулим поля, як художники авангарду» [5, с 100], визначаючи протиставлення, як один з найвищих ступенів визнання [6].

В сучасній архітектурній історіографії прийнято за традицію констатувати виключно директивний характер означених переходів, що, на нашу думку, не дає в повній мірі об'єктивно та не упереджено оцінити як причини, так і наслідки останніх. Аналізуючи в межах наших попередніх досліджень багатогранну картину складних взаємозв'язків та впливів, притаманну означеному періоду в архітектурі Києва, ми наводимо аргументи проти виключно директивного характеру вказаної зміни стилів, проявляючи складну і багаторівневу структуру відповідних трансформацій. На нашу думку, відхід від раціоналізму та конструктивізму через постконструктивізм зі ствердженням домінації неокласики виступав природнім явищем ротації мистецьких стилів через зміну культурно-соціального підґрунтя. В тих умовах, примусовий порядок впровадження неокласики правлячою елітою був лише каталізатором процесу, що розпочався і, фактично, став відповіддю на трансформацію сприйняття концепції перетворення соціального устрою країни. Не лише новітня партійна еліта, але й широкі верстви суспільства виявилися не готовими у повній мірі сприйняти нове авангардне мистецтво з притаманними йому аскетизмом, умовністю та конструктами, розрахованими на обізнаність пересічного обивателя з канонами та зразками мистецтва попередніх епох.

Як це не парадоксально, але, на нашу думку, значною мірою криза авангарду в радянській системі і Києві зокрема пов'язана з тим, що значні прошарки суспільства (і нових партійних еліт, що часто піднялися на гору саме з цих верств) виявилися неспроможними оцінити протиставлення попереднім «історичним» стилям саме через слабку обізнаність у останніх. Аскетизм, проявлений у архітектурі та образотворчому мистецтву теж не був сприйнятий непідготовленим пролетаріатом, що тяжів до фігуративізму, наочності і розкоші декору, притаманних еклектиці та модерну регіону у передреволюційні часи. Фактично, авангард виявився жертвою з одного боку реакційних настроїв у суспільстві, викликаних розчаруванням у ідеях швидкої і тотальної революційної зміни життя (перемоги світової революції, інтернаціоналу т.д.), і бажанням нових владних еліт прямо і однозначно доносити директивні ідеї та нові цінності до всіх без винятку верств суспільства, а не лише обізнаних та освічених глядачів – з іншого.

Тобто, соціалістичний реалізм та сталінський ампір в архітектурі були реакцією на запит не лише від влади, «зверху», а й «знизу», від демосу, що, переживши роки війни, революції та терору, прагнув до певної стабільності, ілюзію якої міг дати не революційний авангард, а романтизовані історичні ремінісценції, винайдені традиції та нові «національно-комуністичні» міфи, що були покладені в основу відродженої неокласики.

Наступний перехід від ампірної неокласики до функціоналізму, що найбільше проявився в архітектурі після названої вище постанови «Про усунення надмірностей у проектуванні та будівництві» 1955 року, був пов'язаний як з фундаментальними для радянського політичного простору змінами у партійному керівництві та розвінчанням «культу особистості» й усього, що було з ним асоційовано, так і з еволюцією самої системи оцінки мистецтва.

На нашу думку, філософська іронія полягає в тому, що в даному разі до катастрофічних наслідків і втрат в архітектурі призводить не бажання директивного диктату з боку влади, а навпаки, лібералізація та спроба гуманізації політики останньої, що, насаджуючись знов-таки командними методами руйнує тонкий баланс архітектурно-мистецького поля. Повторюючи біблійний вислів про результат благих намірів, що не підтримуються дією, поступ архітектури буквально надламується після надстаранного «виконання» на місцях закликів керівництва про усунення «надмірностей».

Те, що задумувалося як засіб боротьби з надмірним декором, та гротескними нашаруваннями героїчного масштабу, що почали сповільнювати розвиток архітектури, часто використовувалися як візуальна пропаганда часів терору, та вимагали не пропорційних

фінансових витрат, на практиці вилилось у боротьбу з будь-якими проявами мистецтва взагалі, лишаючи від архітектурного об'єкту лише промисловий каркас. Історичний досвід показує нам трагічність наслідків та помилковість самої ідеї втручання у розвиток архітектури, як мистецтва шляхом видання постанов. Фактично, архітектура була позбавлена фінансування, замовлення та відкинута у поле теорії чи «обслуговуючої ролі» для інженерно-будівельної галузі.

Між тим, знов, на нашу думку, запит до першопричин таких змін був ініційований не лише елітами, а й кінцевими «споживачами», населенням. І причиною тому була з одного боку не спроможність демосу, як замовника, фінансово підтримувати розвиток переобтяженої надмасштабної архітектури, що, за наявних темпів будівництва та післявоєнної відбудови могла вдовольнити потреби лише незначної частини міського населення. З іншого – наростаючу хронологічну невідповідність історичних ремінісценцій науково-технічному розвитку: неокласична архітектура починала сприйматися анахронізмом в умовах стрімкого прогресу.

Однак, вищеозначена директивна зміна курсу перевернула полярність поля з непропорційного декору на непропорційний аскетизм, який також, з досвіду часу, не був прийнятий соціумом. Що знов приводить нас до тези про неприпустимість будь-якого зовнішнього втручання у мистецьке поле через ймовірну непоправну деформацію, спотворення чи навіть знищення останнього.

На нашу думку, якби відповідна постанова не мала місця, архітектура б сама, реагуючи на фінансово-технічний запит суспільства, прийшла до більш функціоналістичних зразків так, як це сталося у Західній Європі та Північній Америці.

В соціо-культурному та політичному контексті дані переходи мають безпосереднє відношення до процесів, що відбуваються в сучасній Україні в першій-другій декаді ХХІ століття. Ретельне дослідження відповідних стильових зламів має допомогти віднайти історичні дотичності, закрити лакуни, що були утворені під тиском попередніх політичних формацій, та спрогнозувати вектори розвитку сучасної української архітектури.

Список використаних джерел

1. Якимович. А.К. Полеты над бездной. Искусство, культура, картина мира 1930-1990 / А. Якимович. – М. : Искусство-XXI век, 2009. – 464 с.
2. *Лагутенко О. А.* Українська графіка першої третини ХХ століття. - К.: Грані-Т, 2006. — С.139-140.

3. *Hobsbawm, E.* Introduction: Inventing traditions. I: The Invention of tradition. red E. Hobsbawm & T. Ranger, S. 1-14. Cambridge.: Cambridge University Press., 1992. — P. 1-2

4. *Eriksen, T. H.* Ethnicity and nationalism: Anthropological perspectives. 3rd ed. —London.: Pluto Press., 2010. — 256 p.

5. *Bourdieu P.* La genèse historique de l'esthétique pure // Les Cahiers du musée national d'art moderne. Printemps. — 1989. — № 27. — P. 95—106

6. *Bourdieu P.* Questions de sociologie. — P.: Minuit, 1980. — 268 p

*Щурова Вікторія Анатоліївна, кандидат архітектури, доцент,
доцент кафедри дизайну архітектурного середовища КНУБА*

ПРОГНОСТИЧНІ ПІДХОДИ В ЛАНДШАФТНО-МІСТОБУДІВНИХ ТЕОРІЯХ. ІДЕЇ, КОНЦЕПЦІЇ, УЯВЛЕННЯ

Людині необхідне усвідомлення минулого, наочність сьогодення, як свідчення стабільності, а також передчуття майбутнього для свідчення безперервності свого буття. Прагнення вдосконалення умов життя, яке зародилося при формуванні перших поселень розвивається у пошуках сучасної науки. Прогностичні підходи поділяються на: раціональний та інтуїтивний. Раціональний ґрунтується на статистичних даних та використовує математичний апарат для дослідження фактів, які можна змінити кількісно. Інтуїтивний підхід – на експертних оцінках і використовується тоді, коли розглядаються явища суспільного або культурно-ціннісного характеру, які не можна виміряти. Прогнозування – це ще не наука, бо складно розібратись, що сьогодні можна вважати ідеєю, прогнозом, утопією або пророцтвом.

Міське середовище як предмет дослідження багатьох дисциплін у теоретичному і практичному аспектах. Частина антропогенного ландшафту, техносфери, де створені людиною споруди сполучаються із природними компонентами, воно розглядається з позиції ландшафтно-архітектурної організації території. Міське середовище відображає процеси взаємовпливу техносфери та природного довкілля [1].

При вивченні контактів людини з житловим середовищем і природою в історичному контексті А. Іконніков виділив три основних підходи: пристосування житла до природного оточення; активний антропогенний вплив на природу; знайдення балансу природного і штучного. Це вважалося поетапним позитивним розвитком просторової організації міст. На першому етапі окремі житлові чарунки розташовувались згідно з природною ситуацією; на другому – утворювались регулярні ряди, побудовані за геометричними правилами;

третій етап мав би характеризуватись багатofункціональністю, сполученням епіцентрів урбанізації та відкритих природних просторів [2].

Але в результаті, на практиці, вивільнені території внаслідок знесення хмарочосів не віддаються під сади, а теж забудовуються. Має місце скорочення природних ресурсів, що призводить до екологічної нестабільності, відбувається процес суцільної антропогенізації ландшафту, який за структурою і тектонікою конкурує з самою природою.

Концепція динамічного функціоналізму в проектах міста майбутнього В. Локтева знайшла втілення у явищах метаболізму та моделюванні складних динамічних утворень. На відміну від вертикальної урбанізації пропонується розвиток просторової рухливої, антигравітаційної архітектури [3].

Проект «Венера» Жака Фреско – уособлення моделі інакшого прогностичного напрямку, пов'язаного з переосмисленням структури суспільства [4]. Своєрідна «трійця» – наука, виробництво, споживання спрямовується на гармонізацію розвитку суспільства, сприяє його дальшому поступу. Задум Жака Фреско – це панацея спасіння природи і людства, реалізація гармонійних просторових структур, це своєрідне пророцтво, яке в доступній формі має бути донесене землянам, незалежно від географічної, національної, економічної, політичної і релігійної ієрархії...

Коли давньогрецькі філософи-піфагорійці знайшли виразний набір гармонійних сполучень, свого роду стандартів чи шаблонів, вони були впевнені, що світ побудовано за законами геометрії. Типові приклади: дендритна форма дерев, кровоносної системи тварин і людей; спіралеподібна структура мушлі, витких рослин, молекули ДНК. У природі повторюються також паралельно-смугасті, віялоподібні, радіально-кільцеві візерунки, які виявляються у плануванні міст і знаходять відбиття у схемах транспортних шляхів. Обрис межі міста багато в чому залежить від природних факторів.

Не менш важливого значення, ніж будівлі, в містах набувають відкриті простори, їхнє розташування, розміри, конфігурація, утилітарність. За твердженням М. Ладовського, архітектура являє собою мистецтво, яке оперує простором. І тільки інтегрована схема формування ландшафту та зв'язок регіональних природних утворень з містами-мегаполісами забезпечать гармонійну єдність природних і техногенних об'єктів усіх рівнів, високу естетичну привабливість і здорове оточення.

Як відомо, мрії про міста майбутнього існували у далекому минулому і були переважно ідеальними. Утопія (гр.) – місце, якого нема або райське місце. Найдавніші і водночас найсучасніші містобудівні зразки архітектурних утопій ґрунтуються на екологічних міркуваннях.

Амауротум – острів утопії Т. Мора (1512 р.), «Місто Сонця» Т. Кампанелли (1602 р.), місто утопія «Ікарія» Е. Кабе (1840 р.) – все це пошуки ідеального середовища для життя людей. Малюнки А. Сант-Еліа до теорії «нового міста» (1914 р.) на одній з міланських виставок зображують 70-метрові хмарочоси і багатоярусні транспортні розв'язки. Грецький архітектор-філософ К. Доксіадіс вважав, що без принципової перебудови міст почнеться урбаністична катастрофа, і бачив вихід у створенні принципово нового розподілу транспортних потоків, схожого на систему кровопостачання: біля поверхні швидкість має бути невеликою, а в міру заглиблення з розширенням судин потік пришвидшується. Доксіадіс проголосив, що історична еволюція йде по лінії розвитку від самостійного міста-поліса до міста-динаполіса, єдиного для усього людства. «Місто Сонця» І. Леонідова (1950 р.) – громадський і культурний центр країни, в якому зосереджене культурне і наукове життя. Серед лісів і ланів здіймаються скляні вежі-хмарочоси, схожі на стовбури дерев. Це «рядові міста», об'єднані швидкісними магістралями між собою і столицею – містом Сонця. Концепція міського «метаболізму» – природного для організмів обміну речовин з оточенням – висунута архітектором Кендзо Танге в 1960 році, почала частково впроваджуватись. Італійський архітектор Паоло Солері ввів поняття «аркології» – містобудівної концепції, що представляла собою синтез архітектури та екології. Запропоноване злиття було втілене в рамках проекту «Аркосанті» (1970 р.). У тому ж році було оприлюднено пошуковий проект А. Гутнова та І. Лежави «Новий елемент розселення», головною темою якого став логічний розподіл промислової та житлової зон міста, з орієнтацією на розв'язання протиріч при швидкому розвитку технопросторів [5].

Історія створення об'єктів ландшафтного мистецтва триває тисячоліття. Ці об'єкти постійно удосконалюються, змінюються, ілюструють закони всіх явищ і форм. З розвитком містобудування в ХХ – на початку ХХІ століття виявлена необхідність пізнання, як жити в гармонії поселень і природи. Високий рівень технологій та інженерних новацій дозволяють створювати споруди архітектури і об'єкти ландшафту на основі екологічної стабільності та естетичної привабливості. Це нові об'єкти в Японії, Сінгапурі, Таїланді, Іспанії, Англії, Франції, Італії та ін.

Впровадженню нових технологічних рішень озеленення міст сприяють досягнення науково-технічного прогресу. В зв'язку з ущільненням забудови ведуться пошуки альтернативних рішень відновлення природного середовища.

Наближення архітектури до природи здійснюється перетворенням на «зелену» шляхом оздоблення фасадів щільним рослинним покривом. Слід також згадати складний і незвичний метод озеленення фасадів – «живі

стіни», створений за технологією французького ботаніка Патрика Блана. Над швидкісними дорогами та пересадочними вузлами з'являються поодинокі зелені мости або видовжені платформи з високопродуктивними теплицями; вони мають своєрідні назви: «еко-міст», «еко-шлях», «зелена стрічка» тощо. Проекти підвісного парку-мосту та футуристичного медіа-мосту в Сеулі розширюють уявлення про мости як повноцінні багатофункціональні споруди з культурно-рекреаційними і парковими зонами. Верхній ярус центру транзитних перевезень в Сан-Франциско являє собою видовжену паркову зону серед багатоповерхової забудови, де передбачені такі новітні системи, як геотермальне охолодження та енергія вітру. Вертикальний розвиток садів сприяє появі нового образу міста, «зелена архітектура» трансформує міський пейзаж. Прикладом цього стає розповсюдження вертикальних ферм, «зелених башт», еко-башт і т. п. Передові «зелені» технології в поєднанні з новими екологічними заходами – шлях примирення цивілізації з природою.

Одним із нових процесів, які відбуваються у сфері створення ландшафтів, є ландшафтний урбанізм – продукт, породжений творчими ідеями світового архітектурного авангарду і сюрреалізму. Його можна розглядати як підхід до планування, що відповідає добі постмодернізму з його багатогранністю, гнучкістю, стратегічною винахідливістю. Виникають нові види просторів, які В. Іовлев поділяє на екопростір, антропопростір, технопростір, кіберпростір [6]. Екопростір розглядається як місце гармонічного співіснування людини і природи. Антропопростір характеризується переважанням штучного середовища, в першу чергу, комфортного для людини, імітації природного середовища штучними засобами. У технопросторі перевага надається проблемам техніки і виробництва над цінностями природи і людини. Екологічна діяльність спрямована на рекультивацію та використання екотехнологій. Кіберпростір – супермодернізоване штучне середовище, в якому потреби й інтереси людини задовольняються шляхом використання сучасних інтелектуальних і технічних засобів та ведуться пошуки екологічних альтернатив. Малоімовірно, що якийсь із згаданих видів просторів у чистому вигляді буде розвиватись у майбутньому. Визначальне становище окремого виду можливе на перехідних етапах розвитку, а баланс між ними визначатиме динаміка змін гнучких, різноманітних систем.

Архітектори Університету Торонто розробили проект міста зі сховищами води на випадок кліматичних катастроф спеціально для долини річки Колорадо на Південному сході США. Це місто майбутнього схоже на бджолиний вулик, покритий мембраною для конденсації води з повітря.

Сьогодні навіть запеклі ретрогради вважають, що міста майбутнього будуть відрізнятись від сучасних, «як небо і земля». Активно

розглядаються пропозиції створення швидкісних, багатоярусних трас на дахах будинків-хмарочосів. Башти майбутнього проектується за будовою дерева, у «стовбурі» яких виробляється кисень, дистилюється вода, генерується енергія. При цьому форма може змінюватись у залежності від пори року, набувати за потреби вигнутої аеродинамічної форми, що знижує тиск вітру.

У заключному виступі голова журі Міжнародного конкурсу на проект екополісу майбутнього «Конкордія – «Античорнобиль – ХХІ століття» П'єр Ваго промовив: «...Майбутнє, про яке усі постійно говорять, багатовимірне і непередбачуване, в тому числі, в питаннях містобудівної науки і таких аспектах, як екологія, технізація буття, образ житла і об'єктів соціальної сфери, естетика містобудівних рішень з урахуванням регіональних особливостей, геополітичних колізій... ми вважаємо, що не можна зупинятись, треба продовжувати пошуки рішень і консолідацій процесів розвитку людства».

Мегаполіси приречені, постійне збільшення політичної та соціальної щільності неминуче тягнуть за собою ущербність матеріальну, люди замурують самі себе... Тому головним завданням дня повинні стати ідеї формування об'єктів ландшафтної урбаністики, створення гармонійних об'єктів ієрархії, життєствердних об'єктів зеленого середовища. Суспільство може руйнувати природу та історичне середовище й обґрунтовувати свої дії потребами його членів. Але благотворний вплив гармонії природи на моральний розвиток людини можливий лише при невтручанні в процеси її еволюції.

Список використаних джерел

1. Шкодовський Ю.М., Каменський В.І. Урбаністика: Підручник. – Х.: ХНУБА, 2011. – 180 с.
2. Иконников А.В. Утопическое мышление и архитектура.– М.: Архитектура-С, 2004 – 400 с.
3. Локтев В. Автобиография или кое-что о себе... и архитектуре. МАРХИ, 2006. Доступно: <http://www.marhi.ru/vestnik/profession/loktev/> [Дата звернення 04.11. 2018].
4. Жак Фреско. Проект Венера – не утопія – Naked science, 2016. Доступно: <https://naked-science.ru/article/interview/zhak-fresko-proekt-venera-ne> [Дата звернення 04.11. 2018].
5. Гутнов А.Э., Лежава И.Г. Будущее города. – М.: Стройиздат, 1977. – 126 с.
6. Иовлев В.И. Архитектурное пространство и экология: монография / В.И. Иовлев. – Екатеринбург: Архитектон, 2006. – 298 с.

ПЕРСПЕКТИВНОЕ НАПРАВЛЕНИЕ И ПРОБЛЕМЫ ОРГАНИЗАЦИИ ПРОСТРАНСТВА ТОРГОВО- РАЗВЛЕКАТЕЛЬНЫХ КОМПЛЕКСОВ

The purpose of the research is to develop the foundations of a holistic system of principles, methods and rules for harmonizing the architectural environment, summarizing the principles of the regular transformations of the artificial environment within a certain type of building as a shopping and entertainment complex. **Methodology.** This work presents a proposal for the functional planning organization and the compositional and artistic solution to the architectural formation of the shopping and entertainment complexes. **The scientific novelty** of the work lies in the author's proposition to take a new approach to the formation of architectural space, universal interior spaces with the help of modeling and experimental design. **Conclusions.** Shopping and entertainment complex has its own specifics in architecture. To create such institutions, it is necessary to find the right approach to the solution of the space functional-planning organization, as well as a general artistic compositional solution. It requires architects to take into account the number of people who visiting the building and the main object location in the environment.

Keywords: shopping and entertainment complex, functional planning organization, compositional and artistic organization, harmonization, system modeling.

Постановка проблемы. Формирование архитектурной среды тесно взаимосвязано с рядом факторов, без учета которых невозможно решить проблемы ее организации и системной модернизации внутреннего и внешнего пространства здания [1]. Множество типов современных зданий нуждаются в разработке системных подходов к организации среды, однако гражданские здания, которые массово посещаются людьми и образуют большие перетекающие и универсальные пространства, требуют особого внимания архитекторов и дизайнеров [2, 7]. Так, торгово-развлекательные здания (ТРК), которые в последние десятилетия стали достаточно популярны во всем мире, в зависимости от их величины, назначения и типологии нуждаются в разработке подробных научно обоснованных рекомендаций по развитию, модернизации и гармонизации композиционных решений внутренних пространств.

Особо остро встает проблема решения внутренних коммуникационных узлов, протяженных моллов, на которые последовательно, словно на нить, «нализываются» многие

функционально-планировочные узлы, разные по величине основные и дополнительные помещения. Интерьерные пространства многочисленных холлов современных ТРК требуют не только их композиционно-стилевой или пропорционально-эстетической организации. Исходным здесь, по мнению авторов, должен быть ряд формообразующих аспектов, таких как: правильная организация движения потоков посетителей в различных направлениях, рациональное вертикальное и горизонтальное функциональное зонирование всего здания ТРК, выявление главенствующих коммуникационных узлов и композиционных доминант в структуре здания ТРК (плана и внутренних разверток), определение исходных критериев комплексной оценки проектного решения на вариативной основе, выявление наиболее благоприятных видовых точек в восприятии внутренней среды [4]. Поиск эффективных способов совершенствования среды жизнедеятельности человека средствами градостроительства, дизайна и архитектуры является одной из фундаментальных проблем современной архитектуры градостроительной науки. Проблема гармонизации архитектурной среды находится в тесной взаимосвязи с общими социальными процессами, которые объединяются понятием «стабильное развитие» человеческого сообщества.

Изложение основного материала.

Огромное значение в гармонизации архитектурного пространства имеет процесс определения главных формообразующих факторов, которые влияют на создание, развитие и гармонизацию универсального внутреннего пространства, где пересекаются многие функциональные зоны: коммуникационные, торговые, транзитные, входные, подсобные и др. Среди главных формообразующих факторов влияющих на гармонизацию интерьерных пространств выделены: социально-экономические, национально-культурные, средовые, функционально-планировочные, эргономические факторы, условия гармонизации пространства, уровень развития технологий, художественно-эстетические; конструктивно-технологические, композиционно-стилистические факторы [3, 7].

Они позволяют ученым сформировать критерии оценки уровня гармоничности проектируемого или структурируемого пространства ТРК. В состав подобных критериев комфортности и гармоничности пространства могут входить как общие требования так и понятия эстетические: максимальная визуальная связь с внешним пространством; рационально организованные пешеходные потоки (с учетом правостороннего движения); наилучшие видовые точки для посетителей; пропорциональность и соподчиненность всех отдельных элементов композиции единому целому; сомасштабность пропорциям человека; эргономичность пространства; удобство и комфортность; органическая

архитектура и биодизайн; максимальная визуальная обзорность; четкое зонирование пространства методом выделения акцентов и доминант на определенном фоновом поле [5, 8]. Среди композиционных приемов гармонизации интерьерных пространств ТРК можно выделить: поиск наиболее выгодных видовых точек; нахождение доминант (акцентов) в интерьере; соподчиненность деталей целостной композиции; прием композиционно-стилевого единства решения интерьера ТРК и т.п. В гармонизации архитектурной среды необходимо использовать известные средства архитектурной композиции: симметрия; ритм или метр; контраст или нюанс; пропорционирование и пропорции; соподчиненность; масштабность и сомасштабность пропорциям человека; синтез искусств синтезу архитектурных приемов с другими искусствами – скульптурными, изобразительными, витражным искусством и т.д. Авторы предлагают на основе заранее разработанного алгоритма осуществления проектной деятельности в условиях индивидуального проектирования, применить в проектировании прием создания теоретических моделей определенной функциональной зоны с возможностью последующего вариативного отбора наиболее оптимального решения по заранее определенным и описанным выше критериям [8].

Выводы по работе могут касаться дальнейшего развития торгово-развлекательных комплексов в зависимости от их величины и объемов капиталовложений в их строительство. ТРК остро требуют сегодня разработки базовых рекомендации по их проектированию и строительству. Мало исследованы особенности влияния экономических факторов на комплексное формирование ТРК. Архитектура торговых и развлекательных комплексов находится в тесной взаимосвязи с уровнем социально-экономического развития государства и покупательной способности населения, пешеходной и транспортной доступностью заведений, а также возможностью быстрой окупаемости строительства. В работе можно сгруппировать по экономической классификации ТРК, их величине и площади, формообразующим факторам, которые формируют классификацию этого типа зданий. Необходимо сформировать комплексные рекомендации по проектированию ТРК, касающиеся разных региональных условий и проектно-строительных зон разных стран.

Список использованных источников

1. Дьомін М.М. Сучасні проблеми і методи управління містобудівним розвитком міст/ М. М. Дьомін //Труди Міжнародної конференції «Проблеми управління сучасним містом». -К., 1995. - С. 144-148.

2. Большаков А. Г. градостроительная организация ландшафта как фактор устойчивого развития территории: автореф. дисс. на соиск. учен. степени д-ра арх.: спец. 18.00.01. - Иркутск, 2003. - 58 с.
3. Гуськова Е. В. Принципы архитектурной ревитализации приречных пространств (из опыта России и Франции): автореф. дисс. на соиск. учен. степени канд. арх.: спец. 18.00.04. - Н., 2010. - 23 с.
4. Оселко Н. Е. Планировочное развитие приречной территории: крупнейшего столичного города: автореф. дисс. на соиск. учен. степени канд.] арх.: спец. 18.00.04. - М., 2001, - 23 с.
5. Alexander C., Ishikawa S., Silverstein M., Jacobson M., Fiksdahl-King I., 1 Angel S. A Pattern Language: Towns, Buildings, Construction. - New York: Oxford 1 University Press, USA, 1977. - 1171 p.
6. Глазычев В. Городская среда. Технология развития: Настольная книга. М.: «Издательство Ладыя». 1995. - 240 с.
7. Архитектурно-художественная организация городской и производственной среды. - Л.: Знание, 1983, с.39-42.
8. Птицына Л. М. Проблематизация дизайна городской среды в современной культурологии: авто реф. дисс. канд. культурологии: 24.00.01/ J1. М. Птицына- Челябинск, 2012. -14 с.
9. Радий А. Третий путь Ирана [Электронный ресурс]/ А. В. Радий. - Режим доступа: <https://www.geopolitica.ni/article/trety-put-irana>.
10. Сухоруков С. А. Современная архитектура Ирана. Новые перспективы развития [Электронный ресурс] / С. А. Сухоруков. - Режим доступа: <https://www.gup.ru/evrats/news/smi/suhorukov2016.pdf>.

*Резга Куідер, аспірант КНУБА,
науковий керівник – докт. арх., проф. Івашко Ю.В.*

ПРОЕКТУВАННЯ МЕЧЕТЕЙ В ІСТОРИЧНИХ ІСЛАМСЬКИХ ТРАДИЦЯХ АЛЖИРУ ЯК ФАКТОР ВИХОВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО СВІТОГЛЯДУ НАРОДУ

Тенденції глобалізації призводять до зближення культур навіть в такому досить консервативному аспекті, як іслам. Якщо проаналізувати, в яких формах сьогодні будуються нові мечеті на території ісламських країн, можна побачити, як запозичуються архітектурно-будівельні традиції від народу до народу, і значною мірою цей процес посилюється завдяки сучасним джерелам інформації, новим матеріалам і технологіям, практиці будівництва мечетей запрошеними іноземними архітектурно-будівельними компаніями і фірмами.

Період французької колонізації з планомірним знищенням і

перебудовою історичної ісламської спадщини Алжиру спричинив переривання процесу спадкоємного розвитку алжирської ісламської архітектурної школи, і саме тому зараз держава Алжир спрямовує значні зусилля як на збільшення кількості нових мечетей, так і на популяризацію історичної ісламської спадщини Алжиру поза межами країни. Водночас недостатність інформації по специфічних національних ознаках ісламського будівництва в Алжирі, недослідженість багатьох мечетей призводять до появи проектів нових мечетей з невластивими для Алжиру формами елементів, які натомість зустрічаються в мечетях Саудівської Аравії, Туреччини та інших ісламських країн. Мова йде насамперед про купольні мечеті та мінарети з складними завершеннями, які історично не застосовувались в Алжирі з питань сейсміки, і складне декорування фасадів і інтер'єрів.

Своєрідність ісламської архітектурної школи Алжиру полягає в тому, що в окремих регіонах країни (захід, північний захід – ознаки магрибської культури, центр, долина р. Мзаб – ознаки хариджитської культури) склалися території з концентрацією архітектурних стилів – виразників національної ідентичності Алжиру, натомість є регіони з змішуванням різних архітектурних стилів та з концентрацією чужерідних привнесених зовні стилів (північ, схід – ознаки арабської та османської культури, вплив романських і візантійських традицій).

Крім цього, враховуючи особливі природно кліматичні умови Алжиру (більшість території країни займає пустеля Сахара і історично там жили лише кочовники-бедуїни), спостерігається концентрація історичних мечетей різних періодів на північному заході, півночі і сході.

Всього можна виділити 6 архітектурних періодів будівництва мечетей Алжиру, які виявляють генезу мечетей, поступовий відхід від арабських першозразків до місцевого магрибського типу, удосконалення його і відхід в бік декорування, на пізньому етапі – поява запозиченого типу османської купольної мечеті з розвиненим внутрішнім двором з фонтаном і галереями.

Сформульовано визначальні ознаки національної самобутності і зовнішні впливи в архітектурі мечетей Алжиру XI ст.– 1830 р. (на різних періодах і в різних регіонах). Аргументовано еволюцію мечетей Алжиру від функціональності і конструктивності до декоративності, яка почала проявлятися в поширенні тонкого арабескового візерунку, сталактитових склепінь і карнизів, в декоруванні інтер'єрів, особливо тих частин, які знаходяться біля міхрабу, і самого міхрабу, в появі великої кількості модифікованих варіацій античних капітелей і ускладненні геометричних форм арок.

Доведено, що національні форми мечетей Алжиру, насамперед виражені в безкупольних магрибських і хариджитських мечетях з двома

характерними типами мінаретів сформувались як найбільш придатні для будівництва в умовах сильної сейсмічної активності, отже, вибір форм-виразників національної ідентичності, застосування колонного типу мечеті з перекриттям кожної нави окремими двосхилими дахами, використання легких дерев'яних конструкцій дахів було оптимальним в умовах тектонічної активності і забезпечило збереженість споруд з давніх часів. Пристосування до будівництва в умовах сейсміки пояснює відсутність завершень в мінаретах магрибського типу і застосування двох гострокутних елементів зверху мінаретів хариджитів.

Рис.1. Джамаа Ель Кебір м. Недрома (1145)

На території Алжиру сформувались чотири основні регіони з домінуванням в архітектурі національних або запозичених традицій, що зумовлене специфікою історичних подій (правлячі династії, захоплення територій, переселення, обмін майстрами і традиціями):

а) північ (узбережжя Адриатики) – внаслідок постійних завоювань і змін правителів змішування арабських, магрибських, османських, іспано-португальських традицій (м. Алжир, Тенес);

б) захід (кордон з Мароко) – збереження території з концентрованим проявом ознак національної магрибської ідентичності в архітектурі (м. Оран, Маскара, Тлемсен, Недрома (рис.1), максимальне збереження унікальних пам'яток ісламської архітектури);

в) схід (кордон з Тунісом) – внаслідок постійних завоювань і змін правителів змішування романських, візантійських, османських традицій (м. Константина, Аннаба, Туггурт);

г) центр (мозабіти) (Мзаб) – збереження території з концентрованим

проявом ознак національної культури хариджитів, витоками якої були в тому числі і перські традиції (м. Гардайя).

Таким чином, в регіонах на заході і в центрі країни найбільш виражені ознаки національної ідентичності ісламської архітектури Алжиру, на півночі і на сході магрибські домінує мультикультуралізм, магрибські традиції змішані з арабськими, андалузькими, візантійськими, османськими, відчутний вплив античної архітектури.

Водночас в Алжирі навіть в часи османського панування зберігались мсєві магрибські архітектурно-будівельні традиції, що виразилося в поєднанні купольного типу османської мечеті і мінарету магрибського типу та в застосуванні підковоподібних арок.

Сформульовано ознаки трьох характерних типів мечетей Алжиру.

а) Мечеті магрибського типу хоча споріднені з аналогічними

Рис. 2. Мечеть м. Бунура (поч. XI ст.).

мечетями Мароко, проте вони не є єдиним домінуючим типом, спостерігається їх

тотальне розповсюдження лише на заході і північному заході, тоді як на півночі і на сході вони поєднуються з мечетями інших типів. Алжирські мечеті магрибського типу мають прості геометричні форми, часто неоздоблені на фасаді або з поєднанням масивних стін і тонкого фасадного декору, колонного типу, наві паралельні стіні кібли, перехрестя нав в інтер'єрах визначене стовпами з утворенням арок, роль внутрішнього двору не така значна, як в османських мечетях, купола може не бути, мінарет з функцією сторожової башти квадратний в плані, у вигляді поставлених одна на одну призми, без конічного завершення

(рис.1). Особливою різноманітністю відзначаються форми куполів та арок (арки підковоподібної або півиркульної форми, арка міхрабу підковоподібна або у вигляді мушлі). Для декоративного оздоблення застосовано мармур, природний камнь, полив'яну кераміку, дерев'яне різьблення.

б) Мечеті мозабітського типу є своєрідним типом мечетей, захищеним від зовнішніх впливів природно-кліматичними умовами Мзабу, Сахари і закритістю побуту населення (рис.2). Ці мечеті підкреслено прості за формами, меншого розміру, без будь-яких нововведень в архітектурі, з дуже товстими стінами і малими віконцями, з підземними ходами і сходами на випадок переховування заколотників, часто без мінаретів взагалі (мінарети тільки в кількох головних мечетях і тільки проти стіни кібли або поряд з нею, з функціями сигнальних веж), наявність внутрішнього двору не обов'язкова, в плануванні інтер'єрний простір колонного типу розділений на декілька автономних молитовних приміщень з власними стінами, будівельні матеріали дуже прості й лише

Рис. 3. Джамаа Ель Джедід м. Алжир (1660).

місцеві, без декору (декор взагалі підпадає під заборону – “харам”).

в) Мечеті запозиченого османського типу (рис.3) – купольного типу, споріднені з купольними храмами Візантійської імперії, для них характерна наявність головного куполу в оточенні менших куполів і півкуполів, одночасне поєднання античних і візантійських традицій. Особливе значення надається внутрішньому двору, оточеному галереями з півкуполами. Мінарети характерної циліндричної форми з конічними

завершеннями, ніколи не виконували функцій сигнальних веж. В окремих варіантах в мінаретах поєднуються магрибські і османські традиції.

На основі одночасного розгляду і аналізу природно-кліматичних умов, історичних періодів, культурних традицій різних регіонів Алжиру доведено, що архітектурна ісламська школа Алжиру сформувалась хоча під сильним арабським впливом на ранньому періоді, проте зі збереженням і поступовим розвитком в часи панування магрибських династій власних берберських архітектурно-будівельних традицій. Внаслідок специфічних природно-кліматичних умов на території Алжиру сформувались окремі регіони зі збереженням власних традицій, захищені від зовнішніх впливів.

Розуміння специфіки проявів національної ідентичності в мечетях Алжиру дозволяє проектувати нові мечеті в національних традиціях певних регіонів.

Було простежено, як відбувався процес трансформації елементів ісламської культури країн-завойовників в умовах Алжиру:

а) запозичений від арабів тип колонної мечеті в умовах Алжиру зазнав таких змін: колонний тип був накладений на місцеву характерну об'ємно-просторову композицію безкупольної мечеті з призматичним мінаретом, зменшилась роль внутрішнього двору (на ранньому періоді в мечетях Алжиру його немає), в разі появи оточуючих внутрішній двір галереями вони мають меншу висоту порівняно з арабськими мечетями, інші форми арок прорізів (сформувались специфічні характерні магрибські форми арок), роль купола знівельована внаслідок походження магрибських мечетей від історичних фортифікацій, порівняно з декоративним оздобленням арабських мечетей декор скромніший і його менше, ордер в багатьох випадках максимально спрощується і перетворюється на звичайні стовпи;

б) запозичений від османів тип турецької багатокупольної мечеті в умовах Алжиру значно спростився: алжирські мечеті менші за розмірами і висотою, в них немає вираженої пірамдальної композиції з домінуючим ентральним куполом і симетричними циліндричними парними мінаретами з конусовим завершенням, відкритого до зентіту центральної бані внутрішнього простору з пишним декоруванням інтер'єру, натомість від османського типу мечеті залишається лише відносно невеликий нерозвинений купол (можна говорити про характерний османський обрис купола) або один мінарет османського типу, також в османських мечетях завжди є просторий внутрішній двір з фонтаном для омовіння (в магрибських мечетях омовіння здійснюють в оточуючих галереях).

Висновки. Сьогодні збереження історичної ісламської спадщини і активізація ісламського будівництва в Алжирі є одним з ключових моментів державної політики на всіх рівнях. На основі комплексного аналізу проявів національної ідентичності в мечетях Алжиру і сусідніх

країн та зовнішніх впливів інших культур (давньоримської, арабської, візантійської, іранської, османської, іспанської, португальської) було сформульовано рекомендації для проектування сучасних мечетей, які найбільш повно виражають національну ідентичність і національну своєрідність країни. Зокрема були окремо розроблені рекомендації для сунітських мечетей магрибського типу і для мозабітських мечетей.

Для мечетей магрибського типу:

- прямокутний або наближений до прямокутника план колонної мечеті з навами, перпендикулярними стіні кібли, з внутрішнім двором, який виконує суто декоративну естетичну функцію, оточеним галереями для ритуального омовіння;

- невеликий купол над міхрабом або його відсутність;

- модифікована форма мінарету з кількох призматичних ярусів;

- бездекоративний фасад, стриманий декор в інтер'єрі (переважно зосереджений коло міхрабу);

- можливість використання сучасних конструктивних схем, модифікованих традиційних форм мінаретів, сучасне вирішення опор в інтер'єрі.

Для мечетей мозабітського типу:

- в великих головних Джамаа Ель Кебір – застосування високого мінарету за типом Великої мечеті м. Гардайя;

- простота і бездекоративність;

- відсутність нововведень, новітніх матеріалів і конструкцій (згідно вчення ісламу в трактуванні хариджитів).

Не рекомендується будувати мечеті запозичених типів, оскільки ці типи були привнесені зовні чужоземними завойовниками, є невластивими природно-кліматичним і культурним особливостям Алжиру, до того ж, привнесені зовні чужерідні типи мечетей, як правило, завжди простіші, ніж подібні типи мечетей на основних територіях їх поширення (наприклад, мечеті Алжиру османського типу поступаються за розмірами і виразністю аналогічним османським мечетям на території Туреччини).

Саме тому пропонується розвивати в сучасному ісламському будівництві Алжиру власні національні традиції, особливо на тлі тих значних втрат, яких зазнала ісламська архітектурна спадщина Алжиру в роки французької колонізації.

Водночас процес будівництва нових мечетей повинен тривати паралельно з розробкою пам'яткоохоронних і реставраційних заходів шляхом розширення переліку об'єктів, які перебувають під державною охороною і включені до Державного чи світового пам'яткоохоронного реєстру.

Список використаних джерел

1. Bourouiba Rachid, « L'art religieux musulman en Algérie » ,S.N.E.D,Alger,2eme Édition;1981,p 37 ,p 47,51,89,99,102,104 ,113,114,124,125,126,129,p 171 ,172,176,187,p 201,p 293,p 212,p 250,p 283,287,313,319
2. Bourouiba Rachid, « Apports de l'Algérie a l'architecture religieuse Arabo-islamique »,Office des publications universitaires ,Alger ,1986.,p 335.
3. Bourouiba Rachid, « Abd Al Mu'min flambeau des Almohades »,S.N.E.D,Alger,2 éme Édition,1982. P 86,100,102 et 106 p.
4. Godar A. L'origine de la madrasa, de la mosquee et caravanserail a quatre i'wais / Godar A. // Ars Islamica. XV-XVI. 1951. – Pp. 5-6.
5. Golvin L. La mosquee, ses origines, sa morfologie, ses divers fonctions. Son role dans la vie musulmane / Golvin L. – Paris, 1959. – Pp.1-30.
6. Golvin Lucien. Essai sur l'architecture religieuse musulmane,L'architecture des omeyyades de syrie. Klincksieck,Paris, Tom 2,1971.p 17,p 97,p 101.
7. Golvin Lucien. Essai sur l'architecture religieuse musulmane,L'architecture religieuse des grands Abbasides. la mosquée d'Ibn Tulun ,l'architecture des Aghlabides » ,Klincksieck,Paris, Tom 3,1974.p149 ,p 192-198

*Можаровська Марина Сергіївна,
студентка архітектурного факультету КНУБА*

ПРАВОВІ НОРМИ В БУДІВНИЦТВІ ТА АРХІТЕКТУРІ УКРАЇНИ

Аналізуючи правові норми, стає зрозуміло, що законодавчо встановлених вимог щодо будівництва житлового будинку в тій чи іншій частині ділянки немає, але все ж таки існує рекомендація, згідно з якою найкраще зводити будинок по можливості ближче до огорожі з боку вулиці, так як це дозволить раціонально використати територію для відпочинку на задньому дворі і значно скоротить відстань при пересуванні людини від хвіртки до вхідних дверей.

Також важливо при цьому врахувати прив'язку до червоної лінії, тобто встановленої межі існуючої або запроектованої вулиці. Згідно з вимогами ДБН 360-92 **, житловий будинок повинен бути розміщений з відступом від червоної лінії магістралей і основних вулиць не менше ніж на 6 метрів, від другорядних вулиць і провулків не менше ніж на 3 метри (Рис. 1)

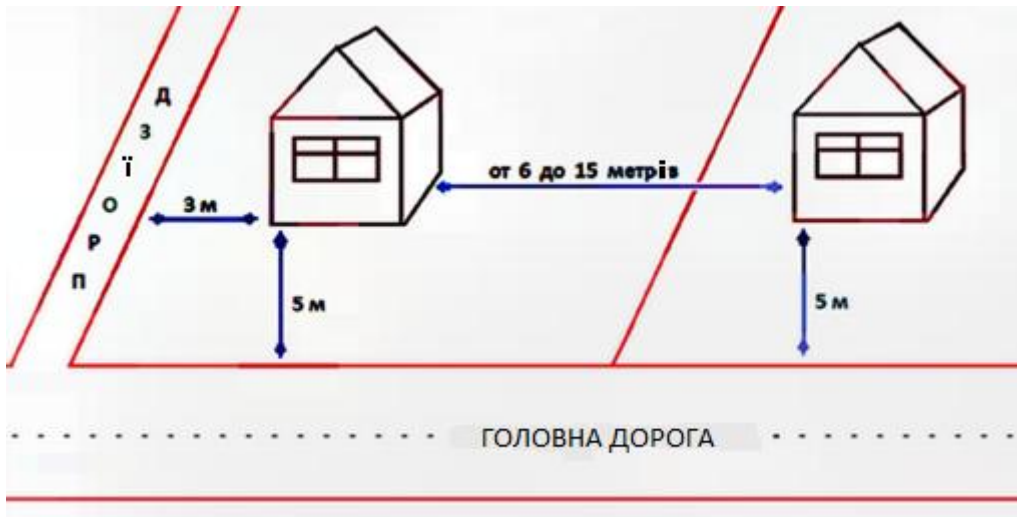

Рисунок 1

Відстань від кордону ділянки до будинку повинна становити не менше 3 м. Однак деякі фахівці рекомендують додати до цієї відстані ще 2-3 м. Так як це необхідно для того, щоб ганок будинку не виходив впритул до паркану. Якщо немає можливості розташувати будинок відповідно до цих рекомендацій, то ганок краще зробити з боку двору. Між іншим, потрібно висадити зелені насадження між огорожею і житловим будинком.

Ще одне дуже важливе правило – це дотримання необхідних відстаней між житловими будівлями на сусідніх ділянках. Так як тут основну роль грають протипожежні вимоги. У ДБН 79-92 всі будівлі класифіковані за ступенем вогнестійкості в залежності від матеріалу, що застосовується для зведення несучих і огорожувальних конструкцій.

Згідно до цієї класифікації, котеджі з цегли, різних кам'яних і пінобетонних блоків, а також залізобетону відносять до I та II категорій. Якщо ж в таких будинках були застосовані дерев'яні конструкції, то їх відносять до III категорії. Зрештою, дерев'яні та каркасні будівлі - це IV категорія. Відстані між будинками різних категорій наведено нижче. (Табл. 1)

Таблиця 1

Ступінь вогнетривкості будинків	Відстань (м) при ступені вогнетривкості будинків		
	I, II	III	IIIa, IIIб, IV, IVa, V
I, II	6	8	10
III	8	8	10
IIIa, IIIб, IV, IVa, V	10	10	15

Таким чином, якщо нове будівництво планується з цегли, але по сусідству розташований дерев'яний будинок, відступити доведеться як

мінімум 15 м. Стільки ж знадобиться відміряти і в тому випадку, якщо будівлі будь-якої категорії вогнестійкості мають більше одного поверху. Цього вимагають норми ДБН 360-92 **.

Слід також пам'ятати про те, що якщо по сусідству будівель немає, то власний будинок повинен в будь-якому випадку перебувати як мінімум в 1 м від межі. При цьому ніякі його конструкції не повинні виступати за межу ділянки.

Нарешті, треба врахувати, що в розрахунок приймаються відстані між зовнішніми стінами будівель, але при наявності виступаючих більш ніж на 1 м конструкцій - відстані між ними.

Розташовувати споруди господарського та побутового призначення можна на свій розсуд. Є тільки одне обмеження - не допускається їх зведення по лінії забудови (тобто врівень з огорожею ділянки). Краще спланувати їх розміщення на віддалі від паркану. Такі споруди, як лазні або сараї, зазвичай розташовують в глибині ділянки. Вони можуть або окремо стояти, або бути зблоковані з будинком. (Рис. 2)

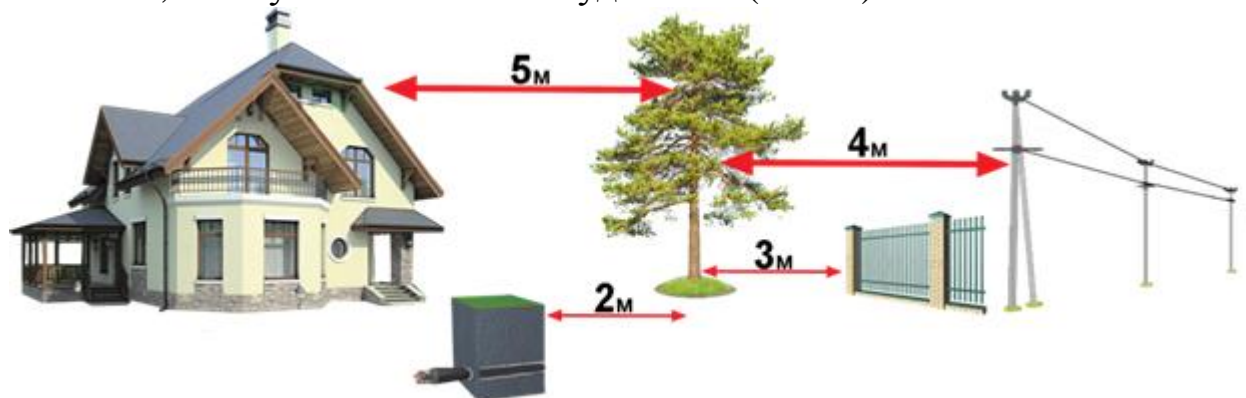

Рисунок 2

Так сараї для домашньої худоби, кроликів, нутрій, лисиць і птиці треба розміщувати на відстані від житлових будинків відповідно до протипожежних і санітарних норм: одинокі або подвійні - не менше 15 м; групові до 8 блоків - не менше 25 м, від 8 до 30 блоків - не менше 50 м від найближчого будинку і не більше 150 м від найвіддаленішого, більше 30 блоків - за межами житлової забудови. Відстань від сараїв до джерел питного водопостачання повинна бути не менше 20 м. Площа забудови групи зблокованих сараїв не повинна перевищувати 800 м². Відстань між групами сараїв слід приймати за нормами протипожежних розривів залежно від ступеня їх вогнестійкості. (п. 3.35 ДБН 360-92 **)

Однак розглядаючи інші господарські будівлі, відстані між якими в межах однієї ділянки законодавчо не нормуються, в дію вступають санітарні норми. Згідно ДБН 79-92, відстань від вікон житлового будинку до вуличного льоху має становити не менше 7 м.

Проте забезпечити виконання цієї вимоги часто в межах обмеженої площі ділянки складно або неможливо. Тому все ж таки допускається

зведення даних будівель площею до 50 м² прибудованими до одно- і двоповерхових будинках. При цьому житлові кімнати і кухні обов'язково повинні бути ізольовані від них як мінімум трьома підсобними або загальними приміщеннями.

При формуванні власної ділянки, багато хто дотримуються необхідних вимог тільки в межах своєї огорожі і засаджують смугу вздовж паркану деревами і кущами. Але для цієї території є певні вимоги, основне з яких полягає в тому, що ширина проїжджої частини, що проходить уздовж ділянки, повинна становити як мінімум 3,5 м для доріг з однією смугою руху і 7 м - з двома. Дані ліміти не допускається зменшувати за рахунок будь-яких споруд і насаджень. Важливо це як для безпеки дорожнього руху, так і для забезпечення проїзду спеціальних служб (пожежної машини, швидкої, аварійної та т. П.)

Останню вимогу потрібно враховувати і при проектуванні в'їзду на ділянку. Слід забезпечити можливість проїзду пожежних машин до будинку і доступ пожежників з автодрабиною або автопідйомника в будь-яке приміщення. У зв'язку з цим ДБН 360-92 ** вимагає, щоб мінімальна ширина проїзду до будинку становила 3,4 м. У цій зоні ділянки не допускається розташування огорож, повітряних електромереж і посадок дерев. Так як ніщо не повинно перешкоджати проїзду.

Згідно ДБН 79-92, гараж можна розташовувати по лінії забудови ділянки (врівень як з будинком, так і з огорожею). Більш того, все частіше гараж вбудовують в перший поверх житлового будинку. Важливо тільки, щоб відкриті гаражні ворота не заважали вільному проходу пішоходів і руху транспорту по вулиці. При плануванні слід враховувати таку вимогу: відстань від входу в гараж до вікон житлових будинків, розташованих по сусідству, має становити як мінімум 10 метрів. Важливо також, щоб проїзд до гаража не перетинався з пішохідною доріжкою від хвіртки до дверей будинку.

Нарешті, пішохідні доріжки на ділянці повинні забезпечувати вільний доступ до всіх будівель, причому в будь-яку погоду, і не затримувати на поверхні велику кількість вологи.

Список використаних джерел

1. Порівняльна таблиця проекту ДБН «Планування і забудова територій» та чинних будівельних норм [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dipromisto.gov.ua/files/NMD/PorivnTabl_DBN.pdf.

2. Державні та галузеві будівельні норми [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/building/tech-reg/normuvannia/derzhavni-ta-galuzevi-budivelni-normi/derzhavni-ta-galuzevi-budivelni-normi-2/>

3. О вопросах строительства на земельном участке [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mas.gov.by/ru/vopros_o_zemuchastke

4. Господарське право [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uchebnikirus.com/pravo/gospodarske_pravo_-_vinnik_om/budivselne_zakonodavstvo.htm

5. ДБН 79-92 – Житлові будинки для індивідуальних забудовників України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://legalexpert.in.ua/standarty-i-normativi/ministerstva-i-vedomstva/stroitelnie-normi/7670-dbn-79-92-zhitlov-budinki-dlya-ndividualnix-zabudovnikov-ukraini.html>

6. ДБН 360-92** Містобудування. Планування і забудова міських і сільських поселень (українська версія зі змінами)[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dbn.co.ua/load/normativy/dbn/dbn_360_92_ua/1-1-0-116

Семенцова Анастасія Олександрівна, студ. архітектур. ф-ту КНУБА, наук. керівник: Деревінський В.Ф., кафедра політичних наук КНУБА

АКТУАЛЬНІСТЬ ЕНЕРГОЕФЕКТИВНОСТІ В СУЧАСНОМУ РОЗВИТКУ БУДІВЕЛЬНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

Віднедавна перед працівниками будівельної галузі постала проблема нераціонального споживання ресурсів. Це спричинено погіршенням екологічної ситуації у світі. Європейський досвід дає змогу оцінити важливість використання екологічно вигідних будівельних матеріалів і технологій. Так, за даними на 2016 рік Фінляндія, Ісландія та Швеція посідають чільні позиції у рейтингу екологічно ефективних країн, тоді як Україна лише 44 місце [1].

22.06.2017 р. в Україні прийнято Закон України «Про енергетичну ефективність будівель і споруд» [2], у якому зазначені такі основні заходи її забезпечення, як: використання відновлюваних та/або альтернативних джерел енергії та/або видів палива (з використанням інженерних систем будівлі), застосування систем акумуляційного електронагріву в години мінімального навантаження електричної мережі, встановлення засобів обліку (в тому числі засобів диференційного (погодинного) обліку споживання електричної енергії) та регулювання споживання енергетичних ресурсів, впровадження автоматизованих систем моніторингу і управління інженерними системами та ін.

З 90-х років ХХ ст. в історичній долі України починається новий етап, пов'язаний з розбудовою незалежної демократичної держави. На початку періоду становлення незалежної України відбувається занепад

економіки, який відобразився на падінні ВВП, росту інфляції та фінансової кризи, що негативно позначилося на реформах у будівельній галузі, які потребували впровадженню Європейських вимог та стандартів будівництва.

Разом з тим, у цей період значно збільшується кількість імпорتنих будівельних матеріалів та виробів, розширюється асортимент та підвищується якість вітчизняної будівельної продукції, вимоги до яких повністю або частково відсутні в національних стандартах України.

Для сучасного архітектора всесвітньовідомий афоризм Вітрувія про те, що «Архітектура – це міцність, користь і краса» набуває ще більшого значення, позаяк екологічна ситуація сьогодення вимагає якісного індивідуального планування та чіткого врахування максимальної кількості критеріїв для майбутньої будівлі чи споруди, а саме: кліматичних умов, форми рельєфу, матеріалів та технологій, що сприятимуть комфортному існуванню будівлі чи споруди.

Наразі застосування енергозберігаючих технологій не набуло широкого розповсюдження в сфері будівництва України через недостатню ініціативність держави у його конкретній реалізації. Хоча, варто зазначити, що на сьогодні завдяки популярній урядовій програмі «теплих кредитів», яка діє з жовтня 2014 року за розробкою Державного агентства з енергоефективності та енергозбереження України, вдвічі збільшилась кількість ОСББ в Україні – до майже 30 тисяч будинків. І ключовим фактором у їх формуванні стало прийняття необхідної законодавчої бази та надання ОСББ можливості скористатися програмами підтримки з впровадження енергоефективних заходів. Така позитивна динаміка не лише породжує попит на енергоефективні товари та послуги, а й все більше стимулює до впровадження та використання енергоефективних заходів та проектів, що є чудовою можливістю розвитку для малих та середніх підприємств.

Вітчизняний ринок поступово поповнюється будівельними компаніями, які керуються стандартами енергоефективного будівництва. Серед таких варто зазначити:

- LifeHouseBuilding, що зародилася як ініціатива еко-активістів з Дніпра, основним технічним рішенням яких є технологія виготовлення стінових панелей з доступного органічного матеріалу — соломи. "Спочатку готується дерев'яний каркас, а потім гідравлічним пресом у нього пресується солома. Після цього вона обстригається, і виходить рівна панель", — пояснює технологію співзасновник компанії Максим Адріанов. Основні переваги – час зведення будівлі (до двох місяців) і хороші теплові характеристики. На рахунок LifeHouseBuilding понад тридцять проектів у Дніпрі, Києві, Харкові, Львові, Вінницькій області, Кам'янському, Запоріжжі та Криму. Найбільше розробники пишаються

одним із своїх львівських проєктів. Там був зданий в експлуатацію будинок, який виробляє більше енергії, ніж використовує. "На будинку встановлена десятикіловатна система сонячних панелей. За рік дім виробляє більше, ніж використовує. Надлишок енергії влітку власник продає за "зеленим" тарифом. Якщо поррахувати, скільки енергії будинок виробляє влітку, то за зароблені кошти можна опалювати дім узимку", — розповідає Адріанов. У Європі технологія будівництва з соломи застосовується вже давно, а в Україні лише набирає обертів. Подолати упередження споживача можна лише демонстрацією технології. На виставці "Львів еко-фест-2016" розробники запропонували бажаючим спробувати підпалити солом'яну панель і впевнитися у її пожежній безпеці.

- «Екопан» — одна з найстарших компаній на українському ринку екологічного будівництва, що займається проєктуванням енергоефективних будівель вже більше, ніж 8 років. Підприємство користується поширеною у світі панельно-каркасною технологією, яку ще називають SIP-технологією (Structural Insulated Panel — структурна ізоляційна панель). Будинок складається подібно до конструктора. Перевага такого будівництва у тому, що воно швидке та відносно економічне. Помешкання можна звести за кілька місяців, а фінальна вартість становить 200-250 дол за кв м, а з оздобленням — 450-500 дол за кв м. Товщина панелей "Екопан" — 7-20 см. За підрахунками компанії, будинок площею 200 кв м при температурі -12 градусів потребує близько 10 куб м газу на добу. Для порівняння: кам'яний площею 75 кв м — 33 куб м на добу.

- Неоасре — харківська компанія, що пропонує не просто енергоефективне житло, а так званий пасивний будинок. Ідея "пасивного" помешкання народилася у Німеччині в 1990-х роках і набирає неабиякої популярності у світі.

Суть у тому, що будинки мають високоякісну теплоізоляцію та герметичну оболонку, а енергія для їх утримання виробляється з альтернативних джерел. Це дозволяє досягти повної незалежності від постачальників енергоносіїв.

Неоасре працює за німецьким стандартом Passivhaus. Якість підтверджується фінальною перевіркою на герметичність та повітропроникність новобудови. Уже реалізовано один проєкт, ще один втілюється. Компанія також працювала з кількома об'єктами, в яких частково застосовані енергозберігаючі технології.

У них були використані сонячні панелі для виробництва електроенергії, сонячні колектори для підігріву води, теплові насоси. Будинок не потребує підключення до систем опалення, електроенергії та

газу. Це дозволяє скоротити на 70-90% витрати на обслуговування і навіть домогтися повної незалежності.

Правда, коштує така німецька якість немало — 1 тис дол за кв м з внутрішнім оздобленням, сантехнікою та інженерними комунікаціями.

- PassiveDom- стартап, що з'явився у березні 2016 року і вже встиг сколихнути український ринок. Ця компанія теж орієнтується на стандарт "пасивного" будинку, але розробники вирішили піти далі і створити повністю автономне помешкання.

Це дозволяє власнику розташуватися будь-де, навіть на території, де цілковито відсутні комунікації. PassivDom спроектований за модульним принципом. Клієнт може придбати один модуль площею 36 кв м або зібрати помешкання з кількох модулів, як конструктор. Максимальна кількість об'єднаних блоків — чотири, 144 кв м.

Помешкання забезпечується енергією завдяки сонячній енергії — панелі вмонтовані у дах. Високий показник теплоізоляції частково обумовлений самою конструкцією: каркас друкується на 3D-принтері, тому відсутні штиби.

Розробники запевняють, що стіни PassivDom такі ж теплі, як цегляна стіна товщиною 7,33 метра. Саме тому винахідники подалися на фіксацію рекорду Гіннеса в номінації "Найтепліше помешкання та найбільш енергоефективні вікна масового виробництва".

Проект також може похизуватися системою очищення так званої сірої води — не дуже забрудненої води, наприклад, з душу. Вона потрапляє у спеціальний резервуар і очищається для повторного використання.

При купівлі модуля з максимальною комплектацією там вже є тонна води. На скільки часу цього вистачить — питання культури споживання. Надалі резервуар можна поповнювати із свердловини, колодязя або будь-якої прісної водойми. Щоправда, це потребує частішої заміни фільтрів.

Керування системами будинку — температурою, освітленням, сигналізацією — відбувається через додаток на смартфоні. Будинок підключено до диспетчерської онлайн-системи, щоб стежити за справністю модуля. PassivDom постачається готовим для життя: з меблями, побутовою технікою, подушками. [3]

Таким чином, стає зрозуміло, що важливою ланкою у процесі розвитку енергоефективності в Україні є не лише кваліфіковані працівники, а й готові до впровадження новітніх технологій власники житла, інвестори та держава.

Список використаних джерел

1. [Електронний [Список країн за індексом екологічної ефективності ресурсів](#)]. — Режим доступу :

https://uk.wikipedia.org/wiki/Список_країн_за_індексом_екологічної_ефективності.

2. Про енергетичну ефективність будівель і споруд: Закон України від 22 червня 2017 р. №2118-VIII // Відомості Верховної Ради. 2017, № 33. Ст. 359.

3. Аббасова С. Будинки майбутнього: хто і як створює енергоефективне житло в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.epravda.com.ua/publications/2017/02/24/621932/>.

РОЗВИТОК МІСТ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ, ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ

*Федулова Любов Іванівна. доктор економічних наук, професор,
завідувач Центру досліджень економічної політики
Інституту експертно-аналітичних та наукових досліджень
Національної академії державного управління при Президентіві України*

УРБАНІЗАЦІЯ ЯК СВІТОВИЙ ТРЕНД: ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Сьогодні процеси глобалізації не лише стрімко розвиваються, але й набувають нових форм та методів. Зокрема, заслуговує на увагу прояв нової хвилі зацікавленості вчених та політиків феноменом «глокалізації» (glocalization, термін, що синтезує поняття «глобалізація» і «локалізація») в частині конвергенції інноваційних систем, мереж і секторів. Рушійними силами цього тренду є усе більш складні, нелінійні динамічні процеси створення, поширення і використання знань, які у результаті ставлять перед науковцями та практиками завдання переглянути способи і засоби виробництва, використання і відновлення знань, їх зберігання і доступу до них. Наприклад, транснаціональні корпорації презентують глокалізацію як стратегію, що передбачає створення нових виробництв в регіонах, або тактику підлаштування під потреби покупців і смаки споживачів конкретних територій.

При цьому слід зазначити, що якщо в кінці ХХ-го століття на економічне зростання в містах суттєво впливала індустріалізація, то тепер конкуренцію виграють ті із них, хто вкладає кошти в інтелектуальний капітал і розвиток креативних секторів. Тобто формування економіки знань і її наступної фази розвитку – креативної економіки, створюють такі умови, що інтелектуальні послуги все більше концентруються в мегаполісах, де можливий доступ до широкого спектру знань не лише локального, але й міжнародного походження. Слід зазначити, що навіть, не дивлячись на наявність розвинених сучасних каналів ІКТ, високотехнологічні компанії віддають перевагу мегаполісам, підтримуючи формування спеціальних платформ живого спілкування з партнерами й клієнтами.

Отже, на початку ХХІ ст. у містах помітним став процес формування особливого динамічного високотехнологічного світу, і в цьому сенсі вони виступають агентами економіки знань [1], помітно впливаючи на характер і темпи урбанізації. Так, в п'ятому випуску доповідей

Національної Ради з розвідки, направлених на формування основних уявлень про майбутнє «Глобальні тенденції 2030: Альтернативні світи» [2] урбанізація була визначена як одна з глобальних тенденцій. Зокрема, прогнозується, що до 2030 р. в світі буде 41 мегаполіс, в якому проживатиме 720 млн чоловік. А вже до 2025 р. 600 міст забезпечуватимуть більше 60% зростання світового ВВП.

Мегаполіси, виступаючи в ролі хабів креативності та інноваційності, відіграють безпрецедентно важливу роль у створенні національного багатства, соціальному розвитку, залученні інвестицій, концентрації навичок (створенні «центрів компетенцій») і технічних ресурсів, інклюзивності населення, інформації, товарів і послуг. У цьому контексті слід згадати, що ще на початку 2000 р. один з класиків креативної економіки Р.Флоріда зазначав, що в глобальній конкуренції виграють міста, здатні продукувати нові ринкові ідеї і створювати умови для концентрації творчих людей на їх території. У версії Р. Флоріди, світове креативне лідерство належить таким містам, як Сан-Франциско, Остін, Сан-Дієго, Бостон і Сієтл (США) [3].

Стосовно України, то згідно даних офіційної статистики, станом на 1 січня 2017 року частка міських жителів серед населення країни досягала 69,2 %. В той же час результати дослідження показують [4], що ступінь урбанізації в Україні істотно перевищує світовий показник, проте поступається середньоєвропейському (73,4 %). При цьому, експерти прогнозують значне зменшення населення України: до 2050 р. кількість мешканців міст скоротиться з 31,2 до 26,6 млн, а представників сільської місцевості – з 13,7 до 7,1 млн. Загалом, прогнозується динамічне зростання рівня урбанізації в країні: у 2050 році четверо з п'яти (79 %) українців проживатимуть у міських районах.

Сьогодні, в умовах посилення результатів четвертої промислової революції (4.0 Індустрії) й здійснення процесів цифрової трансформації сучасне місто стає «інтерактивним сервісом», інтерфейсом для створення творчого (креативного) продукту. Воно виступає в ролі комунікативного майданчика для творчих осіб, які вільно і динамічно об'єднуються для вирішення різноманітних завдань. І, як показує практика, драйвером таких процесів стає культура, надаючи решті сферам свій величезний арсенал креативного досвіду. В Україні також є яскраві приклади цього явища: Арт-завод «Платформа» (м. Київ), формування Креативного кварталу у м. Львові, «Тепле місто» у Івано-Франківську та ін.

Дослідження показують, що тенденції глобальної урбанізації і посилення уваги урядів багатьох держав до економічних питань культурної політики впродовж останніх десятиліть створили умови для вироблення нових підходів до економічної політики і культурного планування в містах. Так, серед вимог до стратегій міського планування,

можна назвати такі: одночасне нарощування вартості економічних активів і висококваліфікованих людських ресурсів у всіх сферах міського господарства; врахування особових стратегій жителів міста; пристосування процесів економічного розвитку і формування добробуту до потреб міського середовища; сценарне моделювання майбутніх процесів розвитку міської інфраструктури; створення системи суспільної підтримки і контролю; формування культури здорового способу життя; створення унікальної привабливої атмосфери; кластеризація міського простору; інтеграція етнічних елементів в міський ландшафт; спрямованість в майбутнє [5]. Окрім того, на основі реалізації нових містобудівних технологій, з'явилися такі концепції, як «креативне місто», «розумне місто» (smart city), «ресурсозберігаюче місто», «місто-сад» і т. і. На практиці найбільш поширеними і значимими для обговорення на даний час є наступні теми: «розумне місто» – нова якість життя; інтелектуальна енергетика: виклики і стратегія; кращі практики організації процесу цифровізації великого бізнесу; проблеми і перспективи нормативного регулювання; проектне управління як інструмент залучення інвестицій в цифровий бізнес на регіональному рівні.

В Україні, для прикладу, «розумне місто» - це ІТ-платформа, що реалізує право на електронну демократію для активних громад країни та на реформу місцевого самоврядування у напрямках децентралізації, створення електронних сервісів. боротьби з корупцією. На практиці, «розумне місто» – веб-сервіс, що реалізує концепцію «Smart City» в частині ІТ та надає інструменти для оптимізації процесів самоврядування в усіх його проявах. Технологічно, «розумне місто» створено за принципом «мікросервісів», тому легко підлаштовується під будь-який населений пункт. Мета проекту - об'єднати зусилля громади та влади на вирішення проблем міста шляхом роботи через зручний web-сервіс. Отже, «розумне місто» - це децентралізована, SAAS інформаційна система з індивідуальним набором модулів для кожного населеного пункту [6].

Та все ж, проблемним питанням в Україні залишається наявність так званого "цифрового розриву", тобто ситуації, коли доступність ШСД (ширококутний доступ до мережі інтернет) — базова послуга, яка дозволяє використовувати інші цифрові можливості) суттєво відрізняється у великих містах і невеликих селах. Так, згідно звітних даних Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації (НКРЗІ), 1,5 млн з 5 млн або 27% абонентів фіксованого ШСД сконцентровано в Києві, а в столиці разом з областю — більше 30%. При цьому у столичному регіоні проживає лише 11% населення. Значна частка припадає на великі міста. Майже 60% користувачів фіксованого ШСД проживають у Києві, Київській, Дніпропетровській, Донецькій, Одеській, Львівській і Харківській областях. Ця ситуація значно

поглиблює нерівність у правах і можливостях населення та приводить до соціальної та економічної диспропорції [7]. Окрім того, до проблемних питань цифровізації, що вимагають актуалізації, відносяться такі: відсутність концепцій, програм цифрової трансформації галузей/секторів економіки, ринків товарів, послуг, капіталу і робочої сили; відсутність механізмів управління інтеграційними процесами в умовах цифровізації; низький рівень розвитку цифрової інфраструктури та забезпечення захищеності цифрових процесів; відсутність системи державної підтримки організацій, що здійснюють впровадження цифрових технологій в регіонах (навіть у сфері високотехнологічного бізнесу та ІКТ) та ін.

В процесі упровадження політики децентралізації пошук шляхів усунення більшості регіональних проблем повинен бути спрямований на визначення внутрішніх механізмів їхнього вирішення в кожному місті, найбільш ефективним і реалістичним із яких є інноваційно-креативний. В умовах складної геополітичної ситуації для України стають актуальними завдання диверсифікованості економіки, пошук нових факторів економічного зростання. Таким фактором є креативність і креативні індустрії. Сьогодні креативні індустрії й послуги, що виникли на перетині мистецтва, культури, бізнесу й технологій, становлять розвинутий і самодостатній сектор світової економіки. У цьому зв'язку перед містами України постає завдання утримати масовий відтік робочої сили та направити зусилля на формування креативного й талановитого молодого покоління, навчитися використовувати глобальні потоки талантів. В перспективі (з врахуванням завдань і цілей європейської інтеграції) українські міста повинні мати статус міст світового класу, здатних залучати кваліфікованих професіоналів із-за кордону й утримувати місцеві інтелектуальні ресурси. і

Владі українських міст слід сприяти створенню і розвитку нових креативних просторів (студій, майстерень, виставкових залів і т.і.), у тому числі на основі трансформації наявних, але вже незатребуваних промислових об'єктів. З цією метою необхідним вбачається прийняття низки заходів, що знімають правові і адміністративні обмеження, які перешкоджають такій трансформації. Крім того, в умовах децентралізації владі міст належить створити сприятливі умови в сфері оподаткування і стягнення орендної плати відносно організацій креативних індустрій, а також у сфері регулювання діяльності таких організацій. Найважливішою метою в цьому сенсі повинно бути забезпечення максимальної творчої свободи мешканців.

Для активізації роботи в даному напрямі найбільш сприятливі умови, на наш погляд, можуть виникнути при реалізації організаційного ресурсу міської влади у напрямі концентрації та координації інтелектуальних ресурсів, що дозволить створити на рівні окремих міст адекватну світовим

тенденціям і національним науковим, технологічним і освітнім традиціям інноваційну екосистему. Окрім того, удосконалення механізмів реалізації регіональної економічної політики у напрямі сталого розвитку міст на основі принципів публічного управління може відбутися за допомогою реалізації заходів щодо формування нових високотехнологічних компаній у сферах креативних індустрій, моніторинг і оцінка ступеня креативності економіки для розробки програми дій у цьому секторі, просування експорту високотехнологічної продукції, стимулювання креативної діяльності, аутсорсинг високотехнологічної продукції та послуг, упровадження інноваційних інклюзивних бізнес-моделей, розвиток цифрової інфраструктури. У зв'язку з тим, що цифрові технології мають так званий «наскрізний» характер, в регіонах необхідним є встановлення переліку галузей для упровадження відповідних програм розвитку, зокрема цифрове суспільство, освіта, публічні послуги, мале і середнє підприємництво, інновації, споживчий ринок, охорона здоров'я.

Таким чином, системне розуміння сутності і практичного значення глобального тренду урбанізації стимулюватиме процес стратегічного мислення, виявляючи важливі напрями і потенційні загрози. Щоб сформувати нову модель міст і якість життя їх населення, необхідні гнучкі стратегії, створені на міждисциплінарній основі, що дозволяють виявити і активізувати потенційні джерела зростання.

Стратегічними підходами органів влади міст України у напрямі підвищення ефективності переходу до цифрової економіки має бути інфраструктурний розвиток та інституційна підтримка впровадження цифрових технологій. При цьому, безумовно, реалізація кожного з цих стратегічних підходів в тому або іншому місті повинна враховувати їхню специфіку і особливості розвитку. Залежно від цього можуть варіюватися як технологічні рішення, що застосовуються для розвитку інформаційно-комунікаційної інфраструктури, так і заходи стимулювання впровадження конкретних цифрових технологій і розвитку відповідних підприємств в регіонах.

Мінрегіонрозвитку України необхідно розробити Програму заходів щодо скорочення цифрової нерівності, які можуть здійснюватися в рамках розробки та реалізації підпрограми «Усунення цифрової нерівності» як складової державної програми «Створення цифрової інфраструктури в Україні». При цьому, напрям розвитку інфраструктури у сфері цифрових технологій в регіонах повинен бути пов'язаний з ринком інтернету речей і впровадженням інформаційних систем автоматизованого управління у сфері міської інфраструктури, енергетиці, охороні здоров'я, освіті, розвитку малого бізнесу. Зазначені питання потребують спеціального наукового супроводу, що актуалізує відповідну тематику подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Simmie J., Strambach S. (2006) The Contribution of KIBS to Innovation in Cities: An Evolutionary and Institutional Perspective. *Journal of Knowledge Management*, vol. 10, no 5, pp. 26–40.

2. GLOBAL TRENDS 2030: ALTERNATIVE WORLDS a publication of the National Intelligence Council. - [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://globaltrends2030.files.wordpress.com/2012/11/global-trends-2030-november2012.pdf>

3. Флорида Р. Креативный класс: люди, которые меняют будущее / Р. Флорида. – М. : Изд. дом «Классика-XXI», 2005. – 430 с.

4. United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division / World Urbanization Prospects: The 2014 Revision, Highlights (ST/ESA/SER.A/352). - [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://esa.un.org/unpd/wup/Highlights/WUP2014-Highlights.pdf>.

5. Boikova M., Ilyina I., Salazkin M. (2011) Urban Futures: Cities as Agents of Globalization and Innovation // *Foresight*, vol. 5, no 4, pp. 32-48.

6. «Розумне місто» – веб-сервіс, що надає інструменти для оптимізації процесів самоврядування та боротьби з корупцією. - [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://mikolaiivka-rda.odessa.gov.ua/mikolaiivka-novini/rozumne-m-sto-veb-serv-s-wo-nadanstrumenti-dlya-optim-zac-proces-v-samovryaduvannya-ta-borot-bi-z-korupcyu/>.

Звіт «Про роботу Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації за 2017 рік». [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://nkrzi.gov.ua/images/upload/142/7598/Zvit_2017_new.pdf.

*Клюшниченко Євген Єлисійович, доктор технічних наук, професор,
Осипенко Катерина Валеріївна, аспірантка,
кафедра міського господарства КНУБА*

ВРАХУВАННЯ РЕСУРСНИХ ОБМЕЖЕНЬ ДЛЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ

Еволюційний розвиток суспільства можна характеризувати напрямом науково-технічного та інформаційного прогресу. Це безупинний рух науки і техніки. Науково-дослідний процес досягає таких масштабів, що на практиці реалізується лише третина наукових досліджень та проектів. Метою та результатами досліджень більшості науковців є поліпшення умов життя сучасного та наступних поколінь з

мінімізацією використання ресурсів при максимальному збереженні екології, раціональне визначення соціальних компонентів, що складають поняття рівня життя населення. На сучасному етапі має значення саме баланс, гармонія співвідношення трьох основних підсистем сталого розвитку: соціальної, економічної, екологічної. Можна стверджувати, що саме розвиток є пріоритетним напрямом людства. Тому реалізації ідей сталого розвитку населених пунктів приділяється значна увага суспільства XXI століття.

Сталість розвитку є особливо актуальною для України, державна економіка якої протягом багатьох років була частиною загальносоюзного народногосподарського комплексу, розпад СРСР негативно позначився на темпах її розвитку. Крім того, екологічна ситуація ускладнюється наслідками катастрофи на Чорнобильській АЕС у 1986 році, а економічна, головним чином, – світовою фінансовою кризою 2008-2009 років, анексією Криму та окупацією промислової Донеччини в 2014 році.

Пріоритетними концепціями розвитку населених пунктів можна вважати: ресурсозбалансованість та ресурсообмеження, їх межі та масштаби у довгостроковій перспективі, що передбачають соціальний, економічний й екологічний їх розвиток, направлений на закладення потенціалу, сприятливого та комфортного життєвого існування в гармонії з навколишнім середовищем для сьогоденного та майбутніх поколінь і, звісно, чітка стратегія.

Вперше принципи збалансованого розвитку суспільства сформувалися “стурбованими вченими світу” в середині 50-х років ХХ століття. Саме тоді був створений “Римський клуб”, до складу якого входили містобудівники, економісти, екологи, соціологи, гігієністи тощо.

У 1994 році у датському місті Ольборг, відбулася важлива подія – погодження загальноєвропейського проекту сталого розвитку населених пунктів, що отримала назву “Ольборзька хартія “Міста Європи на шляху до сталого розвитку””. Вона набрала підтримки 80 органів місцевого самоврядування Європи, більше, ніж дві сотні представників міжнародних організацій, зокрема й українських населених пунктів: Донецька, Миколаєва, Одеси, Севастополя, Сум, Євпаторії, Миргорода, Нікополя тощо.

У 1996 році, на Всесвітній події Habitat-II, у Стамбулі, були розглянуті принципи збалансованого розвитку суспільства, що мали на меті запобігти соціальній, економічній і екологічній катастрофам. Як член міжнародної спільноти, на конференції була присутня й Україна, яка згодом Постановою Верховної Ради від 24 грудня 1999 року №1359-XIV підтримала світові ідеї створення та реалізації принципів сталого розвитку на законодавчому рівні та схвалила Концепцію сталого розвитку населених пунктів.

Дотепер планування, забудова та розвиток міст реалізовувались з урахуванням їх необмежених можливостей. Кожен населений пункт має свою специфіку та необхідність використання ресурсів, які довгий час вичерпувались нераціонально. Це призвело до гострої необхідності їх поповнення та відновлення.

Для того, щоб визначити перспективний розвиток міста, при розробці генерального плану, необхідно виконати вичерпні обстеження, дослідження та аналіз містобудівних умов, наявності різноманітних видів ресурсів задля подальшого їх використання. Вважаємо, що ресурсний потенціал складається з таких основних складових: територіально-природний, водний, екологічний, санітарно-гігієнічний, трудовий, фінансовий, виробничий, інноваційно-інформаційний, демографічний, транспортний, енергозабезпечення, політичний.

Саме збалансованість та взаємозв'язок перелічених потенціалів у подальшому мають вплив на сталий розвиток населених пунктів впродовж тривалого часу.

Територіально-природний ресурсний потенціал являє собою наявність резервних територій чи ділянок, що мають можливість використовуватись для забудови населених пунктів. Наявність територіальних ресурсів, як правило, має вирішальне значення для сталого розвитку міст, допомагає скоригувати розміщення основних промислових підприємств, визначити можливості для організації нових транспортних зав'язків чи використання вже існуючих, з урахуванням інженерно-будівельних умов (грунти, рівень підземних вод, рельєф), водопостачання, енергопостачання тощо. З одного боку, даний потенціал можна активно використовувати для стрімкого розвитку національної економіки, але з іншого – швидке вилучення природних ресурсів, які формувалися тисячоліттями, є незворотнім процесом та має негативний вплив на стан і стабільність біосфери.

Водний потенціал теж має великий вплив на сталий розвиток населених пунктів. Якщо водних ресурсів недостатньо – у містах виникає необхідність у побудові вартісних інженерних споруд для водопостачання (водосховища, водоводи, канали тощо) та енергопостачання. Також від умов положення водойм залежить сполучення з іншими територіями водним транспортом, виокремлення рекреаційних зон для привернення уваги туристів і городян.

Умови екологічного стану мають детально аналізуватися задля організації заходів щодо його покращення в системі взаємозв'язку людини та природи. Взаємодія людства та оточуючого середовища потребує нових підходів та заходів: очищення забруднень природних, водних ресурсів та ґрунтів, усунення загазованості та задимлення повітря, зменшення виробничого шуму. Необхідні розробки відповідних чітких управлінських

рішень і залучення екозберігаючих чинників у виробничу діяльність. Екологічний потенціал має вплив на сталий розвиток населених пунктів, адже від нього залежить функціональне зонування, розташування сельбищної зони, промислових районів, складських і комунальних територій, територій зовнішнього транспорту тощо.

Санітарно-гігієнічні умови визначаються для встановлення ступеню шкідливості об'єктів діяльності, які знаходяться в межах житлової забудови задля окреслення потрібних санітарних вимог та необхідних оздоровчих заходів, періодичність та тривалість їх виконання. Контроль та аналіз санітарно-гігієнічних умов має бути ґрунтовним та враховувати стан повітряного та водного середовищ, стан ґрунтів тощо.

До *трудоових ресурсів* належить населення працездатного віку та працюючі в непрацездатному віці. Аналізуючи передумови розвитку міста необхідно взяти до уваги кількість трудових ресурсів, їх зайнятість, наявність та кількість невикористаних трудових ресурсів населених пунктів та приміської зони. Слід зауважити, що не всі трудові ресурси мають можливість бути залучені до виробництва, особливо жінки, тому можливо враховувати їх використання з найближчих районів.

Фінансовий потенціал об'єднує ресурси бюджетної та податкової систем, кредитів та інвестицій, що можуть бути згенеровані, проаналізовані та раціонально використані для досягнення сталого розвитку та автономії економіки населеного пункту та держави в цілому.

Виробничий потенціал характеризується існуючими та потенційними можливостями всіх галузей промисловості. Потужність його залежить від здатності організувати ефективне управління виробництвом і транспортним сполученням (переміщення та збут сировини і готової продукції, транспортування працівників підприємства), зменшення собівартості готової продукції задля конкурентоспроможності на місцевому та світовому ринках серед аналогічних товарів, використання інноваційних розробок та технологій на всіх етапах, професійності працівників тощо. Не слід забувати про екозберігаючі чинники, адже часто виробництво має негативний вплив на стан навколишнього середовища.

Інноваційно-інформаційний потенціал завдяки розробкам та впровадженню наукових досліджень, дозволяє покращувати результати виробництва та виводити його на новий конкурентний рівень, завдяки поширенню та засвоєнню інформації, населення покращує освітній, професійний, культурний рівень. Використання інноваційно-інформаційного потенціалу гарантує прогресивний сталий розвиток населених пунктів.

Демографічний потенціал є утворюючим фактором трудового потенціалу, адже елементарною базовою одиницею його є людина.

Зростанню демографічних показників, сприяють національні програми підтримки родин при народженні дитини, фінансова стабільність країни, житлове забезпечення людей, відсутність війни чи економічної кризи.

Транспортний потенціал теж має великий вплив на життєдіяльність та розвиток міст. Аналіз пропускної спроможності транспортних мереж необхідний для виокремлення потреб окремих підприємств, спеціалізованих галузей, аби задовольнити потреби переміщення трудових ресурсів, постачання та збуту виробничого, народногосподарського комплексів, інформаційних та культурно-освітніх зав'язків тощо.

Енергозабезпечуючий потенціал – сукупність інженерних споруд і підприємств, що забезпечують стабільне енергопостачання всіх структур населеного пункту. При проектуванні та забудові, за присутності на території чи ділянці розвиненої мережі високовольтних ліній передачі електроенергії мають заважати енергопостачанню для розвитку міст, розміщенню енергоємних галузей промисловості.

Політичний об'єднує та скеровує розвиток вищезазначених потенціалів, інтегрує, заохочує та інформує, тобто – виконує організаційну й узагальнюючу функції задля забезпечення високих показників при формуванні сталого розвитку населених пунктів.

Таким чином, важливо враховувати теоритичні та практичні основи запровадження сталого розвитку населених пунктів через визначення та оцінку його ресурсозабезпечення та ресурсообмеження, здійснювати оцінку збалансованості існування соціальної, економічної та екологічної підсистем, формувати ресурсне забезпечення на основі моделі міжгалузевого балансу, задля можливості запобігання негативним наслідкам реалізації шаблонів сценаріїв розвитку населених пунктів.

Список використаних джерел

1. ДБН Б.2.2-12:2018 “Планування і забудова територій”. – К.: Мінрегіон України, 2018 – 236с.

2. ДБН Б.2.2-5:2011 Благоустрій територій. – К.: Мінрегіон України, 2012. – 44с.

3. Устойчивое развитие населенных пунктов и обеспечение населения жильем. Национальный доклад Украины на Второй Всемирной Конференции ООН по населенным пунктам (Хабитат II). – К.: 1996 – 74 с.

4. Ключниченко Є.Є. Соціально-економічні основи планування та забудови міст. – К.: Укрархбудінформ. – 1999. – 348 с.

5. Ключниченко Є.Є. Управління розвитком міст: навчальний посібник. – К.: КНУБА. – 2015. – 160 с.

6. Прималенный А.А., Солодов В.В., Ключниченко Е.Е. Теоретические аспекты формирования экополисов//Містобудування та територіальне планування. К.: КНУБА, 2008. - № 29. – с. 274-280.

*Гарькавий Ігор Борисович, доктор наук з державного управління,
директор приватного підприємства «Орест - К»
Ігнатенко Олександр Семенович, доктор технічних наук, професор,
професор кафедри регіонального управління, місцевого самоврядування та
управління містом НАДУ при Президентіві України*

СЕРВІСНО-ОРІЄНТОВАНИЙ РОЗВИТОК СУЧАСНИХ МІСТ: КЛАСТЕРНИЙ ПІДХІД

Проблеми на сучасному етапі розвитку сервісної діяльності в містах характеризуються тим, що участь місцевих органів публічної влади (ОПВ) у цих процесах пов'язана з невдалими спробами компенсувати локальну неефективність ринкового механізму. За основними напрямками надання публічних послуг ставилось за мету сприяти результативності системи споживання чи зменшенню втрат за структурними змінами, а також підвищити соціальну значущість третинного сектору економіки. На сьогодні в умовах необхідності прискореної модернізації муніципальної економіки легше подолати об'єктивну складність процесів управління за окремими сферами її розвитку. При цьому мають створюватись передумови для істотного підвищення відповідальності суб'єктів господарювання та місцевих ОПВ за прийняті управлінські рішення щодо розвитку сервісного напрямку.

Тому, коли ми говоримо про принцип субсидіарності у розвитку сфери споживання необхідно в першу чергу враховувати його територіальний розріз [1, с. 45]. Це обумовлено тим, що в реалізації інноваційної сервісної стратегії різні міста зможуть брати участь з урахуванням особливостей їх соціально-економічного середовища. Ступінь участі буде залежати не тільки від особливостей міста, але й від наявного потенціалу.

У цих умовах актуальним є завдання формулювання політики участі місцевих ОПВ в розробці і реалізації модернізаційного сценарію щодо розвитку сервісного напрямку на системній основі кластерного підходу.

Аналіз літературних джерел підтверджує, що кластерний підхід дозволяє підвищити ефективність взаємодії вторинного та третинного секторів економіки, ОПВ, громадських організацій, дослідницьких і освітніх установ, може послужити основою для конструктивного діалогу між ними з метою виявлення проблем розвитку науки і сфери послуг, шляхів найбільш ефективною реалізації наявних інвестиційних можливостей і необхідних заходів державної політики. В рамках кластерного підходу повинен забезпечуватись баланс інтересів між основними агентами соціально-економічного розвитку – системою публічної влади, бізнесом і населенням міста [1, с. 47; 3, с. 82].

Актуальність «кластерної» тематики у сервісно-орієнтованій діяльності в сучасних містах пов'язана з проблемою роз'єднаності, неузгодженості, відсутності єдиної державної регуляторної політики в розвитку суб'єктів сервісно-орієнтованої діяльності, розташованих на одній території.

У ході розробки та реалізації стратегій розвитку окремих міст виникає завдання визначення та активізації територіальних точок зростання, роль яких можуть відігравати кластерні структури.

Основними відмінностями кластерного підходу до забезпечення інноваційної активності за сервісно-орієнтованим напрямом в місті, у порівнянні з традиційним галузевим підходом, полягає в тому, що він спрямований на перегруповування продуктивних сил та чинників виробництва і зростання сукупної капіталізації території. Кластери, диктуючи навколишньому середовищу потреби для свого розвитку, стимулюють створення на території міста своєрідного каркаса, що відображає напрями діяльності всіх секторів економіки і виступають сучасним інструментом управління територією. Системний ефект створення міських сервісних кластерів спрямований на підвищення економічної активності, підтримку результативного обміну послугами і товарами, формування потенціалу фахівців високої кваліфікації і проявляється в проведенні єдиної політики на ринках послуг та товарів, у сфері наукових досліджень і розробок, обміні трудовими ресурсами, ідеями і капіталами. Одне з найважливіших питань, яке виникає стосовно реальних і потенційних інноваційних кластерів сервісної діяльності - в якій мірі і на основі яких механізмів ОПВ можуть брати участь у підтримці їх формування та функціонування [2, с. 111]. На наш погляд першочерговим завданням у реалізації кластерного підходу в сервісно-орієнтованому розвитку полягає в тому, щоб домогтися реального системного результату. Саме по собі бажання ОПВ створити кластер на «своїй» території ще не гарантує отримання будь-якого додаткового ефекту. Неможливо суто вольовим рішенням сформувати в конкретному місті результативний кластер. Тобто, далеко не в кожному місті складаються передумови для формування того чи іншого кластера.

Активна інноваційна кластерна політика сприяння сервісно-орієнтованому розвитку з боку місцевих ОПВ має передбачати концентрацію зусиль щодо:

- визначення найбільш перспективних напрямів розвитку, в яких можуть бути створені і розвинені інноваційно-орієнтовані кластери;
- результативної взаємодії між учасниками, забезпечення необхідними документами стратегічного і територіального розвитку;
- формування інноваційної інфраструктури, консультативно-методичних послуг в сфері маркетингу, менеджменту, реклами,

фінансування фундаментальних досліджень, які потенційно сприяють розвитку кластера;

- надання освітніх послуг, організації навчання, обміну досвідом та підвищення кваліфікації;

- сприяння процесам розповсюдженням інновацій;

- організації ефективної роботи підприємств, організацій та установ, що забезпечують діяльність кластера;

- створення інженерної, транспортної та іншої інфраструктури, необхідної для розвитку кластера;

- надання максимально можливого обсягу преференцій, пільг та інших заходів підтримки з метою стимулювання розвитку кластера.

В результаті реалізації інноваційної кластерної політики розвитку можна досягти таких цілей, як: створення нової сервісно-орієнтованої економіки міста, заснованої на знаннях; збільшення конкурентоспроможності реального сектора економіки та частки малих і середніх підприємств; випереджаюче зростання рівня зайнятості та доходів населення; розширення співробітництва територіальних громад; створення умов для формування людського потенціалу нової якості [3, с. 85].

Слід враховувати і зовнішнє середовище інноваційного кластеру. Адже зовнішнє середовище інноваційного кластеру і утворюючі його підприємства доцільно структурувати за управлінською, політичною, соціальною, технологічною та економічною складовими.

Система публічного управління і політичне середовище для кожного підприємства міста, що входить до сервісно-орієнтованого кластеру, проявляється, як правило, в наступному. Місцеві ОПВ встановлюють правила гри, тобто генерують правове середовище. Крім того, суб'єкти публічної влади відіграють регулюючу роль для приватного сектора, формулюючи певну політику, спрямовану на розвиток окремих сфер і секторів місцевої економіки і відповідно з цією політикою можуть надавати підтримку різним підприємствам. Це може приймати форми субсидій, податкових пільг, юридичного контролю за подіями на нерегульованому ринку, регулювання надлишкового виробництва та ін. Очевидна також роль держави в макроекономічному регулюванні. Нарешті, місцеві ОПВ можуть бути замовниками вироблених підприємством послуг і товарів. Найважливіше значення для інноваційних кластерів має організація, з певною державною підтримкою, фундаментальних наукових досліджень і розробок, які здійснюються на ключових, проривних технологічних напрямках. А це вимагає прийняття відповідних управлінських рішень в державно-політичному і правовому аспекті сервісно-орієнтованого розвитку міст. Це наближене до інституту

технологічних платформ, який отримав серйозний статус за кордоном і формується у нас. Принаймні перелік платформ, який спирається на використання технологій Форсайта має існувати і в нашій країні [2, с. 110].

У правовому середовищі для кожного підприємства основне значення мають блоки законодавства, які регламентують відносини власності, контрактні відносини, права споживачів, положення антимонопольного законодавства і регулювання діяльності природних монополій, податкове законодавство.

Соціальне середовище формується населенням, життєдіяльність якого так чи інакше пов'язана з діяльністю підприємства. Наприклад, для підприємства в місті соціальне середовище характеризується статевіковою структурою населення, його загальним рівнем освіти, способом життя, домінуючими мотиваціями в споживчій поведінці, загальним менталітетом, рівнем соціальної напруженості. Важливим є також взаємозв'язок виробничої і споживчої поведінки населення та існуючі тенденції його зміни. Якщо, скажімо, в майбутньому очікується зменшення пропозиції робочої сили, то це може стимулювати підприємства до здійснення заходів, спрямованих на підвищення продуктивності праці, ефективності праці осіб зрілого та похилого віку, вкладення додаткових коштів у навчання при дефіциті робочої сили. Зростання чисельності населення пенсійного віку може орієнтувати підприємства на виробництво дешевих послуг невисокої якості [1, с. 87].

Під технологічним середовищем розумітимемо множину технологічних процесів, що впливають на можливості виробництва і споживання послуг і продукції, вироблених підприємством. У технологічному середовищі можна виділити наступні основні складові: можливі технології, за допомогою яких може здійснюватися виробництво сировини і матеріалів, необхідних для діяльності підприємств кластера; множину технологій власне діяльності кластера; можливі технології виробництва послуг-замінників; множина технологій споживання вироблених послуг.

Технологічне середовище має тенденцію до змін, створюючи для підприємства, як додаткові можливості, так і обмеження. Зокрема, вплив технологічних змін на можливості росту проявляються в змінах попиту на вироблені товари і послуги, а також в можливості зміни використовуваних технологічних процесів.

Технологічні зміни впливають на чисельність і якісний склад робочої сили. Наприклад, процес комп'ютеризації управління і нові інформаційні технології можуть зменшити чисельність управлінського персоналу, проте зростає потреба в збільшенні чисельності висококваліфікованого обслуговуючого персоналу, створити потребу в

спеціально підготовленому для користувача середовищі і підвищити вимоги, що висуваються до кадрового потенціалу. Водночас, автоматизація процесів надання послуг і застосування нових технологій зменшують потребу в висококваліфікованих працівниках, але збільшують потреби у фахівцях з налагодження і програмного забезпечення.

Економічне середовище визначає той економічний фон, на якому розгортається діяльність підприємств сервісного спрямування, що здійснюють інновації і характеризується рівнем інфляції, рівнем зайнятості, загальним рівнем життя, темпами економічного зростання економіки в цілому і в окремих секторах, системою оподаткування, курсом національної валюти.

Рівень зайнятості з одного боку впливає на наявність на ринку праці робочої сили і рівень цін її пропозиції, з іншого боку на сукупний рівень платоспроможного попиту населення. На діяльність підприємства можуть впливати заходи, які можуть бути прийняті для зниження темпів безробіття або його номінального рівня, оскільки ці заходи можуть безпосереднім чином торкнутися підприємства.

Вплив інфляції на інноваційне підприємство сервісного спрямування слід розглядати в контексті можливого зниження купівельної спроможності споживачів його послуг, а також можливостей інвестування.

У сервісному розвитку кожного міста діє низка стійких тенденцій, пов'язаних з соціально-психологічним станом населення, історією формування природно-економічного потенціалу, культурними і соціальними традиціями, виробничими традиціями, стилем життя, самоідентифікацією населення та ін. Всі ці тенденції досить стійкі, вони не можуть змінюватися водночас. Вони також утворюють внутрішнє середовище інноваційного кластеру сервісного спрямування, куди «занурені» утворюючі його підприємства та організації. Чинники внутрішнього середовища обумовлюють переважно еволюційний характер можливих змін в кластері і в місті в цілому.

Історичні чинники, розглядаються як соціоформуєчі і визначають такий важливий аспект ефективності сервісної діяльності, як культура виробництва і трудовий менталітет населення.

Економіко-географічний чинник проявляється в декількох аспектах. По-перше, географічна концентрація підприємств, взаємопов'язаних в рамках повного циклу сервісного спрямування, залежить від формування потенціалу їх складових (матеріально-виробнича база, людський потенціал, інфраструктура та ін.) до виробництва кінцевої інноваційної продукції. По-друге, географічна близькість до найважливіших ринків ресурсів та результатів досліджень і розробок, а також інноваційної продукції супутнього спрямування.

В конкурентоспроможних містах повинні оптимально складатися два чинники сервісної діяльності. По-перше, це вартість супутніх транспортних послуг, по-друге, обумовлена територіальним чинником, можливість швидко реагувати на зміни кон'юнктури щодо споживчих переваг.

Підводячи підсумок слід зазначити, що інноваційний сервісно-орієнтований кластер може належним чином функціонувати в місті у разі, якщо по-перше, він виробляє конкурентоспроможні послуги чи товари. Звідси випливає, що найважливішими елементами імплементації підсистеми є наявність одного чи декількох провідних підприємств, що мають стійкі ринкові позиції (на світовому чи регіональному ринках); по-друге, існує множина малих і середніх підприємств, які обслуговують основні підприємства в рамках діючої маркетингової політики; по-третє, ефективність функціонування забезпечуючих виробництв та їх адекватність базовому, щоб уникнути ситуації «відставання» і досягти стабільності роботи підприємств і організацій кластера, об'єднаних в технологічні ланцюжки. Що стосується креативної підсистеми, то для неї найважливішим чинником є наявність науково-освітнього ядра та інфраструктури, що забезпечує трансфер ідей, технологій і ноу-хау, дослідних зразків та інших результатів наукових розробок.

Список використаних джерел

1. Войнаренко М.П. Кластери в інституційній економіці / М.П. Войнаренко. – Хмельницький: ХНУ, ТОВ «Тріада-М», 2011. – 502 с.
2. Кластерна модель регіональної економіки: теоретико-методологічні засади / А.П. Павлюк // Продуктивні сили України. – 2009. – № 1. – С. 105-114.
3. Чужиков В.І. Кластерна політика Європейського Союзу / В.І. Чужиков, О.Д. Лук'яненко // Економіка України. – 2013. – № 2. – С. 81-92.

*Justyna Kobylarczyk, Dr hab. inż. arch. prof. PK,
Krystyna Paprzyca, Dr hab. inż. arch., prof. PK,
Politechnika Krakowska, Wydział Architektury
Instytut Projektowania Urbanistycznego*

MARKETING URBANISTYCZNY

Streszczenie:

Nierównomierny rozwój miast małych i średniej wielkości spowodowany jest między innymi globalizacją, prywatyzacją, siłą rynku. Efektem tych zjawisk jest dewastacja zasobów miejskich, rozlewanie się miast, wyludnianie, starzenie się w nich społeczeństwa, zła jakość powietrza,

przestrzeni .Miasta potrzebują nowych wizji związanych z ich rozwojem, ukierunkowanych na inwestorów, mieszkańców, przybyszów, oraz na wizerunek miasta. Stąd istotna rola marketingu urbanistycznego.

Słowa kluczowe: *marketing urbanistyczny; promocja miast i gmin; rozwój ; zarządzanie; administracja publiczna;*

1.Wstęp

Istotnym zagrożeniem związanym z małymi i średniej wielkości miastami jest słabość strategii ich rozwoju . Niezbędny jest dopływ czynników, które powodują ich rozwój: kapitał finansowy, technologie, przepływ informacji, kapitał ludzki. Tymczasem obserwowane zjawisko wyludniania się małych miast i miasteczek może doprowadzić do ich „ upadku” . Teorie cyklu związane z rozwojem miast podkreślają rolę w nim zmiany układów rozmieszczenia ludności, a liczba ludności zawsze była jednym z istotnych mierników.⁹

Głównym elementem tego modelu jest : gospodarka miejska, zaludnienie, mieszkalnictwo. Stagnacja wielu miast z ekonomicznego punktu widzenia, w połączeniu z deregulacjami rynku , doprowadza do zmniejszenia wpływów na wygląd i charakter miasta władz lokalnych oraz społeczeństwa.

„Upadające miasta „ staną się mniej atrakcyjne dla inwestorów, dla mieszkańców, ludzi młodych, kreatywnych, kapitału ludzkiego. Stąd waga i znaczenie sprawnego i kreatywnego zarządzania miastem. Istotą jest odpowiedzialność i udział w rządzeniu nim wszystkich osób, wszystkich podmiotów, które mają wpływ na życie w mieście.

Miasto od zawsze było miejscem kreowania istotnych dla rozwoju cywilizacyjnego wartości: materialnych, kulturowych, estetyczno-emocjonalnych, duchowych, a także procesów : komunikacji i wymiany społecznej, identyfikacji, informacji¹⁰.

Nieumiejętne zarządzanie miastem może doprowadzić do sytuacji w której wartości : materialne, kulturowe, duchowe zdegradują się i nigdy już nie będą mogły zostać odtworzone. Stare zespoły miejskie utracą swoją jakość przez degradację unikatowości. Miasta opuszczone z powodu braku zaspokojenia w nich podstawowych potrzeb człowieka : mieszkania, pracy, wypoczynku, kultury staną się z czasem coraz bardziej opuszczone przez aktywnych mieszkańców, wśród których znaczną grupę stanowią młodzi ludzie. Pozostaną w nich tylko ludzie starsi, którzy z powodów finansowych, nie mają możliwości zmiany swoich miejsc zamieszkania.

---

⁹ K. Paprzyca, *Harmonizowanie rozwoju urbanistycznego – wybrane zagadnienia*, Politechnika Krakowska, Kraków 2012

¹⁰Szerzej K. Paprzyca, „*Koncepcja rozwoju miasta Oświęcim poprzez ofertę wzrostu walorów kulturowych, użytkowych*”, „Technical Transactions - Czasopismo Techniczne”, Vol. 115, Iss. 3, 2018, ss. 41-52

W wielu przypadkach zjawiskom wzrostowi migracji z miast oraz brakowi konkurencyjności gospodarczej towarzyszą zmiany społeczno-kulturowe. Towarzyszą im również: kryzys społeczny, kryzys ekonomiczny, kryzys środowiskowy, degradacja całych zespołów miejskich.

2. Zrównoważony rozwój

Globalizacja jako współczesny proces prowadzi do unifikacji wielu postaw i dążeń. Ta sytuacja powoduje iż ludzie młodzi przestają być „związani” z dotychczasowym miejscem zamieszkania, poszukują pracy w dużych ośrodkach miejskich. W wyniku tego procesu często następuje zmiana zachowań społecznych.

Z drugiej strony odpływ młodych, kreatywnych ludzi z miasteczek doprowadza do sytuacji w której pozostają w nich ludzie starsi, bezrobotni, biedni, o niskich dochodach i kwalifikacjach, rodziny wielodzietne. Tereny miejskie tego typu charakteryzują wysokie wskaźniki przedsiębiorczości, niska jakość usług publicznych, problemy komunikacyjne, niski standard mieszkań i przestrzeni publicznych¹¹. Średnia klasa ludzi nie chce mieszkać w takich miejscach, dzielnicach, przeprowadza się na obrzeża miast, tym samym doprowadzając do zjawiska „rozlewania się” miast, chaotycznego jego rozwoju. Konsekwencją jest wzrost wykorzystania samochodu, oraz wzrost zanieczyszczenia, zatłoczenie, nadmierny rozwój infrastruktury w stosunku do potrzeb. Kryzys obejmuje również obiekty użyteczności publicznej, które często wymagają remontów, modernizacji.

Egzystencja wielu miast zależy od ich sytuacji ekonomicznej. Aktywność ekonomiczna powiązana jest między innymi z cechami: dostępnością do rynku pracy, usług, różnorodnych biznesów, komunikacji, jakości usług publicznych. Aspekt ekonomiczny uwzględnia również elementy urbanistycznych form: użytkowanie terenu, gęstość zabudowy, infrastrukturę – jej jakość¹².

Miasta w wyniku złego zarządzania stają wobec środowiskowych zagrożeń: jakości powietrza, wytwarzania odpadów, marnowania terenów, wody, ziemi¹³.

Kontynuacja rozwoju miast w takiej formie może doprowadzić do katastrofy, stąd ważna rola marketingu urbanistycznego.

Zagadnienia związane z marketingiem urbanistycznym dotyczą zagadnień związanych z promowaniem i wdrażaniem zasad zrównoważonego rozwoju¹⁴

---

¹¹ J. Kobylarczyk, *Ocena jakości środowiska zamieszkania w wybranych miastach województwa podkarpackiego po okresie „transformacji” w pierwszej dekadzie XXI wieku*, Politechnika Krakowska, Kraków 2013

¹² Kobylarczyk J., *Optimisation of the interior lightning as an example of the environmental factors in the sustainable design*, Polish Journal of Environmental Studies, Hard Olsztyn, vol.26, No.5A, Olsztyn 2017.

¹³ Kobylarczyk J., *Jakość środowiska mieszkaniowego w strefie centralnej Jarosławia*, Politechnika Krakowska, Kraków 2009.

obejmujących: zrównoważone zarządzanie miastem, zrównoważone projektowanie urbanistyczne, zrównoważone budownictwo, zrównoważony transport miejski, których celem jest kreowanie korzystnej wizji miasta.

U podstaw marketingu miasta i gminy leży koncepcja marketingu społecznego, która nacisk kładzie na zadowolenie klienta- mieszkańca i przybysza.

Stosując ujęcie marketingowe w gospodarce miejskiej czy gminnej zakłada się że funkcjonuje ona w warunkach konkurencji z innymi ośrodkami, zabiegając o inwestorów i napływ kapitałów .

3.Konkurencyjność

Siłą wzrostu miasta i jego rozwoju jest konkurencyjność i atrakcyjność.¹⁵ W ekonomice konkurencyjność jest podstawą wolnego rynku. Celem są ludzie – mieszkańcy i przybysze oraz miasto, które w tej sytuacji staje się podmiotem i stara się przedstawić jak najlepszą ofertę.

Strategia marketingu urbanistycznego miasta, szczególną uwagę powinna zwrócić na inwestorów ale również na struktury miejskie- ich jakość.

Pomocną jest urbanistyka oraz narzędzia i metody, które mają wpływ na rozwój form fizycznej przestrzeni. Przestrzeń taką cechuje dobra jakość, która związana jest z wielokierunkowym użytkowaniem budynków oraz przestrzeni w otoczeniu i sąsiedztwie.

Miasta oczekują zróżnicowanego , kwitnącego życia publicznego, które może przejawiać się w zróżnicowanej formie i skierowane być do ludzi o urozmaiconych pragnieniach, gustach, oczekiwaniach.¹⁶ Oprócz walorów naturalnych, cech i właściwości danego miejsca istnieje możliwość uatrakcyjniania danego miejsca. Uatrakcyjnianie urbanistycznych przestrzeni i form , nadawanie im nowych cech powstałych w wyniku nowych funkcji i sposobu użytkowania , może stać się niezbędne . Przestrzeń publiczna o wielorakim użytkowaniu,; funkcją kulturową, rekreacyjną, usługową, w powiązaniu z funkcją mieszkaniową. Spójna struktura miejska w znacznym stopniu redukuje niekontrolowany rozwój miasta, przyczynia się również do wzrostu zainteresowania publicznym środkiem transportu, rowerem, ograniczając tym samym używanie samochodu. Te działania w znacznym

---

¹⁴ Szerzej “Sustainable management of the space as a condition for the development of the medium – sized cities” CIL-2018 Organizing Committee, Industrial Engineering & Management, ICIL2018 conference, Beer Sheva

¹⁵ Szerzej K. Paprzyca „Atrakcyjność przestrzeni miejskich” – warunkiem rozwoju miast małych i średniej wielkości.’ Teza Komisji Architektury, Urbanistyki i Studiów Krajobrazowych, Vol. 13/2,ISSN 1895-3980,

¹⁶ Szerzej K. Paprzyca, ” Racjonalne wykorzystanie przestrzeni miejskiej w miastach małej i średniej wielkości warunkiem ich rozwoju i zwiększenia atrakcyjności miejsca zamieszkania.” Monografia wieloautorska: Miejskie środowisko mieszkaniowe/Urban housing environment, Politechnika Krakowska , Kraków 2017

stopniu wpływają na poprawę jakości powietrza, ograniczają natężenie hałasu, zmniejszają liczbę wypadków. Ale również wpływają na żywotność terenów miejskich, ochronę terenów zielonych, poprawiają funkcjonowanie działalności handlowych i biznesowych i tp.

4. Ludzie – kapitał społeczny, klasa kreatywna

Miasto jest przestrzenią, która zamieszkiwana jest przez różne grupy ludzi. Stanowią oni pewien „kapitał”, który w znaczny sposób umożliwia funkcjonowanie miasta, gospodarki miejskiej. Kapitał społeczny nierozzerwalnie powiązany jest z określonym terytorium. Tworzą go silne relacje, jakie istnieją pomiędzy ludźmi, oraz zaufanie, lojalność. Ułatwia on wzajemną współpracę, realizację wspólnych celów.

Kapitał społeczny jest krytykowany przez amerykańskiego ekonomistę Richarda Floridę, który stworzył pojęcie klasy kreatywnej. Widzi on miasto jako potężny system związany z wymianą różnorodnych informacji, i twierdzi że motorem napędowym rozwoju miast jest potencjał twórczy i kreatywność mieszkańców. Kreuje on wizerunek miasta który przyciąga i zatrzymuje w nim ludzi, z klimatem kulturalnym i artystycznym, otwartym na różnorodność.

Koncepcja Florydy związana z klasą kreatywną ma na celu zwiększenie efektywności ekonomicznej miasta. Odrodzenie wielu miast związane jest ze zmianami demograficznymi.

Ponieważ zdaniem Florydy ludzka kreatywność jest głównym źródłem rozwoju miast, muszą one stać się atrakcyjne dla ludzi, przyciągnąć ich z zewnątrz, zatrzymać i nie dopuścić do ich odpływu. Twierdzi on że możliwe jest to dzięki podnoszeniu jakości życia mieszkańców, do których zalicza nie tylko środki finansowe, ale również dostęp do kultury, usług, sportu.

Umiejętność przyciągania ludzi z zewnątrz, pochodzących z różnych środowisk, pełnych pomysłów, energii, powinno stać się nadrzędnym celem miast. Powiązanie ich ze stałymi mieszkańcami. Przywrócenie łączących ludzi więzi, poprzez tworzenie miejsc dostępnych dla wszystkich ludzi. Łączenie ich poprzez różnorodne kontakty w przestrzeniach publicznych, społecznych, zwiększa bogactwo i różnorodność stylów życia miejskiego. Aktywizacja procesów społecznych w przestrzeniach miejskich poprzez tworzenie atrakcyjnych przestrzeni społecznych i publicznych. (fot.1,2,3)

5. Podsumowanie

Naczelną rolę w kompleksowej realizacji zamierzeń związanych z marketingiem urbanistycznym jest miasto. Od władarzy miasta zależy zarówno kierunek rozwoju, jak i preferencje. Celem jest jak najlepsze wykorzystanie dobra jakim jest teren miejski, jego potencjału, jaki posiada. Jest przestrzeń miejska która pozwala realizować „oszczędną urbanistykę” w relacji do oczekiwanych możliwości i infrastruktury. Celem są również ludzie, mieszkańcy i przybysze, aby czuli się w nim szczęśliwi.

**Fot.1. Aktywizacja terenów miejskich poprzez promocję rekreacji, Monachium 2015.
Fot. J. Kobylarczyk, K. Paprzyca,**

Fot.2. Aktywizacja przestrzeni publicznej poprzez kulturotwórczość promocję kultury, sztuki, rozrywki. Monachium, 2015. Fot. J. Kobylarczyk, K. Paprzyca,

Fot.3. Lyon .Aktywizacja terenów nadrzecznych poprzez promocję rekreacji. (zwiększenie potencjału terenów nadrzecznych)2015, Fot. J. Kobylarczyk, K. Paprzyca,

Bibliografia

1. Paprzyca K., *Harmonizowanie rozwoju urbanistycznego – wybrane zagadnienia,*” Monografia 417, Politechnika Krakowska, Kraków 2012.

2. Paprzyca K., ” *Racjonalne wykorzystanie przestrzeni miejskiej w miastach małej i średniej wielkości warunkiem ich rozwoju i zwiększenia atrakcyjności miejsca zamieszkania.*” Monografia wieloautorska: Miejskie środowisko mieszkaniowe/Urban housing environment, Politechnika Krakowska, Kraków 2017.

3. Kobylarczyk J., *Ocena jakości środowiska zamieszkania w wybranych miastach województwa podkarpackiego po okresie „transformacji” w pierwszej dekadzie XXI wieku,* Politechnika Krakowska, Kraków 2013.

4. Kobylarczyk J., *Optimisation of the interior lightining as an example of the environmental factors in the sustainable design,* Polish Journal of Environmental Studies, Hard Olsztyn, vol.26, No.5A, Olsztyn 2017.

5. Kobylarczyk J., *Jakość środowiska mieszkaniowego w strefie centralnej Jarosławia,* Politechnika Krakowska, Kraków 2009.

6. Paprzyca K., „*Atrakcyjność przestrzeni miejskich*” – warunkiem rozwoju miast małych i średniej wielkości.’ TeKa Komisji Architektury, Urbanistyki i Studiów Krajobrazowych, Vol. 13/2, 2017, Kraków

7. K. Paprzyca “Sustainable management of the space as a condition for the development of the medium – sized cities” CIL-2018 Organizing Committee, Industrial Engineering & Management, ICIL2018 conference, Beer Sheva, 2018

8. Paprzyca K., „Konceptcja rozwoju miasta Oświęcim poprzez ofertę wzrostu walorów kulturowych, użytkowych” Technical Transactions - Czasopismo Techniczne”, Vol. 115, Iss. 3, 2018

*Гербут Надія Анатоліївна, кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політичних наук КНУБА*

ПУБЛІЧНИЙ МІСЬКИЙ ПРОСТІР ТА БЕЗПЕКА ЖІНОК

Оскільки чоловіки та жінки по-різному використовують міський простір, останнім часом все більше держав, і не лише європейських, враховують гендерний компонент при плануванні міського простору з метою створення гнучкого та адаптованого до потреб різних соціальних груп середовища. Однак те, в чому полягають відмінності щодо життєдіяльності чоловіків і жінок в містах, є багатоконлексним питанням, яке потребує ґрунтовних досліджень. До важливих складових цього питання слід віднести проблему забезпечення для жінок безпечного використання публічних місць.

У 2016 році було проведено опитування жінок віком від 18 до 72 років, що живуть в Парижі та у передмісті щодо того, чи бояться вони відвідувати публічні місця (загалом або якісь конкретні) вдень або вночі (табл.1).

Таблиця 1

Страхи жінок, що пов'язані з перебуванням в публічному місці та часом (%)

Боюся...	відвідувати самій публічні місця	проходи через конкретні квартали та вулиці	підходити до місць, де мало людей
Ні	55,4	46,2	45,3
Так, вдень	0,3	0,6	0,7
Так, вночі	39,8	40,7	35,4
Так, вдень і вночі	4,6	12,4	18,5

Джерело : 1, с. 107-108.

Майже кожна п'ята жінка вважає деякі місця в місті небезпечними, але найбільший вплив на відчуття страху має нічний час. Отже, майже половина респондентів боїться ходити вночі одні в місті.

Дослідники виявили, що:

- 1) страх жінок стати жертвою насильства обмежує їх свободу пересування в публічних місцях;
- 2) жінки набагато частіше, ніж чоловіки, розробляють стратегії щодо уникнення публічних місць.

Отже, страх щодо насильства як соціального явища проявляє себе в соціально-гендерному розділенні простору. Жінки відчують, що вони, начебто, мають більш повний «дозвіл» на перебування в одних місцях, та їх присутність в інших – менш «законна» або «дозволена». На думку жінок, перетин певних просторових кордонів підвищує ризики стати жертвою насилля, як і те, що нічний час та темрява підвищують небезпеку щодо насилля, тому в цей час жінка не повинна бути одна [1, с. 105-106].

Отже, чоловіча монополія на публічний простір має дві складові – просторову та часову.

Проведені в другій половині ХХ дослідження виявили, що жінки, які у пізній час проходять через публічний простір, постійно думають про те, що на них можуть напасти та усвідомлюють себе більш слабкими та повільними, порівняно з чоловіками.

Було виявлено, що більшість жінок принаймні один раз у своєму житті стикалися з сексуальним насильством (не обов'язково в екстремальній формі), однак такий досвід посилив у них відчуття, що вони фізично вразливі. Крім того, через ЗМІ жінки отримують сигнали (навіть, через рекламу щодо запобігання насильству), що відвідування публічних місць після певної години є порушенням гендерних норм. Більше того, інформація щодо існуючої небезпеки для жінок в публічних містах іде безпосередньо і від влади [1, с. 104] Яскравим прикладом цього стали поради жінкам від мера німецького міста Кельна Генрієтти Рекер щодо перегляду своєї поведінки заради уникнення сексуального насильства. Приводом її виступу на конференції 6 січня 2016 року стало скоєння масових нападів на жінок у новорічну ніч з боку вихідців з арабських країн та з Північної Африки. Після тих жахливих подій (до 12 січня) в поліцію Кельна було подано більше 650 заяв від жінок щодо пограбувань, сексуальних домагань та згвалтувань. Усвідомлюючи неефективну роботу поліції в той час, Рекер закликала жінок уникати спілкування з незнайомцями, не ходити поодиночці, триматися від чоловіків на дистанції, що більша за відстань витягнутої руки. Через деякий час, після обурення громадськості, мер Кельна вибачилась за свої слова, однак жінкам в черговий раз дали зрозуміти, що вони незахищені в містах [2].

Необхідно зазначити, що аналогічні випадки були не лише в інших містах Німеччини, а й в містах Австрії, хоча, на щастя, не в такому масштабі. У Відні, так само, як і у Кельні, жінкам було надано поради щодо захисту себе від сексуального насильства. Очільник віденської

поліції Герхард Пюрстель в інтерв'ю місцевій пресі сказав, що жінки повинні ходити вночі у супроводі, уникати небезпечних місць у барах, не вживати алкогольні напої, запропоновані незнайомцями. Однак спроба перекласти провину за напади на самих жертв було гостро сприйнята австрійським суспільством та багатьма політиками. Так, представник по справах жінок партії «зелених» Бериван Аслан зазначив, що такий підхід поліції є неправильною реакцією на насилля [3].

Отже, особистий досвід, досвід інших жінок, інформація, яка продукується ЗМІ відповідним чином формує у значної частини жіночої спільноти відчуття страху ходити по місту вночі.

Парки та площі, автостоянки та спортивні майданчики, вулиці, автобусні зупинки тощо повинні плануватись таким чином, щоб відповідати потребам жінок, до яких, насамперед, необхідно віднести:

- зручність щодо доступу до місця та виходу з нього;
- можливість комфортного переміщення в межах даного простору;
- наявність гарного освітлення, щоб жінки могли бачити та були видимі, а також щоб не було темних, неосвітлених «схованок»;
- прості для прочитання і розуміння знаки, що допомагають знайти вірний шлях;
- легкий доступ до комфортних, безпечних туалетів [4].

Отже, міський простір не є нейтральним і його планування може як полегшити, так і ускладнити використання його жінками, що має безпосередній вплив на якість громадського життя. Гендерні відносини між жінками та чоловіками нерозривно пов'язані з формуванням і розвитком міських просторів. Крім того, необхідно враховувати місцеві історичні, культурні та економічні чинники, що мають вплив на спосіб життя жінок.

Міська влада повинна виявляти ті місця, які жінки вважають небезпечними, оскільки, вони, як правило, є небезпечними для всіх соціальних груп міста. Перепланування таких місць знизить рівень жіночих страхів та підвищить якість міського життя для всіх мешканців. Планування публічних місць з врахуванням інтересів жінок сприятиме стабільному розвитку міст, забезпеченню високого рівня комфорту для всіх людей, що живуть в них.

Українські міста, що прагнуть до європейського рівня, повинні, спираючись на зарубіжний досвід, включати до своїх генеральних планів, стратегій розвитку та концепцій містобудування гендерну складову. Проектування гендерно-чутливого, безпечного міського середовища неможливо здійснити без участі жінок, тому українській владі, зокрема органам місцевого самоврядування слід сприяти їх залученню до цих процесів.

Список використаних джерел

1. Condon S., Lieber M., Maillochon F. Feeling Unsafe in Public Places: Understanding Women's Fears // Revue française de sociologie. 2007. Vol 48. P. 101-128.

2. Полиция Кельна под огнем критики: "Так работать нельзя!" [Електронний ресурс]. BBC News. Русская служба. URL: https://www.bbc.com/russian/international/2016/01/160106_cologne_police_critised (дата звернення : 06.01.2016).

3. Полиция признала: в новогодних атаках на женщин в Европе участвовали мигранты [Електронний ресурс]. URL: <https://www.vesti.ru/doc.html?id=2706021#> (дата звернення : 08.01.2016).

4. Safe Public Spaces for Women and Girls [Електронний ресурс]. United Nations Entity for Gender Equality and the Empowerment for Women. URL: <http://www.endvawnow.org/en/articles/251-safe-public-spaces-for-women-and-girls.html> (дата звернення : 07.11.2018).

*Зінов'єва Олена Сергіївна, кандидат архітектури, доцент
кафедри дизайну архітектурного середовища КНУБА*

СТАЛИЙ РОЗВИТОК СУЧАСНОГО МІСТА ТА СТАЛІСТЬ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

Архітектурна діяльність спрямована на перетворення природного середовища та створення середовища штучного, комфортного і одночасно гармонійно вписаного в природу. Воно багато в чому визначає світогляд людини, її культуру, істотно впливає на здоров'я і працездатність. Тому в основі архітектурного проектування повинен лежати підхід, суть якого полягає в представленні архітектурного об'єкта (регіону, міста, мікрорайону або будівлі), як складної системи взаємозв'язків не тільки між його окремими складовими, з природним оточенням та зі всіма мешканцями цього середовища.

Сталий розвиток – це процес змін, в якому експлуатація природних ресурсів, напрямки інвестицій, орієнтація науково-технічного розвитку, розвиток особистості та інституційні зміни погоджені одні з одними і зміцнюють сучасний і майбутній потенціал для задоволення людських потреб. Міжнародна комісія з навколишнього середовища і розвитку приділила у своїй діяльності основну увагу необхідності сталого розвитку, при якому задоволення потреб теперішнього часу не підриває здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби. Таке формулювання поняття сталий розвиток зараз широко використовується в якості базового в багатьох країнах.

Концепція сталого розвитку з'явилася в результаті об'єднання трьох основних точок зору: економічної, соціальної та екологічної. Узгодження цих різних точок зору і перехід до конкретних заходів для досягнення сталого розвитку - завдання величезної складності, оскільки всі три елементи сталого розвитку повинні розглядатися збалансовано. Архітектура, як найкраще відповідає на питання поєднання соціальної, економічної та екологічної доцільності, враховуючи також естетичну складову. З огляду на екологічний підхід все більш актуальним стає формулювання соціальних завдань архітектури для формування сталої громади.

За даними Інституту сталих спільнот (ISC), створеного в Вермонті (США), сталі громади "економічно, екологічно та соціально здорові та стійкі" та "зустрічають" виклики через інтегровані рішення, а не через фрагментарні підходи". Більш важливо, що сталі, стабільні громади приймають довгострокову перспективу, зосереджуючи увагу як на теперішньому, так і на майбутньому, далеко за межами наступного бюджету чи виборчого циклу, так що потреби нинішнього та майбутніх поколінь задовольняються адекватними ресурсами. ISC додає, що успіх спільних зусиль, спрямованих на забезпечення стабільності, залежить від прихильності та участі її членів, а також лідерства, що надихає і ефективно та швидко реагує.

Деякі зі способів, з якими ISC працював над досягненням своїх цілей, включають в себе допомогу в навчанні лідерів з низькодохідних громад США, яким чином енергоефективність та екологічне відновлення можуть пожвавити свою економіку, розвивати ініціативи сталого розвитку громади на територіях, що зруйновані війною: частини Косово, Сербії та Македонії; встановлення зелених дахів на житлових будинках у китайському місті Шензен як пілотний проект, щоб показати, як такі технологічні підходи можуть призвести до значного поглинання вуглецю та інших екологічних переваг та багато іншого.

З точки зору формування архітектурного середовища визначити "сталі громади" можна як такі місця, де використання ресурсів та викидів парникових газів та інших забруднюючих речовин знижується, а не збільшується; де повітря та водні шляхи є доступними та чистими; де земля ефективно використовується, а загальні парки та громадські простори та будівлі багато і легко відвідуються; де люди різного віку, рівня доходів та культурного походження однаково поділяють екологічні, соціальні та культурні надбання; де багато потреб повсякденного життя можна задовольнити в 20 хвилинах ходьби, і всі вони можуть бути виконані протягом 20-хвилинної їзди по дорозі; де промисловість та економічні можливості забезпечують здорове, екологічно безпечне існування.

Модель стійких громад може виглядати як, міське середовище з кварталами, що мають спортивні площі, зелений простір та загальні овочеві городи та фруктові сади; з масовим транспортом, де велосипед та пішохідний рух заміняють більшість автомобільних перевезень. Громади зі змішаним користуванням, де школи, житло та комерційні приміщення знаходяться поблизу один від одного і працюють від сонячних панелей, геотермальних теплових насосів або вітряних млинів.

Втілення концепції сталого розвитку міста з урахуванням її принципів на всіх рівнях інфраструктури надасть позитивного впливу на екологічну, соціальну та економічну складові стану суспільства. Метою розвитку архітектурного середовища має бути стале місто, яке може підтримувати себе не тільки з мінімальною залежністю від навколишньої місцевості, а і відтворити сталу систему через формування сталої громади.

*Корсак Маргарита Викторовна, кандидат философских наук, доцент,
Приднестровский государственный университет им. Т. Г. Шевченко*

ПРОБЛЕМЫ РЕАЛИЗАЦИИ ПОТЕНЦИАЛА АРХИТЕКТУРНОЙ СРЕДЫ ГОРОДОВ ПРИДНЕСТРОВСКОГО РЕГИОНА НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

В настоящее время все более остро ощущается проблема нарастающего дисбаланса между развитием крупных и малых городов. К вопросам перераспределения ресурсов между регионами и центром, вопросам миграции населения, повышения темпов развития крупных городов и угасания малых обращено внимание не только ученых-урбанистов, но и социологов, демографов, политологов, что указывает на их многозначность и необходимость комплексного, последовательного решения.

Угасание малых городов принимает поистине катастрофические масштабы, в то время как крупные города сталкиваются с проблемами расселения значительных масс прибывающих сюда людей. В Молдове, а также и на территории Приднестровья, наблюдается ситуация, сходная с той, что сложилась на территории РФ и других государств постсоветского пространства. Основные ресурсы направляются в крупные города – Кишинев и Бельцы (в Приднестровье – Тирасполь), в то время как провинция остается почти совсем без внимания. В сложившейся ситуации государство неизбежно должно осуществить выбор между двумя альтернативами: уход из села и малых городов при поддержке больших, либо поддержка малых городов, изучение возможностей развития их потенциала в различных направлениях. Последний вариант предполагает

не только всесторонний анализ социокультурной, экономической и демографической ситуации в малых городах, но и учет долгосрочности перспектив развития. (Что связано с гораздо меньшей динамичностью этого развития по сравнению с крупными городами) Временные, либо односторонние меры не в состоянии разрешить проблемы малых городов. Эти меры не могут быть также и однообразными – в каждом конкретном случае необходим учет всего комплекса региональных условий – природно-климатических, демографических, этнокультурных, социальных и, обязательно – экономических и материальных условий (наличия людских, материальных, промышленных ресурсов), являющихся базой для реализации программ развития. При этом, «эффективная региональная политика в нашей стране невозможна без определения роли малых городских поселений и разрешения проблем их социально-экономического развития» [3, с. 26]. Необходимо заметить, что малые города, в том числе – города приднестровского региона, обладают значительным, на настоящий момент не вполне еще оцененным, потенциалом развития. Этот потенциал многогранен – от экономического до культурного, включающего и потенциал архитектурной среды, исторических ландшафтов, и туристический потенциал. Оценить конкурентоспособность города в современных условиях «можно на основе определения наличия и уровня развития составляющих потенциалов, оценка которых позволит повысить эффективность их использования и будет способствовать общему повышению уровня конкурентоспособности города» [4, с. 100].

Обращаясь к анализу потенциала городов приднестровского региона, необходимо, прежде всего, оценить условия их существования. Становление в Приднестровском регионе самобытной культуры, а вместе с ней и архитектурной среды, отличающейся неповторимым колоритом и художественно-стилистическими особенностями, связано с воздействием на нее разнородных факторов. Один из них - геополитическое положение Приднестровья, являющееся причиной серьезных политических противоречий. Приднестровье расположено так, что здесь издревле естественным образом происходило смешение этносов, различных культур и традиций. Поликультурность и полиэтничность – исторически сложившиеся особенности нашего края. Таким образом, наш регион можно представить как поле свободного смешивания, сращивания, органического синтеза различных культурных традиций. В результате, на настоящее время мы можем видеть, что «для проживающих в Приднестровье этносов характерна единая культурно-бытовая общность» [2, с. 292]. Для приднестровского региона характерна вынужденная политическая, экономическая и культурная замкнутость, приводящая к тому, что в границах современного Приднестровья культурная сфера,

развиваясь, опосредует сама себя. Именно это становится одной из ключевых причин существующих проблем архитектурной среды – либо застоя и разрушения вследствие отсутствия средств и нерентабельности сооружений, либо хаотичности и непродуманности в случаях ее организации на волне современных культурных веяний. Это приводит к появлению все большего количества случайных объектов в рамках сохранившейся исторической застройки. Городские власти не задумываются над тем, что архитектурную среду следует не организовывать, а благоустраивать.

Создание общественных пространств с развитой инфраструктурой в непосредственной близости, либо на базе исторических ландшафтов в рамках архитектурной среды малого города является одним из значимых стратегических приоритетов его развития. Однако, здесь также есть свои специфические проблемы. Города Приднестровья – это города постсоветского пространства. С одной стороны, советский период оставил после себя свою уникальную историю и памятники, музеи, значимые объекты городской инфраструктуры, которые в Приднестровье продолжают сохранять и поддерживать. С другой стороны, многим историческим ландшафтам был нанесен существенный ущерб. Тому есть множество примеров на территории современной РФ, Украины, Молдовы и других бывших союзных республик. В качестве примера в рамках приднестровского региона можно привести Бендерскую крепость или Четатя Тигина (памятник фортификационного искусства XVI века), на территории которой были возведены промышленные сооружения, а в здании храма Благоверного великого князя Александра Невского, построенном в середине XIX столетия, расположился клуб воинской части; к началу же нашего века от него остались лишь стены. Таким образом, значимой проблемой для нашего региона становится необходимость грамотного и бережного восстановления исторических ландшафтов.

За прошедшие годы подобные Бендерской крепости исторические ландшафты если и не утратили свой особенный колорит, то, в любом случае, значительно пострадали. Период распада Советского Союза, обострения социально-политических отношений на р. Днестр, развития собственной государственности и материальной базы в приднестровском регионе связан с постепенной деградацией исторического ландшафта Бендерской крепости. Плановая реконструкция здесь начата только в 2008 году. Бендерская крепость – не только уникальный для приднестровского региона исторический ландшафт, это и значимый туристический объект, дальнейшее развитие которого стратегически важно для города. В данном развитии необходимо учитывать такие требования, как системность, комплексность, стилистическое единство. Наибольшее внимание в свете

новой волны реконструкции крепости (с 2017 года по настоящее время) следует уделить отбору вариантов малых архитектурных форм и архитектурных проектов сооружений на территории крепости с целью исключения стилистически инородных объектов. Архитектура заново выстроенных главных ворот («Цареградских» ворот) и гостинично-ресторанного комплекса у входа в крепость повторяет исторические формы совершенно буквально, непродуманно с художественно-эстетической точки зрения, что, несмотря на значительную исследовательскую работу историков и проектировщиков, приводит к заметному даже для обывателя диссонансу по отношению к исторической застройке крепости. В свою очередь, применение в большом количестве и также недостаточно продуманно современных материалов сказывается на визуальном облике входного ансамбля крепости [1]. Недостаточно внимания уделено учету своеобразия природного рельефа у крепости и прилегающего ландшафта, на фоне которого новостройки Бендерской крепости воспринимаются излишне приземистыми, что также связано с недочетами в пропорциях самих сооружений.

Говоря о потенциале архитектурной среды города, невозможно не упомянуть само городское сообщество, являющееся создателем этой среды, а также и находящееся под ее непосредственным влиянием. Потенциал архитектурной среды, как и другой «потенциал нематериального, природного и социокультурного наследия малых городов обусловлен тесной связью городов, их истории и культуры с активностью людей, с деятельностью выдающихся личностей и городского сообщества в целом. Именно люди не только поддерживают, сохраняют и воспроизводят культурные объекты и природные зоны, но и формируют, ретранслируют знание и представление о том культурном наследии, которое наполняет их жизненный мир» [5, с.130].

К 610-й годовщине со дня первого упоминания о г. Бендеры в крепости разбит парк. На его территории регулярно организовываются массовые культурные мероприятия для горожан и гостей города. Подобная практика достаточно эффективна не только в целях активизации культурной жизни города и дальнейшего развития его инфраструктуры, но и в целях формирования позитивного имиджа Приднестровья среди стран-соседей. Городские власти позиционируют крепость как значимое общественное, культурное пространство, туристический объект. Несмотря на некоторые указанные выше недочеты в ходе реконструкции, крепость как объект регионального значения, обладает серьезным потенциалом дальнейшего развития, что благотворно сказывается на настоящее время и будет влиять дальше на социально-культурное, а также и экономическое развитие города Бендеры.

Особая региональная идентичность также может рассматриваться как одна из детерминант формирования региональных черт культуры – а в ее рамках – архитектуры и искусства. Проживание длительное время на одной территории, общность проблем стали важным фактором сплоченности различных народов. Региональная идентичность приднестровцев определяет наличие у них специфических черт мировосприятия, социального поведения, интересов, норм. Эта идентичность становится духовным, основополагающим социокультурным фундаментом формирования региональных черт в архитектурной среде. Туристический, культурный потенциал архитектурной среды городов Приднестровья – в сохранении и подчеркивании, выявлении ее региональности, черт региональной идентичности народа. Для развития потенциала архитектурной среды приднестровских городов необходимо, с одной стороны, глубоко исследовать местные традиции строительства, а также и творчески, продуманно следовать им, изучать фактологический, исторический материал, увязывать с ним заново создаваемое. С другой стороны – что очень значимо на современном этапе – искать новое прочтение этих традиций, выявление их в новом качестве (с учетом новых материалов, приемов строительства, принципов формообразования). Новое должно быть новым, уникальным, но не оторванным от традиционного, должно гармонически интерпретировать традиционное современным архитектурным языком. Механическое применение традиционных форм неприемлемо. Необходима их интерпретация, переосмысление, которое будет показывать наши устремления, наши мысли о том, чего мы хотим добиться обращением к традиции и истории региона. Особое значение в выявлении потенциала архитектурной среды имеют гармоническое вписывание объектов, сомасштабность среде и человеку.

Очень остро стоит проблема неконтролируемого внедрения в архитектурную среду стилистически инородных компонентов, без предварительного анализа их необходимости в ней и уместности. После годов регресса, деградации экономики и социально-культурной сферы возникает вопрос «возвращения культуры» в города Приднестровья. Однако, этот процесс происходит стихийно и необдуманно, часто – через копирование зарубежных образцов оформления архитектурной среды, что также связано со специфическими факторами политического и социально-экономического характера. Не всегда осуществляется всесторонний анализ архитектурной, социально-культурной, исторической ситуации, ландшафта и т. д. перед установкой МАФ и других сооружений, претендующих на статус туристически значимых в городской среде. Значима также, в связи с вышеупомянутым, проблема бессистемности в сфере развития архитектурной среды. История края – не сухой

теоретический материал для буквального воспроизведения в МАФ и архитектурной среде – но почва для размышлений, толчок для творческого вдохновения архитектора и дизайнера, материал для творческой (свободной, но и бережной) интерпретации. Должно быть созвучно каждому отдельному горожанину и населению города в целом.

В качестве вывода следует заметить, что для максимально эффективной реализации потенциала архитектурной среды городов Приднестровья необходимо последовательно осуществлять следующее: преодолевать эклектичность, создавать цельную картину архитектурной среды, основное внимание обращать на стилистическое единство и эстетические качества, поддерживать специфические региональные черты в архитектуре, бережно сохранять и реконструировать исторические ландшафты, реализовывать единую программу работ и по реставрации, реконструкции, и по поддержанию среды, наполнению новыми формами, благоустройству.

Список использованных источников

1. Бендерская крепость – изуродуют или облагородят. URL: <https://ru.sputnik.md/culture/20170519/12738730/benderskaia-kreposti.html> (дата обращения 2.11.18)
2. Дымченко Н. В. Этнокультурный феномен Приднестровья в контексте диалога культур // Материалы секционных заседаний XI Международных Лихачевских научных чтений.-2011.- С. 192-194
3. Заставецкая Л. Б. Основные направления активизации социально-экономического развития городов Украины //Азимут научных исследований: экономика и управление.- 2012.- № 1.- С.25-27
4. Леонова Н. А. Оценка конкурентного потенциала малых городов// Вестник Челябинского государственного университета.- 2009.- № 19 (157). Экономика. Вып. 21.- С. 100-103
5. Певная М. В., Ларионова В. А. Культурно-историческое наследие малых городов: аспекты социологического исследования URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kulturno-istoricheskoe-nasledie-v-a-larionova-malyh-gorodov-aspekty-sotsiologicheskogo-issledovaniya> (дата обращения 2.11.18)
6. Малые города, большие проблемы. Социальная антропология малого города: Сборник статей / ред.: М. Е. Кабицкий, О. Ю. Артёмова, М. Ю. Мартынова. — М.: ИЭА РАН, 2014 — 358 с.

*Коцюбанська Ольга Олександрівна, кандидат історичних наук,
доцент кафедри гуманітарних дисциплін
Національного університету харчових технологій*

ІСТОРИКО-АРХІТЕКТУРНА СПАДЩИНА м. КИЄВА У СВІТЛІ ЗАГАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПРАКТИКИ

Питання збереження історико-культурної спадщини м. Києва наразі стоїть як ніколи гостро. Більш ніж тисячолітня історія міста із складним нашаруванням різних періодів вимагає впорядкованого та раціонального підходу. Проблемними зонами були і залишаються Поділ, особливо район Поштової площі, історичний ареал міста Ярослава і Володимира. Міжнародні організації культурного сегмента як ЮНЕСКО та ІКОМОС, регулярно фіксують порушення у цій сфері. Наближення українського законодавства до міжнародних норм з охорони культурної спадщини, та ратифікація більшості міжнародних документів ЮНЕСКО та Ради Європи у цій сфері засвідчують позитивні зрушення у цій сфері, та, на жаль практичне їх втілення далеке від завершення.

Розробки правової бази питання стосується визнання Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини від 16.11.1972 р., Конвенцію про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності від 14.11.1970 р., Конвенцію про охорону підводної культурної спадщини від 02.11.2001 р., Європейську культурну конвенцію від 19.12.1954 р., Конвенцію про охорону архітектурної спадщини Європи 03.10.1985 р., Європейську конвенцію про охорону археологічної спадщини (переглянуту) від 16.01.1992 р., Європейську ландшафтну конвенцію від 20.10.2000 р.[1-3; 6, с.63].

Із розпадом Радянського Союзу Київ неминуче опинився в ролі українського «великого яблука». Регулярний приріст населення не може не стимулювати забудови, що самі по собі є величезним питанням в плані спроможності інженерних мереж, законності самих забудов, питання Генерального плану розвитку Києва, гідробіології Дніпра та загально екологічної ситуації в місті. За наявності цих гострих проблем питання охоронної спадщини опиняється на узбіччі, і лише активне залучення громадськості не дозволяє його закинути. Наявні кричущі випадки зумисного доведення історичної забудови до аварійного стану, включно із підпалами, що в першу чергу стосується прибуткових будинків у стилі модерн кінця XIX початку XXст.. Досі триває конфлікт стосовно реконструкції Поштової площі. Скандальні забудови на Андріївському узвозі продовжуються, позаяк більшість історичної спадщини узвозу знаходиться в аварійному стані. Київ стрімко втрачає своє історичне

обличчя, і якщо вчасно не вжити заходів, ми отримаємо тисячолітнє місто без історії.

Найбільша проблема збереження історико-архітектурної спадщини Києва – зародковий стан інститутів державно-приватного партнерства, які передбачають розвиток ринку культурних цінностей, спільної участі держави і приватного бізнесу в розвитку даного ринку, в економічно ефективних проектах у сфері культури.

Чітке окреслення меж та водночас перетворення архітектурних об'єктів у вигідний інвестиційний проект – ось головне завдання сьогодні. Добре зарекомендувала себе «англійська» модель державно-приватного партнерства, що бере свій початок з 1992 р., коли уряд Д. Мейджора оголосив про нову концепцію управління державною власністю — «Приватна фінансова ініціатива» (Private Finance Initiative)[2, с.130]. Відповідно до цієї концепції з представниками приватного сектора укладають довгострокові контракти і угоди на надання послуг, які, як правило, однією з головних умов містять у собі зобов'язання інвестиційного характеру. Мільйони туристів відвідують міста старої Європи, із захопленням долучаючись до її історичної спадщини і приносячи місту багатомільйонні прибутки. Загально відомий позитивний досвід Барселони, де торговельно-розважальний комплекс не знищив, а доповнив археологічні розкопки (культурний центр Ель-Борн).

З позитивних тенденцій можна відмітити створення пішохідних зон. Мета цих заходів — зменшення загальних загроз, пов'язаних із викидом у повітря шкідливих речовин в історичних центрах старих міст. Так, з 1976 р. були встановлені області з обмеженим рухом і пішохідними зонами в історичному центрі Флоренції, протягом 1980–1990-х рр. зони старої частини міста стали абсолютно вільні від машин[5, с. 52]. Наразі створення пішохідної зони Андріївського та вулиці Сагайдачного дають надію на майбутнє.

Поруч із архітектурними об'єктами не менш болючим є питання історичних ландшафтів, що сприймається часом як щось надмірне і необов'язкове. Питання збереження історичної спадщини наразі є питанням національної «дорослості», готовності працювати на перспективу та із довготривалими зобов'язаннями – питання до всього українського суспільства.

Список використаних джерел

1. Баланюк Юліана Європейський та український досвід збереження культурної спадщини /Ю. Баланюк //Український науковий журнал «Освіта регіону»- 2014-№4, с. 34.

2. Герасименко Г.В. Соціальні інвестиції підприємств: проблеми та перспективи розвитку в Україні / Г.В. Герасименко // Вісник Хмельницького національного університету.- 2010.-№6.- С. 130-133.

3. Закон України про охорону культурної спадщини: Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2000, N 39, ст.333) (Із змінами, внесеними згідно з Кодексом N 2768-III від 25.10.2001)[Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14>

4.Крупка А.Я. Державно-приватне партнерство в галузі культурі і мистецтва: стан і перспективи розвитку / А.Я. Крупка //Ефективна економікаю-2014- № 6

5.Орлатий М.К. Зарубіжний досвід управління розвитком соціальної інфраструктури / М.К. Орлатий, Т.В. Гоголь // Науковий вісник Академії муніципального управління. - 2011.- №3.- С. 51-57.

6.Титова О. М., Основні принципи охорони археологічної спадщини / О. М. Титова // Вісник Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. — 1993. — № 2. — С.63–69.

*Кучеренко Олексій Юрійович., кандидат соціологічних наук,
докторант НАДУ при Президентові України*

МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВАРТОСТІ ЖИТЛА І ЖИТЛОВИХ ПОСЛУГ ДЛЯ ГРОМАДЯН

Право громадян України на житло і роль держави у регулюванні житлового забезпечення громадян визначені ст. 47 Конституції України. А саме, держава створює умови, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду. Громадянам, які потребують соціального захисту, житло надається державою та органами місцевого самоврядування безоплатно або за доступну для них плату відповідно до закону.

Унаслідок механізму масової безоплатної приватизації при придбанні у власність громадяни України користуються житлом, як показано у табл. 1.

Таблиця 1

Користування житлом, відсотків

Тип	Усі домогосподарства	Міські	Сільські
Приватне (приватизоване, куплене) житло, кооперативи	95,5	93,4	99,6
Державне	0,6	0,8	0,2
Відомче	0,2	0,3	0,1
Наймають у фізичних осіб	3,7	5,5	0,1

Джерело: Діти, жінки та сім'я в Україні. Стат. зб. - Держстат, 2016.

Як бачимо, частка використання домогосподарствами державного і відомчого житла становить лише 0,8%, відповідно 98,2% сімей користуються житлом на ринкових умовах.

У теорії за ознакою формування вартості житла і житлових послуг розглядають *комерційне, доступне та соціальне житло*.

Вартість комерційного житла визначається витратами, які покривають його будівництво (придбання з кредитом чи без) і утримання з ремонтами, податками, страхуванням та прибутком власника.

Вартість доступного житла, яке повинно представляти основний тип житлового забезпечення, включає витрати на будівництво чи придбання (можливо із іпотечним кредитом), утриманням з ремонтами, податками і страхуванням, але без прибутку.

Вартість соціального житла, як правило, державної чи комунальної власності, формується за цінами, які не покривають усіх витрат на будівництво та капітальні ремонти, не включають також прибуток власника.

Порівняно з Україною у країнах ЄС сформувалася наступна модель використання житла (рис. 1).

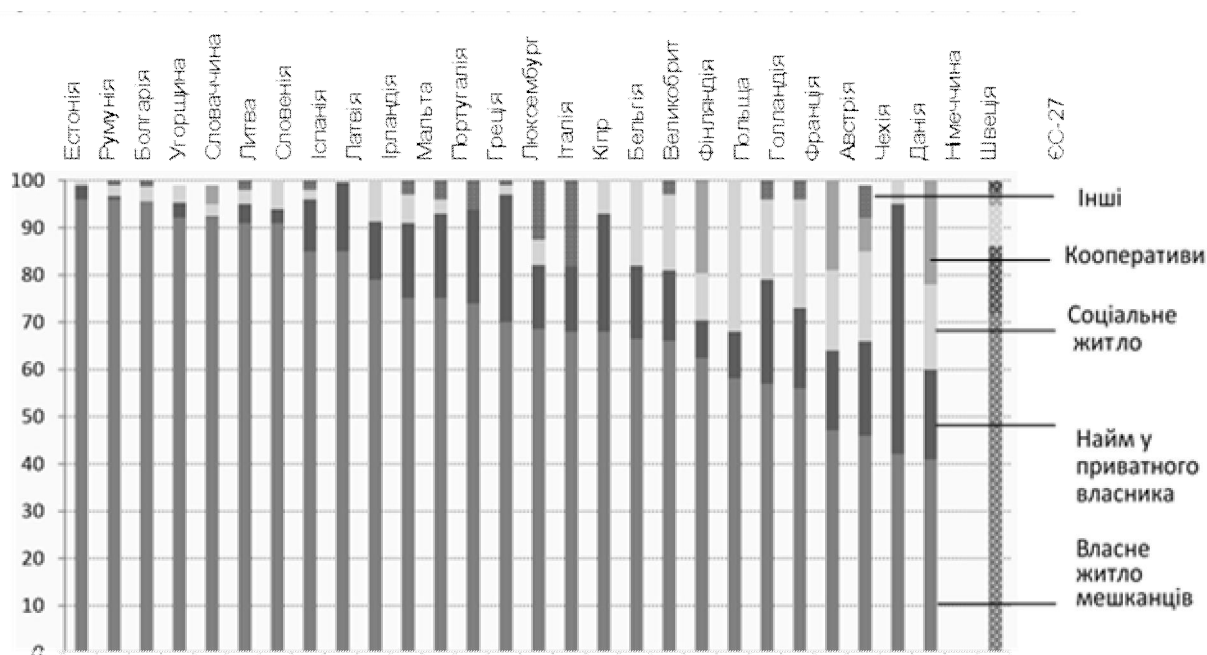
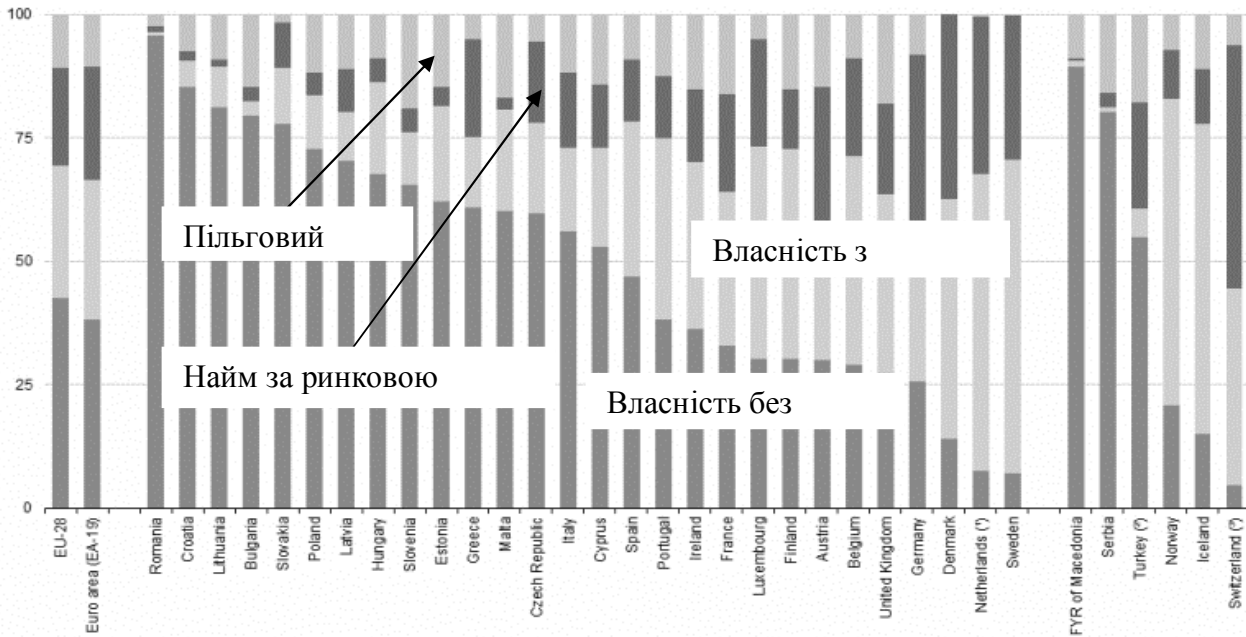

Рисунок 1. Використання житла у країнах ЄС

Джерело: SECODHAS Housing Europe Review, 2012.

Як видно, у середньому в Європі близько 10% домогосподарств використовують соціальне житло, а трохи більше - комерційне. Понад 70% користуються доступним житлом. Це не тільки показник фінансових можливостей громадян, але й високого рівня державної підтримки громадян у житловому забезпеченні (рис. 2).

Рисунок 2. Покриття мешканцями житлово-комунальних витрат
Джерело: Євростат, 2017.

У різних країнах ЄС ситуація з наданням державної допомоги описана у табл. 2.

Таблиця 2

Державні субсидії у деяких країнах Європи

	Au	Be	Dk	Fin	Fr	Ge	Gr	Irl	It	Lu	Nl	Pt	Sp	UK
	Частка домогосподарств, які отримують субсидії, %													
Разом	5	1	22	22	20	4	1	2	1	13	6	0	1	17
Власники	5	1	4	7	8	1	0	0	1	17	2	0	1	2
Наймачі	6	2	42	54	39	7	3	8	1	3	10	1	4	52

Джерело: [1].

Таким чином, у кожній країні є відносно невеликі групи населення, які протягом всього життя або певного проміжку часу не в змозі самостійно забезпечити себе житлом достатнього рівня якості. Разом з тим, основна частка домогосподарств має використовувати доступне власне чи наймане житло, інколи при державній підтримці.

У державній житловій політиці країн можна виокремити три напрями регулювання співвідношення між цими групами.

1. Формування і регулювання сегменту «комерційного житла», тобто загального ринкового середовища у житловій сфері, яке надає можливість фінансово спроможним громадянам самостійно вирішувати свої проблеми за допомогою ринкових інститутів і механізмів придбання житла у

власність або найму. Сюди входить регулювання земельних питань, забудови населених пунктів, норм і стандартів житлового будівництва, введення в експлуатацію житла, механізмів кредитування, купівлі-продажу, страхування, оподаткування, найму, відчуження і таке інше.

2. Формування сегменту доступного житла за рахунок розширення попереднього сегменту, тобто надання можливостей за допомогою певних додаткових заходів державної підтримки полегшати будівництво, придбання або найм житла, його утримання та ремонту.

3. Формування сегменту соціального житла, тобто житла для тих груп домогосподарств, які все ж залишаються неспроможними вирішити житлову проблему ані за допомогою загальних ринкових механізмів, ані при звичайній державній підтримці. В цьому сегменті житло усуспільнюється і надається лише у найм за регульованими тарифами нижче ринкових, наприклад, залежно від рівня доходів домогосподарств, або формуються грошові фонди для допомоги при наймі комерційного житла за певними нормами.

Історичні особливості формування структури житлофонду за формами власності та способами держпідтримки зумовлюють відмінності у вартості житла у країнах і не дозволяють проводити прості порівняння. У середньому, за даними Євростату, річні витрати домогосподарств ЄС склали у 2014 р. 25 тис. євро, зокрема у Польщі – 9,2 тис. З них на житло і комунальні послуги у ЄС припадає 28,7%, або 7,1 тис. євро. У Польщі – 32,7%, або 3 тис. євро, в Україні, за даними Держстату, 15,4% (2017 р.).

Останні дані по країнах ЄС наведені у табл. 3. Звертає увага значна частка капітальних витрат (утримання та ремонт, умовна рента), які в Україні не ураховуються.

Таблиця 3

Житлово-комунальні витрати домогосподарств у сусідніх країнах ЄС

Річні витрати	ЄС	Румунія	Словаччина	Угорщина	Польща
Середні витрати домогосподарств, євро	25016	9623	15041	13504	15263
Житло і комунальні послуги, євро	7107	3462	5084	5460	4986
%	28,4	36,0	33,8	40,0	32,7
1. Житло					
- квартирна плата	1414	62	195	-	119
- утримання та ремонт	279	55	288	148	356
- умовна рента (<i>Imputed Rent</i>)	3340	2237	2027	2619	2169
2. Водопостачання	160	174	100	187	149
3. Водовідведення	27	-	78	166	137
4. Утилізація відходів	33	-	24	24	96
5. Електропостачання	614	339	725	704	570

6. Газопостачання	404	297	644	744	323
7. Рідке паливо	149	0	1	0	7
8. Тверде паливо	95	188	94	223	448
9. Теплопостачання	110	77	583	204	318
10. Інше	209	31	325	229	296

Джерело: Євростат, 2010 (останні дані).

Відмінності між країнами щодо інституту житла згруповані у чотири типи, як відображають соціальну політику держави у житловій сфері за низкою критеріїв (табл. 4).

Таблиця 4

Відмінності типів соціальної політики держав у житловій сфері

Критерії	Північний CZ, DK, NL, PL SE	Ліберальний IE, FI, NO, IS та інші країни ЄС	Корпоративний BE, DE, FR, AT	Середземно- морський EL, ES, IT, PT
Дотації	Високі	Низькі	Досить високі	Низькі
Розшарування	Незначне	Значне	Значне	Значне
Співіснування різних організацій	Домінування держави у соці-альному житлі, неприбуткові організації	Домінування учасників ринку, індивідів	Сім'я, неприбуткові приватні організації	Сім'я, приватні організації, церква
Цілі житлової політики	Загальний високий рівень якості житла і послуг	Другорядні, доповнюючі інші цілі	Збереження соціального розшарування, сімейна ініціатива на ринку житла	Несуттєві
Субсидування споживання	Державне регулювання ринку	На основі аналізу засобів існування для незначної частини населення	Відповідно до потреб та аналізу засобів існування	Сімейне, за власною ініціативою
Оподаткування (умовна рента, майно, рентний дохід)	Різняться	Податкові пільги підтримують найм за ринковими цінами	Різняться	Низький рівень, неформальні шляхи зменшення
Ціноутворення і регулювання	Сильний вплив держави	Дерегуляція, ринкове обґрунтування	Обмежений вплив держави	Незначне регулювання

Фінансування	Висока заборгованість за іпотекою, розвинена фінансова система	Висока заборгованість за іпотекою, розвинена фінансова система	Середня заборгованість, загальний фінансовий ринок у доповнення до інших готівкових інститутів	Незначний ринок фінансування
--------------	--	--	--	------------------------------

Джерело: [2].

За такою класифікацією видимими стають протиріччя вітчизняної ніби ліберальної моделі з рівнем економічного розвитку, ринковою та фінансовою інфраструктурою у країні.

Вимагають дослідження повна вартість житла з урахуванням його придбання та різних форм державної підтримки та оподаткування.

Список використаних джерел

1. Fahey T. Housing expenditures and income poverty in EU countries / T.Fahey, B. Nolan, B.Maitre // Journal of Social Policy, 33 (3), 2004. - P. 437-454.

2. Щербина А.А. Економічні моделі ринку житла і житлово-комунальних послуг / А.А. Щербина // Научный взгляд в будущее. – Выпуск 8. Том 2. – Одесса: Куприенко СВ. - 2018. С. 70-79.

*Мошук Анатолий Васильевич, кандидат исторических наук, доцент,
заведующий кафедрой гуманитарных наук
Брестского государственного технического университета*

ВОССТАНОВЛЕНИЕ ГОРОДСКОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ г. БРЕСТА В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ 20-Х гг. XX в.

18 марта 1921 г. в Риге между делегациями Второй польской республики и Советской России был подписан Рижский мирный договор, по которому Брест вошёл в состав польского государства. С марта 1921 г. город стал центром Полесского воеводства.

Однако, фактически, город стал составной частью польского государства ещё в 1919 г. 9 февраля город оставили немецкие оккупационные войска, и он был занят польскими частями. В период польско-советской войны в течении 18 дней августа 1920 г. город находился в руках Красной Армии.

С февраля 1919 г. перед польскими властями встала задача восстановления Бреста. За годы Первой мировой войны и последовавших за ней событий около 70% зданий в городе были разрушены. Санитарное состояние города было критическим. Всё это диктовало первоочередные задачи: восстановление административных зданий и жилого фонда, предотвращение распространения инфекционных заболеваний, снабжение города продовольствием и топливом. По данным городского магистрата, общая площадь Бреста в 1919 г. составляла 534 га. В результате присоединения к городу в 1929 г. предместий площадь города увеличилась на 1246 га и стала составлять 1780 га. А после вхождения в черту города части территории крепости в 1933 г. площадь Бреста составила 2505 га.

Широкомасштабное восстановление города началось после официального включения Бреста в состав польского государства в марте 1921 г. Однако из-за постоянного недостатка финансирования оно шло очень медленно. Всего до Первой мировой войны в Бресте насчитывалось около 3670 зданий. Из них к 1919 г. было разрушено 68 % – около двух с половиной тысяч строений. К 1925 г. было восстановлено только 540 зданий, т.е. 21% [1, л. 5–6]. По состоянию на декабрь 1927 г. число восстановленных и вновь введённых в эксплуатацию домов достигло 730 [2, л. 5].

Как уже говорилось выше, одной из наибольших трудностей при восстановлении города после окончания Первой мировой и советско-польской войн стала острая нехватка финансовых средств. Характеризуя материальное положение города, руководитель Брестского магистрата В. Вишневецкий отмечал в конце 1920 г.: «... город Брест ... совершенно уничтожен, много домов разрушено, торговля совершенно замерла, городское хозяйство остановилось, документы магистрата пропали, учебные, благотворительные, общественные организации и правительственные учреждения перестали существовать, вся мебель, оставшаяся в учреждениях, вывезена, сломана и сожжена, продукты из города вывезены, топлива нет совсем. <...> магистрат не располагает никакими средствами, чтобы хотя бы частично привести город в порядок, обеспечит население продовольствием и топливом, открыть благотворительные, санитарные, учебные учреждения, и ввиду разрушения города нет надежды на то, что в скором времени будут получены собственные средства» [3, л. 59]. Руководство городского магистрата выход из сложного финансового положения видело в широком применении практики займов и субсидий со стороны центральной власти. Магистрат неоднократно обращался в Варшаву с прошениями о предоставлении кредитов на восстановление городской инфраструктуры.

Решая вопрос о восстановлении города, городской магистрат объявил конкурс на разработку плана восстановления и развития города и обратился с заявкой на его проведение в Общество архитекторов в Варшаве. Непосредственное руководство восстановлением и застройкой города возлагалось на строительно-технический отдел Брестского магистрата, который состоял из трёх штатных единиц: архитектора, инженера и техника. Следует отметить, что вплоть до конца 1923 г. отдел состоял лишь из одного техника, который совмещал должности архитектора и инженера.

В итоге к концу 1921 г. был разработан план восстановления и застройки города, в котором отмечалось, что «Брест, будучи одним из важнейших железнодорожных узлов, соединяющий все промышленно-торговое движение между западом и востоком, представляет собой центр, вокруг которого в ближайшее время должны сконцентрироваться самые существенные интересы польского государства. Ситуация, когда перед войной расширение города сдерживалось ограничительными фортификационными правилами, сейчас исчезает» [4, л. 62].

План предусматривал административное деление города на шесть районов:

1. Центр города между улицами Садовая и Ягеллонская (современный район проспекта им. П.М.Машерова).

2. «Новый район»: между улицами Унии Любельской и Крепостью (современный район от ул. Ленина к Мемориальному комплексу «Брестская крепость-герой»).

3. «Заводской район»: между ул. Ягеллонской и рекой Мухавец (на современной карте города это район между проспектом им. П.М.Машерова и ул. Набережной).

4. Граевское предместье: район на север от современного вокзала «Брест-Центральный».

5. Киевское предместье: на восток от железнодорожной ветки на Ковель.

6. Предместье Котельня: на юг от реки Мухавец.

Согласно плану застройки, каждый район рассматривался как самостоятельная архитектурная единица. При этом наибольшие опасения у руководства строительно-технического отдела Брестского магистрата вызывала быстрая и хаотичная застройка предместий города: «необходимость решения данного вопроса в настоящий момент является очень важной темой, т.к. благоустройство предместий, застраиваемых быстро, но хаотично, в будущем встретится с огромными трудностями. Без сомнения, предместья города <...> распланировать в будущем будет очень сложно, т.к. возникают целые новые районы, кварталы с улицами, ширина которых не соответствует строительным нормам, без подъездов к

отдельным участкам и без привязки к планировке существующих улиц и городской застройке» [2, л. 52–53об.].

Согласно плану восстановления города «Центральный район» должен был стать районом с плотной застройкой «для самой богатой части населения». «Новый район» планировалось отдать под «особняково-парковую» застройку. «Заводской район» – рабочий, с учётом строительства в дальнейшем жилого комплекса для рабочего сословия. Предместья рассматривались как торгово-земледельческие поселения.

Главная транспортная артерия города должна была идти по улице Унии Любельской с севера на юг (современная ул. Ленина) и по улице 3-го Мая (современная ул. Пушкинская) от кладбища (современное католическое кладбище) до реки Буг в районе Брестской крепости.

Ещё одной сложностью при переходе к мирной жизни стала острая нехватка рабочих рук. Данная ситуация стала следствием массового оттока населения из города в годы войны. Если до Первой мировой войны в городе насчитывалось около 70 тысяч человек, то в начале 1919 г. по разным данным от 7 до 18 тысяч жителей. Однако, уже к апрелю 1920 г., по данным продовольственного отдела магистрата население Бреста уже составило 26 430 человек [5, с. 7].

Данные обстоятельства привели к тому, что на протяжении 1919–1922 гг. в городе не проводились крупномасштабные восстановительные работы. Основные мероприятия строительно-технического отдела магистрата сводились к обмерам городских участков, проверке проектов, техническом надзоре над частными стройками, составлении проектно-сметной документации и др.

Начиная с 1922 г. магистрат начал осуществление первого крупного строительного проекта – восстановление недостроенного здания бывших военных казарм, которое предназначалось для размещения общеобразовательных учреждений города. Проект на перестройку и приспособление этого здания к требованиям, предъявляемым для школ, был утверждён Министерством вероисповеданий и общественного просвещения. Так как стоимость работ была слишком большой и городская гмина не могла покрыть расходы на строительство собственными средствами, магистрат обратился в Министерство вероисповеданий и общественного просвещения и получил долгосрочный кредит на проведение работ. В итоге к концу 1925 г. строительство было завершено.

После стабилизации польского злотого в 1924 г. и улучшения финансового климата в стране в городе начались масштабные мероприятия по его восстановлению. Учитывая сложную эпидемиологическую ситуацию, городскими властями было принято решение о ремонте так называемой городской бойни, на которой

осуществлялся забой скота для нужд населения города. В результате был проведён капитальный ремонт двух зданий, проложена канализация, вымощено подворье, огорожена территория. Параллельно властями было построено каменное здание на так называемой «Ратушной» площади (современная площадь Свободы), в которой разместились столярная, слесарная и фонарная мастерские. Большое внимание магистрат уделял приведению в порядок общественных мест – городского парка, бульваров и скверов. На территории Волынского предместья к середине 1920-х гг. было сооружено четыре барака для бездомных.

Особое внимание магистрат уделял санитарному состоянию города. В результате к началу 1925 г. в использование были введены здания поликлиники, амбулатории и так называемой Станции опеки матери и ребёнка.

Таким образом, к середине 1920-х гг. в системе городского самоуправления города Бреста сложилась стройная система руководства строительными и восстановительными работами. Это позволило к концу данного периода ввести в эксплуатацию основные социально значимые объекты в центральной части города. Городским магистратом был разработан чёткий план развития городской архитектуры, с включением в городскую черту целого ряда предместий. В тоже время, можно отметить во многом спонтанную и хаотичную застройку отдельных районов города и прежде всего предместий. Это во многом может объясняться резким ростом населения города вследствие возвращения больших масс беженцев. Кроме того, данные районы ранее не входили в границу города, поэтому здесь отсутствовал должный контроль за соблюдением правил планировки и соответствия архитектурным нормам того времени.

Список использованных источников

1. Государственный архив Брестской области (далее ГАБО) – Ф. 5, оп 1, д. 418.
2. ГАБО, Ф. 5, оп 1, д.1372.
3. ГАБО, Ф. 5, оп 1, д. 2.
4. ГАБО, Ф. 5, оп 1, д. 220.
5. Брест в 1919–1939 гг.: документы и материалы / сост. А.Г. Карапузова [и др.]; гл. ред. Е.С. Розенблат. – Брест: Альтернатива, 2009. – 308 с. – С. 7.

*Хропот Сергій Григорович, кандидат технічних наук, доцент,
Одеська державна академія будівництва та архітектури*

ВПЛИВ ЗЕМЛЕУСТРОЮ НА ЯКІСТЬ ЖИТТЄВОГО ПРОСТОРУ МІСТА

Вступ. Сучасна земельна реформа, що ніяк не може наблизитись до свого логічного завершення, попри, без сумніву, багатьох позитивних аспектів, оголила і значну кількість негативу, зокрема, в частині реформування земельних відносин в межах урбанізованих територій.

Постановка проблеми. В роботі автор робить спробу обґрунтування необхідності пошуку нових підходів до здійснення землеустрою урбанізованих територій.

Мета досліджень. Виявлення взаємозв'язків (взаємовпливів) землеустрою урбанізованих територій на якість життєвого простору міста.

Основна частина. Стратегія сталого розвитку, запропонована науковою спільнотою в кінці минулого століття, по суті своїй гомоцентрична, а отже, всі заходи з її реалізації мали би враховувати цю обставину. Зокрема, система заходів із землеустрою також має відповідати принципам гомоцентризму, а отже, головним завданням землеустрою має визнаватися не охорона, захист, збереження чи ще щось відносно земельної нерухомості, а саме забезпечення відповідної якості довкілля для забезпечення життєвих потреб нині суцільних і прийдешніх поколінь. Щодо способів досягнення зазначеного стану довкілля, звісно за основу необхідно брати приписи чинних законодавчих норм, щоправда вони потребують періодичних змін і доповнень, як реакції на видозмінені суспільні відносини, причому як на національному, так і на глобальному рівнях.

Вже декілька десятиліть поспіль як вітчизняні так і зарубіжні науковці викристалізували в окремий напрям наукових досліджень проблеми життєвого простору міста в найрізноманітніших аспектах наповнення суті і змісту даного категорійного поняття [1]. І це не випадково, адже світові тенденції тяжіють до постійного зростання як абсолютного, так і відносного показника міського населення. Саме місто на сучасному етапі розвитку є осередком економічного, інформаційного, технічного, технологічного, культурного потенціалу. Загальнодоступні статистичні відомості нашої держави стверджують, що в містах вже проживає понад дві третини населення з тенденцією до постійного зростання. Поряд з тим, в межах урбанізованих територій зосереджена низка негативних проявів як природного так і техногенного характеру, в числі найзначніших можна виділити: стан екологічної безпеки (в широкому його розумінні), інфраструктурні елементи життєзабезпечення,

як правило, хаотична система планування і забудови, незадовільна забезпеченість рекреаційними ресурсами, що безпосередньо впливає на психоемоційний стан міщан.

Чинне земельне законодавство визначає землеустрій як сукупність соціально-економічних та екологічних заходів, спрямованих на регулювання земельних відносин та раціональну організацію території адміністративно-територіальних одиниць, суб'єктів господарювання, що здійснюються під впливом суспільно-виробничих відносин і розвитку продуктивних сил [2]. Тут же зазначено, що об'єктами землеустрою є вся територія держави, очевидно включно з урбанізованими територіями, хоч чіткої вказівки на зазначену обставину закон не містить.

Навіть побіжний аналіз здійснення землеустрою урбанізованих територій дозволяє виокремити низку характерних особливостей: по-перше, комплексний характер використання територіальних ресурсів за умови обмеженості простору, причому на різних ієрархічних рівнях; по-друге, багатоваріантність функціонального використання земельної нерухомості, при цьому з сильними зв'язками взаємозалежності; по-третє, високий ступінь інтенсивності використання земель і, як наслідок, необхідність встановлення низки обмежень і обтяжень тощо.

Чинні законодавчі норми регламентують лише окремі аспекти землеустрою урбанізованих територій, зокрема, проекти землеустрою щодо: встановлення (зміни) меж міста; впорядкування території населених пунктів; відведення земельних ділянок в межах міста та окремі види технічної документації із землеустрою щодо встановлення меж земельної ділянки в натурі (на місцевості); встановлення меж частини земельної ділянки, на яку поширюються права суборенди, сервітуту; поділу та об'єднання земельних ділянок; інвентаризації земель. Зазначене вище демонструє швидше спорадичну діяльність, а не постійно діючий безперервний процес.

Таким чином, землеустрій урбанізованих територій навіть у обсягах, регламентованих законом [2], має здійснюватися за узагальненими принципами системності, територіальної повсюдності, часової постійності, чого, на жаль, не містять чинні законодавчі норми. Вважаю, що зазначені принципи доцільно було б поширити на всі види діяльності в сфері землеустрою. Не зайвим було б також, на законодавчому рівні, в частині обґрунтування завдань землеустрою доповнити нормою «забезпечення належної якості життєвого простору урбанізованих територій» та розробити розгалужену систему чітких науково обґрунтованих заходів забезпечення зазначеного.

Враховуючи ту обставину, що будь-який вид діяльності людини має чітку територіальну прив'язку, тут буде зосереджена увага лише на одному аспекті – територіальному наповненні життєвого простору міста.

В наукових джерелах [3] системність розуміють як методологію наукових досліджень певного об'єкта як цілісної множини елементів, враховуючи сукупність відношень і зв'язків між ними (елементами). При цьому, кожна система нижчого рівня є складовим елементом системи вищого рівня. Отже, запровадження принципу системності в землеустрої дозволить забезпечити не лише більш якісну його результативність, але й додатково досягнути явища емерджентності системи.

Приписи законодавчих норм [2] регламентують здійснювати землеустрій за трирівневою ієрархічною системою: державний, регіональний та місцевий рівні, відповідно, землеустрій урбанізованих територій належить до місцевого рівня. Проте, враховуючи викладене вище, лише місцевий рівень землеустрою урбанізованих територій не в змозі врахувати і практично вирішити багато проблемних питань територіального розвитку конкретного міста, оскільки його територія є невіддільною від приміських територій – ареалу впливу (життєвих інтересів) міста. Отже, виходячи з принципу територіальної повсюдності, землеустрій урбанізованих територій має поширюватися на всю, без винятку, територію міста, включно (в комплексі) з приміськими територіями, незалежно від їх адміністративно-господарського режиму.

В узагальненому форматі життєві інтереси (потреби) міста щодо приміських територій можна розділити на дві групи: безумовні інтереси (потреби) міста – вхідні потоки енерго-, водозабезпечення, продовольчі і непродовольчі товари, сировинні промислові ресурси тощо; вихідні потоки – готова товарна група промислової продукції тверді і рідкі відходи (промислові і побутові), місця для поховань тощо. До групи бажаних інтересів (потреб) міста в першу чергу можна віднести рекреаційні ресурси. Крім того, зважаючи на стан екобезпеки та обмеженість площ урбанізованих територій, за межі міста доцільно виносити надмірно землеємні види економічної діяльності (об'єкти промисловості, супермаркети, складські приміщення, оптові ринки сільськогосподарської продукції, лікувально-профілактичні заклади тощо). Деякі світові мегаполіси запроваджують практику облаштування за межами міста «гостьових» стоянок для автотранспорту, звісно, що в такому випадку має бути налагоджена чітка схема курсування громадського транспорту.

Так склалося, що впродовж всієї історії, територіально місто розвивалося за екстенсивним типом, постійно поглинаючи все нові і нові земельні ресурси, і це при тому, що всередині практично кожного міста є чимало резервних територій, проте, як правило, з мінімальним ступенем благоустрою, або таких, що потребують зміни цільового призначення. Проекти землеустрою щодо впорядкування території населених пунктів якраз і мали б виявити такі території та надавати проектні пропозиції

можливих варіантів їх використання, проте зазначений вид документації з невідомих причин практично не розробляють (до речі, як і плани земельно-господарського устрою населених пунктів [4]).

Проекти землеустрою щодо відведення земельних ділянок в межах міста чи не єдиний вид проектної документації, що перебуває в активній фазі, хоч і тут не все бездоганно: по-перше, кожний із зазначених проектів має містити чіткі науково-технічно-технологічні обґрунтування саме в частині землевпорядного проектування [5]; по-друге, відведення кожної земельної ділянки має узгоджуватися з вищими інтересами комплексного використання і перспективи розвитку територій, а не з непереборним бажанням потенційного землевласника чи землекористувача; по-третє, будь-який вид діяльності щодо способів облаштування, освоєння чи переосвоєння відповідних територій має ґрунтуватися на принципах превалювання заходів екобезпеки територій над запланованими реальними (частіше удаваними), як правило, в незначних обсягах, економічними зисками. Екобезпека територій оптом коштує досить дорого, негоже продавати її вроздріб задешево.

Наведені тут пропозиції в жодній мірі не порушують приписи норм чинного містобудівного законодавства [6] ба навіть більше «регулювання земельних відносин у містобудуванні здійснюється відповідно до земельного законодавства» [7].

Висновки. Особливості здійснення землеустрою урбанізованих територій обумовлені численними причинно-наслідковими зв'язками, адекватне врахування яких дозволить суттєво покращити якість земельних відносин, а як наслідок забезпечити належний стан всього життєвого простору міста, що опосередковано впливає із переліку заходів забезпечення сталого розвитку, зокрема, урбанізованих територій.

Список використаних джерел

1. Шепеленко П.І. Застосування концепту життєвого простору в соціологічному дослідженні міста // Вісн. Нац. ун-ту «Юридична академія України ім. Я.Мудрого» №2(25) 2015, с.269-276
2. Про землеустрій. Закон України від 22.05.2003 р. № 858-IV // (ВВР), 2003, № 36, ст.282 – Режим доступу: www.rada.gov.ua
3. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (голова редколегії) та ін. ; Л. В. Озадовська, Н. П. Поліщук (наукові редактори) ; – Київ : Абрис, 2002. –742 с
4. Про затвердження Порядку складення плану земельно-господарського устрою території населеного пункту. Постанова КМУ від 22.02.2008 р. №79 – Режим доступу: www.rada.gov.ua

5. Хропот С. Про відведення земель у межах урбанізованих територій // Інженерна геодезія: науково-технічний збірник. -К.: КНУБА, Вип. 59, с.76-81

6. Про регулювання містобудівної діяльності від 17.02.2011 р. № 3038-VI // (ВВР), 2011, № 34, ст.343 – Режим доступу: www.rada.gov.ua

7. Про основи містобудування. Закон України від 16.11.1992 р. № 2780-XII // (ВВР), 1992, № 52, ст.683 – Режим доступу: www.rada.gov.ua

***Шпаковська Віра Тимофіївна**, кандидат архітектури, доцент,
доцент кафедри містобудування КНУБА*

«БЕЗБАР'ЄРНЕ» СЕРЕДОВИЩЕ ДИТЯЧИХ ІГРОВИХ МАЙДАНЧИКІВ

Проблема створення сприятливого, «безбар'єрного» середовища на даний момент є актуальною в усьому світі. Поняття доступності середовища передбачає рівноправну участь людей з обмеженими можливостями у всіх сферах життєдіяльності суспільства. Згідно з даними Міністерства соціальної політики України кількість людей з інвалідністю на сьогодні складає близько 6% населення, тобто майже 3 млн. При цьому більше 165 тисяч з них – діти.

Унікальною сферою самореалізації особистості є організація дозвілля, яка має значний вплив на соціалізацію як дорослих, так і дітей. При цьому організація ігрового дозвілля дітей з обмеженими фізичними можливостями є складною проблемою, бо на відміну від здорових дітей вони не мають можливості самостійно урізноманітнити його форми. Це обмежує кількість та якість їх соціальних контактів та значно звужує межі сприйняття навколишнього світу. Аби виключити можливість їх соціальної ексклюзії в цьому напрямку, необхідно передбачати такі об'єкти дитячого дозвілля, які б дали можливість дітям інвалідам, ураховуючи їх обмежені фізичні можливості, займатися активною діяльністю, спілкуватись та грати нарівні із здоровими дітьми.

Одним з найбільш важливих періодів в формуванні особистості, в становленні індивідуально-особових якостей є дошкільний вік дитини, як основа для формування фундаментальних знань, навичок спілкування, здібностей майбутньої дорослої людини.

Дитячі майданчики з універсальним дизайном, що враховує потреби дітей з обмеженими фізичними можливостями сьогодні ще є досить поодинокими та унікальними в наших містах. Відкриття кожного такого майданчика перетворюється в якусь неймовірну подію

з участю спонсорів, міської адміністрації, кореспондентів. Останнім часом ця ситуація дещо змінюється з прийняттям цілого ряду постанов та розробкою нормативної документації по формуванні оточуючого середовища з урахуванням потреб маломобільних груп населення. Однак урахуванню пристосування цього самого житлового середовища для потреб дітей з нестандартними можливостями досі приділяється мало уваги. Хоча в розвинених країнах таке упорядкування майданчиків для всіх дітей, з урахуванням їх особливих можливостей використання рекреаційних та ігрових елементів обладнання вже є достатньо звичним.

Важливим принципом, що реалізується на таких майданчиках, є можливість взаємодії, безпосереднього контакту та спільних розваг здорових дітей та дітей з інвалідністю, при тому, що для здорових дітей ігровий майданчик повністю збережує свої функціональні властивості [1]. Для повноцінного розвитку дитини необхідно проектувати якісне розвиваюче предметно-просторове середовище, що має включати різноманітні види діяльності: фізичну, навчальну, ігрову, позnavальну, художню, творчу тощо. Вірно організований дитячий ігровий майданчик формує у дітей мотивацію до самостійної фізичної активності, розвитку особистості, оволодінню важливими навичками, розвиває їх культуру поведінки з однолітками та дорослими [2].

Дитячі ігрові майданчики є частиною міського простору на різних його рівнях – від організації придомових теренів до формування загальноміських рекреаційних зон. Звичайні ігрові комплекси, які встановлюються в дворах житлових будинків, не підходять для дітей з обмеженими фізичними можливостями. Сходи, висота, конструкції ігрових елементів часто не дають можливості таким дітям гратись та нарівні спілкуватись з однолітками. Нестандартне по сучасним нормам обладнання спеціалізованих комплексних майданчиків коштує досить дорого, тому що його виготовлення ще є ненормованим, незвичним, розроблюваним лише по індивідуальним проектам. Тому організація ігрових майданчиків з урахуванням потреб дітей з обмеженими фізичними можливостями досі є проблемною. Досить часто дітей з особливими фізичними вадами, що не можуть користуватись звичайними типовими елементами ігрових майданчиків, виключають з ігрових процесів, приречуючи їх на соціальну ізоляцію. Саме ці проблеми потрібно вирішувати ще в дитячому віці, коли закладаються основи рівноправного співіснування членів суспільства.

Невеликий поки що в нашій країні досвід створення універсальних інклюзивних ігрових майданчиків з урахуванням специфічних вимог дітей з інвалідністю, дає дуже позитивні

результати. Діти вчаться спілкуванню між собою, правильній комунікації із однолітками, незважаючи на фізичні вади.

Це допомагає їх соціальному, фізичному та когнітивному розвитку. Активні ігри на майданчику покращують фізичний та емоціональний стан дітей з особливими потребами, а інші діти стають більш толерантними, вчаться розуміти та сприймати людей, що відрізняються від них за фізичними показниками.

Інклюзивний ігровий майданчик – це цілий комплекс рішень, починаючи від покриття і закінчуючи архітектурно-конструктивними вирішеннями всього простору та його елементами, що дозволяють приймати участь людей з різними рівнями соціальних та фізичних можливостей, зменшити соціальну ізоляцію дітей з особливими потребами та дає їм змогу гратися та радіти нарівні із своїми здоровими однолітками, розвиваючи свої можливості, відчувати впевненість та покращувати психологічний стан.

На перший погляд, дитячий ігровий майданчик з урахуванням потреб дітей-інвалідів не відрізняється від звичайного. Але пристрої такого майданчика мають більший рівень безпеки та доступності і можливість користуватися його ігровими елементами всіх категорій дітей. Ігрові зони повинні бути влаштовані так, щоб до них можна було безперешкодно під`їхати на візку, мають бути оснащені спеціальними кріпленнями, поручнями і пандусами, щоб дитина могла зафіксувати крісло-коляску на гойдалці, каруселі, міцно триматися при потребі. Саме такі елементи і дозволяють створити можливість «безбар`єрного» використання ігрового середовища для всіх без винятку дітей.

В нашій країні живе багато людей з обмеженими фізичними можливостями, і сотні тисяч з них – діти. Але універсальних ігрових майданчиків, де могла б відпочивати вся малеча, незважаючи на її фізичний стан, ще, на жаль, дуже мало.

Список використаних джерел

1. Староверова М.С. Социальное развитие детей с ограниченными возможностями здоровья в условиях инклюзивного обучения / М.С.Староверова// Успехи современной науки и образования. 2016. №2. С. 112-116.

2. Дуброва Т. Специальные условия создания и развития инклюзивной образовательной среды / Т.Дуброва// Учитель. 2016.№3. С.88-91.

3. Мукосей И. Игровые пространства. Бийлмерпарк. / Мукосей И. // Проект International – 2012. - N32/ С.36-42/

*Задорожня Ірина Леонідівна, аспірантка
кафедри регіонального управління, місцевого самоврядування та
управління містом НАДУ при Президентіві України*

СУЧАСНИЙ СТАН БЛАГОУСТРОЮ МІСТА КИЄВА

Сучасний стан благоустрою територіальних громад в Україні в цілому переважно характеризується як незадовільний. Це пов'язано з тим, що житлово-комунальна сфера використовує застарілі інструменти та засоби для здійснення діяльності в частині благоустрою. Дороги, тротуари, сквери, парки, місця для відпочинку, дизайн населених пунктів, санітарно-гігієнічні норми – все це потребує вдосконалення.

Встановлено, що у 1960-1990 рр. цьому питанню приділялося багато уваги. У профільних відповідних міністерствах і проектних інститутах було розроблено та затверджено державно-будівельні норми та нормативні санітарно-гігієнічні правила утримання територій навколо житлових будинків. З метою покращення стану житлових масивів та умов відпочинку мешканців будинків обов'язково розробляли проекти внутрішньо-квартального озеленення та благоустрою.

Ще зовсім недавно Київ був одним з найзеленіших міст Європи, але в наш час інтенсивної забудови багатопверхівками місто швидко втрачає колишні пріоритети. Дослідження внутрішньо-квартального озеленення є вкрай актуальним. Заміна старої малоквартирної забудови на новобудови 16-26 поверхів призводить до зниження площі благоустрою та озеленення на одного мешканця. Водночас збільшується площа відкритих парковок автомашин і зменшується кількість зелених насаджень. У сучасних житлових кварталах замість зеленого оазису територію навколо будинків переважно займає асфальт з контейнерними культурами. Тому створюється небезпечна екологічна ситуація, яка негативно впливає на здоров'я людини. Здавалось би, усім зрозуміло, що територію зелених насаджень не можна зменшувати, але проведений аналіз стану благоустрою й озеленення мікрорайонів і дворів у різних районах Києва свідчить, що це питання вирішують неоднозначно.

Сьогодні значний науковий і практичний інтерес викликає використання земель для забудови і благоустрою саме у межах міст, в яких сконцентровано більшість населення. Висока урбанізація та індустріалізація міських територій є причиною загострення екологічної ситуації, що негативно впливає на здоров'я населення шляхом забруднення повітряного і водного басейну, шумового забруднення, впливу електромагнітних хвиль та зумовлює негативні наслідки для фізичного і психоемоційного стану мешканців населених пунктів [1].

На наш погляд, проблеми сучасного українського міста слід вирішувати шляхом раціонального планування, забудови і благоустрою його територій. Благоустрій в населеному пункті має здійснюватись насамперед відповідно до затвердженої містобудівної документації, правил забудови і правил благоустрою населеного пункту, відповідно до установлених державних стандартів, норм і правил, а також системи нормативів, що встановлюється у сфері землеустрою, містобудування, озеленення територій, утримання будинків і споруд, освітлення територій, стандартів і нормативів у галузі охорони здоров'я та охорони навколишнього природного середовища. [2]

Місто – це не статична структура, що склалася раз і назавжди. Людська діяльність направлена на послідовне відновлення міського середовища, розвиток її структури, перетворення побутових і трудових умов життя населення. Благоустрій – це візитна картка кожного населеного пункту: стан вулично-дорожньої мережі, освітлення, озеленення та чистота міста – оцінка діяльності як місцевої влади, так і громадськості. Це показник рівня участі громади у вирішенні проблем і перспектив розвитку сфери благоустрою та комунального обслуговування населеного пункту.

Зазначимо, що сталий розвиток м. Києва – це економічно, соціально та екологічно збалансоване вирішення завдань щодо досягнення запланованих результатів функціонування міста в перспективі. Екологічна складова виступає на перший план тому, одним з пріоритетніших напрямів діяльності природоохоронних органів є вирішення найгостріших екологічних проблем, що виникли в місті. З метою оздоровлення довкілля, поліпшення екологічного і санітарного стану столиці Київською міською радою рішенням від 26.04.2018 р. № 799/4863 затверджено Перелік природоохоронних заходів у місті Києві у 2018 році. Розпорядженням виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації) від 11.07.2018 р. № 1215 затверджено розподіл коштів Київського міського фонду охорони навколишнього природного середовища для фінансування природоохоронних заходів по перехідним роботам розпочатим в минулих роках та заходи для фінансування у 2018 році у сумі 109 355,8 тис. грн. [3]

У покращенні благоустрою міста Києва беруть участь комунальні підприємства. Зокрема, КП «Плесо» у 2018 р. підготувало 13 офіційних пляжів до літнього оздоровчого сезону (11 пляжів в 2017 р.); 7 пляжів отримали міжнародну екологічну відзнаку «Блакитний прапор» (3 – 2017 р.); проведено капітальний ремонт пляжів «Венеція» та «Молодіжний»; облаштовано 25 рятувальних постів (21 – 2017 р.); у I кв. 2018 р. реалізовано моніторинг 43 водойм, що перебувають на балансі підприємства за вмістом розчиненого кисню у водоймах з метою

недопущення заморів водних організмів у зимовий період. Кількість водойм, що контролювалася, у цьому році збільшилася на 88,4 % у порівнянні з 2017 р.; розширено перелік показників дослідження води випробувальної хімічної лабораторії КП «Плесо» на 35 % у порівнянні з 2017 р.; проведено паспортизацію 16 водних об'єктів міста.

Комунальне об'єднання «Київзеленбуд» внесло вагомий вклад у покращення благоустрою м. Києва, зокрема відкриття парків після капітального ремонту: «Відрадний» в Солом'янському районі, «Перемога» у Дніпровському районі (І черга), «Наталка» в Оболонському районі (ІІ черга) на Русанівській Набережній, «Муромець» в Деснянському районі та зелених зон міста: скверу «Червона Пресня» у Подільському районі, вул. Леонтовича в Шевченківському районі. Проведено поточні роботи щодо озеленення та благоустрою м. Києва.

Станом на 01.07.2018 р. висаджено 2 937 дерев, 24 872 кущів, 7,075 млн. квітів; відремонтовано 39 га та влаштовано 20,35 га газону; видалено сухостійних 4 176 дерев і 11 936 кущів, 1 194 аварійних дерев, прибрано омелу з 4 628 дерев; проведено формовочну та санітарну обрізку 112 335 дерев; встановлено 67 дитячих майданчиків, 3 спортивних майданчика, 234 лави, 337 урн для сміття, 48 контейнерів для сміття; відремонтовано 1 783 лави, 143 дитячих майданчика, 50 спортивних майданчиків. Аварійно-диспетчерська служба Управління екології та природних ресурсів виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації) міської станції захисту зелених насаджень працює оперативно в цілодобовому режимі. За 8 міс. 2018 р. здійснила 545 виїздів для подолання наслідків негоди.

Київ – місто новобудов та інтенсивної реконструкції, зокрема, житлового фонду. Недотримання комплексного підходу, в т.ч. екологічного, до освоєння тієї чи іншої території, що забудовується, часто призводить до перетворення житлових мікрорайонів у будівельні майданчики. При цьому знищуються дерева, зазнають шкоди рослинний покрив, асфальтові та інші покриття, відбувається інтенсивне забруднення середовища пилом і викидними газами будівельної техніки, а також шумове забруднення. Також для Києва залишається актуальною проблема радіоактивного забруднення, тому що на ньому лежить відбиток Чорнобильської катастрофи. Дуже сприятливо відображається на екологічному стані міста те, що більше половини усієї території Києва займають зелені насадження.[4]

Таким чином, задля нашого майбутнього потрібні не тільки сучасні технології і обладнання, а й певна перебудова нашої свідомості. Тільки за умови дбайливого ставлення до довкілля, участі кожного з нас у збереженні та примноженні зелених насаджень, роздільного збирання відходів, а також екологічної освіти населення, соціальної реклами в

поєднанні з державною підтримкою можливо покращити екологічну ситуацію в місті Київ та забезпечити гідне майбутнє підростаючого покоління.

Список використаних джерел

1. Офіційний портал Міністерства екології та природних ресурсів України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://menr.gov.ua>. – Назва з екрана.

2. Про благоустрій населених пунктів: Закон України від 06 вересня 2005 року № 49 // Офіційний сайт Верховної Ради України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua> – Назва з екрана.

3. Офіційний інтернет-портал Київської міської державної адміністрації // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.kievcity.gov.ua>. – Назва з екрана.

4. Інформаційний портал Благоустрій // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://blagoustriy.info/experiences/14>. – Назва з екрана.

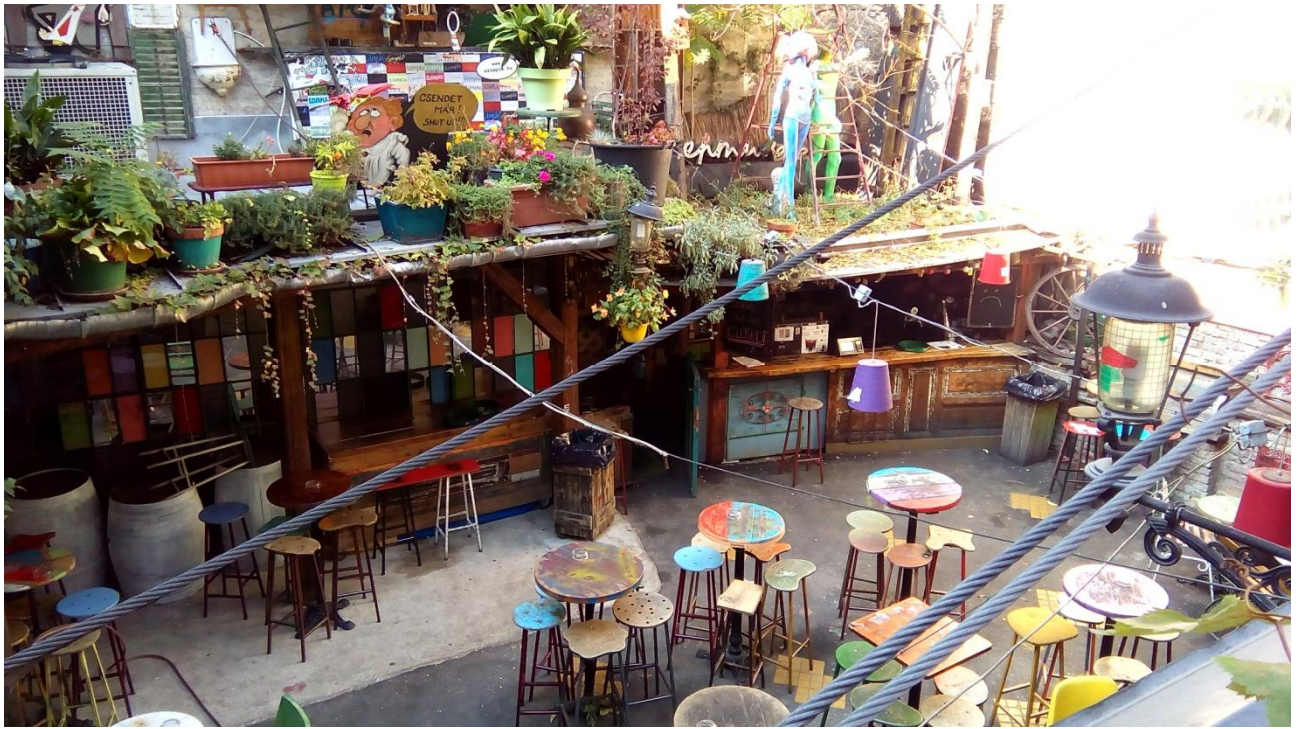
*Івашко Олександр Дмитрович,
магістр архітектури, КНУБА*

АРТ-КЛАСТЕРИ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ПОТРЕБ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Сучасне суспільство, особливо молодь, має потреби, які відрізняються від потреб та естетичних уподобань попередніх поколінь, що призводить до появи нових функціональних типів будівель, одним з яких є арт-кластер. В умовах глобалізації серед молоді виникає потреба в вільному самовираженні без усталених рамок (рис.1). Явищами одного порядку є стріт-арт і арт-кластери – т.зв. інкубатори творчої думки, де молодий креативний митець може творити за мінімальну платню в приміщенні, яке облаштовує на свій смак. Сьогодні виникла ситуація, коли традиційні бібліотеки, музеї, галереї не приваблюють значну частину молоді, яка прагне сама приймати участь в процесі творчого саморозвитку.

Арт-кластер – це багатофункціональна будівля з поєднанням культурного і бізнес-спрямування, розрахована на трансформацію відповідно до зміни потреб, сучасний комунікативний простір на основі творчого самовираження, який складається з багатьох різних функцій, сумарний ефект від взаємодії яких значно перевищує ефект їх взаємодії окремо один від одного.

Рис.1. Неформальний простір спілкування в арт-кластері “Шимпла”.
Фото О. Івашка 2018 р.

За своєю функціональною схемою арт-кластери можуть бути трьох типів: з поєднанням багатьох рівнозначних функцій, жодна з яких не є головною, з поєднанням однієї головної і другорядних функцій, з наявністю кількох основних функцій та так звані мікрокластери, де присутні лише декілька функцій.

Ідеї, які на межі ХХ-ХХІ століть лягли в основу арт-кластеру, були започатковані набагато раніше в 1940-их роках в Манхеттені під назвою “лофт”, однак тоді цей термін мав дещо інше змістове навантаження і передбачав перепрофілювання промислових підприємств під житло і студії митців, що було спричинене зростанням цін на землю в центральних районах міста.

Сучасний арт-кластер може бути влаштований не лише в колишньому промисловому підприємстві, а й в житловому будинку, в ньому передбачено поєднання мистецьких і бізнес-функцій, наявність трансформованих приміщень, виставкових і галерейних приміщень, театрів, освітніх аудиторій для семінарів і бізнес-тренінгів, шоурум і т.д., однак при всій різноманітності функцій арт-кластер функціонує як цілісний заклад з багатьох окремих складових, різних і водночас працюючих на спільну ідею.

Можна стверджувати, що арт-кластер виник (так само як і стріт-арт) стихійно, як запит на зміну потреб і естетичних ідеалів суспільства, тому досі немає одного теоретичного визначення поняття арт-кластеру і його функціонального наповнення, кожен арт-кластер є своєрідним.

Найчастіше в визначенні теорії арт-кластеру користуються теорією Беріса Гаута мистецтва як кластера (Berys Gaut “Art” as a Cluster Concept’). Згідно цієї теорії, За Б. Гаутом, існує певна кількість властивостей, які в поєднанні між собою утворюють мистецтво, кожна з них окремо не може вважатися мистецтвом і не є необхідною, але у своїй певній комбінації вони є достатніми.

Отже, згідно теорії Гаута, складові мають володіти позитивними естетичними якостями, виражати певні емоції і інтелектуальний зміст, бути формально складеними та неподільними, показувати індивідуальну точку зору, пробуджувати творчу уяву, бути предметом матеріальної культури або перформансом, що є продуктом високого ступеня майстерності, належати до визнаної форми мистецтва, ставити за мету створення твору мистецтва.

Отже, хоча ця теорія стосується мистецтва як кластера, а не безпосередньо арт-кластера, вона об’єктивно відображає суть арт-кластеру, який складається з сукупності арт-складових, одночасно існуючих в одному місці і об’єднаних в одне ціле. Кожна з функціональних складових є самодостатньою, однак у поєднанні лише всі разом вони створюють кластер, при чому будь-яка складова може в будь-який момент замінена іншою і це ніяк не вплине на об’єкт в цілому.

Згодом теорію Б.Гаута продовжили розробляти Джон Маккі та Аарон Мескін (Meskin, ‘The Cluster Account of Art Reconsidered’), які сформулювали “INUS Condition” (an ‘Insufficient but Non-redundant part of an Unnecessary but Sufficient condition’), тобто “недостатня але не надмірна частина непотрібної але достатньої умови”, коли певна властивість має бути недостатньою але не надмірною частиною деякого набору достатніх але не обов’язкових умов для застосування концепції.

Як вже зазначалося, стихійна поява арт-кластеру призвела до того, що теоретичне визначення цього явища досі не сформоване і різні автори трактують його по-різному. Наприклад, російське наукове об’єднання СибАК розуміє під арт-кластером виключно культурне і бізнес-об’єднання, розташоване на території промислової зони, де в одне ціле об’єднані виставковий простір, шоурум, театральна чи кіно площадку, аудиторії для семінарів, фуд-корт і інші подібні елементи. Натомість Майкл Портер в науковій праці “Конкуренція” визначив арт-кластер як групу географічно сусідніх взаємопов’язаних компаній і зв’язаних з ними організацій, діючих в визначеній сфері і доповнюючи один одного, зазначивши можливість відмінностей в формах і структурі арт-кластерів внаслідок різної функціональної і об’ємно-просторової організації, а також спрямування.

Рис.2. Внутрішній двір “Шимпла”. Фото О. Івашка 2018 р.

Більш традиційним є перепрофілювання під арт-кластери непрацюючих промислових підприємств, проте існують і приклади перетворення на арт-простір напівзруйнованих будівель, і тоді атмосфера руйнації, повного руйнування стереотипів стає візитівкою такого арт-об’єкту. Найхарактернішим прикладом арт-кластеру такого спрямування є “Шимпла” (Szimpla) в Будапешті, де присутні такі складові: івент-простір, бари та кафе, шоуруми, виставкові простори та магазини (рис.2). Перше враження від фасаду і інтер’єру стає досить неоднозначним. В основі дизайну – естетика того, що в принципі не може бути естетичним – поламані меблі радянських часів, ванна, перетворена на місце для сидіння, безголові манекени і розмальований старий розбитий світильник з мисок і старих відер (рис.3). Над сходами – квіти, спинки від старих стільців і старі ляльки (рис.3). Попри трешевий колорит закладу, він є одним з найбільш відомих і відвідуваних в Будапешті, його відвідує безліч туристів і місцевих жителів, оскільки він оригінальний саме своєю неприхованою епатажністю, яка починається від входу, біля якого припарковані старі іржаві велосипеди.

Популярність цього закладу пояснюється тим, що тут забезпечується вільне дружнє спілкування без рамок обмежень, сюди приходять заради розкутого дружнього спілкування, яке неможливе в традиційному ресторані чи кав’ярні.

Рис.3. Другий поверх Шимпла. Фото О. Івашка 2018 р.

Висновки. Соціальний феномен арт-кластерів зумовлений тим, що в них існує можливість вільного і доступного самовираження без жорстких вимог, крім того, оренда приміщень і відвідування арт-кластерів не вимагає значних витрат, окремі заходи взагалі можуть бути безкоштовними. Відмінність зовнішнього та внутрішнього вигляду деяких арт-кластерів від традиційних арт-об'єктів – носіїв позитивних естетичних смаків, винесення в ранг витвору мистецтва неестетичних предметів, т.зв. естетика огидного, є свідченням пошуку суспільством нових естетичних ідеалів і незадоволеності усталеними формами культурного вираження. В випадку “Шимпли” родзинкою дизайну стало саме зведення неестетичного в ранг мистецтва.

Список використаних джерел

1. Портер М. Конкуренция. К. : Издательский дом “Вильямс”.2005. 610 с.
2. Прогулки по Москве [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://moscow-walks.livejournal.com/2042791.html>.
3. <https://ain.ua/2015/06/15/v-kieve-otrylsya-kovorking-platforma-eksklyuzivnyj-fotoreportazh>.
4. <https://kudamoscow.ru/place/dizajn-zavod-flakon/>.
5. http://urbo.ua/stati/gorod/Novoe-mesto-Fabrikaspace_
6. <https://ain.ua/2015/06/15/v-kieve-otrylsya-kovorking-platforma-eksklyuzivnyj-fotoreportazh>.
7. <http://offpiotrkowska.com/opiekun-projektu/>.
8. http://www.artinkubator.com/Onas#!article_4.
9. <http://myartguides.com/art-spaces/museums/malopolski-ogrod-sztuki/>
10. <https://rau.ua/news/pokupатели-kotorye-edyat-v-trts/>.

THE DEVELOPMENT OF AIRPORT CITY AND AEROTROPOLIS

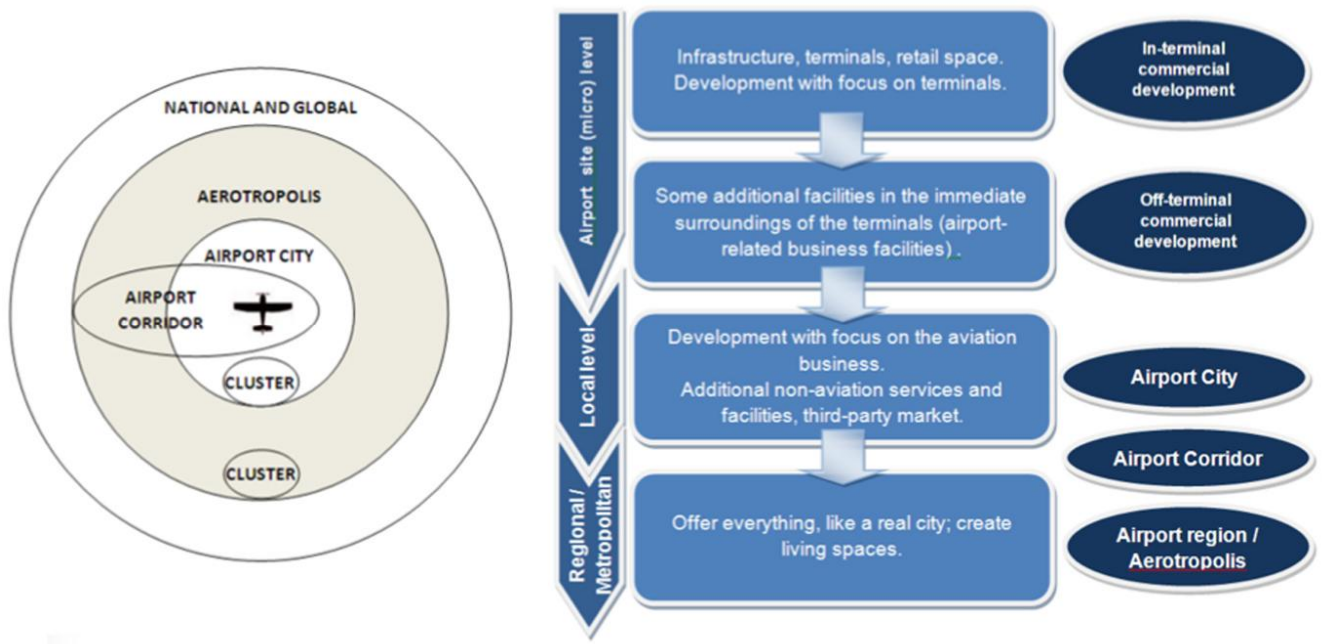
Airports are becoming new dynamic centers of economic activity, they have incorporated several commercial services and businesses, both inside passenger terminals and on their landside areas. In this process, they have taken on many features of metropolitan central business districts and established themselves as new regional development poles. Different concepts to address this type of developments can be found in the literature; this research will address the concepts of "airport city", "airport corridor", and "Aerotropolis".

The airport city and airport metropolis (Aerotropolis) models are claimed by some authors to have become the norm for strategic development of major hub airports in the 21st century, these new airport development models imply major territorial, social, and economic impacts, as airports' reach extends well beyond their boundaries. However, bibliography on this matter is scarce and presents the concepts of Airport City and Airport Metropolis in a semi-scientific perspective, and sometimes even for publicity purposes.

Hypothetical drivers and dynamics of airport-centered urban development are enumerated in some literature, but the perspectives of different authors are sometimes contradicting. Concept first appeared in the 1970s (USA), referring to the development of industrial and business parks in the vicinity of airfields. Nowadays, it has been used to describe the growth of aeronautical and non-aeronautical land developments occurring at modern airports worldwide.

Planned and integrated real estate development between the city and the airport, arising as a result of the interactions between global flows and players, and local conditions. In practical terms, it consists of linear urban development occurring alongside major surface infrastructure, in the (previously) underdeveloped areas between airports and the major cities they serve.

The Aerotropolis (also known as the Airport Economic Region) describes the sum of all airport-related developments that appear around airports (Schaafsma et al., 2008). It is an area that centers its economy on the airport, which in turn serves as the community's economic engine. It is analogous in shape to the traditional metropolis, made up of a central city and outlying corridors, clusters of aviation-oriented businesses, and their associated mixed-use residential developments.

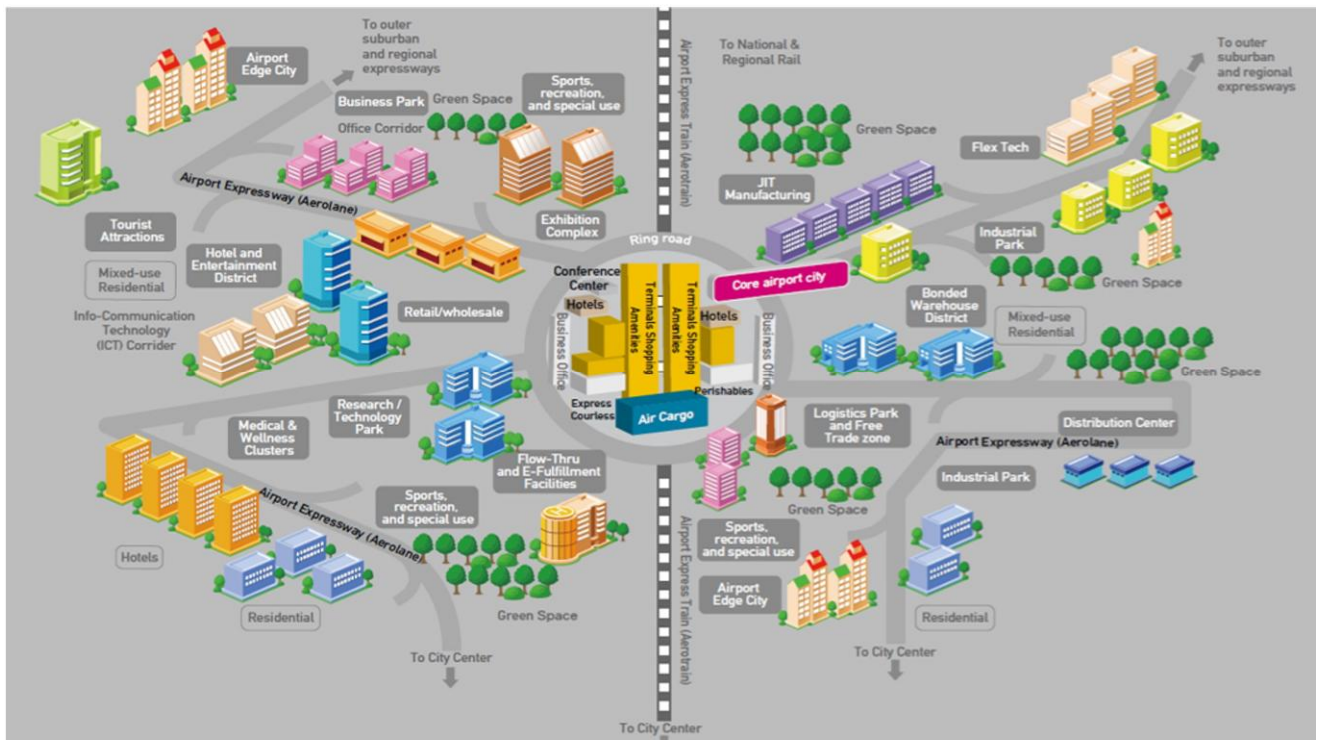
Fig (1) Airport-centered urban development considerations

Liberalization, along with globalization, triggered new developments that caused profound impacts in aviation markets. The need to access income flows that are stable, reliable, and not entirely influenced by aviation cycles, and the significant maturity of commercial activities at some airports, led to the extension of airport offerings to additional target groups (such as visitors, airport employees, and companies from the region).

Airport operators are now increasingly reliant on non-aeronautical revenues, in a trend that has already manifested worldwide, airport companies brought airport commercial development one stage ahead, by moving into real estate businesses, in cases where this type of development fit their value proposition. Examples are now emerging of smaller airports planning for real estate development.

Strategies of commercial revenue diversification through real estate, constituted the main motivation for airport operators to engage in airport centered urban development. Depending on factors such as the degree of territorial authorities' involvement, and the operators' freedom to purchase and develop land outside the airports' boundaries, airport-centered development may occur at different spatial scales (from the micro scale of the passenger terminal, to the regional or metropolitan scale), thus assuming different shapes and manifestations.

Fig (2) Aerotropolis Concept

The "airport city", "airport corridor", and the "Aerotropolis" concepts arose as descriptive models for this type of development, the airport city concept is perceived by the agents involved as the clustering of multifunctional business property projects at airports and in their immediate surroundings, airport city developments are primarily oriented towards one or more of four markets: real estate, air cargo and logistics, retail, and services to business travelers, their added value relies mostly on four pillars of their infrastructure: the aviation node, the surrounding surface networks and public transport provision.

Sustainable development of the aviation node in the airport city core is fundamental to fuel its activities, and allow its expansion outwards, into an airport corridor or Aerotropolis model, this expansion occurs when it is accompanied by a corresponding evolution in the value proposition of the Airport stakeholder. Development is greatly shaped by the mutual interactions between Airport, Users, and Politicians.

The potential of an aviation node for airport city development relies on four main areas:

- Connectivity.
- Economic potential of the hinterland;
- Sustainable development context.
- Commercial attitude of the airport operator.

Future recommendations:

- The implementation of large-scale airport-centered urban development models should be preceded by mature airport city development

- The adequacy of an aviation node for airport city development should be assessed in light of the four critical factors identified.
- Airport commercial development must be developed synergistically with the aeronautical activities at its core.
- Existence of a critical mass of air traffic is key for sustainable commercial development.
- Successful airport-centered urban development is a joint and coordinated effort from the airport operator and the surrounding territorial authorities.

References

1. C Kasarda, J.. Airport Cities: The evolution of Airport Cities and the Aerotropolis. Chapter 1. Insight Media. London. 2008
2. Airport city. https://en.wikipedia.org/wiki/Airport_city
3. Aerotropolis.. URL: www.aerotropolis.com. Accessed 02.05.2014.
4. Weeks, J.,R.. Defining Urban Areas. Department of Geography. San Diego States University. USA. 2010.

Примачок Олександр Анатолійович, магістр, здобувач кафедри основ архітектури та архітектурного проектування КНУБА

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЛЯНКИ ЗАКЛАДІВ КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ЩІЛЬНОЇ ЗАБУДОВИ МІСТА НА ПРИКЛАДІ СВІТОВОГО ДОСВІДУ

Містобудівна ситуація, безпосереднє оточення і власне ділянка культурно-просвітницького закладу мають значний вплив на архітектуру будівлі, зручність будівництва та експлуатацію [1]. До того ж, простора і добре обладнана та озеленена ділянка є невід’ємною частиною культурно-просвітницького закладу. Призначена для проведення культурно-масової та спортивно-оздоровчої роботи на відкритому повітрі, а також відпочинку та інших видів діяльності, ділянка *служить значним доповненням* до основного складу приміщень [2].

Однак, останнім часом з підвищенням рівня урбанізації та ущільненням міської тканини не завжди є можливість виділити територію, яка б відповідала всім вимогам і створювала б оптимальні умови для функціонування закладу. Тому необхідно передбачити альтернативні шляхи виходу з даної ситуації. Розглянемо декілька цікавих прикладів планування та забудови ділянки закладів культурно-просвітницької

діяльності (КПД), ефективна організація яких покращила функціонування не лише прилеглої території, а й будівлі в цілому.

Проект *початкової школи №2 округу Тяньтай*, місто Тайчжоу, провінція Чжецзян, Китай, вирізняється унікальним дизайном, в якості моделі школи, що забезпечує прекрасне середовище для культивування знань, культури, освіти, фізичного розвитку, мистецтва та етики для дітей молодшого шкільного віку. Проектуючи нову школу архітектори з LYCS Architecture сфокусувалися на відносинах між архітектурою і ділянкою, ділянкою і містом, формою та функцією. Проект ефективно вирішує проблему дефіциту земельних ресурсів в старому місті (рис. 1).

При розташуванні 200-метрової бігової доріжки на ділянці, вона займала б 40% площі відведеної під школу, що ставило будівлю в дуже тісні умови. Водночас, архітектори бачили необхідність у забезпеченні учнів місцем для фізичного розвитку та проведення спортивних заходів. Через нестачу землі, бігова доріжка була запроєктована на рівні даху, заощаджуючи більш ніж 3000 кв.м. корисної площі. Разом з тим вона продиктувала овальну форму будівлі школи, внутрішній простір якої забезпечує відчуття безпеки для учнів.

Підняття спортивної зони на дах також дозволило зменшити поверховість будівлі з 5 до 4 поверхів, формуючи гармонійний зв'язок новозведеної школи з оточуючою міською забудовою. Для того, щоб створити більш комфортні умови, план повернули приблизно на 15 градусів відносно вісей прибудинкової території, створивши невеликі затишні майданчики та зелені дворики.

Трек на даху має 3 рівні огорожі, щоб гарантувати максимальну безпеку учнів. Зовнішній шар – стіна із загартованого скла висотою 1,8 м, середній шар – зелена смуга шириною 50 см, внутрішній шар – огорожа з нержавіючої сталі 1,2 м заввишки. Для вирішення питання шумоізоляції, під пластикове покриття доріжки були встановлені пружинні подушки по сітці з кроком 50 см. Така двошарова конструкція запобігає поширенню звукових коливань та поглинає вібрації [3].

Яскравим прикладом ефективного використання переваг рельєфу служить *громадський центр в муніципалітеті Босолей*, регіон Прованс-Альпи-Лазурний берег, департамент Приморські Альпи, Франція (рис. 2).

Перерваний житловий проект дозволив місту перелаштувати ділянку під будівництво громадського центру на 13 класів. У будівлі об'єднані три різні напрямки культурно-просвітницької діяльності – дитячий садок, початкова школа і громадський центр.

Ділянка розташована на похилій місцевості, в трикутнику, утвореному двома дорогами, а перепад висот становить 15 метрів. Композиція будівлі визначилася максимальним об'ємом заповнення в допустимих межах по площі та висоті. Початкова конкурсна програма

зорієнтувала проектне рішення до компактної схеми, що складалася з трьох рівнів та великого майданчика. Намагаючись знайти оригінальне рішення архітектори з САВ Architects пішли іншим шляхом – накопичуючи необхідну площу ділянки формуванням терас.

Наслідуючи традиційний ступінчатий принцип освоєння тутешньої місцевості, споруда втоплена в природний ландшафт і зорієнтована в сторону відкриття видової перспективи. Тільки статичне вертикальне ядро, що включає бібліотеку, кухню і будинок директора, виступає із землі, аналогічно віллам на сусідніх похилих ділянках. Два внутрішні дворики, забезпечують природним світлом приміщення, що знаходяться в глибині будівлі. Об'єм ігрових майданчиків сформований зі скошених терас, що повернуті в різні боки. Огородження виконане із сітки з нержавіючої сталі заввишки 2,2 м захищаючи футбольні м'ячі від польотів. При цьому паркан достатньо прозорий, що дозволяє буквально поринути в оточуючий ландшафт і розчинитися в ньому.

На верхньому рівні влаштували паркінг для персоналу, а в нижній частині організували вхід для відвідувачів. Тераса другого поверху служить захисним накриттям, створюючи умови для зручної висадки дітей навіть при поганих погодних умовах [4].

Існуюча будівля *гімназії Gammel Hellerup* (Гаммела Хеллерупа) на півночі Копенгагену, перестала відповідати зростаючим потребам закладу. Школі не вистачало великого поліфункціонального простору для проведення фізичної активності, випускних церемоній та інших громадських заходів..

На противагу очевидному вирішенню – розширення шкільної території – новий спортивний зал розташували прямо по центру шкільного подвір'я, щоправда заглибивши його на 5 м (рис. 3). Простір залу накритий дахом двоякої кривизни хвилеподібної форми, що складається з ряду клеєних дерев'яних балок, кожна з яких має унікальний вигин (рис. 4). Окрім огорожувальної функції, своєрідна оболонка стала невід'ємною частиною соціального життя школи. Нове горбкувате подвір'я створює невимушені умови для зустрічей та спілкування учнів, а також забезпечує можливість проведення численних заходів – від групових занять на відкритому повітрі, до масових зібрань.

Зовнішня частина накриття застелена дошкою з необробленого дубу на якому розкинулися білі емальовані сталеві лавки, що також були спроектовані BIG. Разом з тим лавки являються єдиним джерелом світла в темну частину доби – оснащені крихітними світлодіодними лампочками, вони освітлюють все подвір'я. Край даху задуманий у вигляді периметральної лавки, а особливості її конструкції забезпечують проникнення денного світла у спортивний зал.

«Замість того, щоб розташувати зал за межами школи і ще більше розтягти соціальне життя – ми створили нову фокусну точку і зв'язали існуючі об'єкти закладу» – пояснює Бьярке Інгельс. «Основна архітектурна ідея виникла з правил гандболу: м'яко вигнута лінія даху – це ніщо інше, як траєкторія кинутого м'яча. Форма наслідує Функцію» [5].

Академія Евелін Грейс в Брікстоні, Лондон, Великобританія, за проектом Захи Хадід (рис. 5), об'єднує в своїх стінах 4 різні школи, цим самим розширює не тільки освітню різноманітність цієї активної історичної частини міста, але також збільшує антропогенне середовище в переважно житловому районі. Відповідно до освітньої ідеології «школи всередині школи» у проекті відтворені природні закономірності функціонального поділу, котрі забезпечують кожному з чотирьох шкіл особливою неповторністю, як ззовні так і з середини. Ці простори пропонують широкий спектр різнопланових середовищ з максимальним рівнем природного освітлення, вентиляції та текстур підвищеної стійкості.

Планувальне рішення реалізоване навколо основної ідеї заохочення до соціальних зв'язків у межах окремої ієрархічної одиниці, що характеризується природним скупченням учнів різних вікових категорій. В центрі, як ядро розташований атриум, де переплітаються потоки різних шкіл у інтенсивному високоадаптаційному режимі. Подібним чином сформовані і зовнішні суспільні центри, які базуються на використанні універсального простору, шляхом нашарування неформальних та навчальних місць.

Простіше кажучи, основна ідея полягає у формуванні 4 окремих шкіл в єдиному об'ємі академії (кооперація) навколо центрального комунікаційного ядра (холи, атриуми), що визначається високою адаптаційною здатністю та поліфункціональним насиченням. Попри все це більш цікавою особливістю даного об'єкту є вирішення генерального плану – нестандартне розташування будівлі та спортивних майданчиків на ділянці. Бігова доріжка пронизує об'єм будівлі наскрізь, виконуючи роль композиційної вісі. Окрім основної функції – проведення спортивних занять, вона виступає комунікаційним акцентом, що веде до головного входу, чітко визначаючи навігацію на території школи. А сформований об'єм, т.зв. «тунелю», виконує роль навісу над вхідною групою [6].

І наостанок розглянемо цікавий приклад *громадського центру Qintmo Village*, котрий хоч і розташований в селі Кінмо, провінція Гуанчжоу, Китай, однак демонструє досить цікаве вирішення взаємодії споруди з оточенням. У зв'язку з розвитком промисловості та швидкою урбанізацією більшість працездатного населення села мігрували в промислові міста на півдні країни. Тому, щоб змістити село з позиції опіки до економічної самодостатності, було поставлено за мету довгостроковий стійкий розвиток, шляхом будівництва ряду проектів, які

популяризуватимуть освіту та запровадять зміни в методах сільсько-господарського виробництва. Першою на черзі реорганізації опинилася сільська школа. В 2006 році в рамках архітектурних воркшопів було поставлене завдання переосмислити стандартні бетонні трьох-поверхові будівлі шкіл, які переважно будувалися в сільських районах, та запропонувати проект, який підкреслив би стійкість довкілля та екологічну відповідальність. Форма школи зумовлена обрисом прилеглих рисових угідь. Розроблений у гармонії з навколишнім середовищем, криволінійний дах сформований рядом сходинок, виконує функцію амфітеатру, для проведення громадських заходів.

Проектом також було передбачено реконструкцію старого двору школи в громадський центр та демонстраційний майданчик еко-господарства. Нова функціональна програма складається з конференц-зали, гуртожитку, великої їдальні та офісних приміщень. Центр використовується сільськими жителями і як місце для проведення еко-семінарів та добровільних заходів [7].

Проаналізувавши заклади КПД, слід виділити основні тенденції вирішення питання ефективного використання території під забудову:

1. використання підземного простору (часткове або повне заглиблення приміщень для тимчасового використання або технічних потреб);
2. підняття частин будівлі над рівнем землі для збільшення прилеглої території (консолі, галереї, формування так званих тунелів);
3. підняття рівня ділянки (формування будівлі терасного типу, використання простору відкритих технічних поверхів, експлуатація даху);
4. використання відкритих частин будівлі для проведення КПД на свіжому повітрі (балкони, лоджії).

Список використаних джерел

1. Ревякин В. И. Художественные музеи: справочное пособие. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Стройиздат, 1991. – 248 с.: ил. – (Архитектору-проектировщику). – ISBN 5-274-01080-6.
2. Безродный П. П. Дома молодежи. Основные принципы проектирования: дисс. ... канд. арх. наук / Безродный Павел Павлович. – К., 1969. – 151 с.
3. Tiantai No.2 Primary School - LYCS Architecture // Archdaily.com // URL: <http://www.archdaily.com/551598/tiantai-no-2-primary-school-lycs-architecture>
4. 13 Class Primary School In Beausoleil - CAB Architects // Archdaily.com // URL: <https://www.archdaily.com/313339/13-class-primary-school-in-beausoleil-cab-architects>
5. Gammel Hellerup Gymnasium / BIG // Archdaily.com // URL: <https://www.archdaily.com/412908/gammel-hellerup-gymnasium-big>

6. Evelyn Grace Academy / Zaha Hadid Architects // Archdaily.com // URL: <https://www.archdaily.com/95234/evelyn-grace-academy-zaha-hadid-architects>.

7. Qinmo Village / Rural Urban Framework // Archdaily.com // URL: <http://www.archdaily.com/378261/qinmo-village-rural-urban-framework>

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ЕФЕКТИВНОГО ВИКОРИСТАННЯ ДІЛЯНКИ

опуск	консоль	тераси	тех.поверх	балкони
підняття	галерея	тунель	покрівля	лоджії

Шатірішвілі Давид Арчілович, аспірант кафедри регіонального управління, місцевого самоврядування та управління містом Національної академії державного управління при Президентіві України

ДОСЛІДЖЕННЯ ЯКОСТІ ПАСАЖИРСЬКИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ МІСЬКИМ НАЗЕМНИМ ГРОМАДСЬКИМ ЕЛЕКТРИЧНИМ ТРАНСПОРТОМ У СТОЛИЧНОМУ МІСТІ

У сучасному великому місті зосереджені людські, фінансові, інформаційні та інші ресурси. Враховуючи неприродний рівень концентрації негативних впливів на навколишнє середовище та здоров'я людини, для його розвитку необхідно обирати і впроваджувати найбільш екологічні й інноваційні рішення. Міський наземний громадський електричний транспорт є складовою частиною транспортної системи та призначений для перевезення громадян трамваями та тролейбусами на маршрутах (лініях) відповідно до вимог життєзабезпечення населених пунктів [6].

Джерелом інформації, що характеризує параметри транспортного попиту й умови його задоволення є різні методи обстежень населення. Обробка матеріалів дозволяє отримати комплекс таких показників, як розмір і спрямування пасажиропотоків, величина витрат часу на транспортні переміщення в цілому і за складовими (пішохідний підхід і відхід до зупинки, очікування транспорту), кількість перевезень тощо. Такий аналіз дозволяє об'єктивно оцінити характер функціонування існуючої системи транспортного обслуговування і виявити її недоліки [5, с. 37].

Поширеними є маркетингові дослідження, які надають відповідь на головні запитання: які наявні попит і пропозиція на ринку? Вони спрямовані на виявлення потреб споживачів та одержання компанією прибутку, досягнення інших стратегічних цілей на основі дослідження й прогнозування ринку та поведінки його суб'єктів. Отже, таке дослідження визначає інформацію, необхідну для вирішення цих питань і розробляє методи збору даних, реалізує процес їх збору, аналізує та передає результати для подальшого використання [1, с. 9].

Обстеження транспортного обслуговування населення надають інформацію про рівень задоволення попиту населення на маршрутній системі, що функціонує. Для цього використовуються різні методи. Зокрема, звітно-статистичний (квитковий) метод дозволяє отримати інформацію про зміну обсягів добових перевезень пасажирів за маршрутами; візуальний – про приблизне наповнення транспортних засобів на перегонах. За допомогою табличного методу ведеться облік пасажирів, які входять і виходять на зупинках, отримується інформація

про характеристику пасажиропотоків, однак, відсутні відомості про кореспонденції пасажирів між зупинками. Талонний метод застосовується для ведення обліку зупинок посадки і висадки кожного пасажирів, таким чином визначається кількість пасажирів, що проїхали між зупинками, здійснюється розподіл пасажирів за довжиною поїздки на маршрутах. З метою вирішення питань щодо реконструкції існуючих або проектування нових транспортних мереж використовується анкетний метод, який виявляє мету і характер пересування пасажирів [5, с. 39].

Дослідження якості послуг міського наземного громадського електричного транспорту дозволяють оцінити переваги та недоліки різних видів транспорту, визначити коло проблем, що стосуються пасажирських перевезень, вивчити спонукальні мотиви та побажання клієнтів щодо асортименту й якості (комфортності, доступності тощо) отриманих послуг. Метою є створення відчуття задоволення у пасажирів від процесу та результату обслуговування.

З'ясовано, що для українських міст притаманна ситуація, коли 35 % пасажирського транспорту припадає на тролейбуси, 12 % - на автобуси, 34 % - мікроавтобуси (маршрутні таксі), 19 % - на трамвай, метро та річковий транспорт. У м. Києві пасажирські перевезення наземним громадським електричним транспортом здійснює КП «Київпастранс» за 45 тролейбусними та 21 трамвайним маршрутами (щодня на маршрути виходить 513 тролейбусів і 221 трамвай, фунікулер). За даними Головного управління статистики в м. Києві у 2017 р. послугами трамваю скористалося 118 655,7, а тролейбусу – 167 978,5 пасажирів. Протягом січня-серпня 2018 р. міським електричним транспортом було перевезено 500,0 млн. пасажирів, що становило 97,3 % від рівня аналізованого періоду 2017 р. [4, 7].

Встановлено, що для досягнення ринкового успіху транспортне підприємство має враховувати запити споживачів. З цією метою мають постійно проводитися дослідження з вивчення поведінки клієнтів, в першу чергу, оцінка попиту на послуги різних категорій пасажирів. Проведення опитувань або анкетування дозволить подолати поточні проблеми [2, с. 346]. До вад міського наземного громадського електротранспорту в м. Києві пасажири відносять невпорядкованість і неузгодженість наявної транспортної системи; високий рівень зношеності основних фондів, невідповідність трамвайних вагонів і тролейбусів сучасним технічним і технологічним вимогам, що позначається на рівні комфортності, якості та безпеки наданих населенню послуг. Через скорочення часу на проїзд значна частина пасажирів віддає перевагу індивідуальним транспортним засобам або маршрутним таксі. Наземним електротранспортом переважно користуються пільгові категорії населення.

Зазначимо, що для покращення привабливості міського наземного громадського електротранспорту необхідно: оновити наявний тролейбусний і трамвайний парк та оптимізувати схему руху, що задовольнить потреби споживачів у комфорті (охайний вигляд, зручні комфортні сидіння, місця для багажу, системи кондиціонування, сповіщення тощо), доступності (розгалужена мережа, точність прибуття у часі), швидкості й інтенсивності; створити єдиний координаційний центр руху та впорядкувати розклад курсування транспортних засобів, особливо у години-пік і нічні години. Крім того, основні транспортні магістралі повинні обслуговуватися комунальним громадським транспортом, а приватні перевізники мають бути додатковими або здійснювати перевезення до них.

Важливим аспектом удосконалення пасажирських перевезень є широке впровадження засобів логістичного управління, що змінює традиційний характер економічних та організаційних відносин між різними видами транспорту. Критерії якості включають: час очікування транспортного засобу; кількість пересадок у процесі руху від первинного до кінцевого пункту; комфортабельність, час і вартість поїздки. До критеріїв ефективності відносять: фондівдачу основних фондів транспортних підприємств; собівартість, рентабельність, доходи від перевезень; продуктивність праці. Під час вибору перспективних заходів з покращення міської транспортної мережі доцільно використовувати інформацію, отриману в результаті обробки пасажиропотоків на маршрутах: машинограми розподілу пасажиропотоків за годинами доби, пікові ранкові та вечірні періоди; обороту зупинок наземного громадського електротранспорту, завантаження перегонів на маршрутах протягом доби; розрахункова кількість транспортних засобів; кількість виконаних фактичних і розрахункових рейсів за окремими видами транспорту; коефіцієнти наповненості транспортних засобів за періодами доби; максимальна завантаженість перегонів на кожному маршруті за годинами доби [3, с. 59, 62].

Комплексне вирішення заходів удосконалення пасажирських перевезень дозволить забезпечити високу якість та ефективність транспортного обслуговування населення. Одним із пріоритетних напрямів Програми економічного і соціального розвитку м. Києва на 2018-2020 роки визначено розвиток громадського транспорту та забезпечення якісної транспортної пропозиції, зокрема, розвиток систем швидкісного рейкового та тролейбусного сполучення; впровадження рухомого складу підвищеної місткості з низькою підлогою; впровадження нічних маршрутів і маршрутів вихідного дня на основі аналізу відповідного попиту тощо.

Участь КП «Київпаstrанс» у проєкті «Міський громадський транспорт України» надає можливість залучити 50 млн. євро позики Європейського інвестиційного банку на оновлення та придбання: 17 сучасних модульних трамвайних вагонів довжиною 30-34 метри, пристосованих для обслуговування пасажирів із інвалідністю; 112 автобусів великої та особливо великої місткості з низьким рівнем підлоги; обладнання для реконструкції фунікулера з заміною тягового обладнання, кабін, систем управління тягою та систем безпеки і зв'язку. Відсоткова ставка не перевищує 2,5% річних у євро, термін залучення коштів – від 5 до 22 років з дати останньої вибірки кожного траншу. За останніх 4 роки парк громадського електротранспорту оновлено на 103 тролейбуси та 45 трамваїв [4].

Крім того, у планах міського голови, керівництва Департаменту інформаційно-комунікаційних технологій Київської міської державної адміністрації та КП «Київпаstrанс» є впровадження «розумного» тролейбуса, обладнаного камерами відеоспостереження та системою контролю за проїздом, які забезпечать підрахунок пасажирів і контроль поточної ситуації на дорозі; системою, що контролює температуру в салоні, для підвищення комфорту під час поїздки; системою передачі інформації в онлайн-режимі до міського Дата-центру тощо. Згодом схожими системами має бути обладнаний весь громадський транспорт у місті. Зазначене допоможе зробити пересування пасажирів максимально комфортним і безпечним.

Отже, дослідження якості пасажирських перевезень міським наземним електричним транспортом спрямовані на вирішення науково-прикладних задач технічного, технологічного, економічного, інформаційного і соціального спрямування, що, в свою чергу, дозволить забезпечити ефективність і якість кінцевих результатів діяльності надавача послуг мешканцям.

Список використаних джерел

1. Маркетингові дослідження : підруч. [Електронний ресурс] / Т. Б. Решетілова, С. М. Довгань – Дніпропетровськ : НГУ, 2015. – 357 с. – Режим доступу : <http://nmu.org.ua> – Назва з екрана.
2. Мирошниченко Ю. Маркетинговий підхід до визначення потреб користувачів транспортних послуг / Ю. Мирошниченко, В. Яковенко // Економічний аналіз. – 2012. – Вип. 11. – Ч. 2. – С. 345-348.
3. Мороз М. М. Шляхи вдосконалення пасажирських перевезень транспортом загального користування / М. М. Мороз // Техніка в сільськогосподарському виробництві, галузеве машинобудування, автоматизація. – 2015. Вип. 28. - С. 57-63.

4. Оперативні дані КП «Київпаstrанс» і Головного управління статистики в м. Києві

5. Пасажирські перевезення : підруч. / за ред. проф. О. С. Ігнатенко, доц. В. С. Маруніча. – К. : НТУ, 2017. – 283 с.

6. Про міський електричний транспорт : Закон України від 29.06.2004 р. № 1914-IV // Офіційний сайт Верховної Ради України -

7. Телетов О. С. Маркетингові дослідження міських пасажирських перевезень / О. С. Телетов, Ю. В. Титаренко, О. Ю. Шевченко [Електронний ресурс] // Економічні проблеми сталого розвитку : матер. міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті проф. О. Ф. Балацького (Суми, 24-26.04.2013) / за заг. ред. О. В. Прокопенко. – Суми : СумДУ, 2013. – Т. 2. – С. 235-237. – Режим доступу : <https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/31288/1/teletov.pdf>

Шишкалова Наталя Юхимівна,
старший викладач кафедри інженерної геодезії
Одеська державна академія будівництва та архітектури

ПРО РЕГУЛЮВАННЯ МІСТОБУДІВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

В Україні ростуть новобудови, інвесторами будівництва яких є громадяни України. Українець, купуючи квартиру в новобудові оплачує не тільки будівництво квадратних метрів, але і дренаж, кілометри мереж водопроводу, каналізації, електропостачання, телекомунікацій, трансформаторні підстанції, насосні станції, зовнішнє освітлення дворів та доріг, дороги, озеленення, паркування, що додатково складає приблизно 40% вартості житла. Забудовник в результаті збільшує собівартість квадратних метрів, а ми маємо високі ціни житла на будівельному ринку.

Відповідно до пункту 2 статті 40 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» замовник, який має намір щодо забудови земельної ділянки у відповідному населеному пункті, зобов'язаний взяти участь у створенні і розвитку інженерно-транспортної та соціальної інфраструктури населеного пункту. [1, ст. 40]

Згідно ч.2 п.4 ст.7 ЗУ "Про передачу об'єктів права державної та комунальної власності", "з державної у комунальну власність передаються безоплатно зовнішні мережі електро-, тепло-, газо-, водопостачання та водовідведення".

Також існує невирішена проблема взаємовідносин із комунальними підприємствами, які займаються енергопостачанням, підведенням мереж, тощо. Це монополісти, які не підпорядковані повністю державі. Із-за

недосконалого нормативно-правового забезпечення вони функціонують виключно за власними інструкціями – й держава на них майже не впливає. Підключити будинок до мереж повинні ті комунальні підприємства, яким забудовник платитиме кошти за підключення. Але ні для кого не є таємницею, що ці підприємства з мовчазної згоди місцевої влади намагаються вирішити все за рахунок забудовника, пропонуючи йому взяти на себе витрати на розвиток мереж. Тобто в кінцевому рахунку за рахунок громадян, які і є інвесторами. Корупція у владі така, що змушує українців безкоштовно віддавати інженерні мережі, дороги, енергетичні та інфраструктурні об'єкти монополістам, а потім дає їм змогу включати в тарифи все що їм тільки заманеться. Справа в тому, що у тарифних ставках одиниці електроенергії, води, газу завжди присутня складова на розвиток мереж.

В різних країнах ця проблема вирішується по-різному. Наприклад, в республіці Білорусь перед початком будівництва муніципальна влада самостійно прокладає всі зовнішні мережі (електромережі, газопостачальні, водопостачальні, господарчо-фекальної і дощової каналізацій). Всі ці мережі після закінчення будівництва залишаються у власності міста, яке досить ефективно справляється з їх подальшою експлуатацією. Це значно здешевлює, як вартість будівництва, так і вартість житла в новобудовах для інвесторів. За законами деяких західних країн, влада зобов'язана компенсувати громадянам кошти вкладені ними в розвиток інфраструктури шляхом викупу акцій, зменшення оподаткування та інші пільги. Якщо громадянин США інвестував в розвиток інфраструктури селища або міста у якому живе, він отримує податкові пільги, а також, цінні папери які в наслідку може продати енергетичній компанії, міській громаді або подарувати місту і отримати податкову пільгу на суму благодійності.

На відміну від ЄС і США, де інвестиції в розвиток інфраструктури міст залишаються у вигляді акцій або цінних паперів в руках інвесторів і які вони можуть продати комунальним компаніям і мерії, в Україні все навпаки, інфраструктурні об'єкти безкоштовно передаються Забудовником приватним компаніям олігархів, які і є власниками Обленерго, Водоканалу, Облгазу, Укртелекому. Проблемою також є факт передачі спеціалізованим підприємствам готових комунікацій, не кажучи вже про відшкодування витрат, понесених забудовником на будівництво мереж та об'єктів газо- та електропостачання в повному обсязі, яке передбачено Законом. Так, будівельним компаніям доводиться звертатись до монополістів прийняти на баланс та обслуговування зовнішні мережі. Як правило, вони є єдиними спеціалізованими і ліцензованими підприємствами в місті, і мають всі необхідні дозволи для здійснення обслуговування та експлуатації таких

мереж. Проте, монополіст, отримуючи прибуток від використання збудованих забудовником мереж, намагається стягнути подвійну плату за експлуатацію мереж: вперше - з жителів будинків (плата за обслуговування мереж входить до тарифу), вдруге - із забудовника, не зрозуміло на яких підставах.

У світлі порушених проблемних питань пропонуються наступні шляхи вирішення:

- запровадження чіткої системи контролю за утворенням тарифів на обслуговування мереж;
- передача до сфери управління органів місцевого самоврядування, як її представницького органу, значної частини власності громади;
- чітка взаємодія органів місцевого самоврядування з підприємницькими структурами різних форм власності;
- визначення правового режиму майна спільної власності територіальних громад і чітких обмежень щодо розпорядження ним.

Список використаних джерел

1. Закон України Про регулювання містобудівної діяльності від 17.02.2011 № 3038-VI // [Електронний ресурс] - Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/3038-17.

***Басак Євгеній Віталійович,**
магістрант архітектурного факультету КНУБА*

ТЕОРЕТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ РОЗМІЩЕННЯ ГРОМАДСЬКИХ ЦЕНТРІВ В АКВАТОРІЯХ

Архітектурне планування міських громадських центрів в акваторіях є більш складним, ніж на суші, оскільки пов'язане з низкою додаткових факторів, головними із яких є сильне антропогенне, в тому числі рекреаційне, навантаження, значне обмеження земельних ресурсів і перспектив розширення, а також виконання ними функцій екологічного каркасу міста.

Громадський центр – складова міського простору, яка є відкритою та доступною для мешканців та гостей міста на постійній та безоплатній основі, включає базову інфраструктуру та можливості для проведення часу. До громадських просторів міста входять площі, вулиці, парки, сквери, набережні та прибережні території, рекреаційні території тощо [7].

Розвиток громадських центрів має стати важливим пріоритетом міської політики. Це ті місця, де люди відчують зв'язок з містом та іншими людьми. Проводити час на вулиці має бути так само комфортно, як і вдома.

Якісний міський громадський центр можна описати як доступний, комфортний, захищений і цікавий для проведення часу для різних людей.

Під *доступністю* мається на увазі те, що громадський центр зручно розташований і туди легко потрапити (це означає безбар'єрне середовище і близькість зупинок громадського транспорту). Під *захищеністю* розуміється захист від автомобілів, сонця, вітру, шуму, пилу та злочинності (наприклад, завдяки хорошому освітленню та завдяки присутності людей у громадських місцях). *Комфорт* створюється завдяки благоустрою пішохідних доріжок, місць для сидіння, підтриманню чистоти тощо. *Цікавим* центр роблять різні види приємних активностей, такі як спілкування в кафе, заняття на спортивному майданчику чи просто споглядання гарного виду на лавці в парку.

Громадський центр має сприяти соціалізації городян, реалізації принципів самоврядування, самоорганізації та суспільної відповідальності громадян.

Плаваючий острів – це складна конструкція в основі якої понтонна система, основною властивістю якої являється плавучість, який може бути обладнаний та адаптований до формування будь якого середовища стаціонарної життєдіяльності людини.

Штучний острів – це насипна, наливна або плавуча споруда, на відкритій водній акваторії, яка створена людиною і має властивості суші.

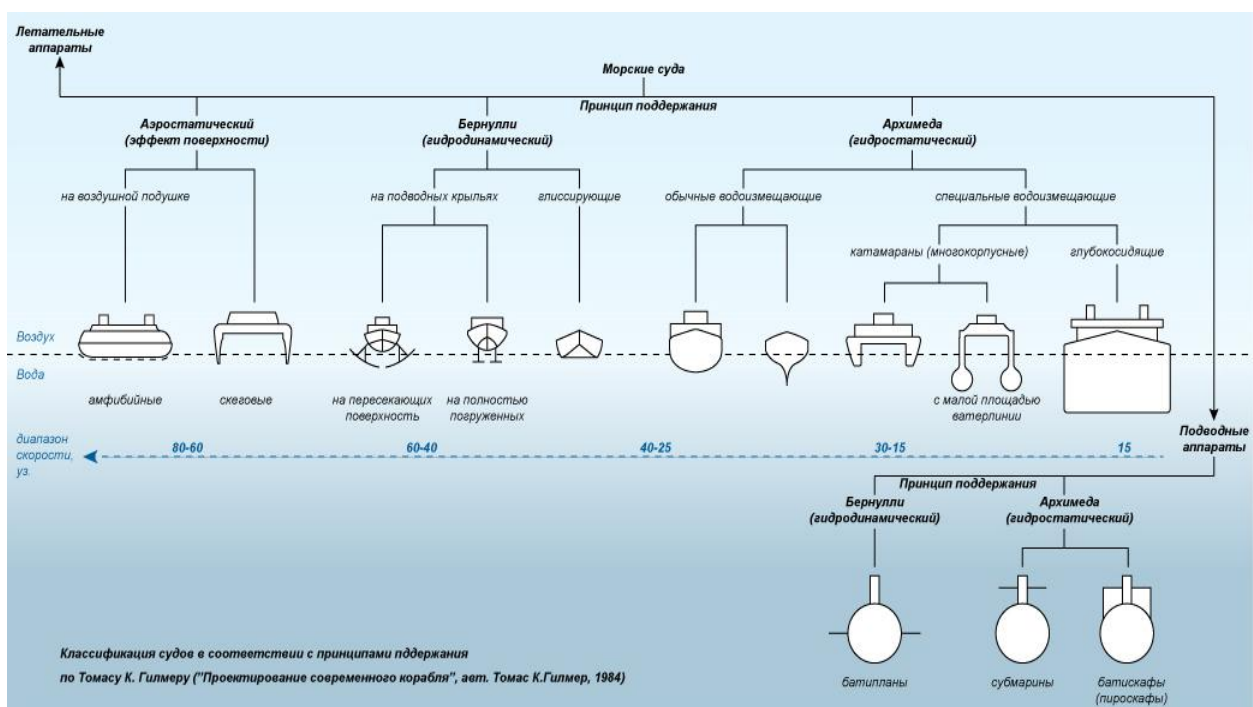
В розвитку та розробці штучних островів в наш час стає популярним багатофункціональний підхід, який має на увазі максимальне функціональне насичення простору акваторії. Поліфункціональне використання мобільності та багатофункціональності штучних островів впродовж усіх сезонів поєднує житлові зони з об'єктами громадсько-ділового призначення, зонами культури і відпочинку, рекреаційного призначення в умовах збереження історичної спадщини і збалансованого екологічного розвитку.

Питанню взаємодії природних та містобудівних систем прибережних територій річок присвячені праці Леснова О. В. [1], Федосеевої О. С. [5], Є. В. Самойленко [6]. Про особливості конструктивної та функціонально-планувальній організації плавучих мобільних будівель і споруд писали В. Гришин [2], Токарев І. Г. [3], Чернятевич Н. Г. [4]

В науковій публікації В. Гришина надано інформацію про світовий досвід утворення та експлуатації штучних островів. Наведені основні принципи проектування штучних островів і будівництва на них гідротехнічних, промислових або курортних споруд. Метою роботи є викладення досвіду експлуатації та влаштування нових штучних островів, їх призначення, а також факторів, які необхідно враховувати при проектуванні штучних островів. Також описані основні комплексні фактори, які враховують та характеризують природні умови району їх

зведення. До них відносять: гідрологічні; геологічні; геоморфологічні; метеорологічні та інші. [2]

В роботі Токарева І. Г. розроблена класифікація плавучих засобів (рис. 1), відповідно до принципів підтримки плавучості поділені на 3 групи: аеростатичні, гідродинамічні (принцип Бернуллі) і гідростатичні (принцип Архімеда). Плавучі засоби засновані на перших двох принципах, складні у виготовленні, затратні в експлуатації, дискомфортні для постійного проживання і роботи, і не мають достатню стійкість. Таким чином, найбільш ефективним є гідростатичний спосіб підтримки (принцип Архімеда), позбавлений недоліків попередніх способів, що забезпечує загальну стійкість архітектурного об'єкта і допускає безліч архітектурно-планувальних рішень. [3]

Рис. 1 Класифікація плавучих засобів відповідно до принципів підтримки плавучості [3]

В публікації Чернятевич Н.Г. надано більш детально інформацію про понтони – плавзасіб, що служить для підтримки ваги на воді. Плавучі споруди з корпусом понтонного типу можуть використовуватися як плавучі доки, плавучі готелі та гуртожитки, плавучі майстерні, плавучі склади, плавучі заклади харчування (кафе, ресторани, дискотеки) та інші. При виборі і розрахунку плавучої основи майбутньої споруди, прораховується не тільки вся маса, яка на ній буде перебувати: будівлі, обладнання, меблі, люди, але і її просторове розташування. Від цього залежить матеріал понтона, розмір і кількість плавучих модулів, висота борту, розміщення вбудованих комунікацій та багато інших параметрів. Плавучі основи в свою чергу поділяються на 3 типи: одноблочні,

багатоблочні та блоковані. Понтонні основи здебільше виготовляють із залізобетону, металу та пластику. [4]

Окремі аспекти проблеми розміщення міських громадських центрів в акваторіях частково досліджено, серед них: питання взаємодії природних та містобудівних систем прибережних територій річок, особливості конструктивної та функціонально-планувальній організації плавучих мобільних будівель і споруд.

Список використаних джерел

1. Леснов О. В. Застройка приречных территорий городов / Леснов О.В. – К. : Будівельник, 1977. – 72 с

2. Гришин В., Гембарський Л., Снісаренко В. Існуючі й проєктовані штучні острови та їх призначення/ В. Гришин; Науково-дослідний інститут підземного і спеціального будівництва. – 02/2015. – 39 с.

3. Токарев И. Г. Развитие архитектурно-конструктивных типов плавучих оснований / И.Г. Токарев // Архитектон. – 2012, №38 [електронний ресурс]. - Режим доступу: http://archvuz.ru/2012_22/22

4. Чернятевич Н. Г. Плавучі основи аквапоселень / Н. Г. Чернятевич // Сучасні проблеми архітектури та містобудування. – 2016, - Вип. 46. - С. 351-356. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Spam_2016_46_64

5. Федосеева О. С. Методика ландшафтного анализа приречных территорий / О. С. Федосеева // Науч. журн. КубГАУ. – М., 2013. – №92 (08).

6. Самойленко Є. В. Аналіз досліджень в архітектурно-просторовій організації прирічкових територій/ Є. В. Самойленко// Вісник ПДАБА – М., 2014. – 47 с.

7. Кліщ О.А. Світлова інсталяція як засіб композиційного формування образу громадського простору: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата архітектури: спец.- 18.00.01/ Кліщ О.А. – М., 2015. – 226 с.

УРБАНІСТИКА ТА ТУРИЗМ

*Smyrnov Ihor G., Dr.Sc. in Geography, Professor,
Professor of Regional Studies and Tourism Department,
Kyiv National Taras Shevchenko University*

LOGISTICS OF URBAN TOURISM AS PART OF CITIES' SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Tourism is now one of the most dynamic components of regions and cities economy. The urgent problems in this regard include the task of ensuring the sustainable development of tourism industry in cities. It's especially true for the most popular tourist destinations, i.e. metropolitan and historic cities. This means tourist load increasing on the existing cities' resource base of tourism, as well as on the whole urban economy, population, development and nature. In this context the task of tourism sustainable development in cities requires the consolidation of efforts of various scientific and practical directions, including tourism logistics [1], that studies the flows phenomena in the tourism industry, highlighting the tourist traffic (flow of tourists) as the main stream, and financial, informational, commodity, personnel, material flows as servicing (additional) ones. The task of tourism logistics in travel industry sustainable development is to regulate the main flow (i.e. tourist traffic), in order to ensure the conservation of the tourism resource base in cities and in rural areas in order to tourism activities further development. This problem is now quite noticeable not only in cities - the world's largest tourist centers, but it's also acute in many cities of Ukraine. This concerns, first of all, Lviv, Kyiv, Odesa and other Ukrainian cities - popular tourist destinations. The problems of tourist overloading in Lviv are quite well-known recently, which was covered, in particular, in the author's publications [2, p.195]. So it's right time for working out the effective logistic strategy for tourism sustainable development in cities. This strategy, developed by the author, is based on two concepts. The first one is the concept of tourist decentralization, the second - the concept of reversible logistics. The first concept involves efficient logistic organization of the city's tourist area (LO CTA). The main components of LO CTA are: 1) geological identification of tourism resource base; 2) logistical planning of tourist flows; 3) logistical design of tourism infrastructure; 4) logistical design of supply chains for tourism infrastructure objects [2, p.200].

The first component covers the geographical and logistical identification of city tourist resources. Geographical identification of tourism resource base means geospatial localization of tourist objects of interest. They act as "tourist

magnets", which attract tourist flows to a certain city areas. So high territorial concentration of tourist resources (objects) causes the concentration and overlap of tourist flows there. These considerations should be taken into account when creating and placing new tourist objects (i.e. museums, monuments), which should not be "squeezed" to downtowns already overloaded with tourist objects. So instead of excessive spatial concentration of tourist objects, their spatial dispersion should be recommended. Logistical identification of tourist resources means the calculation of the logistical potential of each tourist object, that is, the maximum possible tourist flow, which will not affect tourism sustainable development and tourist resources state. One should distinguish between the simultaneous number of tourists at the object, their number per day (taking into account the rotation coefficient), per month, per season, finally, per year. Geolistical identification should be performed considering the division of tourist resources (objects) into such groups as: cultural-historical (monuments, museums, theaters, etc.), architectural (historical and contemporary), events (various activities of public-cultural-entertaining nature). The second component is based on determining the size and structure of tourist flows and their corresponding needs, which can be divided into first-order needs (benches, garbage cans, bio-toilets, street food, currency exchange etc.) and second-order needs (souvenirs, informational and advertising materials, press, touristic goods etc.). The third component involves the logistical design of tourism infrastructure network to meet the needs of tourists, in particular, first order needs (creating tourist infrastructure objects like points of street food, currency exchange offices etc.), second-order needs (creating tourist infrastructure objects like souvenirs shops, press and informational materials booths, tourist goods stores etc.) and the relevant logistics and transport infrastructure to serve them, as well as collection and removal of waste. The fourth component involves the logistic design of supply chains to provide needs of first and second-order tourism infrastructure with the logistics and transport components in their composition, taking into account the peculiarities of their location in the city.

These issues are very important for Kyiv, where the increased tourist load on the resource base of the city's tourism has already led to cases of physical destruction of some of the most visited tourist objects. As to Lviv, there are fewer such cases (perhaps due to the quality of historical Austrian construction). But there are many other problems in the city of Lviv, the main one is the removal of rubbish. After the fire at Grybovychy landfill in the summer of 2016, Lviv did not know where to remove its waste, the volume of which naturally grew with the growth of tourists number. No wonder, that the tourist record of Lviv (2.6 million tourists in 2017 - the first place among the Ukraine cities) coincided with the "rubbish crisis".

So the second concept, i.e. reverse logistics, aims to provide a full recycling of urban waste, in particular, solid household (SHW). It's necessary to separate the actual municipal waste and one that is the result of the tourists stay. The proof that tourist waste occupies a significant share in the citywide waste volume is its peak increases, particularly in cities downtowns, after any holidays (one third a minimum). For example, from the center of Kiev after the final match of the Champions League on May 26, 2018 more than 212 tons of garbage were taken in just one day!

Let's note that the tourists left behind a lot of waste, especially in the city center. It is a direct waste. In addition to it, there is indirect waste. It is a waste of hotels, restaurants, cafes. This waste also requires efficient collection, removal and processing technologies – such possibility is provided by "reverse logistics". In Lviv daily amount of waste in the city is 600 tons. It is possible to solve the Lviv garbage problem using two approaches, i.e. transport and logistics. Until recently, the first approach prevailed in the city, which was to find transport intermediaries (companies), which were obliged (for a very decent payments) to find suitable landfills and take out urban waste from Lviv. But, as experience showed, when Lviv garbage got into almost all areas of Ukraine, it did not solve the problem of waste removal. And only recently the city leadership turned to a logistic approach, i.e. the using of "reverse" logistics, when not only input streams to the city were analyzed, but also city output streams became subject for analysis, among them waste streams. Logistical science and practice developed proposals for efficient management of these flows and their deep processing at special waste processing plants. Such enterprises can be built in relatively short time and the necessary investments can be both international and internal. Such experience is represented by Kyiv, where the waste volume is 3000 tons per day, but its storage and processing is successfully carried out, firstly, at the landfill site near Pidhirtsi village; secondly, at the Bortnychy Aeration Station (BAS); and thirdly, at the incineration plant "Energy" in Darnitsa. Kyiv actively attracts international achievements and investments, so BAS is being modernized with the participation of Japanese companies, and in the town of Fastov (near Kyiv) plastic waste recycling plant was constructed with Chinese participation. The next idea of the new technology of street waste control Mayor of Kiev V.Klychko brought from his business trip to Berlin. This was the installation of underground garbage cans, which will gradually replace the usual old-style garbage containers. In such way, the old urns that are still "working" in the Ukraine capital and did not meet the needs of Kyiv residents and city guests will be replaced with new modern ones.

One more problematic aspect, connected with a sharp increase in the number of tourists in Lviv, is one that was warned by American experts who helped to develop "The Tourist Concept of Lviv": as soon as tourism begins to

develop dynamically, among the guests of the city there will appear those who came here for intimacy. A similar way was taken by many cities, which were relying on tourism. Annually, according to UNWTO, in the world more than 3 mln people travels in order to receive sexual services, and the turnover of this "industry" is estimated at an amount of up to \$ 100 billion. Of course, sex tourism develops mainly in poor countries, where rich tourists travel for the certain purposes [2, 241-250]. The popular Italian edition La Repubblica devoted an entire article to the sexual routes of the world, among which, along with Thailand, Brazil, Cambodia, Cuba, Bangladesh, Colombia and Bulgaria, Ukraine is also mentioned. And until recently, Ukrainian cities, where traditionally existed intim-tourism, were Odesa, Kyiv and Kharkiv. Lviv joined them relatively recently, although before the World War II it was a service city with hotels, restaurants, casinos. "This was a European Las Vegas" - says about Lviv the famous city restaurateur Andriy Hudo, co-founder of the Holding of Emotions "¡ FEST". With the development of tourism and resort infrastructure, the city of Lviv is once again returning to the pre-war economic structure, and this fact is of concern to some Lviv residents. A. Khudo also notes that the flow of sex tourists to Lviv has sharply increased since the last devaluation of hryvnia, when the rest in Ukraine became accessible even to foreigners with modest revenues [3]. "Promotes" this process the rapid development of the city's tourist infrastructure in recent years with many luxury hotels, clubs and restaurants, as well as its geographical proximity to the EU countries, their visa-free regime with Ukraine, increasing diversity of flights to Lviv from many countries, including budget airlines. Under these conditions, in our opinion, the task of the authorities and representatives of the national and regional tourism industry is that Ukraine (and particularly its largest cities like Kyiv, Lviv, Odessa, Kharkiv, Dnipro etc.) has to be associated first of all with its historical and architectural values, natural resources, gastronomy and culture.

So the logistic approach, applied in the "Concept of Tourist Decentralization of the City of Lviv", should be extended to all other aspects of the city's tourism industry, including waste management, using the latest technologies and attracting national and international investments. This opinion applies not only to Kyiv and Lviv, but also to other cities - significant tourist centers of Ukraine, namely, Kharkiv, Dnipro, Odesa etc.

References

1. Smyrnov I.G., Tourism Logistics: Text-book/ I.G.Smyrnov. - K. : Znannia, 2009. - 444 p.
2. Smyrnov I.G. Marketing in Tourism: Text-book / I.G.Smyrnov. - K. : KNU named after Taras Shevchenko, 2016. - 251 p.
3. Ivanova E. 50 shades of Lviv / E. Ivanova // Novoye vremia strany. - № 19. - May 24, 2018. - P.38-41.

*Антоненко Ірина Ярославівна, доктор економічних наук, проф.,
професор кафедри туристичного та готельного бізнесу
Національного університету харчових технологій,
Мельник Ірина Леонідівна, кандидат економічних наук,
доцент кафедри теорії і практики туризму та готельного господарства
Київського університету туризму, економіки і права,
Топчій Дар'я Олександрівна, магістранта
кафедри туристичного та готельного бізнесу НУХТ*

ОЦІНКА СТАНУ І ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ КРУЇЗНОГО ТУРИЗМУ У СВІТІ ТА ОКРЕМИХ РЕГІОНАХ

Круїзний туризм є одним з найперспективніших серед спеціальних видів туризму, оскільки, поєднуючи ряд переваг класичних видів рекреаційного, пізнавального, спортивного та екологічного туризму, створює мультиатрибутивний продукт, що дає можливість залучити до його споживання широкий психографічний сегмент туристів.

Круїзний туристичний продукт відображає трансформаційні процеси в туризмі, а саме: зміни у потребах сучасних туристів, які вимагають від подорожі не тільки нових вражень, а й реалізації освітньої функції, інтернаціоналізація продукту, що проявляється у зростанні кількості портів заходу в межах маршруту, багатонаціональності обслуговуючого персоналу тощо.

Сьогодні в основі круїзного туристичного продукту лежить традиційна формула масового туризму „все включено”, що передбачає пропозицію туристичного продукту з повним набором послуг за низькою ціною. Саме перетворення круїзного продукту з елітарного туризму в масовий стало основою для розширення світового туристичного ринку..

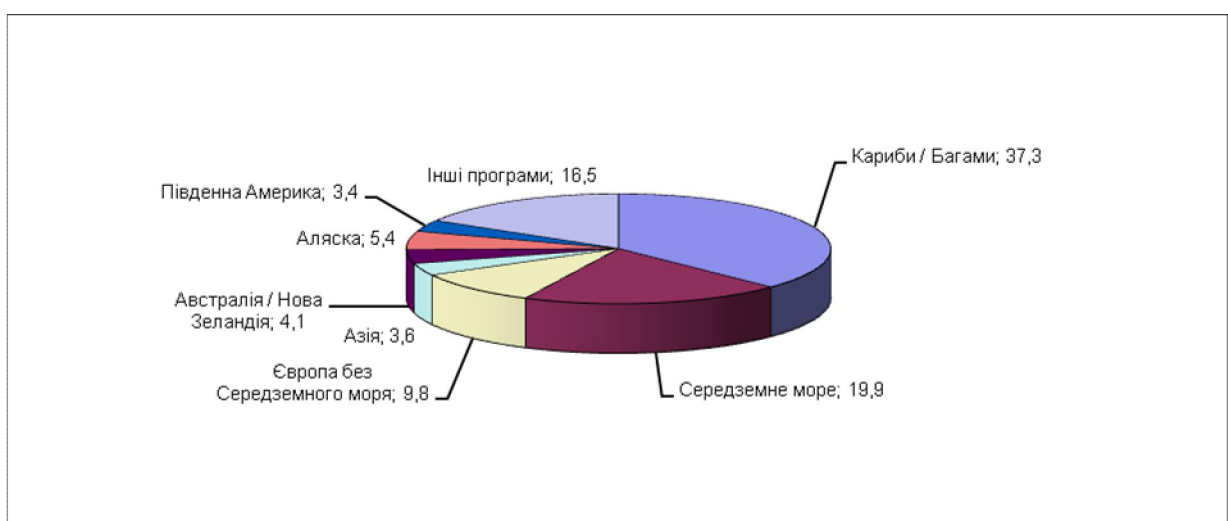
Протягом останніх 20-ти років щорічний приріст вартості круїзної індустрії у світі складає, у середньому, 7,4%. Така динаміка зберігалася й у кризовому 2009 році (на тлі скорочення обсягів світового туризму на 4,2% круїзна індустрія продемонструвала зниження лише на 1,4%) [1]. Однак, експерти спостерігають певне уповільнення кількісного зростання круїзного туризму у 2012-2017 роках, оскільки підтримка його темпів відбувалася за рахунок інвестування круїзних операторів у постійне вдосконалення бізнес-процесів та інновації. Інноваційні зміни в круїзному туризмі відбуваються як реакція на структурні перетворення в супутніх секторах економіки. Серед основних чинників уповільнення розвитку круїзного ринку слід відзначити зменшення обсягів замовлень на будівництво нових суден та зниження туристичної привабливості

окремих DESTИНАЦІЙ, а також зміни природно-кліматичних умов як перешкоди для організації запланованих круїзних ліній.

За прогнозами експертів у 2017 році загальна кількість круїзних пасажирів складе 23 млн.осіб. Частка круїзної індустрії на світовому ринку сьогодні оцінюється у 37100 млн.дол. США (на 2,3% більше, ніж у 2015 році), з них лише 21,6 млн.дол. США припадає на річкові подорожі. Прогнозується, що в середньому один пасажир на добу витрачає 214,44 дол. США, з них 162,69 дол. США припадає на ціну квитка й 51,74 дол. США – витрати на борту (в середньому тривалість круїзу – 8,0 днів) [2].

У 2012 році лідери світового круїзного ринку «Carnival Corporation» (NYSE: CCL), «Royal Caribbean» (NYSE: RCL), «MSC Cruises» контролювали 82% круїзних ліній (52%, 22%, 10% відповідно). У 2014 році трійка лідерів зазнала змін: 79,4% світового ринку покрили «Carnival Corporation» (NYSE: CCL), «Royal Caribbean Cruises Ltd. Co» (NYSE: RCL) і «Norwegian Cruise Line Holdings Ltd» (NASDAQ: NCLH), що у грошовому еквіваленті складає 71,8% світової частки надходжень. При цьому слід зазначити, що «Norwegian Cruise Line Holdings Ltd» нарощує частку на ринку за рахунок придбання «Oceania Cruises» і «Regent Seven Seas», а «Carnival Corporation», й сьогодні, займаючи удвічі більшу частку ринку, ніж «Royal Caribbean», втрачає позиції через аварійні ситуації на лініях (Коста Конкордія у січні 2012 року, «Carnival Triumph» у лютому 2013 року) [3, 4].

На рисунку визначено структуру попиту на світовий круїзний туристичний продукт за регіонами світу у 2017 році. Дві третини глобальних круїзних пасажирів обирають місцем для відпочинку Карибський басейн і круїзи по Середземному морю та Європі.

Рис. Структура світового круїзного ринку у 2017 році,% [2]

Попит на круїзний туристичний продукт за даними Міжнародної асоціації круїзних компаній (CLIA) формують регіони Північна Америка та Європа. У 2008 році рівень попиту за даними регіонами складав 90,6% від загального по ринку, а в 2017 році – 85,5%, що вказує на переміщення попиту на лінії, що пропонуються в регіонах Азії та Австралії. Темпи приросту попиту у регіонах Азії та Австралії за період з 2008 по 2017 років склали 100,65%.

Серед основних причин слід відзначити цінність круїзного туристичного продукту для туриста, яка залежить від конкретного круїзного судна та маршруту його слідування. ВТО, вивчаючи круїзний ринок, розглядає круїзне судно як мобільний готель-курорт [4], що, враховуючи стратегію розширеного зростання, використовується основними учасниками світового круїзного ринку для формування інноваційного попиту.

Підтримання темпів постійного зростання ринку круїзного туризму відбувається за рахунок інвестування круїзних операторів у сфері інновацій та постійного вдосконалення круїзного туристичного продукту.

На основі даних Cruise Market Watch про частку ринку круїзних компаній визначимо частку круїзного ринку по кожному сегменту пропонованому фахівцями ВТО (табл.).

Таблиця

Сегментація пропозиції світового ринку круїзного туризму

Сегментація за ВТО	Сегментація за В.Жихаревою	Круїзні компанії, Частка ринку, %	Загальна частка ринку, %
Сучасні, включаючи бюджетні	Круїзні лінії першого класу	«Carnival Cruise Line» (21,3), «Costa Cruise Line» (7,4), «Disney Cruise Line» (2,8), «Mediterranean Shipping Company» (5,2), «Norwegian Cruise Line» (9,5), «Royal Caribbean International» (16,7), «Star Cruises» (1,3), «TUI Cruises» (1,3), «Thomson Cruises» (1,3), «Saga Cruises & Spirit» (0,4), «Pullmantur» (1,6), «Louis Cruises» (0,9), «All Leisure Holidays» (0,3), «CDF» (0,5)	70,5
Преміум	Круїзні лінії класу преміум	«Azamara Cruise Line» (0,2), «Celebrity Cruises» (4,2), «Holland America Line» (3,0), «Oceania Cruises» (0,6), «Princess Cruises» (7,9), «AIDA» (3,7), «Classic	24,4

		International Cruises» (0,4), «Cruise & Maritime Voyages» (0,5), «Ibero Cruises» (0,8), «P&O Cruises» (1,7), «P&O Australia» (1,2), «Celebration Cruise Line» (0,2), «Ocean Star Cruises» (0,2), «American Cruises Lines» (0,0)	
Люкс	Круїзні лінії класу люкс	«Seabourn» (0,2), «Silversea» (0,4), «Crystal Cruises» (0,3), «Cunard Line» (0,9), «Regent Seven Seas Cruises» (0,7), «Pearl Seas Cruises» (0,1), «Crystal» (0,3), «Paul Gauguin (PGC)» (0,1)	3,0
Спеціалізовані	Специфічні круїзні лінії, включаючи річкові, експедиційні круїзи, круїзи на яхтах та парусних судах	«Hurtigruten», «Blount Small Ship Adventures», «Travel Dynamics», «Fred Olsen», «Hebridean Island Cruises», «Swan Hellenic» (1,4) «Viking River Cruises», «Phoenix Reisen», інші (0,3) «Ponant Yacht Cruises», «SeaDream Yacht Club» (0,1) «Harpag-Lloyd», «Discovery World Cruises», «Lindblad Expeditions», «Orion Expedition Cruises», «Quark Expeditions» (0,3)	2,1

[складено за 4, 5, 6]

Слід зазначити, що холдингові круїзні компанії позиціонують всі свої бренди як окремі торговельні марки (як окремий бренд сьогодні може позиціонуватися й конкретне круїзне судно), об'єднуючи їх у групу для надання додаткових гарантій безпеки туристам та дифузії інновацій. Частка ринку сучасних круїзних ліній складає 70,5% від світової пропозиції, сегмент преміум займає 24,4%, на їх формування працюють понад 20 великих та середніх компаній (материнських та дочірніх), просуваючи продукт в основних круїзних регіонах світу. За оцінками експертів у період 2006-2017 років майже 70% від додаткових потужностей ринку було введено саме у цих двох сегментах [5]. Тобто інноваційні зміни в даних сегментах спрямовані на спеціалізацію круїзних суден як основу для диференціації продукту, а також ключовий фактор вибору потенційним туристом подорожі. Люкс лінії, так само як і спеціалізовані лінії формують 3,0% та 2,1% у структурі ринку, забезпечуючи організацію унікальних нішових маршрутів, інноваційна складова яких проявляється у пошуку нових портів призначення з унікальними атракціями [4].

Сьогодні спостерігається значна кореляція між круїзними лініями та популярними туристичними напрямками, що говорить про освоєння круїзними операторами в першу чергу тих напрямів призначення, які є сформованими туристичними destinations привабливими для туриста – сучасні продукти та преміум сегмент. В той же час, можна говорити й про освоєння нових destinations для зменшення перенавантаження на рекреаційні території та формування нових конкурентних переваг за рахунок мобільності круїзних суден – люкс сегмент та спеціальні продукти. Порівняння зазначених груп сегментів ускладнюється значною диференціацією продукту.

Інноваційні зміни у розвитку світового круїзного ринку визначають орієнтири для інноваційної активності всіх його суб'єктів. Процеси консолідації світового круїзного ринку підвищують гарантії безпеки для туристів, збільшують їх інформованість, знижують операційні витрати на формування круїзного туристичного продукту, одночасно забезпечуючи його якісну стандартизацію через зменшення кількості посередницьких структур та соціальну відповідальність учасників ринку.

Аналіз ринку круїзного туризму свідчить, що основним напрямом розвитку круїзного туристичного продукту є розбудова флоту, круїзних суден, окремі з них є найдинамічнішими та інноваційними концепціями дизайну, нові класи, великі та малі, річкові та морські [4]. Технічні можливості окремих суден є винятковими та інтегрують нововведення з суміжних секторів економіки. Технічні характеристики суден дають можливості реалізувати продуктові, технологічні та управлінські інновації радикального чи поліпшуючого характеру, а також паралельно посилювати безпеку подорожі та її якісні параметри. Зазначені інновації для лідерів ринку виступають інноваціями розвитку через активне інвестування коштів у розбудову флоту, незважаючи на терміни окупності проектів. Слід також відмітити, що виходу нового судна на круїзний маршрут передують прогнозна оцінка його пропускних можливостей відповідно до темпів зростання регіонального ринку, а також аналіз економічної ситуації в країнах-постачальниках круїзних туристів, оскільки економічна ситуація суттєво впливає на рівень споживання круїзного туристичного продукту.

Потенційно інноваційна складова круїзної судноплавної компанії може формуватися навколо відродження старих маршрутів. Крім того, відродження протягом останніх десяти років річкових круїзів по річкам Ніл (Єгипет) та Міссісіпі (США) свідчить про те, що потенціал річкового круїзного туристичного продукту планети сьогодні використовується не на повну потужність, що відкриває вікно інноваційних можливостей для круїзних судноплавних компаній. Насичення сегменту ринку мегасуден повинно зосередити увагу менеджменту компаній на освоєнні ринку

малотоннажних яхт з можливістю надання розширеного спектру послуг на борту для невеликого кола споживачів. Таким чином, інноваційна діяльність на ринку круїзного туризму сьогодні спрямована на пошук оптимального механізму по формуванню туристичного досвіду.

Історія розвитку українського ринку круїзного туризму пов'язана з організацією річкових круїзів-екскурсій та комбінованих міжнародних маршрутів із зупинками у портах України за концепцією „круїзи дружби”. Виробниками продукту у 1919-1900 рр. були не круїзні судноплавні компанії чи круїзні оператори, а профспілкові і туристичні організації СРСР, їх представництва в УРСР на базі суден державних пароплавств. Інновації на ринку характеризували нові маршрути (зважаючи на протяжність окремих з них пропонувалися і комбіновані круїзні продукти) та нові судна. Слід виділити, активний розвиток річкових та змішаних „річка-море” продуктів у 1960-1980 роках, які у 1990-2000 роках не вдалося відновити через несприятливі економічні умови. Зміни у структурі попиту та пропозиції на туристичному ринку України у період незалежності, а особливо в останні 2015-2017 роки, коли відбулася анексія Криму, на деякій частині території України точаться бойові дії, що перетворює круїзний продукт у рідкісний сегмент ринку.

Список використаних джерел

1. Ринки туристичних послуг: стан і тенденції розвитку: монографія / [Герасименко В.Г., Галасюк С.С., Нездоймінов С.Г. та ін.]; за заг. ред. проф. В.Г.Герасименка. – Одеса: Астропринт, 2013. – 304 с.
2. The Global Economic Contribution of Cruise Tourism 2017. CLIA: [Electronic resource].–URL:www.cruising.org/.../Global_Cruise_Impact_Analysis_017.pdf
3. Cruise Lines International Association, Inc (CLIA) : [Electronic resource]. – URL: <http://www.cruising.org/>
4. Cruise Market Watch: [Electronic resource]. – URL: <http://www.cruisemarketwatch.com/>
5. Cruise Tourism – Current Situation and Trends. Manuel Butler; World Tourism Organization. Tourism Trends and Marketing Strategies Programme.; World Tourism Organization. Regional Programme for the Americas. – Madrid: World Tourism Organization. First printing. – 2010. – 253 p.
6. Жихарева В.В. Круизный рынок: современные тенденции развития [Електронний ресурс] / В.В. Жихарева. — Режим доступу: <http://hotelodessa.info/kruiznyj-turizm/13-kruiznyj-rynok-sovremennye-tendentsii-razvitiya.html>

*Бабушко Світлана Ростиславівна, доктор педагогічних наук, доцент,
зав. кафедри туризму,*

СПОЖИВАННЯ ТУРИСТИЧНОГО ПРОДУКТУ В УМОВАХ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Нині успішне функціонування будь-якого підприємства неможливе без використання інформаційно-комунікаційних технологій (далі ІКТ). Туризм як окрема індустрія, галузь економіки та сфера послуг, має високий потенціал широкого використання ІКТ, який успішно реалізується. А. Глебова зазначає, що новітні ІКТ використовуються для вирішення різноманітних завдань і підвищення якості послуг. Наприклад, глобальні комп'ютерні системи резервування, інтегровані комунікаційні мережі, системи мультимедіа, смарт-картки, інформаційні системи менеджменту та ін. направлені на розвиток ринку туристичних послуг та туристичної інфраструктури, що сприяє розвитку гостинності в різних країнах світу [1, с. 230].

Аналізуючи використання ІКТ у туризмі, вітчизняні науковці О. Слепцова і В. Данилов пропонують розглядати їх як: спеціалізовані комп'ютерні технології (системи резервування і бронювання, програми автоматизації туристичних агенцій, програми автоматизації готелів, карти і картографування) та комп'ютерні технології загального користування (мультимедійні технології, графічні редактори, текстові редактори та електронні таблиці, системи управління базами даних, мережеві інформаційні технології, CASE-технології) [2, с. 48].

Аналіз досліджень і публікацій з цього питання свідчить про його постійне перебування в колі наукових інтересів зарубіжних і вітчизняних науковців. Так, науковці з Національного університету «Львівська політехніка» та Буковинського університету здійснили огляд понад 1,5 тис. публікацій за означеною проблематикою упродовж останніх п'яти років та визначали профілі в сфері сучасних туристичних інформаційних технологій та програмно-алгоритмічних засобів, які забезпечують підтримку та надають допомогу туристу на всіх етапах здійснення ним подорожі, а також супроводжують провадження туристичного бізнесу та його розвиток [3]. С. Мельниченко і К. Єсіпова досліджують проблеми використання інтернет-технологій у діяльності туристичних підприємств, зокрема в реінжинірингу їх бізнес-процесів [4].

Загалом, публікації наукових досліджень стосуються переважно переваг використання ІКТ у діяльності туристичних компаній. Використання ІКТ споживачами туристичного продукту висвітлюються лише побіжно. Зазначається, що споживач, використовуючи інтернет, може самостійно створити тур на свій смак і «гаманець», зокрема

здійснити онлайн бронювання готелю, придбати квиток, обрати варіант харчування, придбати додаткові послуги та ін. Крім того, значне збільшення активних інтернет-користувачів в останнє десятиліття актуалізує проблему всебічного вивчення шляхів використання ІКТ споживачами туристичного продукту.

З огляду на висловлене, метою публікації є аналіз шляхів використання ІКТ упродовж споживання турпродукту.

Незважаючи на розквіт ІКТ, сутність подорожі з точки зору її споживання як продукту не змінилася [5]. Головним чином вона складається із 3-х фаз, як створення і споживання будь-якого іншого продукту: попереднє споживання, власне споживання та пост-споживання. У контексті подорожей, ці етапи можна назвати як: до подорожі; під час подорожі; після подорожі.

Як відмічає Г. Гельтер, традиційно маркетологи туризму зосереджували свою увагу на етапі попереднього споживання, в той час як постачальники зосереджували увагу на етапі споживання. Фаза пост-споживання була залишена мандрівнику й обмежувалася сувенірами та фотографіями. Останнім часом ситуація кардинально змінилася завдяки цифровим технологіям, де кожна фаза стає рівноважливою як для мандрівника, так і для туристичного бізнесу [5].

Інтернет-технології почали відігравати важливу роль у споживанні специфічного продукту – подорожі, оскільки кожен етап його споживання зробили інформаційно насиченим.

Компанія Google провела дослідження з метою визначення змін на кожному із етапів придбання продукту через інтернет. Цей процес було названо «цифровою подорожжю споживача» і було поділено на 5 етапів: натхнення, пошук, порівняння, бронювання, покупка. Основним висновком стало положення про те, що цифровий ландшафт різко змінився і буде продовжувати змінюватися в майбутньому на усіх етапах [6]. Для туризму це означає, що:

- цифрові технології є первинним джерелом натхнення для мандрівника;
- ще до планування подорожі мандрівники здійснюють великі обсяги пошуків;
- у процесі пошуку споживачі покладаються на бренди;
- мобільні технології відіграють важливу роль на всіх етапах, але особливо важливими є при бронюванні;
- звички ТБ перегляду все ще залишаються важливими, оскільки відео – запорука натхнення та планування;
- половина споживачів на етапі планування ще не визначаються з пунктом призначення.

На першому етапі, що передує подорожі, споживач стикається з надзвичайно великим вибором опцій: користуватися ноутбуком, смартфоном, планшетом чи звернутися до турагента; обрати пункт призначення з 196 країн та яким видом транспорту скористатися, щоб дістатися до обраної дестинації тощо.

На цьому етапі споживач широко використовує інтернет для: планування подорожі, формулювання своїх очікувань від поїздки, оцінювання, порівняння, вибору альтернатив, а також для спілкування з провайдерами туристичного продукту і послуг, щоб підготувати чи виконати якусь транзакцію. TripAdvisor, найбільший у світі сайт подорожей, здійснив опитування 36 тис. мандрівників про те, як вони планують та бронюють свої подорожі. Результати дослідження викладено у звіті TripAdvisor Barometer, де описано типові моделі, за якими споживач здійснює бронювання:

- ті, хто бронюють авіа рейси (48%). Flight bookers спочатку бронюють рейс і обирають дестинацію. Вони орієнтовані на пункт призначення (переважно подорожують з метою вивчення інших культур). Така модель поведінки характерна для тих, хто подорожує на довший період часу, де вартість перельоту є найдорожчою з поміж інших складових подорожі);
- ті, хто бронюють готелі (29%). Hotel bookers починають з пошуку та бронювання місць розміщення. Вони приймають рішення, орієнтуючись на ціну, віддають перевагу дестинаціям для родинного відпочинку, подорожують на уїк-енди у половині випадків;
- ті, хто бронюють збалансовано (10%). Balanced bookers поєднують свій інтерес до культури з прагненням до гарної подорожі. Вони інвестують час у пошук дестинації та подорожують на такий же час, що й інші мандрівники;
- «маверики» (від англійського maverick – індивідуаліст, той, хто відмовляється від традиційних дій) (13%). Mavericks бронюють швидко, не витрачаючи часу на ретельні пошуки. Це – переважно бізнес-подорожуючі. Вони – люди звички (17% респондентів обирають ту саму дестинацію щороку). [7].

Зазначимо, що у будь-якому випадку перш, ніж обрати дестинацію і приступити до бронювання здійснюється «безліч кроків вбік»: відволікання, повернення і знову все з самого початку, мрії, організаційні моменти, резервування тощо. Такі кроки вбік було названо мікро-моментами цифрової подорожі [5]. При здійсненні реальної подорожі такі мікро-моменти мають місце і до початку подорожі, коли люди тільки мріють про неї, під час резервування і під час самої подорожі. Коли виникають такі моменти, то люди звертаються до того технічного засобу,

що під рукою. Переважно це – смартфон, за допомогою якого можна переглянути карти дестинацій, відобразити вигляд вулиць в об'ємному форматі, переглянути фото та ін.

Низка чинників впливає на вибір й покупку подорожі: місце, рекомендації, соціальні медіа, туристичні інформаційні сайти та багато іншого. Як правило, пріоритетними чинниками, що обумовлюють вибір дестинації споживачем, є звернення до онлайн турагенції та рекомендації друзів і родини.

У 2016 р. провідним постачальником бізнес-аналітики для глобальної туристичної індустрії в Інтернеті EyeforTravel, було проаналізовано понад чверть мільйона індивідуальних покупок турпродукту та визначено шлях, який веде споживача до придбання подорожі. Дев'ять із десяти покупців користувалися пошуковою системою перед покупкою подорожі. Тому на початковому етапі використання пошуковика можна вважати найвпливовішим. Інші ж відвідували оглядові сайти, користувалися соціальними мережами чи обирали прямі бронювання рейсів без посередників [8]. Розрізняють окремі види пошуковиків для авіаквитків, для пошуку житла, автобусних перевезень, подорожей автостопом, для пошуку попутного транспортного засобу, для перевірки необхідності візи, дозвілля в подорожах, корисної інформації для мандрівника.

Таким чином, на першому етапі, що передує подорожі, найпопулярнішим інформаційним засобом є пошукові інтернет-системи.

На другому етапі, тобто під час самої подорожі, споживач також широко використовує ІКТ, переважно для того, щоб залишатися на зв'язку чи для отримання інформації по маршруту, коли виникає така потреба: інформація про ціни, готелі, визначні місця, погодні умови, місцеві традиції, харчування в пункті призначення чи рекомендації, що варто робити у певній дестинації. Такі звернення мають місце все частіше завдяки зростаючій кількості ресторанів, готелів, аеропортів та інших громадських місць, що пропонують доступ до швидкісного інтернету через WiFi. Якщо раніше така можливість пропонувалася як додаткові послуги туристам, то нині вона стала базовою інфраструктурою туризму. Доступ до мережі під час подорожі означає наявність інтернету в будь-який час і в будь-якому місці. Завдяки цьому багато з елементів планування подорожі, які здійснювалися на першому етапі, поступово перейшли на другий етап.

Потреби сучасних мандрівників у використанні ІКТ під час подорожі стали рушійною силою розробки цілої низки мобільних додатків, програм, продуктів та послуг. Завдяки мобільному зв'язку і соціальним медіа мандрівники можуть звернутися із запитанням під час самої подорожі до свого турагента, друзів чи порадників та вирішити

проблему, що виникла. Такі мобільні додатки, як Snapchat, WhatsApp and Mesenger, Telegramm, FaceTime стали частиною щоденного життя сучасної людини.

Ще одна зміна, зумовлена ІКТ, це те, що під час подорожі мандрівник залишається на зв'язку зі своїми рідними та друзями. Спілкування з друзями сприяє виникненню почуття невимушеності, ніби від перебування вдома. Водночас мандрівники мають можливість відразу поділитися своїми емоціями, досвідом від подорожі, а члени родини та друзі переглядають фото та записи в режимі он-лайн, ніби співучасники подорожі. Соціальні медіа такі, як Instagram, Facebook, Snapchat та інші все більше замінюють традиційні блоги. Цифрові камери, соціальні медіа додатки, WiFi в мобільному телефоні мандрівника дозволяють йому ділитися практично без обмежень своїм туристичним досвідом з кожної відвіданої дестинації. Відтак, і спосіб передавання туристичного досвіду іншим змінився завдяки сучасним цифровим технологіям: став більш персоналізованим, суб'єктивним і водночас більш реальним і доступним для багатьох через фото, відео, пости у соціальних мережах.

На третьому етапі, після подорожі, мають місце зберігання сувенірів, спогади про особливі моменти, перегляд фотографій чи відео, обмін історіями подорожей, що часто розвивають почуття привабливості певного пункту призначення. Цифрові інформаційні технології набувають значної ролі на цьому етапі, оскільки дозволяють миттєво обмінюватися, документувати, зберігати та ділитися своїм туристичним досвідом. Найкращими засобами для цього є блоги, сайти для обміну відео та фотографіями, особисті веб-сайти та інші продукти, створені користувачами, які особливо цікавляться темою подорожей.

Блоги, на відміну від класичних туристичних журналів, мають високий рівень інтерактивності та негайності у передачі історії, якої не було в минулому.

Розповіді відіграють важливу роль у спогадах про досвід подорожі, який зазвичай складається з багатьох різних вражень та емоцій. Мандрівники в своїх розповідях реконструюють те, що трапилося під час поїздки, щоб це було цікаво іншим. Вони включають або опускають певні деталі, підкреслюють деякі аспекти подорожі в залежності від слухача. Тому й розповідь може змінюватися кожного разу, коли її оповідають, так само як і пам'ять про досвід. ІКТ роблять розповідь простою, насиченою зображеннями, в її зміст може бути інтегрована інша інформація про дестинацію. Емоційний ефект від розповіді може бути підсилений звуками, музикою. Процес може також бути соціальним, тому що інших віртуальних спільнотах можуть бути опубліковані додаткові матеріали або коментарі.

Віртуальні туристичні спільноти на різних платформах соціальних мереж дозволяють отримувати туристичну інформацію, зберігати її, знайомитися з особливостями подорожі в певні пункти призначення або розповідати про цікаві враження від подорожей.

Таким чином, на третьому етапі подорожі, використання ІКТ також відіграє важливу роль. Те, що раніше виконувалося після подорожі (фото, спогади, розповіді, обмін туристичним досвідом, поради) нині завдяки цифровим технологіям можливе вже під час подорожі (миттєва публікація фото, трансляція відео у прямому ефірі у соціальних мережах).

Отже, необхідно зазначити, що грань між етапами є досить умовною. Сучасні ІКТ роблять її ще більш розмитою, оскільки уможлиблюють дії, що у минулому могли трапитися лише в межах однієї конкретно визначеної фази споживання турпродукту.

Список використаних джерел

1. Глебова А. Інформаційно-інноваційні технології в процесах туристичного обслуговування / А. Глебова // Глобальні та національні проблеми економіки: Вісник Миколаївського національного університету ім. В.О.Сухомлинського. – Вип.13. – Миколаїв: МНУ, 2016. – С. 230-235.

2. Слепцова О.Я. Використання інформаційних технологій для підтримки прийняття рішень в туризмі / О.Я. Слепцова, В.Я. Данилов // Наукові праці. – Миколаїв : ЧДУ, 2011.– Вип. 173. – Т. 161. Комп'ютерні технології. – С. 47–53.

3. Сучасні інформаційні технології в галузі туризму: системний аналіз ситуації / О. Артеменко, В. Кунанець, В. Пасічник, В. Савчук // Сучасні особливості формування і управління інноваційним потенціалом регіонального розвитку туризму та рекреації із залученням молодіжного ресурсу: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, Тернопіль, 15-17 жовтня 2015 р. – Тернопіль, 2015. – С. 232-234.

4. Мельниченко С., Єсіпова К. Інтернет-технології в діяльності туристичних підприємств / С. Мельниченко, К. Єсіпова // Вісник КНТЕУ. – Вип.6. – Київ: КНТЕУ, 2010. – С. 35-47.

5. Gelter H. Digital tourism: an analysis of digital trends in tourism and customer digital mobile behavior: Summary of the Visit Arctic European Project / H. Gelter. – 2017. – 29 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lme.fi/media/vae-outcomes/rd-results/report-visit-arctic-europe-mission-3-summary-2.pdf>

6. Consumer Barometer with Google [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.consumerbarometer.com/>

7. The four booking behaviors driving travelers // TripAdvisor. – 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.tripadvisor.com/TripAdvisorInsights/w797>

8. EyeforTravel. – 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.eyefortravel.com/>

*Опанасюк Наталія Анатоліївна, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри туризму НУФВСУ,
перший віце-президент Туристичної асоціації України,
Охріменко Алла Григорівна, кандидат економічних наук, доцент,
доцент Київського національного торговельно-економічного університету*

КЛАСТЕРНИЙ ПІДХІД У РЕГІОНАЛЬНОМУ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ

Актуальність і проблемність досліджень, пов'язаних із розвитком туристичних кластерів, зумовлена: 1) ймовірною значною ефективністю кластерних утворень у туризмі; 2) недостатністю досліджень щодо формування й функціонування таких кластерів; 2) відсутністю єдиної методики ідентифікації регіональних туристичних кластерів; 3) недосконалістю механізму державно-приватного партнерства щодо розвитку туризму; 4) відсутністю правових норм щодо утворення й функціонування туристичних кластерів. Саме тому актуалізується питання дослідження сутності, місця й ролі туристичних кластерів на регіональному рівні та обґрунтування необхідності їх функціонування й розвитку в Україні.

Як зазначають провідні науковці й практики, застосування кластерного підходу найбільш актуально саме на регіональному рівні внаслідок необхідності тісного контакту між учасниками кластера, що припускає деяке територіальне обмеження. Розташування в одному регіоні співучасників дозволяє оперативно визначати мету, завдання та приймати необхідні рішення щодо існуючих проблем.

У сучасній науці існують різні думки і підходи щодо сутності кластерів, узагальнюючи їх, зазначимо такі трактування:

- географічна концентрація подібних, суміжних або додаткових підприємств з активними каналами для бізнес-трансакцій, комунікацій і діалогу, які поділяють спеціалізовану інфраструктуру, робочі ринки, послуги та мають спільні можливості або загрози;
- галузеве або територіальне добровільне об'єднання підприємницьких структур, які тісно співпрацюють з науковими (просвітницькими) установами, громадськими організаціями та органами влади з метою підвищення конкурентоспроможності власної продукції та сприяння економічному розвитку регіону;

- мережа постачальників, виробників, споживачів, елементів промислової інфраструктури, дослідницьких інститутів, взаємозалежних в процесі створення доданої вартості;
- група розташованих на певній території взаємозалежних підприємств і організацій, які доповнюють та посилюють конкурентні переваги один одного;
- група локалізованих взаємозалежних компаній, постачальників обладнання, комплектуючих, спеціалізованих послуг тощо, науково-дослідних і навчальних інститутів, інших організацій, які доповнюють і посилюють конкурентні переваги один одного [6].

Таким чином, можна констатувати, що кластер являє собою територіально-виробничу й галузеву форму об'єднання певних суб'єктів (підприємств, установ та ін.), що характеризуються спільністю діяльності, використанням спеціалізованої інфраструктури і ресурсів, взаємодоповненням один одного та підсиленням конкурентних переваг.

Вивчення та узагальнення пропонованих зарубіжними і вітчизняними вченими підходів до характеристики сутності кластерів дозволяє зробити висновок, що вони розглядаються з трьох основних точок зору:

- як регіонально обмежені форми економічної активності в певних секторах економіки;
- як вертикально інтегровані виробничі ланцюжки (наприклад, «постачальник - виробник - продавець - споживач»);
- як високо агреговані галузі або сектори економіки [3; 5].

Кластерний підхід є досить перспективною основою для створення нових форм співпраці в туристичній сфері. Згідно із дослідженнями, туристичний кластер - це комплекс територіально локалізованих і взаємопов'язаних підприємницьких структур різних галузей господарства великого міста, діяльність яких спрямована на створення умов для духовних та емоційних переживань споживача турпослуг, і підвищення конкурентоспроможності міста на вітчизняному й міжнародному туристичних ринках [2]. У цьому визначенні слід звернути увагу, що поняття «велике місто» охоплює також і «регіон».

Варто також відмітити, що у аналізі, запропонованому М. Портером, при вивченні структури економіки США, серед дев'яти сервісних кластерів виділено таку категорію як «гостинність і туризм, таксі, сервіс розваг» [1]. Отже, в основоположних працях щодо кластерів мова йшла про використання їх і в туризмі. До факторів, що посилюють необхідність створення та функціонування кластерних утворень в туризмі, можна віднести:

- зростання рівня конкуренції між туристичними підприємствами, регіонами та окремими країнами, що викликано світовою економічною кризою, політичними й соціальними чинниками;
- наявність процесів концентрації туристичного ринку, зменшення кількості туроператорів і турагентів;
- низький рівень розвитку туристичної інфраструктури;
- неефективність застосування механізмів державно-приватного партнерства саме в сфері туризму.

Метою функціонування туристичного кластера є об'єднання ресурсів, ідей, можливостей різних структур у єдиний комплекс щодо найефективнішого представлення ресурсів регіону, формування та реалізації турпродукту на різних ринках. До важливих рис кластерів варто віднести провідну роль в них малих і середніх підприємств, що вказує на значення регіональних ресурсів для функціонування кластера. Кластери можуть стати основою ефективного економічного розвитку регіонів, будучи інноваційними системами. Як зазначає проф. Д. Стеченко, «кластерний підхід у сфері туризму активізує підприємництво через концентрацію ділової активності, тому сприяє створенню робочих місць, доходів, поліпшенню якості турпослуг, життя населення на території його запровадження. Досягається це завдяки зростанню конкурентоспроможності, можливості інтеграції інтелектуальних, природно-рекреаційних, трудових, фінансових, матеріальних ресурсів у забезпеченні якості виробництва та надання послуг» [7].

Значення розвитку та функціонування туристичних кластерів для регіональної економіки може полягати у наступному:

- створення сприятливого середовища для залучення туристів, що передбачає зростання грошових, у тому числі валютних надходжень;
- зміцнення конкурентних переваг та доходності підприємств і організацій, що сприятиме збільшенню ними податкових виплат;
- покращення загального рівня розвитку та галузевої структури господарства регіону; стимулювання залучення інвестицій;
- сприяння розвитку малого і середнього бізнесу та розвитку підприємницької ініціативи;
- стимулювання інноваційної активності підприємницьких структур, у тому числі щодо туризму (розробка пропозицій нових туристичних маршрутів, продуктів і послуг);
- створення умов для професійного розвитку трудових ресурсів;
- зростання рівня зайнятості та, відповідно, зниження соціальної напруженості на ринку праці;
- зменшення дотаційної залежності одних регіонів і покращення фінансової незалежності інших;

- забезпечення об'єднання зусиль підприємницьких структур та органів влади для вирішення соціально-економічних завдань, що є найефективнішим механізмом приватно-державного партнерства;
- посилення ролі економічних факторів в управлінні кластерами і, відповідно, зменшення адміністративних.

До переваг розвитку туристичних кластерів для його безпосередніх учасників слід віднести:

- підвищення конкурентоспроможності підприємницьких структур;
- скорочення витрат (поточних, на підготовку та навчання персоналу, спільні маркетингові дослідження і т.д.);
- більш широкі можливості проведення маркетингових досліджень, рекламних компаній, PR-акцій, розширення ринків збуту;
- можливості ефективного обміну ідеями між фахівцями, а отже, формування конкурентного середовища.

Туристичний кластер може включати в себе безпосередньо туристичні підприємства (туроператори, турагенти), підприємства готельного господарства (готелі, мотелі, кемпінги тощо), музеї, виставкові центри, окремі заклади ресторанного господарства, транспорту, розваг, спортивної інфраструктури, реклами та інші організації, пов'язані з туристичною та супутньою інфраструктурою.

Виділяються ознаки, що дозволяють ідентифікувати наявність туристичного кластера на території, зокрема, це:

- територіальна локалізація підприємств туристичної та рекреаційної спрямованості;
- наявність унікальних туристичних ресурсів;
- присутність на території туристичних підприємств, що пропонують конкурентоспроможні турпродукти;
- існування інфраструктури, достатньої для започаткування туристичної діяльності;
- наявність стійких економічних зв'язків між організаціями, орієнтованими на задоволення суспільних потреб в туризмі і рекреації;
- здатність туристичних підприємств території залучати туристів, які відрізняються високою вимогливістю до якості й складу туристичних послуг;
- наявність державних і громадських інститутів підтримки туристичної діяльності в регіоні [6].

У нашій країні існують окремі приклади туристичних кластерів, хоча деякі із них досить успішно функціонують, зокрема одним із перших - кластер сільського зеленого туризму у смт. Гриців Шепетівського району Хмельницької області, що був створений у 2002 році. В Україні також функціонують такі кластери, як: «Туристичний кластер – Славутич»

(Київська область), туристичний кластер «Вознесенськ» (Миколаївська область), туристично-рекреаційний кластер «Гоголівські місця Полтавщини» (Полтавська область), туристичний кластер єврорегіону «Слобожанщина» (Харківська область), транспортно-туристичний кластер «Південні ворота України» (Херсонська область), асоціація «Поділля Перший» (Хмельницька область), кластер водного туризму (Чернігівська область), а також кластери у Івано-Франківській та Луганській областях. Крім того, майже в кожній області існує доцільність створення туристичних кластерів [6].

Низький рівень розвитку кластерів в Україні пояснюється різними причинами: від відсутності інформації щодо їх ефективного функціонування до складних економічних проблем. Можна узагальнити наступні фактори, що негативно впливають на створення і функціонування туристичних кластерів в Україні:

- відсутність нормативно-правової бази та державної підтримки щодо створення умов для розвитку таких утворень (у законодавстві відсутній термін «кластер»), а проект концепції розвитку кластерних утворень не був прийнятий;
- відсутність інформаційної бази щодо необхідності, переваг і механізму функціонування туристичних кластерів та програм їх розвитку;
- низький рівень підприємницької ініціативи та довіри між можливими учасниками кластеру (бізнес-структури, владні органи) та небажання ділитися інформацією, знаннями, досвідом.

Одним із шляхів, що може сприяти розвитку туристичних кластерів є впровадження на державному та регіональних рівнях кластерної політики, під якою варто розуміти «сукупність планових заходів, що проводяться регіональними органами виконавчої та законодавчої влади, щодо створення та підтримки розвитку кластерів на певних територіях. Вони включають в себе інвестиційні, фінансові механізми, інформаційну підтримку і заходи нормативно-правового забезпечення [5]. Цілями кластерної політики є підвищення конкурентоспроможності і інноваційного потенціалу підприємств та окремих галузей, розвиток малого і середнього бізнесу та сприяння диверсифікації регіональної економіки.

Таким чином, кластери як інноваційна форма розвитку регіональної економіки є досить перспективними для України. Зважаючи на специфіку туризму, його міжгалузевий характер та територіальну локалізацію, існує необхідність розгляду та здійснення туристичної діяльності з позицій кластерного підходу. Тому важливо розвивати регіональне бізнес-середовище на основі державно-приватного партнерства з використанням сприятливих природно-кліматичних і культурно-історичних ресурсів з метою розвитку туризму. Такі умови сприятимуть розвитку кластерів, і,

відповідно, ефективнішому функціонуванню регіональної економіки, оскільки кластери є не спонтанним об'єднанням, а стійкою системою й катализатором позитивних соціально-економічних процесів.

Список використаних джерел

1. Портер М. Конкуренція: пер. с англ. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2005. – 608 с.
2. Оксенюк К.І. Кластерна модель нарощення стратегічного потенціалу регіону // Економічний форум. №2.- 2011. [Електронний ресурс] - Режим доступу : http://www.nbuuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ekfor/2011_2/24.pdf
3. Коль О.Д. Концептуальные основы формирования кластера туристских предпринимательских структур по въездному туризму в крупном городе // Проблемы современной экономики. - №1 (33).- 2010.
4. Левченко Т.П., Яковлева-Чернышева А.Ю. Методические подходы к идентификации рекреационного кластера // Проблемы современной экономики.- № 1 (37).- 2011.
5. Voiko M., Bosovska M., Vedmid N., Melnychenko S., Okhrimenko A. Development of the tourist cluster // Problems and Perspectives in Management. – 2017. – №. 4 – С. 134-149.
6. Охріменко А.Г. Туристичні кластери як перспективні напрями регіонального розвитку // Університетські наукові записки. – 2013.- № 1.- С. 495 – 500.
7. Стеченко Д.М. Наукова сутність процесу кластеризації в сфері туризму // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права – С. 376-380. [Електронний ресурс] - Режим доступу : <http://www.univer.km.ua/visnyk/684.pdf>.

*Антонишин Андрій Павлович, кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри туризму НУФВСУ*

КОНЦЕСІЯ ЯК ПРАВОВА ФОРМА ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА В ТУРИСТИЧНІЙ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

Метою Стратегії сталого розвитку є впровадження в Україні європейських стандартів життя та вихід нашої держави на провідні позиції у світі. Одна з концепцій сталого розвитку передбачає «створення сприятливого середовища для ведення бізнесу, розвитку малого і середнього підприємництва, залучення інвестицій». Також важливим залишається питання формування довіри до нашої країни та створення

позитивного іміджу України як європейської, демократичної, конкурентоздатної держави із сприятливим бізнес-кліматом.

Теоретичною базою для виконання завдань дослідження є наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених в області державно-приватного партнерства, а саме концесій: М. Ю. Авксентьєв, Л. Л. Гриценко, С. Грищенко, С. Г. Захарова, А. І. Куліков, О. А. Медведева, Г. С. Пілігрим, О. Д. Сиротюк та ін.

Однак більшість досліджень зроблено з економічної точки зору. Майже цілковита відсутність наукового та нормативно-правового опрацювання концесійних відносин в туристичній сфері та розробки рекомендацій, спрямованих на створення стрункої та ефективної системи правового регулювання концесійних відносин, свідчить про актуальність теми даного дослідження.

Саме розвиток туристичної галузі дозволить Україні зайняти відповідне місце серед провідних держав світу. Розвиток туризму стимулює мале підприємництво, важливе для економіки країни на сучасному етапі, та вирішує ряд напружених соціальних проблем, таких, наприклад, як безробіття. Сфера туризму підтримує майже 50 суміжних галузей та створює додаткові робочі місця. Один турист дає роботу 11 особам. Створення одного робочого місця в туризмі в 20 разів дешевше, аніж у промисловості [5].

Тому на сучасному етапі розвитку міжнародних економічних відносин Україні як державі, яка прагне інтегруватись у світову спільноту, стати рівноправним гравцем на світовій арені, надзвичайно важливо не залишитись на периферії міжнародних туристичних відносин.

Формування економічно та соціально ефективної стратегії виходу держави на світовий туристичний ринок є особливо актуальним для України. Туризм в Україні може і мусить стати сферою реалізації ринкових механізмів, джерелом поповнення державного та місцевих бюджетів. Італія, Іспанія, Франція, Греція, Кіпр, а також Польща, яка вже 1996 року увійшла в десятку країн світу за рівнем розвитку туризму, завдяки його розвитку змогли за досить короткий час подолати економічну кризу [1, с. 173].

Організація туристичного господарства в Україні потребує нормативно-правового регулювання, додаткового стимулювання процесів для інтенсифікації припливу інвестицій. Основний туристичний матеріально-технічний комплекс застарілий, більшість його об'єктів за законодавством знаходяться в державній та комунальній власності і не підлягають приватизації (об'єкти публічної власності із статусом природних монополій, об'єкти, що мають велике соціальне значення та орієнтованість на задоволення громадських потреб тощо) [3, с. 114].

У сучасних економічних умовах держава та територіальні громади не завжди в змозі підтримувати належний рівень функціонування зазначених об'єктів, насамперед через нестачу бюджетних коштів. Вирішення цього та ряду інших питань щодо підвищення кількісних та якісних показників діяльності об'єктів публічної власності в умовах економічних змін та кризових явищ має здійснюватися за допомогою концесій як форми державно-приватного партнерства (ДПП). Розвиток концесійної системи в туристичній індустрії та формування відповідного нормативно-правового забезпечення в цій сфері зробить дану форму державно-приватного партнерства сучасним і затребуваним інструментом залучення інвестицій, за допомогою якого можна забезпечити вирішення багатьох соціальних та економічних проблем.

До основних законодавчих актів, якими регулюються концесії в Україні, відносяться: Цивільний кодекс України; Господарський кодекс України; Земельний кодекс України; Закон України «Про концесії»; Закон України «Про режим іноземного інвестування»; Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» та постанови КМУ [2, с. 95].

Проте нещодавно започатковане українське законодавство, спрямоване на правове регулювання концесійної форми управління об'єктами публічної власності, не має чіткої структури, містить прогалини та колізії, що значною мірою негативно впливає на економічні процеси в Україні. Низька активність укладення концесійних угод в Україні пов'язана з недостатнім захистом прав концесіонера, адже його ризики та високі витрати в ході реалізації концесійного договору обтяжуються ще й необхідністю сплати високого концесійного платежу державі.

Що стосується туристичної галузі України, то тут відсутні необхідні правові умови державно-приватного партнерства, прозорі та зрозумілі для інвесторів «правила гри». Залучаючи кошти приватних інвесторів, особливо іноземних, без державної гарантії їх капіталовкладень, держава втрачає довіру внутрішніх інвесторів та престиж на міжнародній економічній арені. Скандал з естонським інвестором, якого витіснили із Затоки під Одесою, може коштувати Україні зусиль кількох років для відновлення до неї бізнесової довіри [4].

Ще однією досить важливою проблемою туристичної галузі України є занедбані регіони нашої держави, які мають високий потенціал для розвитку туристичного бізнесу. Крім того, на їхній території знаходяться пам'ятки культурної спадщини як місцевого, так і національного значення, належне утримання яких могло б перетворити їх на привабливі туристські об'єкти. Однак брак державних коштів призводить до самознищення культурної спадщини нашої держави. Залучення інвестицій в дані об'єкти шляхом державно-приватного партнерства через підписання концесійного договору вирішило б питання збереження

пам'яток, а також сприяли б економічному розвитку відповідного регіону. Закон України «Про охорону культурної спадщини» дозволяє володіння, користування чи управління об'єктами культурної спадщини, що є пам'ятками, юридичній або фізичній особі за наявності погодження відповідного органу охорони культурної спадщини. Однак це питання не вирішується на законодавчому рівні і більшість пам'яток культурної спадщини залишаються на стадії зникнення.

Список використаних джерел

1. Консовський А.А. Туристська концесія як сучасна форма партнерства бізнесу і влади / А. А. Консовський // Російське підприємництво. – 2008. – № 5, Вип. 2 (111). – С. 172-177.

2. Лебедева О.А. Концепція розвитку сектора туристичних послуг України в умовах державно-приватного партнерства / О. А. Лебедева // Економічний простір. – 2010. – № 44/1. – С. 91-96.

Менська О.А. Концесія як цивільно-правовий механізм збереження об'єктів культурної спадщини в Україні / О. А. Менська // Університетські наукові записки. – 2014. – № 4 (52). – С. 113-118.

Скандал у Затоці: за фірмою «естонського інвестора» стоять місцеві [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uanews.odessa.ua/society/2016/10/27/112719.html>.

5. UNWTO Tourism Highlights 2018 Edition. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tourlib.net/wto/WTO_highlights_2018.pdf. [без нумерації].

*Ільницька-Гикавчук Галина Ярославівна, кандидат економічних наук,
доцент кафедри туризму Національного ун-ту «Львівська політехніка»*

СУЧАСНА КОНЦЕПЦІЯ АРХІТЕКТУРИ ГОТЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Готельні підприємства є складними комплексами, оскільки вони виконують багато функцій: розміщення гостей, організація їх харчування, надання різних послуг. В готелі поєднуються різні блоки приміщень: житлові, нежитлові, адміністративні, харчування, культурно-масового призначення. Необхідно правильно розмістити ці функціональні блоки, між ними має бути організована раціональна взаємодія. Крім того, в готелі має бути якісне інженерно-технічне забезпечення, щоб створити нормальні умови перебування для відпочиваючих та персоналу. Тому

проектування споруди готелю, його архітектура є важливим етапом при створенні готельного підприємства.

Проблеми архітектури готельних підприємств досліджували такі вчені як Байлик С.І., Бойко М.Г., Гуляев В.Г., Мальська М.П., Роглев Х.Й. та інші.

Архітектура - це мистецтво будівництва, пам'ятки якого належать до різних епох і відрізняються один від одного зовнішнім виглядом, будівельними матеріалами, технікою виконання, що визначились рівнем розвитку того чи іншого суспільства.

Архітектура готелю включає зовнішній вигляд будівель, їх внутрішнє планування, ландшафтну організацію території. Архітектура готелю є засобом реклами, привернення уваги громадськості до готелю. Від архітектурно-планувальних особливостей готелю залежать майбутні доходи, витрати на утримання прилеглої ділянки, податки, витрати на комунальні послуги та інше.

Слід зазначити, що при спорудженні готельного господарства слід враховувати принципи [1]:

1. Споруда повинна вписуватися в навколишнє середовище, зберігати особливості навколишнього ландшафту.

2. Слід враховувати природно-кліматичні чинники: температуру і вологість повітря, кількість опадів, інсоляцію, швидкість і напрям вітру тощо.

3. Архітектурне, конструктивне і планувальне рішення готельного господарства не повинні бути надмірно дорогими. Планування повинно забезпечувати економічність експлуатації готелю.

4. При проектуванні готельного господарства слід враховувати рекламні міркування, тобто розробити певні заходи, щоб привертати увагу клієнтів до об'єкту.

5. Планування готельного господарства повинне забезпечувати раціональну організацію обслуговування та комфорт гостям.

6. Готельне господарство повинне відповідати естетичним, технічним, санітарно-гігієнічним та екологічним нормам.

При виборі ділянки для розміщення готельного господарства слід враховувати наступні чинники [1]:

1. Містобудівні: необхідна площа території з урахуванням специфіки експлуатації готельного господарства і його місткості, оптимальні геометричні контури ділянки, раціональне розташування транспортних комунікацій, наявність доброго зв'язку з центральною частиною міста, залізничним вокзалом, аеропортом тощо.

2. Архітектурно-ландшафтні: наявність природних компонентів на ділянці або на прилеглій території - озеленення, водних поверхонь, рельєфу тощо.

3. Екологічні: комфортність території, відповідність санітарно-гігієнічних параметрів середовища нормативним вимогам (чистота повітряного басейну, шум, аерація, інсоляція).

4. Інженерно - економічні: наявність інженерних комунікацій (водопровід, каналізація, енергоносії тощо) і можливість підключення до існуючих інженерних мереж.

Виділяють різні типи планування готельних споруд залежно від зв'язку між основними архітектурно-просторовими приміщеннями [2]:

— централізоване планування. Це найпоширеніший тип планування, коли основні функціональні блоки приміщень розташовані в одній споруді;

— блочне планування. Характеризується розташуванням різних функціональних приміщень готелю у різних просторово відокремлених спорудах - блоках;

— подіумне планування характеризується злиттям в одне ціле горизонтального корпусу, сформованого з приміщень загального користування, і вертикального, що виконує функції житлової частини будівлі.

Згідно використання у будівництві готелю основних геометричних форм, виділяються такі типи планування [3]:

— спрощене планування – планування будівлі у формі прямокутника;

— компактне планування - характеризується використанням різних геометричних форм;

— ускладнене планування – проектування готелю у формі різних літер, наприклад, Т, П, Н, Х, Z та інших;

— атріумне планування – розміщення основних блоків готелю навколо організованого внутрішнього дворику.

Вибір типу планування готелю залежить від площі території забудови та місткості готелю, території забудови, задуму архітектора.

Можна зробити висновки, що архітектура готельних підприємств є важливим фактором при їх функціонуванні, вона повинна бути привабливою та привертати увагу клієнтів. Водночас архітектура повинна органічно вписуватися в навколишнє середовище, не порушувати його цілісності. Особливостями архітектури сучасних готелів є використання сучасних будівельних матеріалів, різних типів планування, складних інженерно-технічних засобів.

Список використаних джерел:

1. Роглев Х.Й. Основи готельного менеджменту. Навчальний посібник. / Роглев Х.Й. - К.: Кондор, 2005. - 408 с.

2. Мальська М.П. Організація готельного обслуговування: Підручник / Мальська М.П., Пандяк І.Г. — К., 2011. — 366 с.

3. Байлик С.І. Організація готельного господарства: підручник / С.І. Байлик, І. М. Писаревський. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2015. – 329 с.

*Медведська Людмила Євгенівна, кандидат історичних наук,
доцент кафедри політичних наук КНУБА*

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ НА ПОПУЛЯРИЗАЦІЮ АМАТОРСЬКОГО ГІРСЬКОЛИЖНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

За останні роки в Україні суттєво підвищився рівень зацікавленості населення перспективами внутрішнього туризму, в тому числі – й гірськолижного. Однією з причин стала девальвація національної валюти, що ускладнило подорожі українців до гірськолижних курортів інших країн (Грузії, Болгарії, Польщі, Словаччини, Австрії, Фінляндії, Італії, Швейцарії, Франції, Андорри тощо). Розвиток інфраструктури українських гірськолижних курортів та збільшення кількості логістичних рішень (додаткові поїзди, нові автобусні маршрути, розширення лінійки пропозицій перевізників та зростання популярності допоміжних інтернет-сервісів на кшталт Bla-bla-car) теж помітно вплинули на поживлення внутрішнього гірськолижного туризму в Україні. Зауважимо, що йдеться про аматорський гірськолижний туризм, а не про умовно професійний спорт - альпінізм, маршрутний чи змагальний різновидності лижного туризму, які потребують багатого спортивного досвіду, розвинених навичок володіння спорядженням та орієнтування на місцевості.

Про розвиток внутрішнього гірськолижного туризму свідчить також розширення асортименту туристичних послуг у гірських регіонах України. Так, в Івано-Франківській області туристичні послуги загалом надають 200 суб'єктів туристичної діяльності [11]. Послуги надаються за такими основними напрямками туристичної індустрії як: розміщення відвідувачів; діяльність у сфері громадського харчування; пасажирські перевезення; діяльність бюро подорожей та інших служб бронювання [6, с. 129]. Значна частина з них припадає на послуги, що надаються прихильникам гірськолижного туризму – розміщення, прокат спорядження (лижі, сноуборди, аксесуари), харчування, перевезення до/від витягів, оренда рекреаційних приміщень та додаткові послуги (наприклад, організація екстремальних поїздок у місця, що знаходяться поза гірськолижними трасами [16, 24]. Окрім того, більшість готелів в

Івано-Франківській області є досить великими (за розмірами), що свідчить про високі очікування власників щодо перспективи їх наповнення туристами у майбутньому [6, с. 130].

Управління туризму та курортів Львівської обласної державної адміністрації, у свою чергу, представило підбірку кращих гірськолижних курортів області [4], а умови для розвитку цього виду туризму у регіоні щороку покращуються: відкриваються нові маршрути, створюються мобільні додатки для активного туризму [5], вирішуються проблеми безпеки туристів [12]. З метою запобігання нещасних випадків застережувальні пам'ятки із контактами рятувальних служб поширюються також і через офіційні сторінки облдержадміністрацій у соціальних мережах [8].

Зі зміною соціально-економічних і суспільно-політичних реалій змінюється й географія гірськолижних курортів України. Відсутність необхідних природних умов для ефективного розвитку цього напрямку діяльності хочуть компенсувати іншими організаційно-технічними й економічними рішеннями [10, с. 131]. Зокрема, все більш помітної популярності набирають лижні курорти, розташовані зовсім не у гірських районах України [1, 2, 9, 19]. Рівень їх відвідуваності зростає не лише завдяки хорошій технічній оснащеності, але й з інших причин, про які йдеться нижче.

Окремо слід виділити роль засобів масової інформації, відеоблогів та соціальних мереж як “інфостимуляторів” для багатьох українців обирати вітчизняні курорти з метою активного відпочинку взимку. Зупинімося детальніше на особливостях впливу соцмереж на туристичний вибір сучасного українця. Для аналізу взято контент мереж Facebook та Instagram як таких, де представлені офіційні сторінки більшості гірськолижних курортів України, організаторів гірськолижних турів та тематичних інформаційних порталів – наприклад, про Карпати [7].

Найпотужніші гірськолижні курорти України - Буковель і Драгобрат - вже не перший рік використовують соціальні мережі як інструменти приваблення відвідувачів, застосовуючи при цьому різноманітні маркетингові підходи [14, 15]. До того ж, партнери, з якими вони співпрацюють, «просувають» їх послуги у соцмережах у “комплекті” зі своїми, що підсилює ефект охоплення більшої аудиторії. Окрім того, популяризації цих курортів сприяють інтенсивні SMM-кампанії з боку турсператорів, які організують гірськолижні тури, що паралельно працює на імідж цих курортів [22, 23]. Частина аудиторії до вибору тих чи інших гірськолижних локацій спонукають сторінки співтовариств, присвячених активному життю та відпочинку, де організують самостійні поїздки у гори [13, 17, 18].

Гірськолижні курорти України, які характеризуються суттєво нижчим рівнем відвідуваності з певних причин (недостатньо розвинена інфраструктура, труднощі з транспортним сполученням, помірна високогірність тощо), значно менш активно «просуваються» у соцмережах, а частина з них там майже не представлена. Втім, є фактори, що «перетягують» на їх бік частину споживачів. Серед вагомих причин таких процесів можна виділити:

- ціни, суттєво нижчі за ціни конкурентів;
- мінімізовані ризики отримання травм (що є особливо важливим для новачків та родин із дітьми) під час катання на трасах помірної висоти та складності у порівнянні із катанням на трасах високогірних курортів

місце розташування, ближче до центральних регіонів України, а відповідно – можливість швидко дістатися до курорту тим, хто не мешкає у Західних регіонах України (наприклад, Голосіївський парк та Протасів Яр у Києві, Вишгора у Київській області, Водяники у Черкаській області);

так званий «індивідуальний підхід»: за відгуками частини споживачів, гірські курорти з невеликою кількістю відвідувачів зазвичай вирізняються затишною й гостинною атмосферою, а через помірну завантаженість їх власники і персонал більш зосереджені на якості послуг.

У свою чергу, найпопулярніші гірськолижні курорти у високий сезон вимушено працюють за принципом «конвеєру», що іноді позначається на якості усіх видів послуг – розміщення, харчування, трансферу, прокату спорядження, оренди рекреаційних зон тощо.

При аналізі офіційних сторінок провідних гірськолижних курортів України можна помітити, що роль SMM (Social Media Marketing) у популяризації цього виду туризму зростає з кожним новим сезоном. SMM-менеджери генерують нові ідеї залучення клієнтів до інтерактивного спілкування. Форми донесення інформації до потенційного споживача та інструменти для встановлення взаємодії с ним змінюються згідно із зміною трендів інтернет-культури. Загалом можна умовно виділити кілька найпоширеніших інструментів SMM-менеджменту у галузі продажу послуг гірськолижного туризму:

Рекламно-інформаційні: матеріали, створені привернути увагу до переваг того чи іншого гірськолижного курорту/готелю, а також - відеотрансляції погодних умов за допомогою веб-камер, фото- і відеорепортажі місцевості і заходів, які там проводилися [20], анонси запланованих подій тощо

Інтерактивно-заохочувальні: різноманітні розіграші (наприклад, абонементів на гірськолижні витяги чи квитків на концерти), що

передбачають умови вподобання та поширення учасниками відповідних записів та світлин. Імена переможців, як правило, визначаються рандомним способом та поширюються у підсумкових оголошеннях. До цих інструментів належать також бонусні пропозиції, акції (хештеги із назвою курорту/готелю в обмін на умовні «призи»), прямі трансляції, відеоролики, що привертають увагу (екстремальні спуски, катання у бікіні тощо), опитування, мотиваційні чи навіть провокаційні пости, покликані стимулювати аудиторію до їх коментування та поширення.

Емоційно-маніпулятивні: серед них можна виділити оголошення про дефіцит (квитків, місць у турі, абонементів), які спрямовані на посилення ажіотажу серед цільової аудиторії; емоційно-маніпулятивними інструментами можна вважати публікації, що апелюють до престижності («статусності») того чи іншого курорту/готелю/туру, використання імен відомих людей і так званих «лідерів думок» тощо.

Суттєвим важелем впливу на формування іміджу того чи іншого гірськолижного курорту/готелю/туру залишаються відгуки споживачів [14, 15]. Ймовірно, що цей інструмент перманентно використовується з метою так званого «чорного піару» конкурентами, які цілеспрямовано залишають негативні відгуки. Але довести такі припущення надто складно через відсутність доказової бази. Цьогоріч адміністрація Facebook змінила правила, за якими можна залишити відгук на сторінці, що згодом відобразилося на їх кількості – відгуків стало значно менше через дещо ускладнену процедуру їх публікації. Втім, можна помітити, як відгуки переходять у площину коментарів під публікаціями, що свідчить про стабільну зацікавленість споживачів об'єктивною інформацією про надання послуг у сфері гірськолижного туризму.

Загалом дослідження впливу соціальних мереж на процес популяризації аматорського гірськолижного туризму в Україні ускладнюється через динамічний розвиток нових шляхів соціальних комунікацій у мережі Інтернет - зокрема, появу нових месенджерів з інформаційними каналами (на зразок Telegram), які частково «відтягують» аудиторію у мереж Facebook та Instagram. Потенційний споживач туристичних послуг може залишитися активним користувачем Facebook, але обрати той чи інший курорт/готель/тур завдяки лаконічній інформації на каналі Telegram, у той час як у стрічці новин та реклами Facebook вона просто загубиться. Проте, позитивну динаміку зростання зацікавленості українців внутрішнім гірськолижним туризмом зручно відстежувати саме за допомогою соцмереж, де видно кількість уподобань та поширень тематичних публікацій, учасників конкурсів і розіграшів, коментарі та відгуки споживачів, потенційних учасників гірськолижних турів тощо. Тематичний контент для такого

аналізу постійно оновлюється та генерується не лише суб'єктами надання послуг, але й їх споживачами. Саме тому такий спосіб дослідження факторів, що впливають на популяризацію аматорського гірськолижного туризму в Україні, у сучасних умовах можна охарактеризувати як достатньо ефективний.

Список використаних джерел

1. Вишгора. [Електронний ресурс]/ Facebook. - Режим доступу: <https://www.facebook.com/vishgora>
2. Водяники. [Електронний ресурс]/ Facebook. - Режим доступу: <https://www.facebook.com/vodyaniki/>
3. Гірськолижний курорт Драгобрат. [Електронний ресурс]/ Facebook. - Режим доступу: https://www.facebook.com/dragobratus/.ref=br_rs
4. Готуємо лижі: підбірка кращих гірськолижних курортів Львівщини. Режим доступу: https://loda.gov.ua/news.news_departments=10&id=33089
5. Для мандрівників Львівщиною планують розробити мобільний додаток. [Електронний ресурс]/ Офіційний веб-сайт Львівської обласної державної адміністрації. - Режим доступу: [.https://loda.gov.ua/news.news_departments=10&id=33995](https://loda.gov.ua/news.news_departments=10&id=33995)
6. ЗВІТ про результати аналітичного дослідження соціально-економічного потенціалу туристичної галузі Івано-Франківської області. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://drive.google.com/file/d/0BzSKQF994UU9MUJ2Tjd1Y2x1QWs/view>
7. Карпати/Carpathians. [Електронний ресурс]/ Facebook. - Режим доступу: <https://www.facebook.com/karpatytm/>
8. Контакті телефони Гірської пошуково-рятувальної частини. [Електронний ресурс] / Facebook. - Режим доступу: <https://www.facebook.com/tourism.oda/photos/a.892078137528342/1923446227724856/type=3&theater>
9. Протасів Яр. [Електронний ресурс]/ Facebook. - Режим доступу: <https://www.facebook.com/ProtasivYar/>
10. Тодоров В.І., Бойченко Д.О. Історико-географічні особливості розвитку гірськолижного туризму в Україні // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Серія «Історичні науки». 2016. – Вип. 34. – с. 131-137.
11. Туризм/Загальна інформація. Офіційний веб-сайт Івано-Франківської обласної державної адміністрації. Режим доступу: <http://www.if.gov.ua/page/20037>
12. У Львові відбулась Міжнародна конференція з питань безпеки туристів у Карпатському регіоні. [Електронний ресурс]/ Офіційний веб-

сайт Львівської обласної державної адміністрації. - Режим доступу:
https://loda.gov.ua/news?news_departments=10&id=34836

13. Active Life [Електронний ресурс]/ Facebook. - Режим доступу:
<https://www.facebook.com/activelifeuaa/>

14. Bukovel [Електронний ресурс]/ Facebook. - Режим доступу:
<https://www.facebook.com/bukovel/>

15. Dragobrat [Електронний ресурс]/ Facebook. - Режим доступу:
https://www.facebook.com/pages/Dragobrat/164450683571113.ref=br_rs

16. Dragobrat Freeride center [Електронний ресурс]/ Facebook. -
Режим доступу: https://www.facebook.com/DragobratFreeride/?ref=br_rs

17. FreeTravel.com/ua [Електронний ресурс]/ Facebook. - Режим
доступу: <https://www.facebook.com/ua.freetravel/>

18. Go Offline [Електронний ресурс]/ Facebook. - Режим доступу:
<https://www.facebook.com/goofflinepage/>

19. Goloseev Ski Park [Електронний ресурс]/ Facebook. - Режим
доступу:

[https://www.facebook.com/GoloseevSkiPark/?eid=ARCaTDFyQYBkklWMI
N_4B0JnQd3DASpjUzpQcCQKgxAWiJidVJGcBlT_kxXkPQcTspDSkVGI0iI
AOF_](https://www.facebook.com/GoloseevSkiPark/?eid=ARCaTDFyQYBkklWMI
N_4B0JnQd3DASpjUzpQcCQKgxAWiJidVJGcBlT_kxXkPQcTspDSkVGI0iI
AOF_)

20. karpatyua [Електронний ресурс]/ Instagram. - Режим доступу:
<https://www.instagram.com/karpatyua/>

21. Like to hike [Електронний ресурс]/ Facebook. - Режим доступу:
https://www.facebook.com/pg/liketohike.ukraine/about/?ref=page_internal

22. Snegoweeek [Електронний ресурс]/ Facebook. - Режим доступу:
<https://www.facebook.com/snegoweeek/>

23. Snegtravel [Електронний ресурс]/ Facebook. - Режим доступу:
[https://www.facebook.com/SNEGTRAVEL/?eid=ARAgJjKrvj2x6PHI4JUca3v
6CrjaqYAkxVYsYkptOxnt7vBPkSoiKxQR3AcIO0krbCnyqsCe6_aTmB7n](https://www.facebook.com/SNEGTRAVEL/?eid=ARAgJjKrvj2x6PHI4JUca3v
6CrjaqYAkxVYsYkptOxnt7vBPkSoiKxQR3AcIO0krbCnyqsCe6_aTmB7n)

24. X-drive: ski-центри в Карпатах [Електронний ресурс]/ Facebook.
- Режим доступу: <https://www.facebook.com/xdrive.ua/>

*Ніколаєва Тетяна Михайлівна, кандидат історичних наук, доцент,
заступник завідувача кафедри політичних технологій
КНЕУ ім. Вадима Гетьмана*

ТУРИСТИЧНА ПРИВАБЛИВІСТЬ «КИЇВСЬКОЇ ФОРТЕЦІ»: ВІДГОЛОСКИ МИНУЛОГО ТА ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ.

Що найбільш приваблює туриста в Києві? Пам'ятки історії та культури, музеї виставки, етнографічні центри, культурно-релігійні об'єкти... Коли приїжджають туристи у місто, вони шукають вражень. Що може вразити у сучасному місті? Це те, що немає в інших. За даними соціологічних досліджень Київ за підсумками першого півріччя відвідало 850 тисяч іноземних туристів, що на 25% більше, ніж за аналогічний період минулого року [1].

Що ж більше всього приваблює туристів у нашому місті? Звісно перш за все це спорт та культура: «Євро-2012», «Євробачення»... Саме після цих подій місто стало дуже популярним серед європейських туристів. Але ці масштабні події відбуваються не часто. А туристичний бізнес це важлива економічна складова у розвитку міста. Виявляється, що туристична галузь у Києві, як відзначив начальник Управління з питань туризму та промоцій А. Тараненко, останнім часом приносить надходження до бюджету Києва більше 150 млн. грн. [2].

Як зацікавити? Чим новим? Можливо це нове є дуже старим, але цінним? Історичне пігрунття дає перспективу, а кам'яні споруди у дбайливих руках оживають. Ми захоплюємось фортецями Поділля, Галичини, Закарпаття, але навіть не уявляємо, що найбільша фортеця не лише України, а й Європи розташована у столиці, і площа її становить понад 1 тис. га. Надзвичайна історія її виникнення та побудови. Саме побудова фортифікаційних споруд зробила Київ найбільш укріпленим містом імперії.

Першу Печерську фортецю (внутрішнє коло) було створено на основі фортифікаційних укріплень Печерського монастиря часів Київської Русі. Розширення її і укріплення продовжувалося в козацькі часи XVII ст. насипаним земляним валом навколо Києво-Печерської лаври, з метою захисту від татар. Проте, на думку Миколи Закревського, стара фортифікація не могла б встояти проти нової тактики Карла XII, тому Пётро I наказує І.Мазепі перебудувати Печерську фортецю [3, 440]. Будували її козаки протягом десяти років. Лавру оточили оборонними стінами висотою шість метрів, вона стала цитаделлю. Лінія укріплень у 1713 році йшла від Печерська до Подолу, повз річку Либідь, пустирі, гаї та байраки. Упродовж XVIII–XIX ст. фортеця кілька разів реконструювалася. Листопадове повстання

у Польщі 1830-1831 рр., близькість до кордонів з Австрією та Туреччиною сприяла будівництву фортифікаційних споруд, що втілювалось вже за царювання Микола I, який давно мріяв створити у Києві міцну оборонну базу. Фортеця була побудована за проектом військового інженера, генерал-лейтенанта К. І. Оппермана (1765-1831.). Фортеця мала оборонні башти, казарми і брами, арсенальні майстерні, військовий шпиталь, мережу водопостачання і газового освітлення [4]. Київська фортеця була об'єднана в один комплекс, який складався з Старої та Нової Печерської фортець. У 1834 р. її перейменовано у Києво-Печерську цитадель. За статусом фортецю прираховували до першого класу і навіть у Європі вона вважалася однією з кращих. [5]

Окрім того існує думка, що вона без одного пострілу зруйнувала весь Печерськ...Крім того, що величезна кількість приватних будинків була знесена, ще на 50 років потрапили мешканці Печерська під дію "Еспланадних правил". Потрібна була відкрита рівна місцевість (еспланада - територія для прострілювання) перед фортечними укріпленнями. Відповідно до цих правил заборонялося будувати житлові кам'яні будинки, дозволялося лише одноповерхові дерев'яні нежитлові. Деякі споруди добудовувались до 1870 року. Основним будівельним матеріалом була київська жовта цегла. [6]

Цікавим є Госпітальне укріплення в системі Нової Печерської фортеці госпіталь з банею і водонапірною вежею, та оборонна споруда – "Косий Капонір, що нині є Національним історико-архітектурним музеєм "Київська фортеця" і був зведений в 1844 році. Напівпідземна споруда, з товстими стінами з цегли і каменю, з амбразурами та бійницями. Назва «Косий» від ведення артилерійського флангового вогню під кутом до земляного валу фортеці. [7]

Важливим є те, що велика частина споруд фортеці збереглися, але вони далеко не всі в тому стані, щоб стати привабливими історичними об'єктами міста. З усіх фортець лише Госпітальне укріплення, фортифікаційні об'єкти цитаделі розташовані у Києво-Печерській лаврі, музейний центр заводу "Арсенал", та "Мистецький Арсенал" можуть бути туристичними об'єктами.

Відокремлена від усіх вищезазначених споруд вежа № 4 – "Наводницька", що була зведена в 1833–1839 рр. задля спостереження та захисту Наводницького шляху, який пролягав між вежею та казармою кантоністів. Приміщення вежі також відіграло роль лазарету для кантоністів (неповнолітніх синів нижчих чинів, що від народження належали до військового відомства). В кінці ХІХ - була в'язницею для цивільних. В радянські часи – військова частина. Територіально вежа знаходиться за будівлею ЦВК, поряд з шикарними

паркінгами та новенькими хмарочосами..., де за парканом кругла будівля в аварійному стані, зі зруйнованим горищем. Ця башта, знедавна знаходиться на балансі "Київської фортеці" і є логічним продовженням меморіального комплексу, до якого входять Києво-Печерська Лавра, завод "Арсенал" і інші три оборонні вежі на Печерську.

Сучасні дослідження художньої творчості Т.Г. Шевченка, а саме малюнок "Васильківський форт у Києві" виявляється на думку завідувач Літературно-меморіального музею Тараса Шевченка О.Сьомки має носити іншу назву, а не ту, яка подається в Академічному виданні. Зображені Т. Шевченком об'єкти на досліджуваному малюнку не належать ні до Васильківських воріт, ні до Васильківського форту. Має бути назва: "Вежа № 4 та казарма військових кантоністів Нової Печерської фортеці". І це є не менш вагомою причиною реставрації вежі та перетворення її на громадський музейно-туристичний центр.

Фортифікаційні споруди Києва – завжди актуальна та цікава теми для туризму. Звісно, споруди, яким виповнилось кілька сотен років потребують реставрації і довершеності. Це є надзвичайно важливою особливістю нашого міста. Хоч Київська фортеця не брала участі у бойових діях, бо з розвитком артилерійських технологій та появою нарізної артилерії, втратила військового значення перетворившись на фортецю-склад. Проте історична цінність фортечного комплексу «Київська фортеця» робить сучасний туристичний Київ особливим. Адже це найбільша земляна фортеця Європи і вона має вписатись в архітектурно-історичне тло нашої столиці, з обов'язковою реставрацією цінних об'єктів. В даному випадку «Вежа-4 – Наводницька вежа» з комплексу «Київська фортеця». Можливо це буде важливим довершенням комплексу вражень від Києва – давньої європейської столиці.

Список використаних джерел

1. Киев посетило рекордное количество туристов за последние 4 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://biz.censor.net.ua/news/3083050/kiev_posetilo_rekordnoe_kolichestvo_turistov_za_poslednie_4_goda_infografika.

2. Там само.

3. Описание Киева. Сочинения *Николая Закревского*. [Електронний ресурс]. М.: 1868. – Режим доступу : <http://elib.nplu.org/view.html?&id=6930>.

4. Парнікоза І.Ю. Від нової фортеці до одного форту [Електронний ресурс] / І.Ю. Парнікоза. – Режим доступу: <https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Sci/Kyiv/LysaGora/History/Fort.html>.

5. Голованов О. Лисогірський форт – невивчена сторінка військового минулого Києва // Київська старовина. – 2002. – № 5 (347). – С. 21-27.

6. Київська фортифікація. Нова Печерська фортеця [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrainaincognita.com/top-arkhitektura/kyivska-fortyfikatsiya-nova-pecherska-fortetsya>

7. Київська фортеця [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sakums.com.ua/tour/2690-kiyivska-fortetsya>.

*Фастовець Оксана Олексіївна, кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри туризму НУФВСУ*

ХАЛЯЛЬНИЙ ТУРИЗМ ЯК НАПРЯМ РОЗВИТКУ В'ЇЗНОГО ТА РЕГІОНАЛЬНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

У світі чисельність віруючих, які сповідують іслам досягає 1,6 млрд. осіб. За період 2010-2050 рр. чисельність прихильників вчення пророка Мухамеда на планеті зросте на 73% та становитиме близько 2,8 млрд., а прихильників християнства у 2050 р. нараховуватиметься трохи більше 2,9 млрд. осіб [1]. Тому, одним з перспективних напрямів туристського ринка світу стає халяльний туризм, орієнтований на мандрівників мусульман. Очікується, що до 2020 р. чисельність мусульманських туристів у світі зросте до 156 млн., а їх витрати сягатимуть 220 млрд. дол. Про це свідчать дослідження Глобального індексу мусульманського туризму (GTMI) 2018 р. [2], що були підготовлені аналітиками компаній Mastercard и CrescentRating.

У перекладі з арабського «халяль» означає «все, що дозволено та припустиме у ісламі» та відповідає нормам шаріату. Активний розвиток халяльного туризму пояснюється зростанням чисельності представників середнього класу, тому зрозуміло, що багато країн, намагаються залучити цю категорію мандрівників. Серед країн-членів ОІС (Організації ісламського співробітництва) до ТОП- напрямів відносять: Малайзію, Індонезію, Об'єднані Арабські Емірати, Туреччину, Саудівську Аравію. Поза міжнародної організації ісламських країн позиції країн-лідерів посідають Сінгапур, Таїланд та Об'єднане Королівство. Необхідно зазначити, що хоча в Таїланді переважає буддизм, і лише на півдні проживає велика чисельність мусульман, країна перетворилася на популярне місце відпочинку, особливо для халяльних туристів з Індонезії, які шукають доступний відпочинок. Обсяги подорожей до Великобританії також зростають та у 2020 р. сягнуть 4,1 млрд. дол.

Потенціал сектора мусульманських подорожей впливає на розвиток індустрії гостинності в цілому, тому стає важливим в першу чергу адаптувати засоби розміщення до цього ринку та мати можливість задовольнити халяльні потреби туристів.

На основі рейтингу GTMI та аналізу ісламських ресурсів (форуми, соціальні мережі) визначені основні вимоги та вподобання мусульман до відпочинку за шаріатом. До основних вимог мусульманських мандрівників до готелів відносять:

- наявність халяльних ресторанів (наявність «халяльного меню» або як мінімум сервісу доставки халяльної їжі є основним критерієм під час вибору місця розміщення);

- східна кухня (меню східної кухні є ефективним засобом залучення мусульман);

- широкий асортимент безалкогольних напоїв (безалкогольні міні-бари в номерах готелів та достатній вибір безалкогольних напоїв у меню високо цінуються у переліку вимог мандрівників-мусульман);

- окремі СПА, басейни, фітнес-зали для чоловіків та жінок;

- можливість здійснити намаз (мечеті, молельні кімнати);

- дрес-код (персонал готелю повинен бути скромно вдягнений);

- молитовна атрибутика (наявність Корану в готельному номері, надання килимків, розклад молитов та кибла (вказівник напрямку в бік священної Кааби в Мекки));

- ісламські телеканали (можливість залишатися в курсі поточних подій в ісламському світі не лише за допомогою Інтернету);

- відповідний інтер'єр номерів (відсутність картин, предметів декору із зображенням людей та тварин або з іншим змістом, несумісним з ісламською етикою та нормами;

- відсутність (або мінімальна присутність) різноманітних розважальних заходів (пляжні вечірки, шоу-програми) на загальнодоступних ділянках;

- екскурсії, пов'язані з ісламською історією та мусульманською культурою та можливість забронювати екскурсію в готелі.

Також необхідно зазначити, що туристи-мусульмани подорожують родинами, тому необхідні великі номери або можливість суміжних номерів.

Усі ці фактори впливають на рівень привабливості дестинацій для ісламських туристів та сприяють розширенню та просуванню халяльного туризму у світі.

Також важливе значення має впровадження новітніх технологій. На додаток до традиційних туристичних агентств та ОТА (Booking.com або TripAdvisor), в індустрії з'явилися онлайн-платформи, орієнтовані на мусульман. Наприклад, Halalbooking.com, пропонують халяльні

туристичні напрями. Цей сервіс було створено групою ініціативних мусульман, топ-менеджерів провідних туристичних фірм та найбільших туристичних компаній світу. На кінець 2021 р. Halalbooking.com очікує надходження в один млрд. фунтів. Також спостерігається поява децентралізованих платформ. Наприклад, онлайн-сервіс Bookhalalhomes.com, який претендує на місце провідного порталу для оренди халяльного житла. Він вирізняється від Airbnb тим, що гарантує можливість надання сертифікованих халяльних послуг (халяльне меню, молитовні кімнати [2]). Розробляються спеціальні додатки до смартфонів. Наприклад, туристичне управління Таїланду запустило додаток, який допомагає мусульманським мандрівникам знаходити халяльні продукти та послуги, інформацію про час молитов, варіанти харчування, екскурсій. Додаток, HalalTrip, допомагає зорієнтуватися в різноманітних халяльних місцях відпочинку: представлено тур пакети більше 65 напрямків (в т.ч. дайвінг з великими білими акулами в ПАР, культурні тури в Іспанії, шопінг в Дубаї). Сегмент халяльного туризму зростатиме там, де дотримуються халяльних вимог та надаються сприятливі для мусульманських родин умови. Як правило, засоби розміщення для мусульман представлені двома типами: повністю халяльні готелі, що спеціалізуються на прийомі мусульман, та готелі, що мають статус «Халяль» на послуги та меню. Зведення правил під назвою «Халяль» регламентує вимоги до обладнання номерів, включає перелік послуг для готелів, що пропонують обслуговування за нормами шаріату (спеціальні килимки для намазу, екземпляр Корану, глечик для омовіння та позначка напряму молитви (Кибла), у меню повинно бути присутнє халяльне харчування). Під час Рамадану готелі повинні забезпечити можливість здійснити трапезу-розговіння іфтар та окремий ранковий прийом їжі сухур у відповідності з мусульманськими правилами. Готелі мають можливість отримати сертифікат на надання халяльних послуг, який видається при повному дотриманні всіх вимог.

Вважаємо, що глобальна ісламізація не обійде Україну. З 2010 р. по 2050 р. чисельність мусульман, які проживають в Україні, зросте в 2,4 рази – до 1,3 млн. (3,7% населення України). Основним чинником такого приросту стане високий рівень народжуваності (2-2,3 дитини на одну жінку).

Одна з туристичних компаній Києва вже пропонує напрям HalalKarpaty [3]. У створенні умов для організації відпочинку працівникам туристичної фірми допомогли спеціалісти центру сертифікації «Халяль». Для прийому туристів-мусульман було обрано готелі «Срібні роси» та «Горгани», які здійснювали обслуговування у відповідності з ісламськими традиціями. Готель «Срібні роси», що розташовано в селі Яблуниця на території гірськолижного курорту. В Яблуниці розміщені

бугельні витяги різного рівню складності. HalalKarpaty разом з власниками комплексів «Горгани», «Срібні роси» запропонували для громадян України, які сповідують іслам спеціальні умови розміщення, халяльне меню (постачальники продуктів мають відповідні сертифікати, придбано окремий посуд для приготування їжі за усіма ісламськими нормами). У готелі створили місце для молитов, забезпечили високі вимоги до особистої гігієни послідовників ісламу (сантехніка, окрема сауна). Для жінок-мусульманок запропонували послуги інструктора з гірськолижного спорту - жінки, відповідно до мусульманських традицій.

Україна за рівнем розвитку халяльної готельної індустрії посідає одне з останніх місць у світі. Проте, важливо, що надання послуг за нормам шаріату наближує українських туроператорів та готельєрів до міжнародного рівню та надає можливість розвивати халяльний туризм в Україні.

В сучасних умовах розвиток туризму потребує якісно нового рівню підготовки кадрів, наявність яких є запорукою успішного функціонування та розвитку туристичного бізнесу в Україні. Як зазначає український дослідник Попович С.І. з'являються нові посади у сфері гостинності, що потребують адаптації до світових професійних стандартів. Майбутньому фахівцю у сфері туризму необхідно виконувати висококваліфіковану, психологічно та інформаційно насичену роботу, обґрунтовано оцінювати міжнародну ситуацію, мати високий рівень комунікабельності. Нині лише у м. Києві підготовку фахівців спеціальності 242 «Туризм» здійснює 21 ЗВО (в.ч.13 державної форми власності). У 2017 р. ліцензійний обсяг прийому становив 1720 місць та у порівнянні з 2015 р. збільшився на 9% [4, с.162].

Кожен із закладів має свою педагогічну школу та базове наукове спрямування у підготовці фахівців завдяки спеціалізації ЗВО, сформованим традиціями та педагогічними інноваціями, що обумовлюють відповідні підходи до формування компетентностей майбутнього фахівця.

В Національному університеті фізичного виховання та спорту України підготовку фахівців з туризму було розпочато у 2014 р. Особливістю підготовки є орієнтація на різні види активного туризму, створення у взаємодії з туристичними підприємствами інноваційного туристичного продукту, співпраця з підприємствами сфери гостинності. Викладання фахово-орієнтованих дисциплін здійснюється з урахуванням інноваційних технологій та потреб сучасного ринку. Окремі дисципліни викладаються іноземною мовою.

Список використаних джерел

1. Число мусульман в Украине увеличится втрое. Електронний ресурс. – Режим доступу <https://inforesist.org/chislo-musulman-v-ukraine-uvlichitsya-vtroe/>
2. Global Muslim Travel Index 2018. Електронний ресурс. – Режим доступу GMITI-Report-2018-web-version
3. Проект HALAL KARPATY створює культуру відпочинку для мусульман в Карпатах. Електронний ресурс. – Режим доступу [//islam.in.ua/ru/obshchestvo/proekt-halal-karpaty-sozdaet-kulturu-otdyha-dlya-musulman-v-karpatah](http://islam.in.ua/ru/obshchestvo/proekt-halal-karpaty-sozdaet-kulturu-otdyha-dlya-musulman-v-karpatah)
4. Попович С.І. Особливості підготовки фахівців з туризму у закладах вищої освіти різних форм власності // Управлінські науки у сучасному світі. Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції, – К.- Біла Церква, 2018. – С.161-166.

ІСТОРИЧНІ ТА ЕТНОКУЛЬТУРНІ ЗАСАДИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

*Васильчук Володимир Миколайович, доктор історичних наук, проф.,
професор кафедри історії України
Київського національного лінгвістичного університету*

ФАЛЬЦ-ФЕЙНИ – ЗАСНОВНИКИ «АСКАНІЯ – НОВА»

Наукові розробки про історичний розвиток національних меншин на українській території в контексті загальноєвропейських історичних процесів демонструють міжнародній спільноті європейсько-інтеграційну орієнтацію українських науковців. Вагомим є доробок науковців у вивченні становища німецьких поселенців та особливо громадській, економічній, політичній діяльності роду Фальц-Фейнів, це: І. Кулинич, М. Данилевич, О. Владимирський, А. Задерейчук та ін.

Важливим завданням є повернення забутих імен діячів, які зробили суттєвий внесок у розвиток України. Сьогодні дослідження доброчинності великих землевласників є актуальним. Історія родини Фальц-Фейнів привертає увагу значної кількості журналістів, письменників, науковців. Вона з'явилася на теренах України на початку ХІХ ст. і стала володарем землі у 250 тис. десятин – це 8 % території сучасної Херсонської області. Крім того, їй належало землі у межах нинішньої Запорізької області і Криму, в Біловезькій Пущі і на Немані, а також за кордоном: у Німеччині, Австрії, Франції і навіть у Південній Африці. Сьогодні будинки родини Фальц-Фейнів прикрашають центральні вулиці Херсона, Одеси, Сімферополя, Москви і Ніцци (Франція).

1827 р. герцог Фердинанд Ангальт-Кеттенський звернувся до царя Миколи І з проханням дозволити створити в Таврійській губернії колонію зі своїх підлеглих. Він дав своїм новим володінням назву, яка походила від колишнього родового маєтку і титулу графів Асканійських, що належав ангальтським герцогам з 1330 р. Згодом господарство герцога занепало. У 1845 р. Ф. І. Фейн придбав маєток Преображенка, а в 1856 р. герцог Ангальт-Дессауський продав йому маєтки Асканія-Нова і Дух-Фіней поблизу Чорного моря за 525 тис. пруських талерів. Він дуже швидко підняв господарство [1, арк. 7]. Через деякий час Фейн поріднився з іншим німецьким колоністом Фальцем. Так виник німецький рід Фальц-Фейнів. Так почалася історія всесвітньовідомого заповідника.

Фрідріх Едуардович Фальц-Фейн народився 28 квітня 1863 р. в родині німецьких землевласників. Інтерес до оточуючого світу

у Фрідріха виник дуже рано. Його дідусь по материнській лінії Готліб Кнауф дуже любив природу і обожнював птахів. Після закінчення Херсонської гімназії Фрідріх вступив до Новоросійського університету в Одесі, а з другого семестру 1882 р. перейшов на медичний факультет Дерптського (Юр'євський) університету, де вивчав природничі науки.

Коли Фрідріх став повнолітнім, то відразу, не роздумуючи, витратив більше тисячі рублів на те, щоб обгородити значну ділянку землі (8 десятин) недалеко від маєтку Асканії-Нова. Тут він почав утримувати місцевих ссавців. З великими труднощами вдалось добути сайгака, косулю, оленів, степових бабаків тощо. Цьому сприяло те що, в студентські роки Фрідріх Едуардович став членом товариств природознавців — Дерптського (1882 р.) і Національного акліматизаційного у Франції (1888 р.). Пізніше його не тільки прийняли до згаданого товариства за успіхи в акліматизації диких ссавців і птахів, але й нагородили срібною медаллю [2].

Першу ділянку неораного степу в районі урочища Кролі Фрідріх почав облаштовувати після закінчення університету в 1889 р. Цю дату можна вважати початком організації першого заповідника – в Україні, так і в цілому в Російській імперії. Під час поділу батьківщини Фрідріху дістався маєток Доренбург, а його брату Володимиру – Асканія. Проте, побачивши, як Фрідріх засмутився, Володимир з легкістю поступився та обмінявся з ним маєтком.

Згодом, особливо після подорожі Фрідріха за кордон та знайомства його з керівництвом та науковцями зоологічного саду в Берліні почалось створення зоопарку. Будівництво зоопарку йшло з великим розмахом. В цей час в Асканії-Нова вдалось знайти артезіанську воду, що дало можливість насадити сад та закласти парк, збудувати ставки навіть створити невелике болото. Для захисту дрібних степових тварин було висаджено кущі, де вони могли б сховатись від хижаків. Поля навколо Асканії-Нова було засіяно зерновими та травами, щоб куріпки, фазани, перепілки та інші птахи мали їжу. Про творіння Фрідріха говорили як про рай для тварин і птахів. В цих умовах сам Фрідріх проводив велику наукову роботу. Досліджувались проблеми акліматизації тварин, проводились досліді по схрещенню різних тварин. За схрещення бізона з домашньою коровою Фрідріх отримав від царя Миколи II подарунок – зубра. Як результат схрещення коня та зебри стала поява зеброїдів. Вони були дуже витривалою та сильною робочою худобою. Але вони не мали здатності до розмноження. Проводилось багато дослідів по стерилізації тварин. Фрідріха дуже цікавили питання штучного запліднення ссавців, зокрема овець.

Він намагався врятувати від зникнення дикого коня південного степу – тарпана. Він першим в світі привіз з Монголії коня Пржевальського та отримав від нього потомство.

Фрідріху вдалось отримати пташенят африканського страуса – Нанду. Цей вид страусів походить з прерій Південної Америки. Цікавий той факт, що в перекладі з грецької мови слово «страус» означає не що інше, як «горобець-верблюд». Сьогодні є два види нанду: звичайний і північний. На початку ХХ ст. ці тварини були досить численні, але незабаром опинилися на межі знищення через масового винищення. А виною тому – смачне м'ясо і збір яєць. Багато часу Фрідріх вивчав маршрути перелітних птахів шляхом кільцювання. Розкриття таємниці міграції птахів захоплювало його, як детективна історія. У 1890 р. Фальц-Фейн одним з перших в Росії став кільцювати птахів. До кілець наука додумалася лише через декілька десятиліть, а тоді на шию птицям вішалися спеціальні циліндрики із записками на чотирьох мовах. В історії залишився цікавий факт про кільцювання. Так, папірці з Росії прибули до Судану на журавлиній шії і відразу попали до великого каліфа Махді. Це були два ретельно складені цигаркові папірці з написом. «Цей журавель виведений і вирощений в моєму маєтку «Асканія-Нова», Таврійській губернії, на півдні Росії. Прохання повідомити, де птиця була спіймана або убита. Вересень 1892. Фр. Фальц-Фейн». «Нечестивці, у них ще є час займатися такими дріб'язковими і даремними заняттями», – був остаточний висновок правителя Судана»[3].

1901 р. Микола II, відвідав Всеросійський торговий ярмарок де, познайомився з експонатами Асканії-Нова. Цар вирішив погостювати у Фрідріха Едуардовича, чим вперше порушив палацовий етикет, яким заборонялося імператорові зупинятися у приватних осіб в їх власному помешканні. 21 квітня 1914 р. в Асканію прибув полковник Спірідович, начальник секретної служби, а 23 квітня 1914 р. на трьох автомашинах з Криму приїхав імператор Микола II. Господар довго водив царя по своїх володіннях, розповідаючи, як вирішує проблему розведення в неволі унікальних тварин. Величезний маєток поміщика уразив імператора не так великою кількістю рідкісних і екзотичних тварин, наскільки дбайливим господарюванням. Микола II не чванився титулом самодержця імперії. Він запросто розмовляв із старшим доглядачем зоосаду К. Сиянко, кучером Резниченко, вівчарем С. Суконько, маєтком, що управляє, Й. Кирильцевим, науковим спостерігачем Гроті. Самодержець був в захваті від побаченого в маєтку. Микола II подарував Фрідріху Едуардовичу свій портрет з дарчим написом і дав розпорядження флігель-ад'ютантові Воронцову-Дашкову вручити від його імені службовцем подарунки: золотий годинник плюс кожному срібну табакерку, прикрашену золотим державним гербом, а також тисячу золотих рублів для преміювання гідних

працівників маєтку по на розсуд хазяїна. Візит пройшов успішно. Микола II назвав Асканію «картиною з Біблії». Потім він гідно оцінив зусилля Фрідріха у справі створення цієї перлини таврійського степу, надавши йому та його родині статус «спадкового дворянства». Цікавий факт що, це єдиний випадок за всю російську історію, коли за охорону природи та любов до тварин надали дворянське звання.

Заповідник набував слави. Його відвідували сотні людей. Влітку до службовців тільки тим і займались, що показували відвідувачам зоопарк, водили їх по заповіднику, даючи при цьому необхідні пояснення.

Оригінальний зоопарк, колекцію птахів та копитних Фрідріх формував більше як 40 років. На волі та в умовах напіввільного утримання було 52 види ссавців (296 голів) та 208 видів птахів (1549 шт.). В дендропарку, закладеному в ландшафтному стилі на площі 28 га, висадили 220 видів листяних і хвойних порід, які поливались самопливом системою струмків, та поселили співочих птахів. Діюча модель дендропарку на Всесвітній виставці в Парижі була удостоєна золотої медалі. А ще Фрідріх почав зберігати заповідні ділянки таврійського степу, де забезпечувалась охорона всього природного комплексу. Одна з цих ділянок збереглась до наших часів.

Фрідріх Фальц-Фейн мав багато планів щодо наукових досліджень. Але їх перервали Перша світова війна, а потім безвладдя, створене революціями та громадянською війною. Підводило здоров'я. В грудні 1917 р., перебуваючи в Москві, де Фрідріх шукав захисту для Асканії-Нова, він тяжко захворів, з ним стався інсульт і його розбив лівобічний параліч тіла. Оправившись від інсульту, на вокзалі в Москві, він німецькою мовою заговорив з полоненими, яких привезли з Сибіру. Його звинуватили в шпигунстві і посадили в Бутирськую в'язницю. Суспільство учених врятувало його, виклопотавши йому свободу в нових властей і відправивши за кордон. Час, проведений ним у в'язниці, ще більше підірвав здоров'я. Влітку 1918 р. Фрідріх отримав офіційне призначення Радянської влади на наукову роботу за кордоном. Він обрав Берлін. Це місто подарувало йому зустрічі з давніми друзями. Він мав змогу спілкуватися з спеціалістами, зробив декілька доповідей про свій зоопарк, про наукові досягнення на засіданні природоохоронної комісії.

Але тривога за Асканію-Нова, втрата близьких не могли пройти безслідно для людини уже хворої. 1917 р. помер у Віденській клініці Г. Фальц-Фейн, у 1919 р. в Берліні помер О. Фальц-Фейн. У 1919 р. в Херсоні був вбитий К. Фальц-Фейн. За короткий час у Фрідріха було кілька серцевих нападів. Не допомогло і лікування в санаторії Бад Кіссінген неподалік від Берліна. 2 серпня 1920 р. Фрідріх Едуардович Фальц-Фейн помер. Поховали його в Берліні на кладовищі «Дванадцяти Апостолів». Пізніше брат Володимир поставив на могилі пам'ятник.

Враховуючи, що Фрідріх був людиною прямого характеру і любив прямі лінії, пам'ятник зробили прямої форми. До підніжжя його поставили дві скульптури степових орлів, яких покійний дуже любив, а вічнозелені троянди, що завжди росли перед будинком Фрідріха, прикрасили свіжу могилу. Було висічений напис: «Тут спочиває знаменитий творець «Асканії-Нова». Влада Берліна взяла на себе безстрокову турботу про збереження пам'ятника та могили.

З 1936 р. в альпійському державі-князівстві Ліхтенштейн на віллі з незвичайною для тієї місцевості назвою «Асканія-Нова» мешкає Е. О. фон Фальц-Фейн – нащадок знаменитого роду. Навіть в еміграції він слідкував за подіями в колишній вотчині, переживаючи за долю степу та його мешканців. Цікаво, що він робив різні спроби побувати в «Асканія-Нова». Тільки під час свого першого візиту до Радянського Союзу у 1980 р., в якості голови Олімпійського комітету Ліхтенштейну, Едуард Олександрович мав на меті відвідати не Москву, а саме рідні місця. Та цей візит не приніс тієї радості, на яку розраховував барон. У СРСР ніхто його не чекав, а в Асканію-Нова Едуард Олександрович потрапив лише на півгодини, і прийняли його зовсім не гостинно, звичайно це його дуже засмутило.

Сьогодні нащадки Фальц-Фейнів приїжджають сюди з всього світу, щоб вшанувати пам'ять свого предка.

1984 р. заповідник на VIII сесії Бюро Міжнародної координаційної ради з програми ЮНЕСКО «Людина та біосфера» був включений до міжнародної мережі біосферних резерватів (Сертифікат ЮНЕСКО від 15 лютого 1985 р.). 1985 р. «Асканія Нова» міцно закріпилась у системі біосферних резерватів ЮНЕСКО. Сьогодні це природоохоронна науково дослідна установа державного і міжнародного значення.

Указом Президента України від 26 листопада 1993 р. № 563 йому надано статус біосферного заповідника, а постановою Кабінету Міністрів України від 2 квітня 1994 р. № 213 визначено сучасну назву – Біосферний заповідний «Асканія-Нова» імені Ф.Е. Фальц-Фейна. Держава не забула подвижницьку діяльність видатної родини і навіть викарбувала ювілейну монету «100 років «Асканія-Нова».

31 липня 2005 р. в Херсонському художньому музеї ім. Олексія Шовкуненка відбулася урочиста церемонія передачі на зберігання до Державного архіву Херсонської області унікального архіву засновника заповідника Асканія-Нова Е. О. Фальц-Фейна — понад 6000 документів, які охоплюють період з 1829 р. та 14 книг[4, с.9].

2009 р. був відкритий новий пам'ятник засновникові «Асканії-Нова» Фрідріху Фальц-Фейну (1863-1920 рр.) переданий у дар заповіднику племінником засновника, громадянином князівства Ліхтенштейн, бароном Е. Фальц-Фейном.

Родину Фальц-Фейнів можна по праву вважати творцями і будівельниками у справі заповідної діяльності, адже неможливо переоцінити те, що ними зроблено. Сьогодні біосферний заповідник «Асканія-Нова» імені Ф. Е. Фальц-Фейна – найбільший еколого-освітній центр на півдні України. Природне ядро заповідника – наукова лабораторія всього світу, резерват миру, одне з 7 чудес України. «Асканія-Нова» це неоціненний дар, який треба берегти з такою ж завзятістю, яка була у свій час притаманна засновнику заповідника та всієї родині Фальц-Фейнів.

Список використаних джерел

1. Державний архів Херсонської області Ф.Р. – 4097, оп. 1, спр. 88, 102 арк.
2. Козлова Е.В. Аскания-Нова. Зоопарк в южно-русских степях. Петроград, 1923. 136 с.
3. Бородин И.П. Охрана памятников природы. СПб., 1914. 32 с.
4. Яценко А. Дарунок родини Фальц-Фейнів. Наддніпрянська правда. 2005. 5 серпня. С.9.

*Деревінський Василь Федорович, доктор історичних наук, проф.,
професор кафедри політичних наук КНУБА*

СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО РУХУ В ГАЛИЧИНІ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

Становлення українського національного руху в Галичині у першій половині ХІХ ст.

В ХІХ ст. Галичина перебувала під владарюванням Австрійської імперії і становила окремий «коронний» край – «Королівство Галиції і Ладомерії» з центром у Львові. У 1846 р. до українського підавстрійського королівства приєднали польські території з Краковом. Крім Галичини в складі імперії перебували українська Буковина та Срібна Земля. За переписом 1900 р. українці домінували в Галичині, становлячи 62 % усіх мешканців краю, крім них проживало 25 % поляків, 12 % євреїв тощо. Стежачи за непорушністю кордонів імперії віденський уряд вдавався до ситуативних тактичних союзів з певними елітами провінцій, використовуючи в своїх інтересах їхні антагонізми.

З приєднанням Галичини австрійські монархи здійснили низку заходів в напрямку поліпшення соціально-економічного і культурного життя українського народу, який перебував під асиміляційним пресом поляків. Привідсунута в ході цих реформаційних дій від влади польська аристократія негативно сприймала такі кроки нової німецької бюрократії. Хоча на той час ще не відчувала якихось загроз для свого панівного посідання в Галичині.

Тим не менше впродовж ХІХ ст. відбувався поступальний розвій національного життя українства Галичини. З новою силою в соборному пориві відроджувався український народ. Галичина швидко перетворювалася для розчленованої кордонами різних держав України в аналог італійського П'ємонту, з якого розпочалося визволення Італії від іноземного поневолення.

Революційні події «весни народів» 1848–1849 рр. розбудили національний дух українства до боротьби за свої політичні, соціально-економічні та культурні права. Утворений в роки революції перший український представницький орган в Австрійській імперії – Головна Руська Рада одразу за маніфестувала, що галицькі українці є частиною великого українського народу, який мав славне минуле і власну державу. До австрійської влади висунули вимоги утворити зі всіх українських земель окремих коронний край з власним соймом, адміністрацією і судівництвом зі столицею у Львові; запровадити українську мову в урядування і в навчальні заклади; створити українську гвардію; зрівняти в правах греко-католицьку і католицьку церкви; встановити рівність усіх перед судом і законом; усунути з державних посад усіх урядовців, які протидіють національному розвитку українського народу тощо. Доволі швидко створили 50 місцевих руських рад.

Пресовим органом Головної Руської Ради та національного здвигу стала перша українська газета – «Зоря Галицька». Перший її номер побачив світ 15 травня 1848 р. масштабним як на той час чотиритисячним тиражем.

Для систематизації заходів з культурно-освітнього піднесення українства в жовтні 1848 р. у Львові відбувся перший з'їзд української інтелігенції – Собор руських вчених. В його роботі взяло участь 119 представників учених, учителів, письменників, журналістів, духовенства, службовців, юристів, студентів та ін. На з'їзді наголошувалось на окремішності української мови від російської і польської, про соборність українського народу, лунали пропозиції щодо заснування різних українських культурно-просвітницьких та господарських товариств. В підсумку ухвалили рішення про створення нового правопису, утворення культурно-освітнього товариства «Руська матиця», покликаною видавати і поширювати книжки українською мовою.

Українські провідники вчилися відстоювати права свого народу в стінах австрійського парламенту. На перших виборах до рейхсрату мандат здобуло 39 українських діячів, що знало значним досягненням. Головною вимогою українських депутатів був поділ «Королівства Галіції і Ладомерії» на окремі адміністративні одиниці: українську з центром у Львові та польську з центром у Кракові [2, с. 29].

Для захисту революційних здобутків Головна Руська Рада утворила власні збройні сили – Українську національну гвардію. Вона всупереч заборони австрійської влади формувалася стихійно у багатьох районах Галичини. Офіційно цісар Франц-Йосиф дозволив створити український батальйон гірських стрільців, завданням якого було охороняти карпатські перевали для завади розгортанню угорського повстання. Особовий склад батальйону нараховував 1 410 стрільців та близько сотні старшин і підстаршин. Обмундировані вояки були в однострій козацького військового взірця. Символікою батальйону став український синьо-жовтий прапор.

Під тиском українського національного пориву австрійський уряд був змушений піти на низку поступків, дозволивши викладати українською мовою в народних школах, відкрити у львівському університеті кафедру української мови та літератури. В Галичині раніше, ніж в інших провінціях Австрійської імперії скасували у травня 1848 р. кріпацтво.

Австрійський уряд в час нестабільної революційної ситуації в країні для забезпечення спокою в краї пішов на зближення з українськими провідниками, остерігаючись польського повстання і можливого порозуміння між українцями і поляками або угорцями [1, с. 104]. Хоча воно було малоімовірним, бо ні поляки, ні угорці не вважали українців за рівноправних партерів і абсолютно не допускали якихось міркувань щодо визнання за українцями права на Галичину чи Закарпаття. Українські лідери розуміли, що розширення польських чи угорських політичних прав на цих землях ускладнило б процес політичного і національного самовизначення українців. Тому не підтримували ідеї польської чи угорської автономії і їх революційних змагань., вважаючи за доцільне не втручатись, а в окремих випадках допомагати цісарському уряду спинити розмах революційних виступів цих недружніх революційних рухів.

Таким чином, український національний рух в Галичині в першій половині XIX ст. почав активно розгортатися. Швидко ідеї і гасла з культурологічної площини перейшли у політичний вимір. Особливістю діяльності українських активістів було протистояння не з імперським етносом, а з поневоленою етнічною спільнотою – польською, провідники якої не сприймали ідею про належність Галичини до українського етнічного простору.

Список використаних джерел

1. Райківський І. 2016. Ідея української соборності в підавстрійській Галичині (XIX – початок XX століття). Івано-Франківськ : Нова Зоря.
2. Сухий О. 1999. Галичина: між Сходом і Заходом. Нариси історії XIX –початку XX ст. Львів: Львівський національний ун-т ім. І. Франка.

*Елизаров Сергей Александрович, доктор исторических наук, проф.,
профессор кафедры социально-гуманитарных и правовых дисциплин,
Гомельский государственный технический ун-т им. П.О. Сухого*

ПРОЕКТЫ РЕОРГАНИЗАЦИИ АДМИНИСТРАТИВНО- ТЕРРИТОРИАЛЬНОГО ДЕЛЕНИЯ БССР В 1970–1980 гг.: БУДУЩЕЕ В ПРОШЛОМ

С конца 1960-х гг. в СССР актуальной становится идея долгосрочного комплексного планирования социально-экономического развития страны, официально оформленная в 1971 г. XXIV съездом КПСС. В исполнении этого решения в июле 1971 г. II пленум ЦК КП Белоруссии поручил Госстрою республики совместно с Госпланом БССР разработать «Схему размещения и развития городских и сельских поселений БССР до 2000 г.» [1, л. 66]. При этом «Схема» должна была содержать меры по выполнению еще одной задачи, поставленной XXIV съездом КПСС – сдержать рост крупных городов, прекратив «как правило, размещение в этих городах новых промышленных предприятий», и развивать промышленную базу малых городов и рабочих поселков.

В рамках выполнения этих мероприятий Совет Министров БССР 13 июля 1972 г. одобрил «Схему развития и размещения производительных сил БССР на период до 1980 г.», которая предусматривала преимущественное развитие малых и средних городов. В этот период не планировалось размещение новых промышленных предприятий градообразующего значения в Минске, ограничивалось – в Гомеле, Витебске, Могилеве [2, л. 137–138].

К 1975 г. в эту «Схему» были внесены значительные изменения, вошедшие в одобренную Президиумом Совета Министров БССР летом 1975 г. «Схему размещения и развития городских и сельских поселений БССР до 2000 г.» (разработана под руководством И. Сенкевича в Минском филиале ЦНИИП градостроительства). [1, л. 31, 36–70, 183].

Основу этой новой «Схемы» составили предложения по плановому регулированию и совершенствованию сети населенных мест на долгосрочную перспективу путем перехода от автономного (изолированного) к взаимосвязанному групповому развитию городских и сельских поселений. Системы группового расселения должны были представлять «рациональную пространственную организацию городских и сельских населенных пунктов, объединенных развитыми хозяйственными связями, единой сетью учреждений обслуживания и отдыха, общей транспортной и инженерной инфраструктурой и совместным использованием территорий» [1, л. 39]. Такие новые групповые системы расселения на практике должны были обеспечить

совершенствование структуры производства, расширить возможности удовлетворения основных потребностей населения в выборе профессии, образования, услуг и отдыха и нивелировать диспропорции в развитии городских поселений.

В «Схеме» была предложена конкретная модель расселения в республике. Первый уровень (местные/межхозяйственные системы расселения) должен был включать группы колхозов или совхозов, объединенных общностью интересов в производстве сельскохозяйственной продукции и ее первичной переработке (производственные колхозно-совхозные объединения). При этом территория местной системы расселения одновременно представляли бы первичное звено административно-территориального деления – сельсовет. Центром каждой такой местной системы должен был стать крупный населенный пункт или малый поселок городского типа, в котором размещались бы основные производственные объекты объединения и комплекс учреждений повседневного обслуживания населения. Ориентировочные параметры одной местной системы расселения составили бы: территория – 400–500 км², население – 5–7 тыс. человек (в том числе местного центра – 2–3 тыс. человек), транспортная доступность центра – 20–30 минут (или около 12 км).

Второй уровень (районные системы группового расселения) планировалось сформировать из нескольких местных систем. В качестве центра районной системы выступал город, развивавшийся преимущественно на промышленной основе и представлявший собой небольшой или средний промышленный узел с населением (в перспективе) не менее 20–25 тыс. человек. Предполагаемые параметры районной системы расселения: территория – 3–4 тыс. км², население (без городского центра) – 50–60 тыс. человек, транспортная доступность центра – около 1 часа (35–40 км). Именно города – центры районных систем и должны были стать главными объектами нового промышленного строительства в республике, что могло бы значительно увеличить доступное разнообразие выбора мест приложения труда, культурного досуга и квалификации для трудоспособного населения не только данного города, но и всего района без перемены места жительства.

Третий уровень (межрайонные системы группового расселения) составили бы развитые территориально-хозяйственные комплексы, формировавшиеся из нескольких районных систем на базе крупного промышленного и культурного центра. Схема размещения этих межрайонных систем носила ярко выраженное радиально-кольцевое построение, в центре которого находился г. Минск [1, л. 39–40об.].

Таким образом, всего предполагалось создать 659 местных, 59 районных и 14 межрайонных систем расселения. Это, по сути, был проект

коренной административно-территориальной реорганизации: авторы «Схемы» прямо указывали, что формирование таких систем расселения приведет к необходимости преобразования сложившегося административно-территориального деления [1, л. 43].

«Схема» была очередной попыткой реализовать в новых условиях известный с 1920-х гг. принцип совмещения экономического и административного районирования. Это позволило бы в значительной мере нивелировать последствия ряда существенных недостатков административно-территориального деления республики, связанных с проблемой транспортной доступности многих административных центров.

Вместе с тем не был осуществлен экономический расчет необходимых материальных и финансовых средств для осуществления этой реорганизации, степень и сроки их окупаемости, не рассчитаны конкретные выгоды от предлагаемой перестройки, возможные психологические последствия для населения и управленцев. Проект не содержал предложений по перераспределению функций и материально-финансовой базы между республиканскими и местными органами, между местными органами разного уровня. Это делало предложенную «Схему» теоретическим построением, стратегией на будущее, а не рабочим документом для практической реализации.

В результате предпринятых мер в 1970-е гг. в БССР происходит ускорение промышленного развития средних городов за счет размещения в них филиалов, вспомогательных и специализированных предприятий, связанных с уже достаточно развитыми промышленными комплексами основных опорных центров, а также развития местных отраслей промышленности и предприятий по обслуживанию сельскохозяйственного производства.

В 1982 г. Совет Министров БССР утвердил новую «Схему размещения и развития городских и сельских поселений до 2000 г.», которая предполагала формирование уже 20 межрайонных, 67 промышленных и 356 агропромышленных местных систем расселения. Таким образом, в перспективе намечалось перейти к новой двухзвенной системе административно-территориального деления республики: территориальные комплексы – местные системы расселения [3, л. 68].

Однако основные положения и этой «Схемы» на практике воплотить не удалось. Концентрация промышленного производства и городского населения в крупных городах продолжала нарастать – 35 % прироста промышленно-производственного персонала на вновь вводимых мощностях в 1981–1985 гг. в БССР приходилось на 4 города (Минск, Гомель, Витебск, Могилев) [4, л. 44]. По-прежнему малые города (которые должны были стать центрами местных систем расселения) испытывали

дефицит новых рабочих мест, проблемы обеспечения населения минимальным набором социально-культурных услуг [3, л. 148]. Несмотря на заявленные задачи первоочередного промышленного развития малых городских поселений, за XI пятилетку на них пришлось лишь 24 % прироста численности промышленного персонала в БССР [4, л. 44]. Эти обстоятельства не позволяли даже теоретически ставить вопрос о переходе к новой системе административно-территориального деления (прежде всего с точки зрения создания низовых агропромышленных местных систем расселения).

С середины 1980-х гг. советское общество вступило в период серьезных экономических и социальных преобразований под лозунгом «больше социализма, больше демократии». В июне 1987 г. было объявлено о начале радикальной экономической реформы в СССР, ставившей целью осуществить переход от административных к экономическим методам хозяйствования на основе самостоятельности, самокупаемости, самофинансирования и самоуправления. В связи с этим в БССР вновь возрастает интерес к идеям экономического районирования. В 1987 г. в БелНИИПградостроительства под руководством Ю.В. Шпита была разработана «Генеральная схема комплексной территориальной организации Белорусской ССР», положения которой вошли в «Схему развития и размещения производительных сил Белорусской ССР на период до 2005 г.». В соответствии с этими документами предполагалось создание 20 территориально-производственных комплексов (ТПК) межрайонного (внутриобластного) масштаба и 338 местных территориальных систем расселения [5, л. 127].

Местные системы расселения должны были группироваться вокруг малых городских и наиболее крупных сельских поселений, иметь транспортную доступность в пределах 3–35 минут, площадь в среднем 500 км² и среднюю численность населения в 25 тыс. человек. Планировалось в БССР создать местные системы 6 типов в зависимости от их экономической специализации: многофункциональные, промышленные, промышленно-аграрные, аграрные, аграрно-природоохранные, природоохранные. В свою очередь, 18–20 таких местных систем составили бы территориально-производственный комплекс, который планировался в пределах зон влияния 20 крупных и средних городов. Предусматривалось сформировать по 4 ТПК на территориях Минской, Витебской, Гомельской, по 3 – Брестской и Могилевской, 2 – Гродненской областей. Территориальные параметры и границы систем в основном вписывались в существовавшие административные границы районов и областей [6, с. 198–214, 224].

Эти предложения по-прежнему рассматривались главным образом как одно из возможных средств совершенствования системы

планирования социально-экономического развития республики, но не как реальная программа перестройки системы административно-территориального деления БССР. В целом такой подход был характерен для практики и теории экономического районирования всего СССР, где первостепенное значение придавалось выделению крупных экономических районов (территориально-производственных комплексов) без изменения существовавших административно-территориальных границ.

Кроме того, если территориальные комплексы в основном уже объективно сложились вокруг зон влияния крупных и средних городов и их организационное оформление в то время было вопросом ближайшего будущего, то создание абсолютного большинства местных систем требовало как значительных финансовых и материальных затрат, так и времени.

Таким образом, в 1970–1980-е гг. необходимость совершенствования административно-территориального деления БССР на теоретическом уровне признавалась, научные учреждения получали государственные заказы на разработку вариантов совершенствования территориальной организации народного хозяйства республики. В начале 1970-х гг. вновь была реабилитирована идея единства экономического и административно-территориального районирования, однако на практике в этом направлении было сделано мало. Во-первых, в условиях, когда прежний репрессивный механизм был сломан, а другого реального механизма предотвращения бюрократизации не было создано, в 1970–1980 гг. партийно-государственный аппарат превращается в самостоятельную и сильную корпоративную структуру, для которой групповые интересы становятся нередко даже главнее интересов самой системы. На всех уровнях власти складываются местные элиты, между которыми устанавливаются прочные служебные и личные связи. В связи с этим предложения серьезных административно-территориальных реорганизаций рассматривались номенклатурой как попытки нарушить этот сложившийся порядок.

Во-вторых, многие социально-экономические диспропорции в республиканском административно-территориальном делении было вполне реально минимизировать путем ускоренного развития средних и (прежде всего) малых городских поселений на основе разработанных белорусскими учеными вариантов совершенствования территориальной организации народнохозяйственного комплекса республики. Однако принимаемые программы развития средних и малых городских поселений в большей своей части так и не были реализованы.

Сегодня в Беларуси ведутся дискуссии по вопросам совершенствования административно-территориального деления, как и в

целом системы государственной власти и управления. При этом большинство специалистов предлагают различные варианты реформирования республиканского административно-территориального деления, главным образом основанные на принципах экономического районирования и соответствующего перехода к двухзвенной системе административно-территориального деления. Попытка обоснования новых вариантов административно-территориального деления Республики Беларусь была предпринята в 2003–2004 гг. в рамках подготовки по поручению Президента Республики Беларусь Концепции реформирования республиканского местного управления и самоуправления. Вопросы реформирования административно-территориального деления Республики Беларусь обсуждались на круглом столе в сентябре 2018 г. с участием представителей верхней палаты белорусского парламента, экспертов из Франции, Нидерландов, Греции, Румынии и Болгарии. При этом большинство разработанных в условиях суверенитета Республики Беларусь проектов исходит из идеи перехода от трехзвенной к двухзвенной системе (с упразднением сельских Советов) республиканского административно-территориального деления и представляет собой различные вариации нереализованных проектов 1975, 1982 и 1987 гг.

Список использованных источников

1. Национальный архив Республики Беларусь (НАРБ). – Фонд 31. – Оп. 9. – Д. 2642.
2. НАРБ. – Фонд 31. – Оп. 9. – Д. 1559.
3. НАРБ. – Фонд 7. – Оп. 10. – Д. 255.
4. НАРБ. – Фонд 31. – Оп. 9. – Д. 8443.
5. НАРБ. – Фонд 31. – Оп. 10. – Д. 1337.
6. Сочетание отраслевого и территориального управления экономикой союзной республики / А.В. Томашевич [и др.]; под ред. В.С. Фатеева. – Минск: Навука і тэхніка, 1991. – 239 с.

*Ковальчук Наталія Дмитрівна, доктор філософських наук, проф.,
Київській університет імені Бориса Грінченка,
Мудрик Володимир Григорович,
завідувач Музею-квартири В.С.Косенка*

ФЕНОМЕН КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКОЇ ЛАВРИ ЯК НАЦІОНАЛЬНОЇ СВЯТИНИ ТА ПЕРЛИНИ АРХІТЕКТУРИ ДОБИ УКРАЇНСЬКОГО БАРОКО

Відомо, що Києво-Печерська Лавра є видатною українською національною святинію, яка була заснована в добу Київської Русі.

Як наголошує В. Топоров, в основі стародавньої свідомості, як вона склалась у Київській Русі між 40-ми роками одинадцятого століття і двадцятими роками дванадцятого століття, знаходились три тісно пов'язаних між собою ідеї концепції святості:

1. Єдність у просторі і в сфері влади (наприклад, «Повість врем'яних літ»);

2. Єдність в часі і в душі, тобто ідея духовної спадщини (наприклад, «Слово про закон і благодать»);

3. Святість як вищий моральний ідеал поведінки, життєва позиція [1, с. 675]. Цей останній тип святості, зрозумілий як орієнтація на інший світ цінностей, які не від світу цього і створює основу святості Києво-Печерської Лаври.

В Києво-Печерському Патерику поняття святості скрупульозно розробляється в аспекті просторової локалізації святого місця. Як відомо, в київську добу дуже ретельно обирали місце розташування храмів. Так, в багатоденній молитві Феодосій Печерський просить Бога вказати йому місце побудови монастирської церкви, і пише, що після трикратного знамення вказане місце вважалось придатним і святим: «Греки ж зі страхом поклонилися святому, і кажуть: «Хочемо побачити місце церкви». Антоній же і каже: «Три дні будемо молитись і Господь явить нам.» «І тієї ночі, як молився він, явився йому Господь, кажучи: «Отримав ти благодать перед Мною». Антоній же мовить: «Господи, коли отримав Благодать перед Тобою, то нехай буде по всій землі роса, а на місці, яке велиш освятити, хай буде сухо». Назавтра, знайшли сухим місце, де тепер церква стоїть, а по всій землі роса. Другої ж ночі так само помолившись, каже: «Хай буде вся земля суха, а на місці святому — роса». І, пішовши знайшов таке. Третього ж дня, ставши на місці тому, помолився і благословив місце те, і зміряв золотим поясом ширину і довжину [2, с. 16]. Вважається, що це місце є місцем Божої Благодаті і вказано було перстом Божим. Взагалі показово, що перші шість оповідей («Слів») Києво-Печерського Патерику репрезентують саме святе місце. Таким чином, Києво-Печерська Лавра постає як центр духовної просвіти, християнської православної культури, який призвів до вибуху духовності і мав велике значення для розвитку культури всієї Київської Русі.

В естетичному контексті Києво-Печерська Лавра постає як перлина храмової архітектури доби українського бароко. Ефекти мінливого багатоманіття світу використовуються в оздобленні Києво-Печерської Лаври. Посилюється використання позолоти, що віддзеркалює кінематику буття і створює поліфонію золотих бань собору. Свій вклад в динамізацію світогляду вносить і купольна система Києво-Печерської Лаври, що характеризується переходом від шоломоподібного контуру верхівок соборів до надання їм схожості з абрисом полум'я свічки. Візуалізація

динамічних ефектів архітектурного ансамблю Києво-Печерської Лаври відбувається за рахунок введення в архітектурну композицію перспективи спливаючої води, річки Дніпро як архетипу плинності.

Доба бароко має свої, властиві тільки українській культурі, символи, наприклад символ світла. Ця сонячна тематика входить в ужиток українського бароко. На Успенському соборі Києво-Печерської лаври налічувалося 45 сонячних дисків. Вони символізують духовне світло, що було вироблене праведниками в темряві печер. Для декорування фасаду Успенського собору Лаври використано три види розеток: шестипелюсткову, багатопроменеву («соняшник») і розетку, названу «колесом Юпітера». Як переконливо довів Б. Рибаків, у народному мистецтві та дерев'яній архітектурі ці мотиви були солярними знаками з неоднаковим значенням. Коли шестипелюсткова розетка означала світло у його фізичній суті, а «соняшник» — сонячне світло, то поняття «колесо Юпітера» мало абстрактний сенс — білесвітло, всесвіт, космос [3, с. 246, с. 454].

Фасад Успенського собору Києво-Печерської Лаври формулює головну тему, яка знаходить своє вирішення в його інтер'єрі. Сім куполів проливають світло на різних рівнях, підпорядковуючись внутрішній простір і створюючи ефект залитості собору світлом. Грандіозний іконостас, сійво прикрашених золотом ікон і різьбленої оздобы стають осередком теми світла.

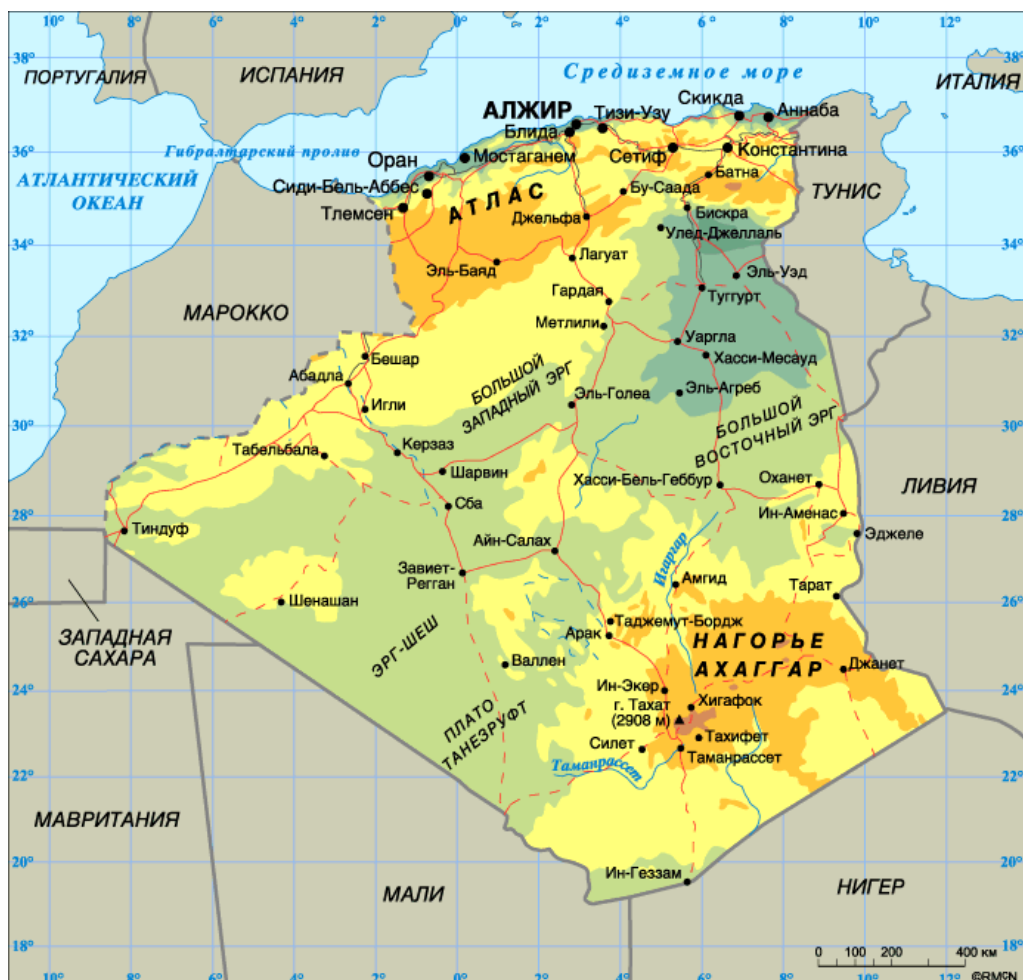
Однією з найважливіших ознак українського бароко є декоративність. У такому символічному значенні виступає і флористична декоративність в українському бароко. Так, наприклад, всі церкви Києво-Печерської Лаври оздоблені орнаментальним стилізованим рослинним декором. Образ рослини в історії філософської думки в Україні, у філософських курсах Києво-Могилянської академії, зокрема, мав значення алегорії, пов'язаної із життям, смертю і воскресінням через смерть і тому використовується в оздобленні храмів.

Декоративність в українському бароко пов'язана зі спрагою наочного розкриття духовного світу. Тому духовні явища набувають тут предметно-зображального статусу. Це дуже яскраво проявляється в ілюстрованих розписах молитви «Отче наш» в інтер'єрах Троїцької надбрамної церкви Києво-Печерської Лаври.

Список використаних джерел

1. Топоров В. Н. Святость и святые в русской духовной культуре. – М.: Гнозис, 1995. – Т.1. – Первый век христианства на Руси. – 875 с.
2. Патерік Києво-Печерський. –К.: КМ Academia, 1998.—346 с.
3. Рыбаков Б. А. Язычество древних славян. – М.: Наука, 1981. – 481 с.

ІСТОРИЧНІ ТА ЕТНОКУЛЬТУРНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ МІСТ АЛЖИРУ-ЦЕНТРІВ ІСЛАМСЬКОГО БУДІВНИЦТВА

Рис. 1. Сучасна карта Алжиру

Спадщина ісламського будівництва Алжиру і досі залишається недостатньо відомою поза межами ісламського світу, хоча багато об'єктів внесено до Списку спадщини ЮНЕСКО. Мечеті Алжиру відрізняються специфічними особливостями, які відрізняють їх від мечетей інших ісламських країн – насамперед тому, що зводились вони за принципами історичних фортифікацій, які переважно зосереджувались на заході, півночі і сході країни (рис.1).

Починаючи з часів принесення ісламу на територію Північної Африки, мечеті були основними центрами суспільного життя країни і відгравали головну роль в міському середовищі. Саме тому під час французької колонізації основну увагу було звернуто на зруйнування великої кількості історичних мечетей і насадження європейської культури

та католицьких традицій (певна кількість мечетей була перебудована під католицькі церкви).

Як свідчить досвід утворення історичних міст-центрів ісламського будівництва на території Алжиру, в їх основі була Касба – місто-фортеця, оточена оборонними стінами. Територія Касби чітко простежується, наприклад, в таких містах, як Алжир, Тлемсен (де зосереджена більшість історичних мечетей магрибського типу), за принципом фортець зведені міста хариджитів в долині р. Мзаб. Така специфіка пов'язана з тим, що зводились ці міста правителями військових берберських династій, на основних шляхах, і крім релігійного значення, мали і стратегічне значення. Так, при потребі мечеті могли виконувати оборонну функцію, що особливо розроблено в мечетях хариджитів з розгалуженою мережею підземних ходів і сховищ.

Існувало кілька розповсюджених варіантів розташування мечетей в міському середовищі – біля ринкової площі найчастіше розташовувалась головна мечеть міста – Джамаа Ель Кебір, яка була в кожному місті незалежно від його розміру і кількості жителів, однак головний вхід до мечеті міг бути з бокової вузької вулиці, квартальні мечеті меншого розміру знаходились в щільній житловій забудові, іноді навіть не з виходом на вулицю, а в глибині кварталу, і перед ними не було передбачено вільного простору. Окремі типи мечетей – це безпосередньо мечеть в фортеці (прикладом є мечеті Ель Мешуар і Ель Мансура) та мечеть при усипальні святого, яка знаходилась поза межами міста і виступала місцем паломництва.

Попри розмаїття етнічних груп на території Алжиру, історично сформувалось кілька регіонів з виразними ознаками ісламської архітектури: на заході сформувався регіон з виразниками місцевих магрибських архітектурно-будівельних традицій, в центрі країни, в долині р. Мзаб – регіон зосередження ортодоксальних архітектурно-будівельних традицій хариджитів, на півночі і сході країни – території з одночасним нашаруванням багатьох культур, де магрибські традиції внаслідок численних змін правителів і привнесення культур інших країн не такі відчутні і поєднуються з арабськими, романськими, візантійськими, османськими.

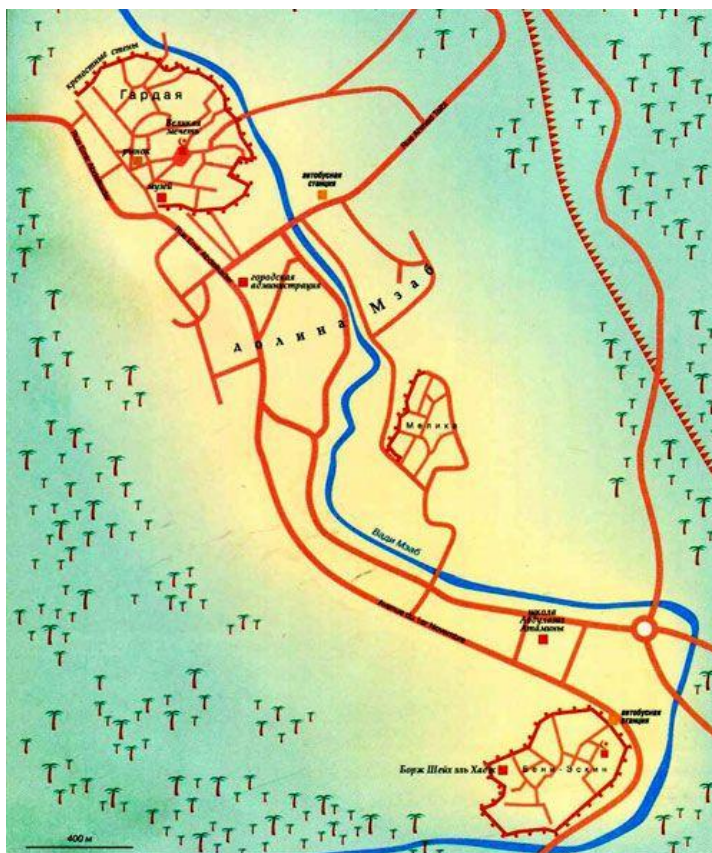
Все це свідчить про неоднорідність і строкатість ісламської архітектурної спадщини Алжиру.

На основі аналізу розвитку міст Алжиру можна простежити, як поступово на середньовічне ядро Касби накладалася регулярна система розпланування, починаючи з часів французької колонізації, до території міста прилучались околиці і прилеглі сільськогосподарські території.

За іншим принципом розвивалися міста хариджитів в долині р. Мзаб (рис.2,3), які виявились найбільш консервативними до містобудівних перетворень і нововведень. На прикладі формування міського простору найбільшого з міст пентаполісу – м. Гардаїя – можна простежити

Рис.2.Війлайєт Гардаїя на карті Алжиру. Матеріал надано Резга Куїдер

Рис.3. Міста хариджитів в долині р. Мзаб. Матеріал надано Резга Куїдером.

етапність розбудови міста: спочатку на найвищій точці пагорбу збудовано в кілька етапів мечеть з мінаретом, який домінує над містом, по спіралі сформувались прилеглі до мечеті житлові картали вчених-богословів, вниз по схилу так само по спіралі розвивалась звичайна типова житлова забудова, в нижній частині сформувалась периметрально оточена забудовою ринкова площа, а сама територія міста була огорожена масивними фортечними стінами з кількома воротами, навколо яких знаходяться великі фінікові плантації - основне джерело прибутку місцевих жителів.

Висновки. Таким чином, слід зазначити, що регіональна політика в Алжирі повинна враховувати етно-культурні особливості регіону з домінуванням магрібських традицій (захід), більш розвинених і урбанізованих територій узбережжя Адріатики і сходу країни і суто консервативних територій концентрованого проживання хариджитів.

Міста хариджитів мають такий самий вигляд, що і багато століть тому, це найбільш ортодоксальні мусульмани, які відкидають європейські нововведення і будують за старими традиціями. Їх мечеті є підкреслено простими і взагалі позбавленими декору, оскільки на їх думку, декор протирічить Корану і підлягає *хараму* – забороні. Жінки у хариджитів позбавлені прав, вони навіть не відвідують мечеті, моляться вдома і майже не виходять на вулицю, а якщо виходять, то повинні відкривати тільки одне око.

Натомість в містах інших регіонів активно впроваджуються нові архітектурно-будівельні традиції, що видно по нових мечетях м. Алжир, Оран, Константина та ряду інших. Незважаючи на помітні урбаністичні тенденції в містах на узбережжі Адріатики та на сході країни, мечеть залишається головним ідеологічним центром міського життя. Державна політика країни спрямована на активізацію нового ісламського будівництва і популяризацію історичної ісламської спадщини Алжиру поза межами країни.

Список використаних джерел:

1. Bourouiba Rachid, « L'art religieux musulman en Algérie » ,S.N.E.D,Alger,2eme Édition;1981,p 37 ,p 47,51,89,99,102,104 ,113,114,124,125,126,129,p 171 ,172,176,187,p 201,p 293,p 212,p 250,p 283,287,313,319
2. Bourouiba Rachid, « Apports de l'Algérie a l'architecture religieuse Arabo-islamique »,Office des publications universitaires ,Alger ,1986.,p 335.
3. Bourouiba Rachid, « Abd Al Mu'min flambeau des Almohades »,S.N.E.D,Alger,2 éme Édition,1982. P 86,100,102 et 106 p.
4. Golvin L. La mosquee, ses origines, sa morfologie, ses divers fonctions. Son role dans la vie musulmane / Golvin L. – Paris, 1959. – Pp.1-30.

*Козюра Ігор Валерійович, доктор наук з державного управління,
професор кафедри менеджменту ВНЗ Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»*

МИКОЛА ГРЕБІНКА – БУДІВНИЧИЙ ПІВНІЧНОЇ ПАЛЬМІРИ (до 200-річчя від дня народження зодчого)

Маловідомим є той факт, що рід Гребінок уславив не лише відомий український письменник Євген Павлович Гребінка, а і його брат – міський архітектор Санкт-Петербургу Микола Павлович Гребінка (1819-1880 рр.).

Зодчий був людиною феноменальної працездатності та порядності. У нього не було відбою від замовників. Сучасники стверджують, що як мінімум 1/8 Північної Пальміри побудована за проектами цього архітектора. Близько 80-ти споруджених ним будинків збереглися до наших днів [8].

Біографія Миколи Гребінки не вражає різноманіттям яскравих подій. Це життєпис невтомного трудівника, Майстра, який з року в рік, ніби поспішаючи зробити якомога більше, на віки дарував місту і його мешканцям величні споруди храмів, державних будівель і скромні, але самобутні за архітектурним стилем, житлові будинки, які ніколи не порушували гармонії чітких ліній вулиць і набережних.

Народився М. Гребінка майже 200 років тому, в 1819 р. на хуторі Глибокий Яр, неподалік міста Лубен, на Полтавщині (родовід *див.* Рис.1) . Тут пройшли його дитячі роки. В 15-річному віці він був викликаний до Петербургу старшим братом Євгеном, який звернувся до головнокомандуючого Шляхів сполучення і громадських споруд генерал-ад'ютанта графа Толя з проханням прийняти наділеного художнім хистом брата до Академії Мистецтв.

Успішно витримавши випробування з майстерності живопису, обдарований підліток у 1836 р. був зарахований до Імператорської Академії Мистецтв як стипендіат Відомства Шляхів сполучення. Академію М. Гребінка закінчив у вересні 1843 р., здобувши звання некласного художника і срібну медаль 2-го ступеня за успіхи в архітектурі. З січня 1844 р. розпочалася його практична творча діяльність будівничого Санкт-Петербургу, яка тривала 35 років [7, с. 6].

Працездатність молодого архітектора була вражаючою: десятки житлових будинків (переважно 3-4 поверхових) було збудовано ним тільки в 1840-і роки! Унікальною роботою М. Гребінки став будинок №31 на вулиці Садовій, споруджений у 1845 р. всього лише за 45 днів, – небачений на той час приклад швидкісного будівництва. Можна назвати й інші адреси зведених ним будинків, які стали невід'ємною складовою петербурзького ландшафту: вулиця Декабристів, 16; Мойка, 104; канал Грибоедова, 17; Володимирський проспект, 8; комплекс житлових будинків між Невським проспектом, Мойкою, Морською вулицею та Кирпичним провулком та ін.

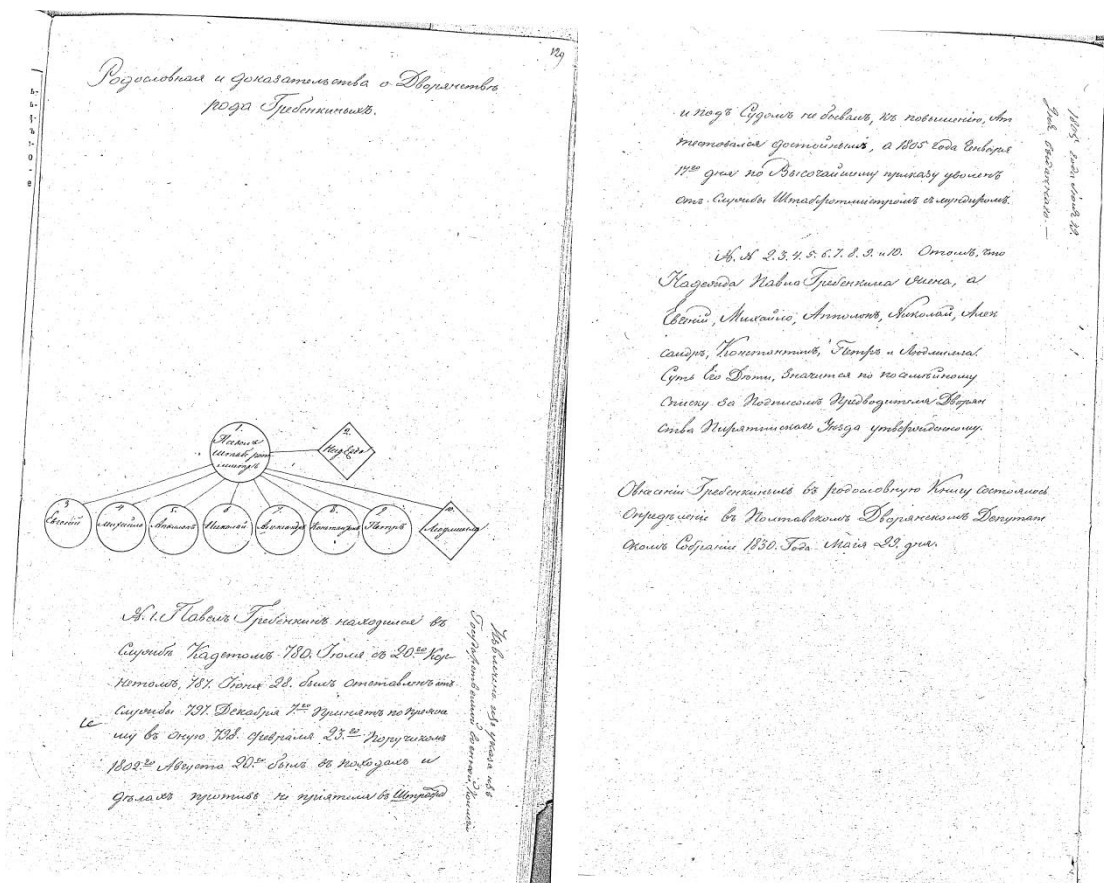

Рис.1. Родовід і доказ про дворянство роду Гребінок [2]

В наступні роки Микола Павлович брав участь у спорудженні собору Святого Павла у Гатчині та Андріївського монастиря, Тихвінської церкви при Олександро-Невській лаврі. Ним також було зведено величний комплекс Головного управління шляхів сполучень і громадських споруд на набережній ріки Фонтанки, 117; богадільню братів Єлисеєвих на 3-й лінії Василівського острова, два будинки Овсяннікова на Калашниківському проспекті і будинок Руадзе – один з найпопулярніших літературних салонів Петербургу, про який газета «Русский инвалид» від 4 березня 1860 р. повідомляла: «Все здесь продумано, обдумано и отличается великолепным вкусом, что делает величайшую честь искусству архитектора, академика Гребенки» [2].

В квартирі № 4 особняка М. Гребінки на Малому проспекті Василівського Острова, 16, в 70-і роки ХІХ ст. жив і працював видатний російський та український художник Ілля Юхимович Рєпін [8,с. 111].

Помер дійсний член Санкт-Петербурзького товариства архітекторів і гласний міської Думи, академік архітектури, дійсний статський радник Микола Павлович Гребінка 27 вересня 1880 р. і був похований у Санкт-Петербурзі на Смоленському кладовищі. Одруженим він не був і дітей не мав [7].

За свою натхненну будівничу працю зодчий М. Гребінка був нагороджений орденами Святого Володимира 4-го ступеня, Святого

Станіслава та Святої Анни 2-го ступеня. Та найвищою й найкращою нагородою для архітектора стали вдячна людська пам'ять і споруджені ним та зведені за його проектами (навіть у ХХ ст.) будинки, які і сьогодні залишаються справжньою окрасою міста на Неві.

Список використаних джерел

1. 60000 адресов из Санкт-Петербурга, Царского Села, Петергофа, Гатчины и прочия: путеводитель. Санкт-Петербург, 1854. С. 85.
2. Асаул А. Н.П. Гребёнка, выдающийся зодчий Санкт-Петербурга URL: <http://www.asaul.com/news/znachitelnyy-sled-urozhentsev-poltavskoy-zemli-v-sankt-peterburge> (дата звернення: 05.11.2018).
3. Гребінки вулиця. *Полтавщина*: енцикл. довідник / за ред. А.В. Кудрицького. Київ: УЕ, 1992. С. 211-212.
4. Зодчий Николай Гребенка: док. фільм із циклу «Красуйся, град Петров!» / реж. М. Трофимов. ГТРК «Санкт-Петербург», 2012. URL:https://www.youtube.com/watch?v=_dRWa05mnh0(дата звернення: 05.11.2018).
5. Исаченко В.Г. Зодчие Санкт-Петербурга XVIII-XX века URL: <https://design.wikireading.ru/13677> (дата звернення: 05.11.2018).
6. Козюра І. З славетного роду Гребінок.*Гребінчин край*. 2015. 11 червня. С. 4.
7. Козюра І. Микола Гребінка – будівничий Санкт-Петербургу. *Гребінчин край*. 2015. 22 січня. С. 6.
8. Козюра І.В., Козюра, В.М. Микола Гребінка. *Історія кризь долі (Абетка славетних краян)*. Полтава: ВАТ «АСМІ», 2016. С. 110-111.
9. Лебединська Т.М. Гребінка – архітектор Петербурга. *Забута країна*. 1997. № 1. С. 35-37.
10. Н. П. Гребенка: некролог. *Зодчий*. 1880. № 10-11. С. 95.
11. Николай Павлович Гребенка. Биография. Постройки Санкт-Петербурга. URL: <http://www.people.su/30765>(дата звернення: 05.11.2018).
12. Пасько І. Гребінка Микола Павлович. *Українці Санкт-Петербурга, Петрограда, Ленінграда...*/ за заг. ред. В. Сергійчука. Вишгород, 2013. С.175.
13. Петриченко. История рода. Родословная роспись рода Гребёнок. III поколение URL: <http://www.petrichenko.info/vlad/grebenki/gen3>(дата звернення: 05.11.2018).
14. Пунин А.Л. Архитекторы Петербурга середины XIX ст. Ленинград: Лениздат,1990. С. 251-253,263, 265, 268, 299, 300, 312.

*Криськов Андрій Анатолійович, доктор історичних наук, доцент,
завідувач кафедри українознавства і філософії Тернопільського
національного технічного ун-ту імені Івана Пулюя*

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ В ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНИХ УСТАНОВ ІПОТЕЧНОГО КРЕДИТУВАННЯ В ГУБЕРНІЯХ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.

Перед проведенням реформи 19 лютого 1861 р. в Російській імперії були ліквідовані всі державні установи, які здійснювали іпотечне кредитування під заставу населених маєтків. Капіталістичні перетворення в сільському господарстві вимагали значних інвестицій і поставили на порядок денний проблему іпотечного кредитування. Політика деполонізації та русифікації, яку проводив уряд на теренах Правобережної України, вимагала збільшення присутності «російського елемента», особливо у сфері землеволодіння. Саме це змусило царат створити Товариство покупців маєтків у Західних губерніях, яке виявилось першою, після початку реформи 19 лютого 1861 р., становою установою іпотечного кредиту в регіоні. Особливістю її було кредитне обслуговування виключно політично благонадійних поміщиків. За короткий час свого існування «Товариство» встигло досягти певних результатів. За даними І. Рудченка, з 10 лютого до 10 червня 1867 р. у Волинській губернії під заставу 4990 дес. у 2 маєтках було видано 29680 крб. позики, у Київській – за прийняті в заставу 3 маєтки (5015 дес.) їхні власники отримали 56100 крб., у Подільській губернії було видано позик на 48500 крб. під заставу 5147 дес. землі у 2 маєтках. Підсумовуючи, під заставу 7 маєтків, площею 15152 дес., було видано 134280 крб. кредиту [15, приложения]. Правонаступником Товариства покупців маєтків у Західних губерніях стало Товариство взаємного поземельного кредиту, діяльність якого в губерніях Правобережної України була спрямована на підтримку «російського землеволодіння». Масштаби його діяльності були більшими, сума кредитів зросла. Станом на 1879 р. установа видала 7423100 крб. під заставу 404375 дес. у 334 маєтках [15, приложения]. Збільшилася і сума позики у розрахунку на 1 дес.: у Товариства покупців маєтків у Західних губерніях вона становила 8,86 крб., а у Товариства взаємного поземельного кредиту – 18,35 крб. Станом на 1889 р. Товариство взаємного поземельного кредиту прийняло в заставу 218794 дес. землі у Волинській губернії, за яку видало позик на 5106650 крб. У Подільській губернії в заставі перебувало 213057 дес. за 8909862 крб. Найбільшим земельним фондом Товариство опікувалося у Київській губернії – 337800 дес., за які видало позик на 13681925 крб. Отже, за рік до ліквідації,

Товариство взаємного поземельного кредиту мало в заставі у губерніях Правобережної України 769651 дес. земельних угідь, за які видало позик на 27698437 крб. [8, с.15]. Воно було ліквідовано в червні 1890 р. з передачею управління справами Державному дворянському земельному банку.

Результати соціально-економічного розвитку країни на середину 1870-х рр. змусили звернути увагу на необхідність організації державою довгострокового іпотечного кредитування селянства, що стало б корисним і для поміщицтва. Відсутність у селянства достатньої кількості земель при високому природному прирості населення та швидкому дробленні наділів знижувала його платоспроможність. Це змусило урядові кола імперії в кінці 1870-х рр. розпочати опрацювання питань організації системи продажу в кредит селянам поміщицької землі.

Імператор Олександр III затвердив проект положення про Селянський земельний банк 18 травня 1882 р. Стратегічне завдання, що вирішував уряд за допомогою цієї кредитної установи, було сформульовано у ст.1 «Положення»: «Селянський поземельний банк засновується для полегшення селянам усіх найменувань способів купівлі землі в тих випадках, коли володарі землі забажають продати, а селяни – придбати» [12]. За цією дефініцією можна побачити приховане бажання законодавців зберегти становий підхід до землеволодіння, який, у свою чергу, стане фактором, що «законсервує» таку соціальну структуру суспільства. Саме станові засади в організації ринку землі сільськогосподарського призначення, на думку уряду, повинні були запобігти поширенню спекулятивних операцій із землею. Відтак, формулюючи завдання, що ставилися перед новоствореною кредитною установою, влада вимагала за допомогою фінансових заходів «підтримати дворянство і селянство в економічній боротьбі з далекими від землі станами і сприяти розподіленню земельної власності, що найбільше збігається з державними інтересами» [7, с.20]. Ще одним завданням передбачалося послаблення позицій іноземних колоністів, особливо у Волинській губернії [11, с.40].

10 квітня 1883 р. відділення банку були відкриті у Волинській, Київській та Подільській губерніях. Керівництво Селянського земельного банку не афішувало цього факту, остерігаючись селянських заворушень. У квітні цього ж року місцеві відділення отримали циркуляр, котрий вимагав обережності у поширенні інформації про діяльність банку, яка могла б підбурити селян і викликати штучне збільшення купівельних операцій з землею [11, с.38]. Зайва таємничість призвела до розповсюдження різного роду чуток і появи аферистів, які зловживали необізнаністю селян та укладали з ними угоди на придбання землі, обіцяючи допомогу банку [4, арк.72зв.]. Це викликало негативну реакцію

генерал-губернатора О. Дрентельна, який у листі до Подільського цивільного губернатора Д. Батюшкова зазначав, що «селяни вважають, що мають переважне право на придбання приватної власності ... думають, що для придбання бажаної ділянки не потрібно навіть згоди власника, ніби зобов'язаного продати їм землю при вираженні ними бажання придбати її. ...селяни думають, що їм достатньо лише заявити про своє бажання отримати позику у відділенні банку і позика ця має бути їм надана, ще й у такому розмірі, що на отримані гроші вони можуть придбати бажану кількість землі, навіть зовсім не маючи власних коштів» [4, арк.49]. Чиновникам доводилося роз'яснювати селянам, що обов'язковою умовою угоди з купівлі землі є згода на її продаж власника [6, с.67].

У червні 1885 р. банк отримав право видавати позики для купівлі землі особам, котрі не належали до селянського стану і мешкали у Вінницькому, Брацлавському, Летичівському, Ушицькому та Ямпільському повітах Подільської губернії [13; 3, с.151]. На підставі цього змогли взяти позику, наприклад, 68 родин старообрядців у Подільській губернії, які придбали 284 дес. [1].

Вже після початку діяльності Селянського земельного банку з'ясувалися деякі проблеми у його Статуті, оскільки не вказувалося, хто має право проводити спеціальні оцінки земель у губерніях, де не було земств. Це стосувалося Правобережної України. Після консультацій генерал-губернатора О. Дрентельна з правлінням банку було встановлено, що спеціальна оцінка земель є прерогативою з'їздів мирових посередників [4, арк.70-72].

За 1883-1895 рр. селяни в губерніях Правобережної України за кредитування Селянським земельним банком придбали 153396 дес. землі [2, с.76] на суму 8452 тис. крб. [14, табл.50]. Придбана земельна власність характеризувалася стійкістю, оскільки за вказаний період через заборгованість селяни втратили лише 1,2 тис. дес. [5, с.235].

На середину 1880-х рр. поміщицьке землеволодіння опинилося у важкій ситуації. Істотні труднощі, неминучі при переході до нової організації господарювання, були поглиблені кризою, викликаною появою дешевого заокеанського хліба на європейських ринках. Одним із головних напрямів підтримки дворянства стало заснування у 1885 р. Державного дворянського земельного банку, чого так прагнули губернські дворянські з'їзди [14, с.237]. Символічним стало затвердження Олександром III закону про створення цього банку в день сторіччя «Жалуваної грамоти дворянству».

У Правобережній Україні відділення Державного дворянського земельного банку діяло лише у Києві. Воно займалося розглядом заяв на отримання позики і видавало їх, про розділ і відчуження заставлених маєтків, розглядало оцінки маєтків, які поступали в заставу, наглядало

за виконанням позичальниками взятих перед банком зобов'язань, здійснювало господарське завідування маєтками, які перейшли в управління банку тощо. Особливістю його діяльності було те, що воно не видавало позик дворянам польської національності [10, с.3]. Станом на 1889 р. у заставу банку дворяни Волинської губернії віддали 3954 дес. землі, за що отримали позику у 184100 крб. і щорічних виплат по відсотках на 9665 крб. У Київській губернії земельної власності було заставлено у 18 разів більше – 71225 дес., що пояснюється наявністю більшої кількості «російських» дворян. За віддану в заставу землю було отримано 5083900 крб., з щорічним платежем у 264280 крб. 26553 дес. землі було заставлено дворянами Подільської губернії, які отримали 1408900 крб. Відсоткові платежі склали 26553 крб. на рік [8, с.9].

З 1894 р. Державному дворянському державному банку було надане право видавати позики спадковим дворянам для купівлі земельної власності в 9-ти західних губерніях (включаючи Правобережну Україну). Цей напрям діяльності банку визначався політичними інтересами, зокрема – прагненням кількісно збільшити «російське» землеволодіння. Станом на 1907 р., завдяки кредитам банку, етнічні росіяни купили тут 102 маєтки (424,5 тис. дес.), на що було витрачено 19,4 млн крб. [9, с.66].

Не дивлячись на всі переваги, порівняно з акціонерними земельними банками, діяльність Державного дворянського земельного банку викликала критику. Так, В. Остроградський, дворянин Літинського повіту Подільської губернії, зазначав, що дворянство віддало банку в заставу маєтки, але «...не будучи ні добрими сільськими господарями, ні комерційними людьми, швидко проїли і безалаберно витратили отримані під заставу маєтків кошти. Витратили дворяни свої гроші за першою заставною, перезаклали свої маєтки і взяли додаткові позики, які теж проїли, нічого не зробивши для власного господарства. ... Таким чином, сільське господарство тепер у землевласників-дворян перебуває приблизно у такому стані: капіталу вільного, який є головним двигуном сільськогосподарського виробництва, немає. Робочих рук мало і вони з кожним роком дорожчають. Заборгованість маєтків лише банкам сягає 70%, не рахуючи різних приватних боргів. Всі прибутки з маєтків йдуть на покриття банківських відсотків, і, особливо, величезних відсотків місцевим євреям-лихварям. ... Землевласники-дворяни є лише номінальними власниками своїх маєтків» [16, с.855-856].

Отже, державні установи іпотечного кредитування в губерніях Правобережної України стали одним із засобів реалізації національної політики самодержавства у регіоні.

Список використаних джерел

1. Бендюг В. Російські старовіри на Поділлі (Господарська діяльність старообрядців) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http //: www.h.ua/story/100952](http://www.h.ua/story/100952).
2. Воблий К.Г. Нариси з історії російсько–української цукро–бурякової промисловості: У 3 т. / К.Г. Воблий. – Т.2. – Київ: Всеукраїнська Академія Наук, 1930. – 245 с.
3. Гурьев А.Н. Очерки развития кредитных учреждений в России / А.Н.Гурьев // История России: Кредитная система. – Москва: ЮКИС, 1995. – С.7-216.
4. Держархів Хмельницької області, ф.112, оп.2, спр.3485, 130 арк.
5. Зак А.Н. Крестьянский поземельный банк (1883-1910) / А.Н.Зак. – Москва: типогр. А.А.Левенсон, 1911. – 607 с.
6. Кимитака Мацузато. Из комиссаров антиполонизма в просветители деревни: мировые посредники на Правобережной Украине (1861-1917 гг.) / Мацузато Кимитака // Український гуманітарний огляд. – Київ: Критика, 2003. – Вип. 9. – С.62-121.
7. Кириченко В.Є. Правосуб'єктність клієнтів Селянського поземельного банку / В.Є.Кириченко // Учёные записки Таврического Национального университета им. В.И.Вернадского. Серия «Юридические науки». – Т.21 (60). – №2. – 2008. – С.20-27.
8. Количество земли, заложенной в земельных банках, сумма ссуды и размеры платежа процентов на десятину по губерниям // Временник Центрального Статистического Комитета Министерства внутренних дел. – 1889. – №8. – 26 с.
9. Краснікова О.М. З історії становлення і функціонування земельних банків в Україні (1861-1918 рр.) / О.М. Краснікова // Український історичний журнал. – 1999. – №6. – С.64-69.
10. Материалы по истории аграрных отношений в России в конце XIX – начале XX вв. Статистика долгосрочного кредита в России. / Сост. Н.А.Проскурякова. Отв. ред. А.П.Карелин. – Москва: изд-во АН СССР, 1980. – 79 с.
11. Опря А.В. Роль Селянського поземельного банку в проведенні столипінської аграрної реформи в Україні / А.В. Опря. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, редакційно-видавничий відділ, 2006. – 140 с.
12. Повне зібрання законів Російської імперії. Зібр. III. – Т.2, 1882 р. – №894 «Высочайше утвержденное Положение о Крестьянском Поземельном Банке». – Санкт-Петербург, 1886. – С.218-221.
13. Повне зібрання законів Російської імперії. Зібр. III. – Т.3, 1883 р. – №1748 «О дополнении статьи 16 Положения о Крестьянском Поземельном Банке». – Санкт-Петербург, 1887. – С.403.

14. Повне зібрання законів Російської імперії. Зібр. III. – Т.5, 1885 р. – №3051 «О разрешении Крестьянскому Поземельному Банку выдачи ссуд для покупки земель не принадлежащим к крестьянскому сословию земледельцам некоторых уездов Херсонской и Подольской губерний». – Санкт-Петербург, 1887. – С.306.

15. Проскурякова Н.А. Земельные банки Российской империи / Н.А. Проскурякова. – Москва: РОССПЭН, 2002. – 520 с., ил.

16. Рудченко И. Записка о землевладении в Юго-Западном крае. Обзор законодательства и фактическое положение / И.Рудченко. – Киев: типография штаба КВО, 1882. – 180 с., табл.

17. Труды местных комитетов о нуждах сельскохозяйственной промышленности. – Т.XXXI: Подольская губерния. – Санкт-Петербург, 1903. – 1112 с.

*Левицька Надія Миколаївна, доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри гуманітарних дисциплін
Національного університету харчових технологій*

РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА ЦАРСЬКОГО УРЯДУ В ГАЛУЗІ ВИЩОЇ ГУМАНІТАРНОЇ ОСВІТИ (НАДДНІПРЯНЩИНА II ПОЛ. XIX – ПОЧАТОК XX СТ.)

Вивчення історії становлення та розвитку вищої гуманітарної освіти в Україні на ґрунті соціально-економічних перетворень, виявлення позитивних і негативних тенденції цього процесу належить до актуальних завдань історичної науки та відкриває додаткові можливості для збагачення знань, узагальнення досвіду, виявлення повчальних уроків з метою врахування їх у сучасних умовах розбудови національної освіти України.

З початком реформ, які проводилися в Росії за західноєвропейським зразком, у 1802 р. створюються вісім міністерств, серед яких для «виховання юнацтва та поширення науки» створене Міністерство народної освіти. Першим та другим міністром стали відомі вихідці з України – граф П. Завадовський та син колишнього гетьмана – А. Розумовський.

Наздоганяючи освічену Європу та розв'язуючи проблему з українськими необхідними державі кваліфікованими кадрами, уряд, вирішуючи свої стратегічні плани щодо зміцнення російських імперських впливів у регіоні, був змушений на початку XIX ст. розгорнути в Україні значне освітянське будівництво, надаючи особливої ваги розвитку університетської освіти.

До початку 40-х рр. ХІХ ст. на терені України було утворено три навчальні округи, що зберігалися до 1917 року. Харківський округ (створений 1803 р.) включав Харківську, Воронезьку, Курську, Пензенську, Тамбовську губернії та область Війська Донського. До Київського (створений 1832 р.) входили Київська, Волинська, Подільська, Полтавська та Чернігівська губернії. До Одеського (створений 1832р.) – Катеринославська, Таврійська, Херсонська та Бессарабська губернії. Останній навчальний округ включав не лише регіон із досить значною специфікою і національною різнобарвністю, а й претендував на статус «особливого». Микола І наклав щодо цього власноручну резолюцію: «Мені край сей доволі відомий, *він російський*» (виділено за оригіналом - Авт.) [1,с.184]. В організаційному плані на чолі кожного округу, стояв університет. Місцевий контроль за навчальними закладами проводили попечителі навчальних округів, які безпосередньо підпорядковувались міністру освіти.

В Україні склалась система вищої гуманітарної освіти, до якої входили класичні університети – Харківський, Київський, Новоросійський(Одеський), Київська духовна академія, Ніжинський історико-філологічний інститут князя Безбородька та Вищі жіночі курси в Києві, Харкові та Одесі. За період 1897-1907 рр. у країні були найбільші темпи розвитку галузі, що характеризується як збільшенням кількості вишів, так і чисельності студентського контингенту. Гуманітарні вищі підпорядковувались двом відомствам: усі вищі навчальні заклади, крім КДА, підпорядковувались Міністерству народної освіти, а КДА - Святійшому Синоду. Фінансувалися вони також різними відомствами.

Крім державних навчальних закладів до системи гуманітарної освіти входили приватні Вищі жіночі курси, які діяли на основі законодавства про приватні навчальні заклади.

Регламентувала діяльність вищих гуманітарних закладів міністерська законодавча база. Тоді у Російській імперії існувала складна структура вищої освіти, за якої різні вищі навчальні заклади були підвідомчі різним міністерствам. Не існувало єдиного центру, який би розробляв документи, що визначали характер діяльності різних типів навчальних закладів. Університетський статут, Правила для студентів і сторонніх слухачів визначали соціально-правовий статус та регулювали відносини в усіх університетах Російської імперії. Спеціальні нормативи існували для вищих навчальних закладів іншого профілю.

Спеціальний статут визначав характер діяльності історико-філологічного інституту. Вищі жіночі курси діяли у відповідності з державним законодавством Російської імперії в галузі вищої освіти. Для вищих жіночих навчальних закладів було розроблено і прийнято спеціальний статут, програму та правила. Діяльність духовних академій,

які були підпорядковані Синоду, визначалася спеціальним статутом і штатом православних духовних академій. Основним документом, який визначав характер діяльності цього навчального закладу, був «Устав и штат православных духовных академий, высочайше утвержденный 20 апреля 1884 года». Аналіз цього документу дає підстави стверджувати, що структура статуту духовних академій була аналогічною структурі університетського статуту.

За своїм юридичним статусом вони були регіональними підрозділами центральних державних закладів, яким відомчо підпорядковувалися (міністерства, головні управління, Святійший Синод, канцелярія закладів імператриці Марії Федорівни тощо).

Діяльність викладачів і студентів регулювалася відомчим регламентом. Викладачі рахувалися на державній службі, мали права, відповідні класному чину й ступеню. Випускники також отримували право на класний чин, місце на державній службі.

У законодавчих актах, котрі регламентували діяльність вищих навчальних закладів, провідний акцент робився на русифікаторські ідеї. Заборона українства, введення обмежень щодо розвитку української мови, мистецтва особливо підсилилася на початку 80-х рр. XIX ст. У галузі освіти, зокрема гуманітарної, ставилися цілі повної русифікації та централізації регіональних вищих навчальних закладів.

На межі століть у законодавчій політиці царського уряду щодо розвитку єдиного вищого педагогічного навчального закладу – Ніжинського історико-філологічного інституту не відбулося суттєвих змін. Він діяв на підставі Статуту і правил, затверджених ще 1875 р. – року перетворення Лицею князя Безбородька в історико-філологічний інститут у м. Ніжині. На відміну від університетів у Ніжинському історико-філологічному інституті, згідно з його статутом і правилами, забезпечувалися досить тривалий час принцип колегіальності, корпоративності в організації діяльності викладачів, з одного боку, а з іншого – більш суворий розпорядок навчання та дозвілля студентів. [3, с.10-16]

Варто окремо проаналізувати й правові засади фінансування вищої гуманітарної освіти на межі століть. Так аналіз бюджету Російської імперії кінця XIX – початку XX ст. дає підстави констатувати, що витрати Міністерства народної освіти зростали, проте найменш забезпеченим відомством було Міністерство народної освіти.

Університетська, педагогічна та духовна освіта фінансувалися, в основному, за рахунок державних коштів. Вищі жіночі курси були на утриманні приватних осіб. Університети України фінансувалися гірше, ніж столичні. Нами проаналізовано архівні дані, які свідчать про нестачу коштів для розвитку вищої гуманітарної освіти. Це стало однією з причин

реформи вищої школи на початку 1900 років. Фінансування діяльності гуманітарних вищих навчальних закладів мало свою специфіку. Переважна більшість вищих навчальних закладів знаходилася на повному фінансовому самозабезпеченні. Матеріальні кошти вишів формувалися здекількох джерел: фінансові асигнування товариств і громадських організацій, пожертви приватних осіб (грошові та матеріальні), оплата за навчання, яка була досить високою. Окремі виші отримували періодичну державну допомогу. Незначними були громадські пожертви неурядовим навчальним закладам університетського профілю (насамперед жіночим). Дуже рідко на їх рахунок надходили пожертви міських і земських органів самоврядування. Головним джерелом фінансування залишалася плата за навчання.

У цьому секторі навчальних закладів плата за навчання залишалася стабільною і досить високою. Шкала розмірів оплати в цей період часу була більш широкою й істотно відрізнялася за схожими і навіть однаковими напрямками підготовки. Особливо це було характерно для періоду 1905–1907 років – часу активного утворення численних приватних вишів, що почалося одразу за урядовим указом 1905 р., який дозволяв створення приватних і громадських навчальних закладів «з програмою навчання вище середнього».

Фінансування Історико-філологічного інституту кн. Безбородька здійснювалося, головним чином, із приватних (родина Безбородьків) і пожертвуваних княгинею Мусіною-Пушкіною на заснування і функціонування Гімназії вищих наук у м. Ніжині. Держава також асигнувала частину коштів. До перетворень 1875 р. з державних призначень 14 250 руб. виділялося на Ліцей. За рішенням Державної ради 20 листопада 1874 р. щорічно асигнувалося ще 73 914 руб. Але ці призначення не давали можливості добре поставити справу педагогічної освіти.

Якщо університети фінансувалися переважно за рахунок державних коштів, то жіноча освіта була майже виключно приватною й існувала за рахунок приватних капіталів.[2, с.91-94]

Законодавство в галузі вищої гуманітарної освіти (світської та духовної) регулювало також діяльність викладачів і студентів.

Визначаючи різні аспекти русифікації гуманітарної освіти в Україні, тоталітарний імперський тиск на характер викладацької діяльності через зміст освіти, переведення професорів з «великої» Росії в Україну, встановлення жандармського нагляду за професорами та студентами – прихильниками української національної ідеї, царський уряд намагався денационалізувати вищу гуманітарну освіту в Україні.

Ваналізі ставлення професорсько-викладацького корпусу до офіційної урядової політики можна виділити дві групи. До першої

відносилися ті представники, які були байдужими до прогресивних змін у вишах, політичних подій. Їхня смиренність – наслідок послідовної політики ідейного підкорення професури університетів курсу зміцнення самодержавства і боротьби з опозиційними силами. Друга група – ліберальна професура університетів підросійської України наприкінці ХІХ ст. перетворилась на постійних опонентів курсу уряду в галузі освіти. Опозиційна ж професура, незважаючи на царський офіціоз, вела викладання українською мовою, вводила українознавчі курси для студентів, здійснювала дослідження в галузі української мови, літератури, етнографії, фольклору, історії України тощо. Таким чином у зміст гуманітарної освіти неофіційно вводився український компонент. Цьому сприяла діяльність таких визначних професорів як В.Б. Антонович, М.С. Грушевський, М.П. Драгоманов, М.Ф. Сумцов, Д.І. Багалій тощо.[2, с.225-229]

Науково-педагогічна інтелігенція прагнула вивчати та зберігати рідну мову і українські культурні традиції. Педагогічні працівники України стали активною силою в боротьбі за українізацію освіти: брали участь у виступах на захист української мови, у просвітніх товариствах, у видавничій діяльності, активно сприяли створенню національних закладів. Професорсько-викладацький корпус гуманітарних вишів у відомих і маловідомих своїх іменах був активним носієм національних наукових знань і духовності. Цей прошарок інтелігенції своєю професійною діяльністю справляв відчутний вплив на соціально-культурні й духовні процеси Наддніпрянської України.

Студенти українських вишів були однією з найактивніших і найдемократичніших частин суспільства. Царський уряд суворо регламентував їх життя і навчання, постійно урізав права студентства, останнє було для імперського режиму джерелом перманентного неспокою та антиурядових акцій. Погіршення соціального та матеріально-правового становища студентів-гуманітаріїв було однією з причин активізації студентських рухів, еволюції їх настроїв від суто академічного характеру до політичного. Поряд із цим були й інші причини, що обумовлювали соціально-політичну палітру студентського життя.

Остання чверть ХІХ – початок ХХ ст. характерна активними діями студентів-гуманітаріїв у різних рухах спочатку за університетську автономію, потім за свої права і свободи. Це виявилось у вимогах щодо внесення змін у зміст освіти, запровадження українознавчих курсів, створення українських кафедр. Студентські рухи віддзеркалювали потребу студентів-українців навчатися українською мовою, боротися проти денационалізації українського народу. Активність студентів як вияв опозиційності перевищувала активність професури. Ця активність проявлялася в діяльності студентських угруповань, примушувала

адміністрації університетів та МНО робити певні поступки, демократизувати студентське життя. Студентські рухи характеризувалися диференціацією поглядів і дій, в них чітко проглядається суперечність між прихильниками української національної ідеї і тими, хто відстоював русифікаторські підходи до змісту освіти, покори ідеям царського уряду.

Отже, аналіз літературних та архівних джерел дав можливість різнобічно охарактеризувати офіційну регіональну політику в галузі вищої гуманітарної освіти, яка була спрямована на досягнення головної мети царизму в освітянській політиці – подальшого посилення адміністративного впливу на управління університетами та іншими гуманітарними вищими навчальними закладами, контролю над навчальним процесом та методами викладання у них, встановлення дисциплінарного порядку і формування законослухняного студента за допомогою поліцейського контролю.

Список використаних джерел

1. Рождественский С.В. Исторический обзор деятельности Министерства Народного Просвещения. 1802-1902. – СПб., 1902. – 785 с.
2. Левицька Н.М. Вища гуманітарна освіта Наддніпрянської України (друга половина XIX – початок XX ст.): Моногр. / Н.М. Левицька. – К.: НУХТ, 2012 – 395 с.
3. Левицька Н.М. Законодавча політика в галузі вищої духовної освіти на рубежі XIX – XX століть. / Н.М. Левицька // Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи. Збірник наукових праць. – Вип. 10. – К.: Інститут Реклами, 2007. – С.10-16.

*Пилипенко Олександр Євгенійович, доктор історичних наук, професор,
професор кафедри гуманітарних дисциплін
Національного університету харчових технологій*

РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА ТА МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Коріння місцевого самоврядування виходить з територіальної сусідської общини стародавніх слов'ян. Кожна община вела свої справи самостійно і в межах наявних матеріальних ресурсів. В період Київської Русі набуває розвитку громадянське самоврядування, яке розвивалось на основі звичаєвого права. Основним його елементом було віче. Для вічової організації управління характерним був чіткий розподіл повноважень між вічем та обраними органами. На вічах обиралися посадові особи, вирішувалися найважливіші фінансові питання (встановлювалися та

розподілялися податки), питання війни і миру, здійснювали вищу судову владу. До відання війта та інших посадових осіб самоврядування належали судочинство, адміністративне управління, збір податків тощо. Суб'єктом міського самоврядування виступала міська громада, а сільського – сільська громада (верв). Громада самостійно встановлювала правила господарювання та місцеві повинності. Після входження українських земель до складу Великого князівства Литовського елементи місцевого самоврядування дістали подальший розвиток у формі вейтівства - міська влада належала вейтові, який обирався на міському вічі. Виникла досить складна система взаємовідносин між центральною владою, власниками міст і міськими громадами.

Новою сторінкою в історії місцевого самоврядування в Україні стало магдебурзьке право, яке виникло в середині XIV ст. Магдебурзьке право передбачало: скасування звичаєвих норм, виведення міста з-під юрисдикції місцевої державної адміністрації (феодалів, воєвод, намісників тощо) та запровадження власного органу міського самоврядування - магістрату, який складався з двох колегій – ради (адміністративний орган) і лави (судовий орган). 1356 р. Магдебурзьке право отримав Львів, а 1374 р. – Кам'янець-Подільський. Поширення магдебурзького права значно прискорилося після входження українських земель до складу Великого князівства Литовського та Королівства Польського. Так, 1432 р. магдебурзьке права було надано Луцьку, 1442 р. – Снятину, 1444 р. – Житомиру, 1494 р. (1498 р.) – Києву, 1498 р. – Дубну, 1518 р. – Ковелю, 1547 р. – Берестечку, 1564 р. – Брацлаву, 1584 р. – Корсуню, 1585 р. – Переяславу, 1600 р. – Каневу, 1640 р. – Вінниці [1].

Магдебурзьке право надавалося місту галицьким князем, великим князем литовським або королем польським та оформлювалося магдебурзькими грамотами, які відігравали таку ж роль, як хартії (статути) західноєвропейських міст. Юридичними наслідками надання місту магдебурзького права були: скасування звичаєвих норм, виведення міста з-під юрисдикції місцевої адміністрації (феодалів, воєвод, намісників тощо) та запровадження власного органу міського самоврядування - магістрату, який складався з двох колегій – ради (адміністративний орган) і лави (судовий орган).

За часів Національно-визвольної війни українського народу проти Польщі під проводом Б. Хмельницького та існування Української козацької держави місцеве самоврядування набуло своєрідних форм, що було обумовлено її полково-сотенним устроєм (XVII-XVIII ст.). Полки та сотні водночас були військовими та адміністративно-територіальними одиницями і користувалися військово-адміністративним самоврядуванням. Цей державний устрій знайшов своє відображення в Березневих статтях Богдана Хмельницького і в Конституції Пилипа

Орлика [2, с. 145-146]. У часи козацько-гетьманської держави з-під юрисдикції полковників були вилучені міста, що мали самоврядування на основі магдебурзького права. Ці міста отримали у власність великі земельні володіння і матеріальні ресурси. На утримання органів місцевого самоврядування йшло мито із завезених товарів, з ремісників, постійних дворів, млинів, цегельень, броварень тощо.

Після підписання в 1654 р. договору між Україною та Московією почався процес поступової ліквідації українських форм місцевого самоврядування на територіях, що відійшли до Московської держави. У 1764 р. ліквідували гетьманство, а 1765 р. маніфестом Катерини II було скасовано всі полки на Слобідській Україні. Згодом, 1783 р., було ліквідовано полково-сотенний устрій на Лівобережній Україні. Після видання Катериною II 21 квітня 1785 р. «Жалованной грамоты на права и выгоды городам Российской Империи» і «Городового Положення» було створено нові станові органи міського самоврядування – міські думи, і процес уніфікації форм місцевого самоврядування в Україні за російським зразком було завершено. Внаслідок муніципальної реформи Катерини II в Україні було запроваджено нові установи міського самоврядування:

- міський голова;
- загальна міська дума;
- розпорядча міська дума (виконавчий орган) [3].

XIX - початок XX ст. характеризувалися становленням в Україні нових загальноімперських форм місцевого самоврядування. У 1838 р. запровадили станове самоврядування для державних і вільних селян у формі сільського товариства, яке 1861 р. було поширено на всіх селян. Сільське товариство збігалось з сільською громадою і мало свою корпоративну власність, зокрема й на землю. Основними суб'єктами сільського самоврядування стали:

- сільський та волосний схід - вирішували господарські та земельні питання, розподіляв податки, обирав посадових осіб;
- волосне правління - виконавчий орган волосного сходу;
- волосний суд - становий селянський суд.

Регіональне самоврядування на загальноімперських засадах в Україні запровадили після проведення Олександром II земської реформи 1864 р. [4, с. 346]. Так, згідно з Положенням про земські губернські та повітові установи від 1 січня 1864 р. до системи земських установ, що функціонували на двох рівнях – повітовому та губернському, входили:

- повітові земські виборчі з'їзди, які кожні три роки обирали повітових земських гласних;
- повітові земські збори, які збиралися один раз на рік (восени) з тим, щоб обговорити основні напрямки господарської діяльності, затвердити кошторис витрат, розподіл повинностей тощо;

- губернські земські збори (формувався з гласних, кандидатури яких обговорювалися на повітових земських зборах);
- повітові та губернські земські управи - виконавчо-розпорядчі органи земств.

Головами повітового та губернського земських зборів були предводителі дворянства. До сфери компетенції земства та його управи належали всі питання місцевого значення - земські повинності й прибутки; медичне обслуговування населення, утримання місцевої поліції, контроль за шляхами тощо. Реформу міського самоврядування було розпочато 1870 р. [5, с. 756]. Вона передбачала заміну станово-бюрократичних органів управління містом всестановими органами. Згідно з Городовим положенням 1870 р. систему органів міського громадського управління складали:

- міські виборчі збори;
- міська дума (розпорядчий орган);
- міська управа (виконавчий орган);
- міський голова.

Міська дума складалася з міського голови, гласних, голови повітової земської управи і представника духовного відомства. Стаття 55 Городового положення 1870 р. визначала повноваження міської думи: порядок утримання у справності й чистоті міської території, пам'ятників, улаштування пристаней, переправ і перевозів, покрівель тощо. З питань, віднесених до її компетенції, міська дума приймала постанови. Міський голова одночасно виконував функції голови думи і голови управи. До його компетенції входили питання: організація роботи міської думи, її скликання, запрошення на засідання думи зацікавлених осіб, контроль за законністю рішень, що приймаються управою, тощо.

Уніфікація форм місцевого самоврядування відбувалась і на українських землях, що відійшли до Австрійської імперії. Так, із 1772 р. австрійський уряд почав обмежувати права українських міст. Він скасував магдебурзьке право (у м. Львові скасовано декретом Йосипа II від 31 серпня 1786 р.), натомість запроваджувався магістрат. Європейська революція 1848 р. привела до демократизації системи організації влади в Австрійській імперії, що стосувалось і місцевого самоврядування. Так, 5 березня 1862 р. було прийнято Державний закон про місцеве самоврядування, а на його основі 12 серпня 1866 р. закон «Про устрій громади і громадську виборчу ординацію», згідно з яким визнавалось право сіл, містечок і міст на місцеве самоврядування, та закони від 13 березня 1889 р. «Про громадський закон для 30 більших міст» і від 3 липня 1896 р. «Про громадський закон для менших міст, містечок і більших громад». Перший передбачав, що міські громади формують органи міського самоврядування: міську раду і міську управу. На чолі

міської управи стояв бурмістр, а в містах, виділених із повітів, – президент [6, с. 14].

Радянські місцеві ради фактично були безвладними, на практиці вони лише дублювали проекти рішень, підготовлених виконавчими комітетами рад, їхнім апаратом, а в підсумку – місцевими партійними органами. Аналіз законодавства і практики діяльності місцевих рад на різних етапах існування радянської моделі влади в Україні дозволяє виділити такі риси, що характеризують їхній правовий статус і реальну роль в управлінні місцевими справами.

1. Всі місцеві ради були вмонтовані в єдину систему органів державної влади. Реалізація принципу «демократичного централізму» на практиці призводила до того, що діяльність місцевих рад здійснювалася на основі дотримання пріоритету «загальнодержавних» інтересів, без належного врахування інтересів місцевого населення.

2. На всіх територіальних рівнях влади ради розглядалися як органи, які в своїй діяльності мають поєднувати створення нових правових норм, виконання рішень і контроль за їх виконанням. На них безпосередньо покладалися функції керівництва підвідомчим господарством та соціально-економічним розвитком відповідної території.

3. Організація і діяльність місцевих рад здійснювалася відповідно до принципу партійного керівництва. Так, протягом 1954-1984 рр. було прийнято близько десяти постанов ЦК КПРС, спрямованих на посилення відповідальності місцевих рад у вирішенні питань місцевого життя.

4. Ідея самоуправління та самоврядування народу, всевладдя рад у всіх сферах політичного, господарського та соціально-культурного життя держави, проголошене радянськими конституціями, мало декларативний характер.

Новітня історія місцевого самоврядування в Україні почалася після прийняття 7 грудня 1990 р. Закону «Про місцеві ради народних депутатів УРСР та місцеве самоврядування». Наступним кроком стало прийняття 26 березня 1992 р. Закону України «Про місцеві ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування», в якому місцеве та регіональне самоврядування закріплювалось як основа демократичного устрою влади в Україні. Місцеве та регіональне самоврядування розглядалось в Конституції України 1996 р. Там було закріплено регіональне самоврядування як територіальна самоорганізація громадян для вирішення безпосередньо або через органи, яких вони утворюють, питань місцевого життя в межах Конституції України та законів України. Україна також ратифікувала 1997 р. «Європейську Хартію про місцеве самоврядування» та здійснила імплементацію її норм до вітчизняного законодавства [7].

Становлення регіональної політики як напрямку національної політики держави припадає на 30-ті роки ХХ ст. В цей період європейська регіональна політика сприймалась як важіль вирівнювання диспропорцій в соціально-економічному розвитку регіонів. Переважно це здійснювалося завдяки перерозподілу субсидій і грантів для регіонів з певними проблемами розвитку.

Однак, після Другої світової війни завдання регіональної політики змінилися і стали більш багатограними. З'явилась нова парадигма регіональної політики і нові принципи децентралізації влади, налагодження партнерства між різними її гілками, а також з недержавними секторами. Роль регіональної політики як важливої складової в системі державної політики в Європі постійно зростає. Україна, як велика європейська держава з чисельними масштабними та різномірними регіонами, не може залишатись осторонь європейських політичних процесів.

Централізований підхід до регіональної політики в сучасних умовах не є конструктивним і не може повною мірою розкрити можливості усіх регіонів держави. Серед найважливіших трендів, які впливають на сучасну регіональну політику є наступні:

- Урбанізація і підвищення ролі міст, не тільки великих, але й середніх за розмірами;
- Інформатизація суспільства та поява нових телекомунікаційних технологій;
- Глобальні проблеми і виклики у галузі забезпечення населення країн продовольством та якісною питною водою;
- Трудова міграція, яка формує динамічні ринки праці і компенсує дисбаланс, який виникає в різних регіонах внаслідок демографічних змін.

Безперечно на характер регіональної політики впливає рівень економічного розвитку країни. Більш стабільна економічна ситуація дає більше можливостей для формування ефективної регіональної політики і для розвитку окремих регіонів. Для прикладу, нові креативні робочі місця з'являються в найбільших містах України: Києві, Харкові, Львові, Одесі. Структура економіки більшості регіонів України залишається не збалансованою. У кожному з них існують 1-2 галузі промислового виробництва з низьким рівнем доданої вартості. Домінування фінансових послуг, будівництва нерухомості внаслідок світової економічної кризи 2008 р. призвело до погіршення економічної ситуації в промислових центрах. Водночас, регіони з переважанням аграрного сектору та харчової промисловості опинилися у більш виграшному стані. Регіональна політика в період війни, кризи і економічних випробовувань стає більш соціально орієнтованою і сфокусованою на наданні базових ресурсів і можливостей

для регіонів. Саме це ми спостерігаємо в Україні протягом останніх років. В цілому, шлях реформування усіх галузей суспільного життя є досить регресивним. Не дивлячись на певне зростання ВВП та притік іноземних інвестицій, структура національної економіки в передкризовий період суттєво не змінилась і залишається мало ефективною і консервативною. Економічного прориву не відбулося. Навряд щось зміниться до виборів 2019 р., оскільки українське суспільство звикло пов'язувати свої очікування з новою владою. В справі самоуправління і самоврядування місцевих громад потрібно в стислі терміни запроваджувати досвід країн Західної Європи.

Список використаних джерел

1. Історія становлення місцевого самоврядування в Україні / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : study.in.ua
2. Конституція Пилипа Орлика : Оригінал та його історія. Підготував Вовк О.Б. // Архіви України. – 2010. – Вип. 34 (269). – С. 145-166.
3. Полное собрание законов Российской империи. – СПб., 1830. – Т. 22. - №16188.
4. Чехович В.А. Земская реформа 1864 // Енциклопедія історії України: у 10 т. / Редкол. В.А. Смолій. – К.: Наук. думка, 2005. – Т. 3. – С. 346.
5. Лазанська Т.І. Міська реформа 1870 // Енциклопедія історії України: у 10 т. / Редкол. В.А. Смолій. – К.: Наук. думка, 2009. – Т. 6. – С. 756.
6. Чумак В.А. Історія місцевого самоврядування в Україні. – К.: ВЦ АМУ, 2013. – 127 с.
- 7 Конституція України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141.

*Бакуменко Олександр Петрович, кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії та філософії історії
Національного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова*

СЕЛЯНСЬКІ КОЛЕКТИВНІ ГОСПОДАРСТВА СУМЩИНИ У 1921 – 1927 РОКАХ

Селянські колективні господарства (колгоспи) в Українській Соціалістичній Радянській Республіці у 1921 – 1927 рр. існували переважно в трьох основних формах – сільськогосподарської комуні, сільськогосподарської артїлі та товариства спільного обробітку землі (ТСОЗ).

Колгоспи могли діяти тільки відповідно до нормативних актів УСРР. В інструкції Наркомзему УСРР про розподіл земель у тимчасове зрівняльне користування (від 6 березня 1919р.) поряд з землями, які виділялися для організації великих радянських господарств (радгоспів), називаються «землі, потрібні для організації зразкових товариських спільних господарств (комун, трудових артілей з громадською обробкою землі й ін.)» [1, с. 26]. 18 березня 1919 р. Наркомзем УСРР відправляє всім волосним, повітовим і губернським земельним відділам України циркулярний лист про організацію сільськогосподарських комун, інструкцію про організацію відділень комун при губернських і повітових земельних відділах та затверджує Правила надання позик сільськогосподарським комунам [2, с. 5-6, 24-26, 27-29]. 11 квітня 1919 р. всім повітовим і волосним парткомам ЦК КП(б)У відправив циркулярний лист про найсуворіше дотримання добровільного принципу при організації комун. Положення ВУЦВК про соціалістичний землеустрій і про заходи переходу до соціалістичного землеробства від 26 травня 1919р. містило «Розділ VI. Про сільськогосподарські комуни», «Розділ VII. Про громадський обробіток землі» та «Розділ VIII. Про заохочування й допомогу трудовим сільськогосподарським об'єднанням» [1, с. 41 - 50]. 19 травня 1920р. Наркомзем УСРР затвердив Нормальний статут трудових землеробських артілей [1, с. 56 - 67]. Членами колгоспів могли бути всі громадяни незалежно від статі, релігії, національності та професії, які досягли 18-річного віку та не позбавлені виборчих прав у ради відповідно до статті 65 Конституції (Основного закону) УСРР. Членами колгоспів не мали права бути: а) особи, які використовували найману працю з метою отримання прибутку; б) особи, які жили на нетрудовий дохід (проценти з капіталу, доходи з підприємств, надходжень з майна тощо); в) приватні торговці, торгові та комерційні посередники; г) ченці та духовні служителі церкви та релігійних культів; д) колишні службовці й агенти поліції, особливого корпусу жандармів та різних відділень, а також члени дому, що раніше царював у Росії; є) особи, визнані в установленому порядку психічнохворими, та рівно особи що знаходилися під опікою; ж) особи, засуджені за корисні та ганебні злочини на термін, встановлений законом або судовим вироком. 28 травня 1920 р. Наркомзем УСРР видав Положення про реєстрацію сільськогосподарських виробничих колективів [1, с. 67 - 69]. «Кожен сільськогосподарський колектив: кооператив, комуна, артіль, а також товариство зі громадського обробітку землі зобов'язаний зареєструватися в губернському земельному відділі наступним чином...» [1, с. 67]. Реєстрації підлягали всі колективи, до складу яких входило не менше трьох родин, при наявності семи працездатних. Якщо статут колгоспу відрізнявся від

«нормального статуту», то губернський земельний відділ міг його затвердити, лише в тому випадку, коли він відповідав основним принципам соціалістичного землеустрою [1, с. 68]. 17 липня 1920р. Наркомзем УСРР відправив губернським земельним відділам циркулярного листа про введення в дію зразкового статуту товариства по спільному обробітку землі [1, с. 71 - 74].

Основними документами радянського більшовицького режиму в Українській СРР виданими протягом 1921 – 1927 рр. для регулювання життя колгоспів були: Постанова ВУЦВК та РНК УСРР про сільськогосподарську кооперацію (26 жовтня 1921р.), Резолюція VI Всеукраїнського з'їзду Рад про наділення землею та утворення фонду матеріальної допомоги незаможному селянству (17 грудня 1921р.), Декрет ВУЦВК про права, пільги та переваги, надані незаможному селянству, що організується в сільськогосподарські колективи (комуни, артїлі, товариства по спільному обробітку землі) (9 серпня 1922р.), Постанова Селянської комісії при ЦК КП(б)У про сільськогосподарську кооперацію (12 листопада 1922р.), Земельний кодекс Українській СРР (29 листопада 1922р.), Постанова ВУЦВК про умови входження колективів (комун, артїлей, товариств по спільному обробітку землі) в кооперативні сільськогосподарські союзи (29 листопада 1922р.), Постанова колегії Наркомзему УСРР по доповіді відділу колгоспів (18 грудня 1922р.), Положення про розмежування функцій між Наркомземом УСРР та «Сільським господарем» по обслуговуванню колективного руху на селі (2 квітня 1923р.), Постанова ВУЦВК про асигнування 500 000 золотих карбованців для кредитування комітетів незаможних селян і колгоспів (10 травня 1923р.), Циркуляр ЦК КП(б)У всім губернським партійним комітетам про участь місцевих партійних організацій в роботі земельних органів по обстеженню колгоспів (14 липня 1923р.), Постанова ВУЦВК про пільги, права та обов'язки об'єднань незаможних селян та поодиноких членів КНС (5 грудня 1923р.), Тези ЦК КП(б)У про дальшу роботу по колективізації сільського господарства (15 грудня 1923р.), Положення Наркомзему УСРР про реєстрацію сільськогосподарських колективів (24 травня 1924р., в якому зазначалося : «Сільськогосподарські колективи реєструються, коли мають не менш 5 сімей і 15 працездатних (Земельний кодекс, розділ IV, ст.42, примітка 2) [1, с. 215]), Типовий статут трудової сільськогосподарської артїлі (затверджений Наркомземом УСРР 7 червня 1924р., знову членами артїлі не могли бути, особи, що судом позбавлені всіх прав або обмежені в правах, а також, «особи, що Конституцією УСРР позбавлені горожанських прав» [1, с. 218]), Типовий статут товариства по спільному обробітку землі, затверджений Наркомземом УСРР 7 червня 1924р.), Положення РНК УСРР про

сільськогосподарський конкурс на Україні в 1924 р.(28 червня 1924р.), Постанова ВУЦВК та РНК УСРР про додаткові пільги незаможному селянству (23 січня 1925р.), Циркуляр ЦК КП(б)У про організаційне зміцнення сільськогосподарських колективів (17 лютого 1925р.), Постанова Економічної Народи УСРР про стан колективізації на Україні та заходи щодо її зміцнення (9 листопада 1926р.), Постанова ЦК КП(б)У про підсумки колгоспного будівництва на Україні (8 січня 1927р.), Положення про секцію сільськогосподарських колективів при Всеукраїнському союзі сільськогосподарської кооперації (друга половина березня 1927р.), Постанова ЦК КП(б)У про сільськогосподарську кооперацію (26 травня 1927р.), Постанова ВУЦВК та РНК УСРР про заходи щодо організаційно-господарського зміцнення існуючих колективних господарств і дальшого розвитку колективізації селянських господарств (21 вересня 1927р.), Постанова ВУЦВК та РНК УСРР про передачу сільськогосподарським колективам земель, будівель і реманенту із складу державного майна, а також промислових та допоміжних підприємств (23 листопада 1927р.), Статут Всеукраїнського союзу сільськогосподарських колективів (Укрколгоспу) (25 листопада 1927р.).

У 1921р. на території Сумського повіту Харківської губернії було усього 5 селянських колективних господарств, населення яких (колгоспники, їхні діти та непрацездатні члени сімей) становило 245 осіб[3]. Всі ці колгоспи Сумщини були артільми. В УСРР на січень 1921р. нараховувалось 193 колгоспи, у т.ч. 8 комун (4,1%), 181 артіль (93,8%) та 4 ТСОЗа (2,1%)[4]. Як і раніше (в роки «воєнного комунізму») артілі та комуни в перші роки НЕПу організовувались здебільшого селянами-бідняками, наймитами та робітниками на землях, конфіскованих у великих землевласників (поміщиків, монастирів, багатих селян (куркулів)). Якщо за рік, в умовах голоду, по УСРР кількість колгоспів зросла майже в 7 разів (193 + 1146 = 1339), то на Сумщині їхня кількість зростає у 3 рази. В УСРР у 1922р. нараховувалось 1339 колгоспів, у т.ч. 43 комуни (3,2%), 1275 артілей (95,2%) та 21 ТСОЗ (1,6%)[4]. На території Сумського повіту Харківської губернії у 1922р. було 15 колгоспів (з населенням 719 осіб дорослих і дітей), у т.ч. 2 комуни (106 осіб) та 13 артілей (613 осіб) [3]. Одна з двох комун, що тут з'явилися 1922р., була створена в с.Рясне людьми, які переїхали сюди з Сибіру шукаючи порятунку від голоду, переважна більшість з них були нащадками переселенців з України до Сибіру. Внаслідок голоду 1921 року із 40 родин цих комунарів вижило 48 осіб дорослих, із 30 немовлят – вижило 3, а з 70 дітей старшого віку – 8 [1, с.427 - 428]. Значна частина колгоспів організованих у 1921 – 1922рр. в умовах голоду створювалась для того,

щоб отримати допомогу від держави, позики, пільги при оподаткуванні тощо. У 1923 р. на Сумщині було 26 колгоспів (з населенням 1422 особи), у т.ч. 2 комуни (106 осіб) та 24 артїлі (1316 осіб) [3]. В УСРР у 1923р. нараховувалось 3651 колгосп, у т.ч. 119 комун (3,3%), 3464 артїлі (94,9%) та 68 ТСОЗів (1,8%)[4, с.202]. У 1924 р. на території Сумської округи було 39 колгоспів, у т.ч. 6 комун (341 особа), 29 артїлей (1414 осіб) та 4 ТСОЗи, у той час як в УСРР нараховувалось 4668 колгоспів, у т.ч. 232 комуни (4,9%), 4265 артїлей (91,4%) та 171 ТСОЗ (3,7%). У 1925 р. на Сумщині був 71 колгосп (з населенням 4022 особи дорослих і дітей), у т.ч. 8 комун (825 осіб), 39 артїлей (1889 осіб) та 24 ТСОЗи (1298 осіб), у той час як в УСРР нараховувалось 5406 колгоспів, у т.ч. 356 комун (6,6%), 4856 артїлей (89,8%) та 194 ТСОЗи (3,6%). Як бачимо найпоширенішою формою колгоспів в УСРР і на Сумщині протягом 1921 – 1925 рр. були артїлі. Перереєстрація колгоспів 1925/1926 р. повела до зменшення числа колгоспів, не всі з них змогли відповідати статутним вимогам, частина господарств не мала змоги перейти до спільного користування землею. Неналагодженість внутрішніх взаємовідносин також ставала причиною розпаду деяких колгоспів. Якщо у 1926 р. загальне число колгоспів на території Сумської округи зменшилося на три порівняно з 1925р., то в 1927 р. – на 15 порівняно з 1926 р. У 1926 р. на території Сумської округи було зареєстровано 68 колгоспів (з населенням 4495 осіб дорослих і дітей), у т.ч. 7 комун (848 осіб), 26 артїлей (1422 особи) та 35 ТСОЗів (2225 осіб), у той час як в УСРР нараховувалось 5064 колгоспи, у т.ч. 289 комун (5,7%), 2586 артїлей (51,1%) та 2189 ТСОЗів (43,2%). Населення Сумської округи за переписом 1926р. становило 690 729 осіб. Таким чином у 1926р. колгоспники зі своїми родинами становили 0,65% населення Сумської округи. У 1927 р. на території Сумської округи діяло 53 колгоспи (з населенням 2932 особи: 688 (23,4%) чоловіків, 768 (26,2%) жінок, 474 (16,2%) підлітка та 1002 (34,2%) дитини), у т.ч. 6 комун (513 осіб), 24 артїлі (1242 особи) та 23 ТСОЗи (1117 осіб), у той час як в УСРР нараховувалось 6316 колгоспів, у т.ч. 242 комуни (3,9%), 2180 артїлей (34,4%) та 3894 ТСОЗи (61,7%). У 1928 р. в УСРР нараховувалось 12042 колгоспи, у т.ч. 287 комун (2,4%), 2473 артїлей (20,5%) та 9282 ТСОЗи (77,1%).

Зростання питомої ваги ТСОЗів серед колгоспів мало глибоку економічну основу. Селяни по різному ставилися до різних форм колгоспів. Середняк приходив у колгосп із своєю наділеною землею, з традиційним вмінням одноосібного господарювання, з обережністю, настороженістю, ваганням. Комуна та навіть артіль викликали в нього сумнів. З усіх видів колективного господарювання середнякам та й більшості бідняків підходив ТСОЗ [5, с.122].

49% колгоспів Сумської округи в 1927р., тобто 26 господарств (6 комун, 17 артільей та 3 ТСОЗи) працювали на землях, конфіскованих раніше у великих землевласників, 39,8% колгоспів (21, у т.ч. 3 артілі та 18 ТСОЗів) – на землях трудового користування (селянських наділах), а 11,2% колгоспів (6, у т.ч. 4 артілі та 2 ТСОЗи) – на землях змішаного походження. Загальна площа землі колгоспів Сумської округи в 1927р. складала 4681,91 дес. Рільна площа колгоспів Сумської округи займала 74,7% від загальної. Під рілля у комунах відводилося 75,4 % землі, в артілях – 72,1%, а в ТСОЗах – 76,6%. Пересічно по селянських господарствах Сумської округи рільна площа у той час становила 66,4% від загальної[3].

Робоча худоба, що нею користувалися колгоспи Сумської округи в 1927р., вираховувалася в 434 голови, у т.ч. 408 коней і 26 волів. На 100 дес. рільної землі робочої худоби припадало: в комунах – 7,2, артілях – 12,1, ТСОЗах – 17,4, пересічно по колгоспах – 12,3, пересічно по селянських господарствах Сумської округи – 29,1. Недостатня кількість робочої худоби по комунах і артілях компенсувалася роботою тракторів, яких малося в комунах 11, в артілях 7, у ТСОЗах 5 [3].

Загальна сума кредитів, відпущених колгоспам Сумської округи на 1 квітня 1927р. складала 169 650 крб., з яких кредитів бідняцького фонду 60 925 крб. і звичайних банківських 108 725 крб. 62% загальної суми кредитів одержали комуни, 33% – артілі, а 5% – ТСОЗи [3].

В комунах реманент було усупільнено на 100%. В артілях усупільнено: коней – 28%, корів – 22%, свиней – 8%, овець – 5%, плугів – 49%, борін – 63%, сівалок – 92%, молотарок – 100%. У ТСОЗах усупільнено: коней – 3%, плугів – 33%, борін – 36%, сівалок – 62%, жаток – 60%, молотарок – 64% [3].

Розподіл прибутків у колгоспах Сумської округи проводився за різними принципами: в комунах – за потребами членів, а в комуні ім. Леніна (с. Рясне) всім членам призначалася заробітна плата по ставках спілки сільськогосподарських і лісових робітників розміром від 15 до 45 крб. позаштатні члени комуни одержували поденну платню від 54 коп. (підлітки) до 1 крб. 25 коп. (дорослі); в артілях – по витраченій праці (у 6-ти), по їдцях (у 2-х), по потребах (в 1-й), у решті артілей на всіх їдців відпускалася певна норма (зернохліб), решта прибутків після підрахувань на сплату боргів та в різні капітали розподілялася серед членів згідно витраченої праці; в ТСОЗах – пропорційно площі та витраченій праці (в 9-ти), по витраченій праці (в решті) [3].

Список використаних джерел

1. Історія колективізації сільського господарства Української РСР (1917 – 1937). Збірник документів і матеріалів у трьох томах. Том I. Колгоспне будівництво на Україні (1917 – 1927 рр.)/ Упорядники: І.Х.Ганжа, Г.П.Карташова, А.З.Міщенко, А.Ф.Сергєєва, Є.П.Шаталіна, І.Л.Шерман. – К.: Вид-во АН УРСР, 1962. – 852с.
2. Сборник инструкций и положений по организации сельскохозяйственных коммун. – К.: Вид-во НКЗС Української СРР, 1919.
3. ЦДАВО України, ф.559, оп.3, спр.114, арк. 1 – 11.
4. Соціалістична перебудова і розвиток сільського господарства Української РСР. Том 1. 1917 – 1937 рр./ За ред.З.П.Шульги, Д.Ф.Вірника, М.А.Рубача, М.С.Черненка. – К.: Вид-во Київського університету, 1967. – 512с.
5. Шульга З.П. Підготовка суцільної колективізації сільського господарства на Україні /Захар Петрович Шульга. – К.: Вид-во Київського університету, 1960. – 152с.

*Гедін Максим Сергійович, кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України,
Київський національний лінгвістичний університет*

ПРОЯВИ НАЦІОНАЛЬНОГО КОНЦЕПТУ М.І.КОСТОМАРОВА В ДИСКУСІЯХ ЗІ СЛОВ'ЯНОФІЛАМИ

У ХІХ столітті на теренах України, що увійшли до складу Російської імперії, самодержавство цілеспрямовано придушувало національне і культурне життя українського народу. В цей час в українському суспільно-політичному русі з'являються сили, які поки ще не заявили активно про належність до українства, але мали значний суспільно-політичний потенціал і протистояли російській асиміляції всіма можливими методами. Це були представники української ліберальної інтелігенції, дворянства та чиновники різного рангу, які з часом розгорнули діяльність у загальноросійських державних і громадських структурах, займалися місцевими господарськими питаннями, народною освітою, охороною здоров'я[7, с. 43]. Вони займалися культурницькою діяльністю, вивчали історію слов'янського народу, слов'янський етногенез, слов'янську археологію, міфологію, писемність, правові інститути давніх слов'ян. Аналіз їх інтелектуальної, суспільно-політичної та духовної спадщини, їхнього внеску у скарбницю українського національного державотворення є завданням сучасної історичної науки.

Відомий український історик і суспільний діяч XIX ст. Микола Іванович Костомаров (1817-1885) був одним з перших діячів вітчизняної науки, який здійснив вагомий внесок у дослідження історії України і слов'янства зокрема. Незважаючи на непростий життєвий і творчий шлях, вчений повністю присвятив себе українознавству, а його творча спадщина назавжди залишиться у духовній, культурній та інтелектуальній скарбниці українського народу.

Існує думка, що саме М.І.Костомаров вперше висловив ідею незалежного слов'янства, яку поклав в основу діяльності Кирило-Мефодіївського братства. Відомо, що вчений був прихильником ідеї слов'янської єдності, однак, на відміну від слов'янофілів, вважав, що слов'янське відродження має починатися з відродження кожної слов'янської народності. У 1840 р. у Харкові М.І.Костомаров проголосив ідею зближення слов'ян, акцентуючи на збереженні самобутності кожного слов'янського народу[6, с.291-292]. На відміну від слов'янофілів, ідею слов'янської єдності М.І.Костомаров розумів у моральному сенсі, а передумови вибору вченим слов'янської ідеї сформульовані у листі П.Куліша до М.І.Костомарова: це «почуття відповідальності за майбутнє батьківщини, бо її сучасне, як і її історія, надто сумні». Натомість, слов'янська ідея «будила віру і надію у здобуття якщо не повної незалежності, то принаймні політичної і культурної автономії у федерації слов'янських народів»[6, с. 294].

Протягом своєї діяльності М.І.Костомаров послідовно відстоював ідеї української державності, однак дотримувався при цьому федералістсько-автономістських засад. Вчений був прихильником конфедерації, виступав за створення панслов'янського союзу, який мав базуватися на культурній і релігійній спільності слов'ян і водночас на демократично-правових принципах рівноправної міждержавної організації на зразок США або давньогрецьких полісів[3, с. 160]. Учений вважав, що для досягнення зазначеної мети необхідно: надати свободу слов'янським народностям; організувати їх у самобутні політичні спільноти з федеративним зв'язком між собою; викоринити у слов'янських суспільствах будь-які ознаки рабства; скасувати станіві привілеї і переваги; мати релігійну свободу і віротерпимість; у богослужіннях усіх церков вживати єдину слов'янську мову; забезпечити свободу думки, преси і викладання слов'янських мов і літератур в учбових закладах слов'янських народів[3,с. 161].

Слід зазначити, що на відміну від діячів Просвітництва, інтелектуали епохи романтизму осмислювали історію в національних категоріях, тому їхня історіософія базується на новому суб'єкті історичного процесу – народів/нації. Національні історії почали писатися як історії народів. М.І.Костомаров одним з перших робить ідею народу центральною

проблемою історіописання, відстоює самостійність української нації та окремішність національного історичного процесу, який, на його думку, є втіленням волелюбного демократичного духу українців[3,с. 128].

В одній з перших своїх праць «Про причини і характер унії в Західній Росії» вчений зауважував, що історія народу має спрямовуватися до пізнання «народного духу», який є першоосною історичного розвитку[1,с. 375]. На відміну від слов'янофілів, в поглядах М.І.Костомарова дух народу виступає як першооснова світу історії, що стає внутрішньою суттю народу і керується власними морально-етичними засадами як найвищими позачасовими цінностями. На переконання вченого, рух того чи іншого народу в історії є лише розкриттям начал, уже закладених у «народному дусі». Зокрема, схема руху української історії, як вважав М.І.Костомаров, вписується у християнську модель історичного процесу, що є проявом месіанізму в історіософії вченого. Таким чином, вчений привніс у славістичні дослідження концепцію «народної історії», чим започаткував вивчення проблем історії слов'янських народів представниками народницької школи української історіографії[3,с. 129].

На відміну від слов'янофільства, в історіософії М.І.Костомарова важливою була реалізація принципу одухотвореності зовнішньої реальності, пов'язана з невідповідністю між ідеалом і тогочасною дійсністю. Вчений визначав поняття «душа народу», «дух народу» та національний характер як внутрішні основи, що визначають рух «зовнішньої історії» народу. На переконання М.І.Костомарова, коли історик вивчає інститути держави, дипломатію, війни, то аналізує лише зовнішні явища історії, а проникнення у її суть розпочинається з вивчення духовної основи життя народу[1, с. 382]. Для інтелігенції доби романтизму історичне минуле народу є чимось святим, саме в минулому, на їх переконання, потрібно шукати джерело духовної енергії народу, необхідної для кардинальних перетворень. М.І.Костомаров з цього приводу писав: «Сучасний стан життя народу постає тоді аналогом «зовнішньої історії», який для свого розвитку потребує актуалізації минулого, адже саме таким чином люди усвідомлюють себе єдиною нацією» [1, с. 383]. В численних дискусіях зі слов'янофілами, наукових розвідках, публічних виступах та в педагогічній діяльності М.І.Костомаров проводив паралель між історією і сучасністю, відшукував у минулому світлі епізоди з життя народів, розкривав їх причини, прогнозував наслідки. У захисті інтересів українства вчений закликав проявляти толерантність, тобто сприймати без агресії думки, поведінку, форми самовираження та спосіб життя іншого суспільства[2, с. 35]. Аналіз спадщини М.І.Костомарова засвідчує державницький характер мислення вченого, толерантність його позицій, їхню актуальність для розуміння

багатьох сучасних проблем формування відносин України з найближчими сусідами.

Аналіз осмислення М.І.Костомаровим виявив духовного виміру буття українського народу розкриває значення його впливу на особливості історичного розвитку. Досліджуючи дух народності як духовний вимір буття українського народу, вчений прагнув досягнути значення самобутності й цілісності його суб'єктів в способі їх життя через аналіз характеру українців. Зокрема, вчений доводив, що особливістю історії народу є те, що дух народності реалізується в способі життя народу через характеристику його суб'єктів[1, с. 386]. Дух народності, на думку вченого, характеризує спільні риси суб'єктів народу, формує народ як цілісну духовну спільноту, зберігає і розвиває мову, релігію, мистецтво, історичну пам'ять, звичаї і світоглядні переконання. М.І.Костомаров був переконаний, що історичні обставини лише актуалізують певні проблеми, а «народний характер» відіграє у їх вирішенні ключову роль. Таким чином, вчений прагнув досягнути значення самобутності українського народу в способі їх життя через аналіз характеру[1, с. 387].

Осмислюючи «народний дух» як духовно-культурну основу розвитку українців, М.І.Костомаров визначав унікальні риси характеру українського народу, які визначалися сферою розвитку його культури, а згодом відтворювалися в історичній пам'яті. Загалом «характер народу», на думку вченого, був виявом особливого духовного виміру буття українців, складовими компонентами якого виступають традиції, ідеї, цінності та ідеали. У праці «Дві руські народності»[3], М.І.Костомаров вказував, що суб'єкти української етносоціальної спільноти схильні до мрійництва і фантазії, віруючі, довірливі, доброзичливі, не схильні до насильства, працьовиті, індивідуалісти і в сімейному, і в суспільному житті[3, с. 17-18]. Такі риси характеру українського народу визначаються М.І.Костомаровим як своєрідність духу його народності.

Дух народності українців, на думку вченого, вплинув на пасивність суб'єктів у суспільному житті, натомість дух народності росіян спрямовувався на світ об'єктів через властиву суб'єктам активність у політичному контексті власного буття[3, с. 17]. Аналізуючи вияви духу народності росіян і українців, М.І.Костомаров протиставляє такі поняття відповідно в українців і росіян: перевагу «поезії» - «прозі»; «естетику» - «практичності»; «красу» - «ужиточності»; «ідеалізм» - «матеріалізму»; «м'якість» - «твердості» тощо. Шляхом порівняння особливостей характеру українців та росіян він осмислює своєрідність впливу духу народності української етносоціальної спільноти на хід її історії[4, с. 381].

Дискутуючи з прихильниками слов'янофільства, М.І.Костомаров підкреслював перевагу впливу особистої свободи українців на економічну і соціальну сфери буття. Особливість економічної сфери визначалася

правом особистої свободи, дух якої розвинув почуття особистого права власності на землю, на відміну від общинного землеволодіння у росіян. У соціальній сфері така риса характеру українців проявлялася через бажання кріпосних селян отримати особисту свободу, тоді як у Росії залежні селяни не могли навіть бажати цього, оскільки порівнювали власну залежність із залежністю поміщика від волі Всевишнього. М.І.Костомаров рішуче заперечує думку багатьох слов'янофілів, що український народ є ледачим. На його думку, «...упрѣк в лености несправедлив; даже можно заметить, что Малорус по своей природе трудолюбивее Великоруса и всегда таким показывает себя, коль скоро находит свободный исход своей деятельности»[4, с. 379]. Вчений був переконаний, що саме прагнення до особистої свободи зумовлювало виконання українцями панських повинностей без особливого старання та бажання.

Відмінності між українською та російською ментальністю М.І.Костомаров зводить до таких моментів: «У росіян Бог і цар панує над особистістю, окремою людиною. Українець вище цінує окрему людину, ніж загальне; росіяни нетерпимі до чужих вірувань, народів, звичаїв та мов. На Україні ж люди звикли чути чужу для себе мову й не цуратися людей з іншими звичаями; росіяни – народ «матеріальний», українці прагнуть «одухотворити весь світ»; росіянин мало любить природу, не доглядає за квітами. Українець любить природу, тому й українська поезія невідривна від природи, вона оживляє її, робить учасницею радості й горя людської душі; трави, дерева, птиці, тварини, небесні світила, ранок і вечір, весна і сніг – усе дихає разом з людиною, усе озивається до неї чарівним голосом то участі, то надії, то осуду» [3, с. 19-21]. Крім того, М.І.Костомаров наголошував, що у суспільному житті росіян панує насильство у формі монархії, натомість українці цінують особисту свободу, яка може виявлятися у формах добровільної спільноти або федерації[4, с. 388].

М.І.Костомаров також визначає й самобутні риси українського індивідуалізму, що виявлялися в особливостях сімейного життя хліборобської української етносоціальної спільноти. Визначаючи основоположну роль сімейного виховання в українських родинах, вчений відзначав особливий родинний «дух», пронизаний «індивідуалізмом», в українців та «загалом», «спільністю» – у росіян[3, с.61]. Феномен спільного проживання батьків, дітей та онуків визначається М.І.Костомаровим як «велика родина». Цій «великій родині» вчений протиставляє поняття «самобутньої малої сім'ї», формування якої починається з моменту одруження українців, які прагнуть до самостійного (незалежного від батьків) буття власної родини[3, с.62]. Причину домінування індивідуалізму у сімейно-побутовому житті української етносоціальної спільноти М.І.Костомаров вбачає у перевазі ролі жінки-матері у вихованні дітей. Цей факт осмислюється вченим через аналіз

таких норм поведінки, моралі, ідеалу людини, такого ставлення українців до життя, які, на думку вченого, є підпорядкованими нормам та ієрархії цінностей, типових для жінки – доброта, лагідність, ніжність, сердечність. На думку М.І.Костомарова, дух народності українського етносу виробив унікальну систему цінностей, серед яких основоположною є повага до жінки-матері, яка по-суті символізує й саму Україну як образ Батьківщини – «матері-землі»[3, с. 63].

Таким чином, вплив російського слов'янофільства як на погляди М.І.Костомарова, так і на українську інтелектуальну думку був неоднозначним. На нашу думку, найбільше М.І.Костомаров сприймав основоположну тезу слов'янофілів – про цивілізаційну самотність Слов'янського світу, унікальність його історичного минулого й відмінність від германсько-католицької Європи, а також про православ'я як «істинне» християнство. У своїх суспільно-політичних візіях М.І.Костомаров активно проводив слов'янофільську тезу про «зраду» Польщею Слов'янщини. Водночас інший основоположний мотив слов'янофільства – протиставлення патріархальної допетровської Русі та зреформованої за європейським взірцем Росії – у творчості М.І.Костомарова, як і в українській історіографії не знайшов належного висвітлення.

Список використаних джерел

1. Артюх В. О. Історіософія Миколи Костомарова / В. О. Артюх // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Теорія культури і філософія науки. – 2012. – № 995, вип. 46. – С. 128-133.
2. Козачок Я. В. Горизонти українотворення в публіцистиці М.І. Костомарова. Микола Костомаров у контексті сучасності: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Я. В. Козачок, В. В. Чекалюк. – К. : НАУ, 2013. – 336 с.
3. Костомаров Н.И. Две русские народности. Киев - Харьков: Майдан, 1991. - 72 с.
4. Костомаров Н. Об отношении русской истории к географии и этнографии / Н. Костомаров // Н. Костомаров. Исторические монографии и исследования. – СПб. : Издание книготорговца-типографа М. О. Вольфа, 1880. – Т. 3. – С. 377–401.
5. Пінчук Юрій. Вибрані студії з костомаровознавства. – К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2012. – 608 с.
6. Скринник М. Наративні практики української ідентичності: доба Романтизму. Львів, 2007. С.293.

7. Терещенко Ю.І. Україна ХІХ століття: між консерватизмом і лібералізмом // Український тиждень. – № 29 – 18-24 липня 2014 р. – С. 43-47.

*Голиш Григорій Михайлович, кандидат історичних наук, доцент,
директор наукової бібліотеки
Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького
Лисиця Лариса Григорівна, кандидат історичних наук, доцент
кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки ЧНУ ім. Б.
Хмельницького*

КОМПЛЕКСНЕ ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СІЛЬСЬКОГО РЕГІОНУ: ДОСВІД, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ (НА ПРИКЛАДІ СТВОРЕННЯ НАРИСУ ІСТОРІЇ ТА СЬОГОДЕННЯ ЗОЛОТОНІСЬКОГО РАЙОНУ НА ЧЕРКАЩИНІ)

Потреба врахування сьогоденних історіософських викликів надає неабиякої актуальності напрацюванню досвіду з питань комплексних історико-краєзнавчих досліджень поселень нашої країни на модерній методологічній основі. Попри наявності значного краєзнавчого доробку в розрізі майже усіх регіонів України, який утім характеризується вражаючим різноманіттям концептуальних підходів, мусимо одначе констатувати очевидний дефіцит наукових праць, які б містили узагальнення сучасного досвіду дослідження локальної історії. Такого роду наукова література репрезентована хіба що багатоплановими виступами академіка П. Тронька [1], розмірковуваннями Я. Жупанського і В. Круля про об'єкт і предмет вивчення національного краєзнавства [2], рекомендаціями С. Куделка та С. Посохова [3], дослідженнями в царині історичної локалістики Я. Верменич та Н. Зіневич [4, 5], методичним виданням В. Мельниченка [6], статтею В. Дмитрієвої і Ю. Святець [7] та деяких інших авторів. До означеної проблеми фрагментарно зверталися у своїх виступах і окремі учасники Х Всеукраїнської наукової конференції з історичного краєзнавства [8].

З огляду на зазначене вище, метою пропонованих тез є посилення спроба викладу власного досвіду комплексного історико-краєзнавчого дослідження сільського району. Не претендуючи на вичерпність і, тим паче, імперативність поданих у тексті роздумів та рекомендацій, сподіваємося на започаткування серед науково-краєзнавчого загалу зацікавленої розмови щодо перспектив наукової розробки історії населених пунктів України з позицій нового історичного мислення.

Авторський задум написання комплексної праці з історії поселень Золотоніщини виник ще на початку нинішнього століття, а його безпосереднє втілення тривало понад 5 років. Ми враховували те, що підготовка досить великого за обсягом видання вимагає вирішення цілого комплексу пошуково-дослідницьких, науково-організаційних та методичних завдань. Насамперед, було ініційовано створення редакційну раду, основні функції якої зводилися до сприяння авторам у пошуку необхідних матеріалів, особливо сучасних, організації їхніх творчих відряджень, а, найголовніше – вирішення питань фінансування проекту, доведення творчих зусиль до логічного завершення.

До авторського колективу увійшло два кандидати історичних наук, доценти та ветеран краєзнавства, котрий свого часу взяв активну участь у написанні «Історії міст і сіл УРСР». Зауважимо, що всі автори є уродженцями й жителями Золотоніщини і ця обставина, з огляду на значну специфічність історико-краєзнавчих досліджень, які передбачають погляд на предмет вивчення здебільшого «зсередини», а не «зовні», розглядається як позитивний чинник у реалізації таких проектів.

Стартовим етапом роботи стала авторська розробка, обґрунтування та погодження з редакційною радою концепції та проспекту майбутньої книги. Це стало також предметом обговорення на спеціальному засіданні кафедри історіографії, джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького та президії правління Черкаської обласної організації Всеукраїнської спілки краєзнавців (нині НСКУ). Усе це сприяло чіткому усвідомленню алгоритму науково-дослідницьких зусиль авторів.

Чи не найбільш відповідальним етапом дослідження стало формування його джерельної бази. Авторам у результаті копіткої роботи вдалося залучити джерела різних типів (словесні, усні, речові), походження (колективні, особові) та видів (актові; документальні, наративні тощо). Пріоритетне місце у створенні емпіричного поля дослідження зайняли архівні матеріали, адже вони найменшою мірою підлягають зовнішнім впливам і купюрам.

Цінна інформація для нашого дослідження почерпнута, насамперед, із фондів Центрального державного історичного архіву України в Києві (ЦДІАК). Зокрема, тут відклалися публічно- та приватно-правові документи, де містяться перші писемні згадки про населені пункти краю, інформація про демографічні, соціально- економічні, освітньо-культурні та духовні процеси, соціальні конфлікти тощо (ф.ф. 51, 54, 57, 59, 117, 127, 315, 320, 707, 990, 1571) [9].^о

Доволі ефективно нами використані й матеріали, які зберігаються в Центральному державному кінофонофотоархіві ім. Пшенишного (ЦДКФФА): дані з фрагментів кінострічок 1930 — 1960-х рр., фонозаписи

та фотознімки минулого століття [10]. Тоді як у фундаментальних дослідженнях таким джерелам належить, як правило, допоміжно-ілюстративна роль, то в краєзнавчому пошуку вони розглядаються як цілком самодостатні.

Суттєво розширили інформацію про край і документи, які відіслалися у фондах Державного архіву Черкаської області (ДАЧО) [11]. Сучасні події населених пунктів краю відображені у матеріалах архівного відділу райдержадміністрації та поточних архівах територіальних громад, підприємств, установ, організацій. Стала в пригоді авторському колективу й інформація, яка зберігається в особистих архівах краєзнавців та окремих громадян.

Важливе місце у джерельній базі зайняли також стародруки та статистичні довідники різних років [12]. Тут відобразилися унікальні відомості про життя наших земляків у минулому та точні цифрові дані про демографічну ситуацію, господарську інфраструктуру краю, мережу медичних, освітніх, культурних і церковних закладів.

Досить цінна інформація була почерпнута і з періодики минулих років, зокрема, часописів «Полтавские губеринские ведомости», «Полтавщина», «Полтавский весник», «Полтавские епархальная ведомости», «Золотоніський голос», «Вісті», «Червоний Жовтень», «Колективіст Гельмязівщини», «Більшовик Полтавщини», «Прапор Леніна», «Златокрай». «Вісник Зотоніщини» та ін. Попри певну тенденційність масмедійних матеріалів, їхня цінність полягає насамперед у синхронному відображенні подій, які в них висвітлюються.

Широко використані й джерела особового походження, які, незважаючи на їхній суб'єктивний характер, суттєво сприяють об'єктивному дослідженню та персоніфікації подій минулого та сучасного. Залучено значну кількість спогадів, щоденників, епістолярних пам'яток та усних свідчень представників старших поколінь. Серед усних джерел чільне місце зайняли результати анкетування та інтерв'ювання старожилів, ветеранів війни і праці на місцях. Для цього авторами було розроблено спеціальний опитувальник на 50 пунктів.

Речові пам'ятки, які відображають історію краю, вивчалися безпосередньо в Полтавському, Черкаському та Золотоніському державних, а також 4-х сільських народних музеях, 10 музейних кімнатах і залах. Достатньо результативними виявилися й польові дослідження, проведені авторами у населених пунктах району. Залучено також і електронні джерела (бази і банки даних, картографічні системи, Інтернет-ресурси тощо).

Як бачимо, історико-краєзнавче дослідження, якщо воно претендує на достатню об'єктивність і вичерпність, передбачає використання досить диверсифікованої та розлогої джерельної бази. .

Важливе місце в науковій організації праці авторського колективу посів пошук адекватних дослідницькому проекту методологічних підходів та методичного інструментарію. Застосовано загальнонаукові принципи та методи, але, при цьому було максимально враховано історіософські та методичні надбання «нової історичної науки», зокрема, французької школи Анналів та позитивістської історіографії. Пам'ятаючи сестенцію «анналіста» Л. Февра, що історія – це, насамперед, «полідисциплінарна наука про людину в часі» [13], ми, зробили; акценти на антропоцентричних, хронологічних, синергетичних і міждисциплінарних підходах. Останній, зокрема, реалізовувався шляхом широкого використання методик та надбань топоніміки, ономастики, етнології, геральдики, нумізматики, демографії, географії, статистики, соціології, культурології, економічної теорії, дипломатики, історичної хронології та ін. Поряд з використанням традиційних методів дослідження, (ретроспективних, описових, структурних, проблемно-хронологічних, історико-біографічних та ін.) у нашій праці мало місце й звернення до елементів новітніх способів реконструкції минувшини: компаративістських, квантитативних, просопографічних, мікроісторичних та соціологічних.

Вагоме місце в реалізації авторського задуму посіла апробація первинних результатів дослідження. Зокрема, на сторінках наукової та масової періодики упродовж лише 5 років авторами було опубліковано щонайменше 150 великих і малих розвідок з історії поселень краю, їх сьогодення, тлумачення ойконімів та гідронімів, про перебіг сучасних суспільних процесів, а також присвячених найбільш відомим персоналіям Золотоніщини. Усе це в сукупності дало змогу ще раз перевірити достовірність залучених матеріалів, у ході діалогу із зацікавленим читачем виправити допущені неточності чи скоригувати вектори пошуку, зрештою, створити змістово-текстову й композиційну основу для майбутньої книги.

Розмірковуючи над структурою та змістом видання, ми найперше виходили з того, що специфіка історико-краєзнавчого дослідження передбачає порівняно з академічними студіями незмірно більшу конкретизацію, деталізацію та персоніфікацію матеріалу, ширші можливості вивчення сучасних процесів безпосередньо слідами подій. З іншого боку, зміст краєзнавчих досліджень має тісно корелюватися із загальноісторичними процесами та закономірностями.

Ми намагалися максимально врахувати, те, що регіон як територіальна складова України є відносно самостійною природно-просторовою, територіально-адміністративною, економічною, інституційно-політичною та соціо-культурною цілісністю в континуумі якого розташовані поселення. Саме з означеним корелюється і композиція

видання. Першим структурним розділом видання стала розлога географічна довідка про край. Досить об'ємна частина тексту присвячена загальному нарисові історії Золотоніщини від давнини до наших днів. Тут у канву макроісторичних сюжетів про різні сфери життя в минулому вкраплені й відомості про повсякденне життя краян, їхній побут і звичаї.

Окремий розділ присвячено сьогоденню регіону, зокрема, всебічно проаналізовано господарську, соціальну, управлінську, освітньо-культурну, спортивну, церковну, громадсько-політичну та інші галузі життєдіяльності. При цьому, в тексті фігурують лише базові статистичні матеріали, для кращого сприйняття читачем вони подані здебільшого у вигляді відсотків, пропорцій, порівнянь.

Беззаперечною є істина, що саме населені пункти були й залишаються своєрідними точками опори в історичному просторі буття. Тому лівова частка сторінок видання відведена під окремі сюжети про кожне з 63-х нині суцільних поселень Золотоніщини. Поряд з об'ємною оповіддю про історію та сьогодення райцентру – м. Золотоноша – та нарисами, присвяченими центрам сілрад, у книзі подана й не менш детальна інформація про невеликі населені пункти. Такий підхід, на нашу думку, є виправданим, адже глибоко не коректно та й не логічно чіпляти ярлики меншовартісних і приділяти менше дослідницької уваги поселенням, які з різних причин опинилися в другому адміністративному ешелоні.

Нами обрано уніфікований алгоритм висвітлення минулого та сучасного кожного населеного пункту, який включає таку інформацію: 1) географічна довідка місцезнаходження, межі, сусідні поселення, особливості природного середовища, шляхи сполучення); 2) традиційні назви вулиць та кутків; 3) демографічна ситуація; 4) найпоширеніші прізвища та прийняті форми звертання до місцевих мешканців; 5) походження назви поселення (етимологія, історична основа, варіативність); 6) сліди життя у давні епохи; 7) перша писемна згадка; 8) минуле поселення від початків його історії до поч. ХХІ ст. у всіх його зрізах: економічному, соціальному, духовному, побутовому, ментальному, етнологічному; 9) сьогоденне життя мешканців населеного пункту: господарські, суспільні та культурні процеси; 10) земляки, відзначені державними нагородами; 11) жителі, які мають оригінальні захоплення, займаються творчістю; 12) уродженці поселення – відомі вчені, державні діячі, письменники, художники, архітектори, артисти, кутюр'є, спортсмени; 13) пам'ятники історії, культури, природи, заповідні місця; 14) назва населеного пункту на мапі України та пострадянському просторі (подібні та однокореневі ойконіми). Сюжети супроводжуються біографічними довідками про найвизначніших земляків. Отже,

застосований алгоритм передбачає комплексний підхід і всебічний аналіз історії та сучасності кожної з територіальних громад сільського району.

На нашу думку, особливої уваги заслуговує дослідження зниклих поселень. Маються на увазі не лише літописні городища й селища чи інші, зниклі з плином віків, але й колишні населені пункти, які згинули в мороці історії кризового ХХ ст. Одні з них згоріли в полум'ї воєн, знелюдніли через голодомори, інші ж опустіли як «неперспективні», були затоплені водами Кременчуцького водосховища або потрапили в зону промислово-транспортної розбудови. Таких поселень на теренах Золотоніщини виявилось понад 130 і про кожне з них у нашому виданні подається компактна довідкова інформація.

Окремий сюжет присвячено історії та сучасності Красногірського жіночого монастиря. Його надзвичайно драматична минувшина яскраво віддзеркалює різні етапи взаємовідносин церковних установ та держави.

Після кожного нарису подані бібліографічні посилання, які поряд з тим, що вони засвідчують достовірність інформації, можуть слугувати своєрідним джерельним орієнтиром для подальших досліджень історії населених пунктів наступними поколіннями краєзнавців.

У структурі книги є також хронологічна таблиця найважливіших дат історії краю (всього – 200 дат), географічний (понад 700 найменувань) та іменний (близько 2 тис. імен) покажчики, анотація англійською мовою. На наше переконання, такий науково-довідковий апарат має супроводжувати кожне комплексне науково-краєзнавче видання, адже це значно посилює його науковий рівень і сприяє кращому орієнтуванню читача в тексті.

Чільне місце на сторінках книги зайняли й різноманітні фотоілюстрації як історичного плану, так і сучасні, сюжетні та портретні, у чорно-білому та кольоровому варіантах. Обираючи стиль викладу матеріалу і жанр видання, ми без особливих вагань віддали перевагу науково-популярному, який, безперечно, є найбільш прийнятним у історико-краєзнавчій літературі з причин її переважного орієнтування на досить широкий читацький загал.

Зрештою у 2008 р. вказаний краєзнавчий проект було зреалізовано і в Черкаському видавництві «Вертикаль» вийшла друком доволі об'ємна книга «Подорож Златокраєм. Нарис історії і сьогодення Золотоніського району» [14]. Нині нами підготовлено до друку 2-ге видання цього дослідження, виправлене й доповнене. Тут додано та осучаснено інформацію про територіальну локацію за останні 10 років, значно розширене коло відомих персоналій Золотоніщини тощо.

Як впливає з викладеного вище, комплексне історико-краєзнавче дослідження сільського району в історії його населених пунктів є справою доволі копіткою і трудомісткою. Проте за умови ретельного опрацювання джерел із застосуванням новітніх наукових технологій та наявності

достатньо розвиненої мотиваційної сфери дослідницьких зусиль можна сподіватися на успішну реалізацію цього суспільно значимого і благородного наукового проекту. У подальшому розвиток порушеної цим повідомленням проблеми вбачаємо в розгортанні серед науково-краєзнавчого загалу продуктивної дискусії з приводу напрямків методологічного оновлення сучасних регіональних досліджень, зокрема, в царині вивченні історії поселень сільського району.

Список використаних джерел

1. Тронько П. Т. Історичне краєзнавство: крок у нове тисячоліття (досвід, проблеми, перспективи) / П. Т. Тронько. – Київ : Ін-т історії України, 2001. – 270 с.

2. Жупанський Я. Про об'єкт і предмет вивчення національного краєзнавства / Я. Жупанський, В. Круль // Краєзнавство. – 1994. - №1–2. – С. 3–6.

3. Куделко С. Історичне краєзнавство в контексті сучасних тенденцій розвитку науки і суспільства / Куделко С., Посохов С. // Краєзнавство. – 1995. – №1–4. – С. 12–16.

4. Верменич Я. В. Теоретизація історичного краєзнавства і регіознавства: проблема наступності / Я. В. Верменич // Історія України. Маловідомі імена, події, факти : зб. наук. пр. – Київ, 2005. – Вип. 29. – С. 39–48.

5. Зіневич Н. Локальна історія: виклики і перспективи / Н. Зіневич // Регіональна історія України : зб. наук. ст. – Київ, 2010. – Вип. 4. – С. 27–46.

6. Мельниченко В. М. Історичне краєзнавство : навч. посіб. для студентів історичного факультету / В. М. Мельниченко. – Черкаси : [б. в.], 2002. – 130 с.

7. Дмитрієва В. А. Застосування комп'ютерних технологій у дослідженнях історії міст і сіл України / В. А. Дмитрієва, Ю. А. Святець // Історія України. Маловідомі імена, події, факти : зб. ст. – Київ, 1999. – Вип. 7. – С. 450–455.

8. Історія міст і сіл України в контексті регіональних досліджень: X Всеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства «Історія міст і сіл України в контексті регіональних досліджень». – Київ-Донецьк, 2001. – 150 с.

9. Центральний державний історичний архів України у Києві – ф. 51. оп. 1. спр. 13. 301. 490. 1068, 1171; оп. 3. спр. 1161, 1460, 3756, 4167, 5841. 7790, 11461, 1 1600, 12330; ф. 1571. оп. 1, спр. 1; ф. 54, оп. 1, спр. 2245; ф. 57, оп. 1, спр. 207, 208. 218, 221, 225, 238. 242, 270; ф. 1571, оп. 1,спр. 1;ф. 1571, оп. 1. спр. 1; ф. 59. оп. 1, спр. 5091; ф. 117, оп. спр. 31: ф, 127, оп. 1009, спр. 6; ф. 315, оп. 2, спр. 499; ф. 1571, оп. 1, спр. 1; ф. 320, оп. 1, спр. 319, 320, 648. 1076, 1473; ф. 486, оп. 4, спр. 119^a; оп. 5, спр. 42, 56, 289,

381, 476, 481, 590; ф. 575. оп. 1, спр.263: ф. 707. оп. 4, спр. 95: ф. 797, оп. 1, спр 673; ф. 990. оп. 1, спр. 324; ф, 1571. оп. 1. спр. 1 та ін.

10. Центральний державний кіпофонофотоархів. – арх. №№722, 826, 1007. 1011, 1067. 1155. 1494, 1987, 2196. 2712, 2714, 3051, 3239; од. зб. №№ 2 - 4027, 4047, 4064, 4065, 4071, 57826, 60300, 60301, 60307, 60319, 62039,60302, 60303, 60314, 60315, 60317, 62050, 86943,128320,141236, 144959.148109, 149884, 171073 та ін.

11. Державний архів Черкаської області. – ф. 476, оп. 1. спр. 303; оп. 2, спр. 89. 93. 94. 109, 128. 144, 303; ф. Р.-87, оп. 1. спр. 20, 25; ф. Р-624, оп.1, срір. 1, 17, 32, 36; ф. Р-630, оп. 2, спр. 23; ф. Р-647, оп.1, спр. 6; ф. Р-737, оп. 1, спр. 3; ф. Р-1667. оп. 1, спр. 95, 96; ф. Р-1842. оп. 1, спр. 1; ф.Р-2421, оп. 1, спр. 1; ф. Р-4178, оп. 1. спр. 643, 698, 146-182; ф. Р-5428, оп, 1. спр. 12, 25; П- 4649, оп. 1, спр. 45; оп. 8. спр. 8, 19, 45, 46 та ін.

12. Полное собрание русских летописей. – М., 1962; Архив Юго-Западной России. – Киев, 1986. – Т. 1; Генеральное следствие о местностях Переяславского полка. – Харьков, 1896; Генеральный опис Лівобережної України. – Київ, 1959; Описи Київського намісництва 70-80-х років XVIII ст, – Київ, 1989; Переписні книги Переяславського полку. – Київ, 1933; Список населённых мест Полтавской губернии. Золотоношский уезд. – Полтава, 1859; Сборник по хозяйственной статистике Полтавской губернии. – Полтава, 1887. – Т. 6; Список населённых мест Золотоношского уезда Полтавской губернии (по обществах сельских сословий) за 1900 годъ съ приложением карты уезда. – Полтава, 1903; Россія. Полное географическое описание нашего отечества. Настольная и дорожная книга для русских людей / Под ред. В.П. Семёнова. – СПб, 1903; Третья подворно-хозяйственная земская перепись в Полтавской губернии 1910 года. Золотоношский уезд. – Полтава, 1913; Клировая книга Полтавской епархии за 1902 годъ. – Полтава. 1902; Приложение къ отчёту Золотоношской уездной земской управы за 1908 годъ. – Золотоноша, 1909; Вся Золотоноша и уезд. – Золотоноша, 1911; Список поселень Черкаської округи. – Черкаси, 1926 та ін.

13. Февр Л. Бои за историю / Л. Февр. – М. : Наука, 1991. – 635 с.

14. Голиш Г. М. Подорож Златокраєм. Нарис історії і сьогодення Золотоніського району / Г. М. Голиш, Л. Г. Голиш, М. Ф. Пономаренко. – Черкаси : 2008. – 572 с. : іл.

*Єгоров Владислав Володимирович, кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри політичних наук КНУБА*

ІСТОРІЯ КИЄВА ТА КИЇВСЬКОЇ ЗЕМЛІ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ В.Б.АНТОНОВИЧА

Серед спадщини знаного лідера українофільського руху другої половини ХІХ ст. професора Київського Університету Св. Володимира В.Б.Антоновича (1834–1908) значна увага була прикута до ранньосередньовічній та козацькій історії України (Південно – Західного краю). В ній вагоме місце посідали розвідки про минуле, становлення, географічні межі Києва, київської землі від дохристиянських часів до періоду Визвольної війни Б.Хмельницького.

Найдавніший період розвитку міста охоплює текст публічних лекцій з геології та історії Києва читаних В.Б.Антоновичем та проф. П.Я.Армашевським в Історичному товаристві Нестора –Літописця у 1896 р. В цій роботі автор критично оцінив Дунайську концепцію розвитку слов'янства, зауваживши що слов'янами могли бути відомі скіфи – орачі. Тут було викладено традиційні відомості про давню історію Давньоруської держави до часів Володимира Святославовича[5, с.584,587].

Водночас, в тексті лекцій зверталась увага на розташування окремих районів міста. Так, Поділ зі сходу був окреслений р. Почайною. Нижню течію цієї річки у ХVІІІ ст. поглинув Дніпро [5, с.588]. Він був ремісничим від дохристиянських часів[5, с.589]. Верхнє місто, розташовувалось поблизу залишків Десятинної церкви, перетинало теперішню вулицю Трьохсвятительську. В розвідці було згадано відому до ХVІІІ ст. назву Щекавиця та зауважено протиріччя в тексті давнього літопису щодо могили кн. Олега. В.Б.Антонович висловив припущення, що було два князя й відповідно два поховання котрі злилися в народній пам'яті в єдине [5, с.590]. Автор звернув увагу й на інший відомий пункт міста – гору Хореву де була літописна могила кн. Дири поблизу Пустинно-Миколаївського монастиря. Наступною історичною територією Києва визнано Дорогожичі, місце розташування укріпленого табору, котрий використовувався в боротьбі між князями та був підпорядкований Кирилівському монастирю[5, с.591-592].

Після давнього періоду, в князівський час в Києві відбувається поступовий політичний і економічний занепад, що позначився після смерті Ярослава Мудрого, коли його нащадки отримали Київ, Чернігів, Переяслав. Цей період позначився боротьбою з князями ізгоями, котрі не мали права на уділи. Згодом вони перемогли й постановили – хай кожен князь має свою вотчину. Після з'їзду в Любечі 1097 р. територіальні межі

Київського князівства обійняли 2/3 Київської губернії ХІХ ст., половину Волинської й частину Мінської землі. Від того часу територія князівства обіймала на сході–середню течію Дніпра, на півдні – річка Рось, на заході – права притока Прип'яті, р. Случ, Горинь, а на півночі – Прип'ять – територія полян і деревлян [5,с.592].

Вчений наголосив, що період ХІ ст. був часом за яким історія Києва докорінно змінюється, а місто стає столицею невеликого уділу. Завершився період князів організаторів котрі правили до смерті Я.Мудрого, які намагалися пригасити вплив дружини та посилити вплив народу. За Володимира ідеєю його двору було намагання об'єднати Русь за допомогою християнства[5, с.593-594]. В.Б.Антонович бачив помилку Володимира Святославовича у роздачах земель замість дружини – князівським синам, котрі об'єднуючись з місцевими ружинами – відходили від впливу центру. Ця обставина була причиною занепаду держави, що повторилося за часів Ярослава Мудрого, його князювання в Новгороді, а потім у роздачах ним земель синам[5, с.595].

Хронологічно та тематично продовженням попередньої була робота В.Б.Антоновича за добре розробленою ним темою – українського середньовіччя, зокрема Великого Князівства Литовського (ВКЛ),основи його докторської дисертації захищеної у березні 1878 р. Ця тема була сформульована у праці 1882 р. – «*Київ, его судьба и значение XIV по XV столетие (1362-1569)*». В цій роботі вчений визначив наявність в ХV ст. – в Києві багаточисельного (багатонаціонального) складу вірменської колонії, котра мала тут свої землі, як і генуезці, турецькі торгівці, татарські, московські, грецькі, молдавські, польські [3, с.566].Вчений відкинув знану теорію М.Н.Погодіна про запустіння Київської землі після нападу татар ХІІІ ст. – коли місцева людність нібито пішла на північ, а їх замінили вихідці з Карпат [3, с.534]. В час нападу хана Батия Київська земля, знаходилася в стані політичного безсилля. В ХІV ст. вона грала другорядною роль й опинилась в складі Великого Князівства Литовського, коли після перемоги Ольгерда Гедиміновича Київ та Подільська земля були підпорядковані ВКЛ[3, с.540]. ВКЛ об'єднало Полоцьке, Турівське, Чернігово – Сіверське, Брянське, Волинське князівства. В наступні роки ХV ст. по смерті у 1430 р. очільника ВКЛ–кн. Вітовта землі ВКЛ діляться на дві частини – Литовську (визнавали владу кн. Сигізмунда), і руську – визнавали владу кн. Свидригайла[3, с.546]. Це становище сприяло відновленню Київського князівства начолі з кн.Олельком Ольгердовичем у 1440 р. [3, с.548].

Наступні роки руські бажають упередити об'єднання ВКЛ та королівства польського обираючи на великокнязівський стіл кн. Олександра Казиміровича, щоб закріпити відокремлення ВКЛ. Його

наступник – Сигізмунд Старий (Ягайлович) діяв в протилежному напрямку[3, с.554,545].

В цій розвідці В.Б.Антонович традиційно нагадав, що (в XIV ст.) під керівництвом князів Гедиміна, Ольгерда – ВКЛ було підпорядковано культурному впливу Русі, православ'я в землях ВКЛ було розповсюджено з XIV ст. Урядування Ягайла – не змогло змінити незалежні риси багаточисельної руської групи, але з 1413 р. з привілеями шляхті католицького віросповідання – розпочався наступ на представників «русскойпартии»[3, с.541]. Саме в цей час на думку В.Б. Антоновича Київська земля отримує значення твердині «русской» народності у боротьбі з наступом католиків, що змушувало у цей час кн. ВКЛ Казиміра Ягайловича зважати на позиції православних[3, с.548].

В цій роботі також окреслено географічні кордони Київського князівства. З останніх років XIV ст. до середини XVI ст. – це водорозділ басейнів Південного Бугу, Росі, Прип'яті, звідси р. Случ, аж до впадіння її в Прип'ять, що відділяло Київську землю від Волинської, від устя Случі (північний кордон) за течією р. Прип'ять в північний берег устя Прип'яті. Дніпро становив східну межу Київщини, вона переходила до лівої сторони та охоплювала низовину Десни по течії притоки Остра. Південні межі постійно змінювались[3, с.540].Після запровадження посади Київського Воєводи у 1471 р. коли було скасовано Київське князівство розпалась адміністративна єдність землі [3, с.558]. Вважається, що певною компенсацією скасування князівства стало надання Києву Магдебурзького права близько 1498 р. [10, с.91,92,96.].

Тому, принаймні частково наступна історія Києва була відображена В.Б.Антоновичем й у роботі *«Исследование о городах Юго –Западного края»* (1869 р.), що була вступною статтею до видання документів Ч.В. Т.І. Архива Юго –Западной России – видання грамот на Магдебурзьке право в містах України XV – XVIII ст. Автор зауважив, що після захоплення ВКЛ українських міст – їх значення як центрів общинного життя було втрачено. Постало питання яка частина повноважень залишалась общинам, коли суд новим управителям краю[1, с.137]. В цей час виявилась закономірність – чим більше міщани виконували військові повинності, тим меншими були з них військові податки. Військові обов'язки були наступні – тримати сторожу, військове ополчення, будівництво і тримання в нормальному стані стін, замкової зброї, давати підводи[1, с.145 – 146]. Від військової повинності можна було відкупитися грошима. Для великокнязівських намісників жителі міст були потенційним військом, що відпочиває між походами і має бути готовим до боротьби [1, с.149].

На думку В.Б.Антоновича самоуправство в містах поширилося саме через штучність Магдебурзького права, коли попередні вічові

зібрання (Давньої Русі) замінили виборами, контрольованими старостинською владою. Їх суд був підпорядкований суду короля, старости, або приватного власника[1, с.151, 2, с.330]. Вчений наголошував, що чим швидше місто втрачало общинний устрій, тим скоріше Великий Князь був змушений поновлювати його завдяки наданню магдебургії, особливо в містах що були близькими до Північного Заходу, де керували князівські намісники (у Києві один з перших після скасування князівства тут був воєвода католик Мартин Гаштольд) їх тиск призводив до спротиву міщан й, зрештою, до отримання Магдебурзького Права[1, с.164]. Подібні процеси відбувалися в менших містах у другій половині XVI ст.[1, с.165].

Узагальнюючим висновком В.Б.Антоновича щодо Магдебурзького права було наступне – право вироблене на іншому ґрунті, не могло бути засвоєне жителями міст, оскільки не співпадало з історичними, юридичними поняттями та настановами Великих Князів Литовських та Королів польських. Воно не допомагало уникати старостинського впливу, що призводило до продовження використання давньоруського права[1, с.165,170].

Офіційно, за Магдебурзьким правом в містах створювалась рада її представник – бурмістр завідував судом, громадськими позовами, поліційним наглядом. Він контролював майно міста, та торгівлю. Існував і Лавний суд, очолюваний війтом. Засновуючись на вивчених актових книгах того часу В.Б.Антонович зазначав, що в Південно–Західній Русі не дотримувались кількості обраних лавників, ні розмежування (відання) справ. Бурмістр міг виконувати повноваження радців, лавників, справи змішувались, поряд з появою в управлінні представники цехів міст. Джерело права (Саксонське зерцало) – було маловідомим, не доходило до міст, інколи в них використовували Польський Саксон – роздуми у вигляді трактату складені краківськими юристами у XV – XVI ст. Але, як наголошував вчений, не читали й цей твір. Коли ж присуджували рішення його обґрунтовували за довільно обраною статтею[1, с.171–172]. На переконання вченого це призводило до неможливості нормального управління містами[1, с.172]. Радці, війт захоплювали усю владу в місті у своїх руки, використовували як заманеться усі кошти [1, с.173]. Це було можливим через духовну чужість Магдебурзького Права населенню міст Південно-Західного краю, котре користалися положеннями права дуже обмежено [1, с.177]. Магдебурзьке право також не давало внутрішніх основ для розвитку міст, не могло впливати на розвиток міської самостійності, торгівлі, встановлення порядку й сили міщанського стану – за умов коли переважав вплив шляхти та великої кількості повинностей [1,с.178].Для вченого наочним підтвердженням негативного впливу Магдебурзького права на розвиток

міст, перш за все Києва, була, на наш погляд, історія самоврядування міста на межі XVI–XVII ст., що була розглянута вченим в розвідці 1874 р. *«Киевские войты Ходыки – эпизод истории городского самоуправления в Киеве в XVI – XVII ст.»* Цю роботу дослідники коментують як своєрідне відображення стану міського самоврядування Києва 70–х рр. XIX ст. та діяльності ректора Університету Св. Володимира, Київського міського голови реакціонера М. К. Ренненкампа (1832–1899).

В цій розвідці автор наголошував, що отримання Києвом Магдебурзького права від Олександра Казиміровича у 1494–1498 рр. сприяло економічному піднесенню декількох міщанських родів [4, с.160]. Увагу вченого привернула відома в Києві наприкінці XVI –початку XVII ст. Ходик, (пізніше родина шляхтичів Ходик–Креницьких). Її найяскравішими представниками були – Василь та Федір Ходики. Останній був в складі Київського магістрату, займав посаду в'їта. Майнова міцність родини була заснована на отриманні у володіння маєтків Басанівський та Биковський, котрими до того володів Остафій Дашкевич (Дашковича) [4, с.170]. Згодом, за ці маєтки тривала боротьба з королівським секретарем Захарієм Єловицьким, київським під воєводою Яном Аксаком який видав себе за сина князя Семена Яцьковича Половця–Рожиновського, а також кн. Янушем Острозьким [4, с.172–173]. Василь Ходика наполегливо збирав документи про своє шляхетство, активно зазивав чужих селян, давав в борг шляхтичам, за борги вилучав маєтки. В Києві зрештою він мав 10 дворів, 6 сіножатей на Оболоні, сади на Кудрявці [4, с.172]. Брат Василя – Федір Ходика схильний до злочинства та самоуправства, ще більше розширив маєтності, отримав місце київського радці, хотів перейти з радців у в'їти, що здійснив у 1613 р. зайнявши місце Яцька Балики – в'їта з 1593 р. [4, с.176,178]. Він був союзником уряду у поширенні Унії в Києві, коли уніати намагалися захопити в місті усі храми. По смерті гетьмана П.Сагайдачного вплив Ф.Ходиків місті зріс, після перерви з 1618 р. він знову став в'їтом, з 1621 р. він брав активну участь в опечатуванні київських храмів на користь уніатів, за що, як інші учасники (А.Грекович) був втоплений козаками у 1624 р. [4, с.178].

Нащадки Ф.Ходики повністю полонізувалися, писали польською – Юсиф (Юзеф), Андрій (Анджей), підтримували унію, а 1637 р. Юсиф Ходика – став в'їтом. Андрій став київським радцею з 1631 р., бурмистром з 1637 р., а після смерті Юсифа (1641 р.) з 1644 р. – став в'їтом затвердженим королем. Був на своїй посаді до козацьких бунтів 1648 р. Коли почалися змови проти його життя, був змушений підписати зречення. У 1649 р., замість нього в'їтвство отримав Богдан Сомкович [4, с.183]. В цей період міщани Києва звернулись до Московського царя щодо підтвердження своїх прав [2, с.324]. Після поразки козацтва під

Берестечком Андрій Ходика подав позов проти осіб котрі змусили його відректися від вйтівства [4, с.185]. На цьому прикладі вчений продемонстрував наочний наслідок запровадження Магдебурзького права – утвердження на багато років на керівних посадах однієї родини.

В.Б.Антонович узагальнював, що тільки Великі міста (зокрема й Київ) мали певні митні ввізні пільги [1, с.180] й усе це на тлі права шляхти безмитного увезення товарів, «для себе» [1, с.184]. Від XVI–XVIII ст. міста Південно–Західного краю пройшли шлях від общинного центру до фортеці, резиденції старости й підпало під поняття торгової общини, котра має особливе управління [1, с.185]. Через це в містах де були єврейські громади, вони легко захоплювали провід – усюди, окрім Києва в котрому з часів Вел. кн. Олександра Казиміровича (з 1495 р.) було заборонено їх проживання [1, с.188, 193].

На переконання вченого такий стан міст зрештою призвів до розпаду Речі Посполитої, чому не завадили реформи наприкінці XVIII ст., а «русские» міста краю вже були в складі Російської імперії й управлялися міським уложенням [1, с.192–193].

Варто зазначити, що сучасні українські дослідники не поділяють однозначно негативні оцінки вченим магдебургії. Вважається, що дослідження та оцінки ролі магдебурзького права слід застосовувати виходячи з дослідження окремих міст [8, с.15-16; 9, с.16; 11, с.174]. Втім, узагальнення В.Б.Антоновича про причини й наслідки запровадження самоврядування, зокрема в Києві, сприймаються й зараз [7, с.4,5,17; 11, с.165]. Сучасні оцінки урядування (зокрема в Київському магістраті XVII ст.) як приклад корупції вважаються неприйнятними [6, с.214].

Список використаних джерел

1. Антонович В.Б. Исследование о городах Юго–Западного края / В.Б.Антонович // Монографии по истории Западной и Юго–Западной России – К., 1885 – С.133–194.

2. Антонович В.Б. Розвідки про міста і міщанство на Україні – Русі XV – XVIII в./ В.Б.Антонович // Руська історична бібліотека – Львів, 1904. – ч.2. – т.24. – С. 312 –358.

3. Антонович В.Б. Киев, его судьба и значение с XIV по XVI ст. (1362-1569)/ В.Б. Антонович // Антонович В.Б. Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори – К.: «Либідь», 1995. – с.534 –576.

4. Антонович В.Б. Киевские войты Ходыки – эпизод истории городского самоуправления в Киеве в XVI – XVII ст./ В.Б. Антонович // Антонович В.Б. Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори – К.: «Либідь», 1995. – с.160-185.

5. Антонович В.Б., Армашевский П.Я. Киев в дохристианское время / В.Б. Антонович, П.Я.Армашевский // Антонович В.Б. Моя сповідь.

Вибрані історичні та публіцистичні твори – К.: «Либідь», 1995. – с.577-592.

6. Білоус Н.О. Імітація рецензії (із приводу вміщеної в Українському історичному журналі (2008 №5) рецензії Т.Ю.Лютої на кн. Н.О.Білоус «Київ наприкінці XV першій половині XVIIст. Міська влада і самоврядування. – К. : Вид. дім «Києво – Могилянська академія», 2008.»/ Н.О. Білоус// УІЖ. – 2009.– №. 2 .– с. 208 – 217.

7. Білоус Н.О. Луцьке вйтівство в XV – XVII ст. Характеристика інституту урядників/ Н.О. Білоус // УІЖ. – 2015. – №4. – С. 4 –22.

8. Гошко Т. Д. Магдебурзьке право Центрально–Східної Європи XIII–XVIIIст. в українській та польській історіографії автореф. дис. ... канд. іст. наук : спеціальність 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни»/Т.Гошко –Київ,1999. – 20 с.

9. Заяць А.Є. Урбанізаційний процес на Волині в XVI– в першій половині XVIII ст.автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спеціальність 07.00.02 Історія України. / А.Є.Заєць –Київ,1994. – 18 с.

10. Русіна О.В. До проблеми початків київської магдебургії/О.В.Русіна//Самоврядування в Києві: Історія та сучасність. Матеріали міжнародної конференції, присвяченої 500-річчю надання Києву магдебурзького права. Київ 26-27 листопада 1999 р– К.: Фонд ім. Фрідріха Еберта, 2000. – С.88– 100.

11. Сас П.Н. Феодальные города Украины в конце XV– 60-е годы XVI века./ П.Н.Сас. – К.: «Наукова думка», 1989. – 232 с.

*Малежик Дмитро Іванович, кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії та філософії історії
Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова*

НОНКОНФОРМІСТСЬКА ХУДОЖНЯ ІНТЕЛІГЕНЦІЯ м. ОДЕСИ В 1960–1980-х рр.

Наприкінці 1950-х рр. у зв'язку з початком контрольованого лібералізму в українському суспільстві відбувається становлення дисидентського руху, зокрема й у середовищі творчої інтелігенції. Значна частина їх під впливом багатьох чинників, зокрема, відкриття нових даних про історичне минуле України, світовий історичний процес, стала на шлях боротьби за оновлення суспільства, ліквідацію впливу тоталітаризму в усіх сферах суспільного життя. В Україні починають формуватись регіональні осередки нонконформістської художньої інтелігенції. Нонконформістське, або неофіційне мистецтво набуває поширення насамперед у 1960–70-х рр. та характеризується незаангажованістю

соцреалістичною проблематикою, переоцінкою цінностей української інтелігенції, нових поглядів на розвиток мистецтва та особистості в творчості. Основні школи неофіційного мистецтва діяли в Києві, Львові та Одесі.

Однією з найбільш своєрідних була школа одеського нонконформізму. Останнім часом до її вивчення звертається все більше науковців, однак вони аналізують переважно мистецтвознавчі аспекти діяльності художників. Метою нашої розвідки є аналіз суспільно-історичної ролі одеських нонконформістів.

У цілому, у діяльності одеських нонконформістів виділяється три періоди: 1) предтеча мистецького нонконформізму (кінець 1950-х – початок 1960-х рр.) («космізм», авангардизм О. Соколова та реалізм з елементами модернізму й «суворого стилю» Ю. Єгоров); 2) власне нонконформізм і панування модерністських тенденцій (друга половина 60-х – перша половина 80-х рр. ХХ ст.) (О. Ануфрієв, С. Сичов й ін.); 3) легалізація нонконформізму та формування тенденцій постмодернізму (друга половина 80-х – початок 90-х рр. ХХ ст.) [6, с.37].

Зародження мистецького нонконформізму в Одесі припадає на кінець 1950-х рр. Першим художником Одеси, який сповідував нонконформістські ідеї, вважався О.Соколов, який у власних роботах першим в Радянському Союзі використав прийоми сюрреалізму, абстракціонізму та поп-арту. Власною життєвою позицією митець обрав стоїцизм. Важливу роль у формування групи відіграли також Ю. Єгоров і Ю. Коваленко. Саме естетичні пошуки в модерністській стилістиці набули вагомого значення для формування самобутнього явища нонконформізму.

Оскільки течія формувалась як неофіційна, то й виставки робіт мали недостатньо публічний характер. Так, перші квартирні виставки О. Соколова відбулись у 1961 р. та мали великий інтерес серед культурного андеграунду міста.

На другому етапі діяльності школи відбувається її подальше зростання. Творчу основу групи складала п'ятеро друзів: О. Ануфрієв, В.Стрельников, Л. Ястреб, В. Маринюк, В. Хрущ, В. Басанець. Вони починали творити як невелика група однодумців, що прагнула до створення незаангажованого соцреалістичними кліше мистецтва, та поступово створена ними атмосфера «вільного» модерністського мистецтва почала приваблювати митців різних вікових категорій та стильових поглядів.

Все активніше відбуваються неофіційні виставки одеських митців. Це пояснюється тим, що за свої стилістичні експерименти вони були викреслені з офіційного мистецького життя і були змушені шукати творчий вихід в камерних формах, сюжетах і маленьких «побутових» експозиціях. Так, виставки родини Ануфрієвих проходили на

вул. Осипова, виставки В. Стрельникова – на квартирі Алли Шевчук у пров. Чайковського, а найвідоміші та наймасовіші – у квартирі джазового музиканта В. Асрієва [3, с. 4], на які навіть друкувались спеціальні об'яви та запрошення. Навіть емігрувавши, В. Асрієв продовжував підтримувати одеських авангардистів, відкривши у Великобританії галерею сучасного українського мистецтва [4, с.35].

Слід відзначити, що квартирні виставки були альтернативою усім офіційним виставковим залам, доступ до яких багатьом митцям цього напрямку було закрито. Це не був політичний бунт, це був бунт художника проти усіх обмежувальних рамок. Як зазначає Є. Терещенко: «Вони не звинувачували чинну владу та її ідеологію, не засуджували її, не боролися з нею. Вони просто наполегливо відстоювали власну свободу у виборі форми та зображувальних інструментів для більш ефективної творчості» [1, с.23].

Порівнюючи її діяльність із школами інших міст, варто відзначити, в Одесі на той час функціонувало активне творче середовище, яке мало своє внутрішнє життя – з квартирними виставками, самвидавчими каталогами, постійним спілкуванням, у той час як творчі інтереси художників інших шкіл були дуже розрізнені.

На підставі численних квартирних виставок в Одесі, Москві, «парканної» виставки в Одесі 1967 р. «Сичик + Хрущик» тощо визначимо існування в Одесі опозиції офіційному мистецтву, добре організованого нонконформістського середовища.

Творчість одеських нонконформістів почала отримувати міжнародне визнання. Так, на «Виставці українських художників» 1979 р. (Мюнхен – Лондон – Париж – Нью-Йорк), яка стала першою репрезентацією українського неофіційного мистецтва за кордоном, було продемонстровано переважно твори одеситів В. Стрельникова, О. Ануфрієва, Л. Ястреба, В. Маринюка [6, с.35].

На межі 1970–80-х рр. під впливом діяльності В. Хруща, одесько-московських культурних зв'язків, а також деяких процесів у сучасному світовому мистецтві склалася група постконцептуалістів. В одеському пост концептуалізмі можна відокремити дві лінії: 1) «м'яку»: С. Ануфрієв, Д. Нужин, Л. Звездочотова, група «Перці» (О. Петренко і Л. Скрипкіна) й ін.; 2) «жорстку»: Л. Войцехов, Ю. Лейдерман, І. Чацкін, С. Мартинчик і І. Стьопін. Основним центром одеського постконцептуалізму стали: квартири В. Сальникова, Ануфрієвих та Л. Войцехова в Одесі [6, с.36]. У середині 1980-х більшість постконцептуалістів виїхали з Одеси переважно до Москви.

Однією з головних ознак нонконформізму в одеському образотворчому мистецтві була перевага морально-естетичних цінностей над політичними та ідеологічними. Особлива цінність мистецтва

більшості одеських нонконформістів 1960–1980-х полягала в тому, що вони створили нову формотворчу систему естетичних цінностей.

Отже, творчість Одеської нонконформістської школи в 1960–80-х рр. була самобутнім виявом українського мистецтва. Вона стала поєднанням модерністських ідей з творчим переосмисленням засад класичної європейської та східної культур, українського народного українського мистецтва та культури народів Причорномор'я. Водночас естетичні традиції школи справили значний вплив на художників-постмодерністів української хвилі трансавангарду.

Список використаних джерел:

1. Бебеля, 19 : квартирні виставки. Одеса, 1975-1979 [Текст] : [каталог виставки 3-24 марта 2013 г.] / текст В. Асриев, Е. Терещенко, Е. Голубовский ; DumchukGallery, NT-ArtGallery. – [Одеса, 2013]. – 35 с.
2. Басанець В. Одеська школа сьогодні [Текст] / В. Басанець, О. Савицька // Образотворче мистецтво. – 2004. – № 3. – С. 59-61.
3. Галерея [Електронний ресурс] : [журнал] /Асоціаціяарт-галерейУкраїни. – Режим доступу: <http://www.soviart.com.ua/artjournal/>. – Заголовок з екрану.
4. Заболотна Д.В. Одеські художники-нонконформісти 60–70х рр. ХХ ст.: сторінками наукових та літературно-художніх видань / Д.В. Заболотна, В.В. Савченко // Вісник Одеського національного університету. Серія: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство. – 2013. – Т. 18, Вип. 2. – С. 29–59.
5. Котова О. Особливості Одеської школи живопису з другої половини ХХ століття до сьогодні / О. Котова // МІСТ: Мистецтво, історія, сучасність, теорія. Вип. 9. – 2013. – С. 137–145.
6. Котова О. Специфіка Одеської школи живопису 1960–2010 рр / О. Котова // Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті. – 2014. – Вип. 1. – С. 35–38.
7. Медвідь Л. Нонконформізм як явище культури 60-х років / Л. Медвідь // Сучасність : література, наука, мистецтво, суспільне життя. – 2002. – № 12. – С. 132–139.

*Сацький Павло Вікторович, кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри політичних технологій
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»*

РЕГІОНАЛЬНИЙ РОЗВИТОК ПІВДЕННИХ ОБЛАСТЕЙ УРСР ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ЯК ПЕРЕДУМОВА ІНТЕГРАЦІЇ КРИМУ ІЗ УКРАЇНОЮ

Нинішня політика в Україні щодо розширення повноважень органів місцевого самоврядування у питаннях здійснення політики соціально-економічного розвитку на регіональному рівні, яка отримала назву децентралізація, мала досвід втілення у СРСР в результаті реформи 1956 р. В цей час відбувався перехід від командно-адміністративної системи управління із жорсткою вертикаллю влади до планування й здійснення політики управління на регіональному рівні. Реформа почала здійснюватися задовго до початку проведення комплексу конкретних заходів і однією із складових реформування радянської системи управління була також передача Кримської області до складу УРСР. У процесі передачі Криму на Сесії Верховної Ради СРСР було відзначено, що північні райони півострова є продовженням степів південних районів України. Відповідно, даний постулат, який прозвучав офіційно, знаменував перехід від жорсткої вертикалі командного управління господарством і соціальною сферою до стимулювання розвитку на регіональному рівні, виходячи із місцевих умов. У пізньосталінський період питання передачі Криму до складу УРСР, не зважаючи на фактичні умови розвитку півострова у цілковитій залежності від розвитку прилеглих до нього регіонів УРСР, не могло розглядатися із-за його недоречності.

Командно-адміністративна система управління, яка панувала в СРСР пізньосталінського періоду за своїм механізмом функціонування перешкоджала соціально-економічному розвитку на місцевому рівні. Фактично, отримували перспективи розвитку найбільш пріоритетні для держави галузі промисловості, причому, це були здебільшого підприємства союзного підпорядкування. Саме ці підприємства першочергово забезпечувалися фінансуванням і постачанням матеріалів та трудовими ресурсами. Так само першочергово забезпечувалися всіма необхідними ресурсами і будівництва підприємств і їхнього житлового фонду союзного підпорядкування. Особливість більш результативної політики у здійсненні будівництва житлового фонду в Дніпропетровській області відзначав Перший секретар ЦК КП(б)У М. Хрущов на нараді із секретарями обкомів, яка проходила 13-14 вересня 1948 р. Так, секретареві Дніпропетровського обкому Л. Брежневу відзначав, що там де житлове будівництво проводиться Союзними Міністерства і на нього мають найменший вплив місцеві

організації роботи ведуться успішно. Там же де будівництво місцевого значення і успіх залежить від обкомів і облвиконкомів робота здійснюється провально [8, арк. 17]. На тій же нараді Перший секретар Запорізького обкому КП(б)У Г. Єнютін відзначав, що промисловість області виконала за півроку план на 110%, проте, дуже погано працювала промисловість республіканського і районного підпорядкування. Водночас, він відзначав, що в Запоріжжі підприємствами республіканського і районного підпорядкування план було перевиконано, але він недовиконувався підприємствами у Мелітополі й Осипенко. Він же і зробив висновок, що питанням розвитку республіканської й районної промисловості мають займатися не лише обкоми партії, а й відповідні міністерства та відомства, оскільки республіканська і районна промисловість погано постачається [8, арк. 84-85]. Дане положення із доповіді Г. Єнютіна вказує на таку особливість вертикально інтегрованої системи управління економікою СРСР як централізоване розподілення матеріальних, фінансових і трудових ресурсів між відомствами які у свою чергу мали повноваження їх розподіляти на здійснення капітальних вкладень у будівництво і розвиток підприємств які були їм підпорядковані. Відповідно, розподіл здійснювався переважно на користь тих підприємств які могли швидше дати результат і на яких було більш легко освоювати фонди. У тому числі мав велике значення і регіональний фактор, а саме, розміщення підприємств, наявність місцевих можливостей залучення ресурсної бази як енергетичної так і сировинної й трудових ресурсів. Не дарма Г. Єнютін у своїй доповіді відзначав, що добре працює промисловість республіканського і районного підпорядкування в Запорізькій області лише в адміністративному й індустріальному центрі області місті Запоріжжі.

Водночас, на різних рівнях партійної й радянської ієрархії управління наголошувалося на необхідності максимального використання місцевих ресурсів й підвищення ефективності управління на місцевому рівні. Характерним прикладом регіональної специфіки капітального промислового будівництва була відбудова Херсонського нафтопереробного заводу. На його відбудову, за даними листа Першого секретаря Херсонського обкому КП(б)У А. Федорова до Першого Секретаря ЦК КП(б)У М. Хрущова, протягом 1944-1946 рр. Міністерством нафтової промисловості південних і західних районів СРСР здійснювалося фінансування відбудови цього заводу у незначних обсягах. У четвертому кварталі 1944 р. було освоєно 520 тис. рублів, а у 1945 р. було виділено і освоєно 850 тис. рублів, в 1946 р. 900 тис. рублів. За такого фінансування відбудови заводу, як зазначає секретар обкому, іще 1944 р. було зібрано колектив будівельників у 300 чоловік й залучено внутрішньозаводські й місцеві ресурси будівельних матеріалів [6, арк. 4]. Колектив будівельників було набрано за принципом організаційного набору, який, фактично, здійснювався структурами правлячої КП(б)У на місцевому рівні із застосуванням адміністративного ресурсу.

Відбудова підприємств союзного підпорядкування здійснювалась із максимальним залученням місцевих ресурсів доволі успішно. Слід відзначити, що Херсонська область, на відміну від Запорізької й Дніпропетровської мала доволі обмежені місцеві можливості для соціально-економічного розвитку, зокрема і енергетичні та трудові. Від 1 жовтня 1947 р. будівництво Херсонського нафтопереробного заводу було переведено у розряд понадлімітного і на нього на 1948р. Міністерством нафтової промисловості південних і західних районів СРСР було виділено 10 млн. рублів. Проте їх уже в січні цього ж року було знято і залишено лише 500 тис. рублів. Із цим питанням звертався Перший секретар Херсонського обкому А. Федоров до Ради Міністрів СРСР і до Першого Секретаря ЦК КП(б)У М. Хрущова за підтримкою. Рішенням Ради Міністрів СРСР на відбудову Херсонського нафтопереробного заводу було виділено на 1948 р. 3,7 млн. рублів[5, арк. 7]. Даний епізод є характерним прикладом лобіювання партійними керівниками обласного рівня, які, фактично, здійснювали владу на місцях, будівництва на території областей, котрі перебували в їхньому підпорядкуванні, підприємств у тому числі й союзного підпорядкування.

У контексті аналізу передумов передачі Криму до складу УРСР у 1954 р. і соціально-економічного розвитку півострова особливу вагу слід звернути на розвиток Херсонської області УРСР, яка ставала базою для забезпечення умов піднесення економіки й соціальної сфери Кримського півострова. Заселення і соціально-економічний розвиток Херсонської області для СРСР після Другої світової війни мав велике значення як регіону із перспективами аграрного розвитку. Цю область в УРСР було утворено в 1944 р. і, фактично, таким чином, було закладено адміністративні підвалини для формування окремого економічного району із своєю регіональною специфікою. В Херсонській області у перші роки після завершення війни було заплановано відродження і соціально-економічний розвиток на базі сільського господарства. Щодо реалізації таких планів було відзначено в доповідній записці на ім'я Першого Секретаря ЦК КП(б)У Л. Кагановича від голови виконавчого комітету Херсонської обласної ради депутатів трудящих Ф. Пасенченко і Першого секретаря Херсонського обкому КП(б)У А. Федорова на необхідності здійснення робіт по меліорації й механізації сільського господарства області[4, арк. 54-55]. Неодноразово відзначалося, що природно-кліматичні умови для ведення сільського господарства в Херсонській області і у північних районах Криму є подібними і, відповідно, питання по створенню умов для його відродження в Криму і в Херсонській області має розглядатися комплексно[8, арк. 38]. Особлива увага також приділялась питанню сільськогосподарського будівництва у Херсонській області, що мало забезпечити умови для кадрового забезпечення цієї галузі. Так, обласне управління сільського господарства на 1947 р. запланувало будівництво 2300 житлових будинків, 899 господарських будов колгоспів,

151 підприємство по виробництву будівельних матеріалів і 22 столярні майстерні. Управління у справах сільського і колгоспного будівництва при Раді Міністрів УРСР затвердило на 1947 р. по Херсонській області будівництво житлових будинків і господарських будов у представлених обласним управлінням обсягах, але збільшило до 156 кількість об'єктів – підприємств по виробництву будівельних матеріалів і до 55 об'єктів – столярних майстерень [7, арк. 1]. Ці дані говорять про прагнення надалі нарощувати виробництво будівельних матеріалів у Херсонській області й на рівні республіканського уряду УРСР, причому, слід особливо відзначити збільшення плану будівництва столярних майстерень в області, оскільки сировина для них мала завозитися із інших областей УРСР – Чернігівської та Рівненської [1, арк. 3]. Тобто, плани розбудови сіл і сільського господарства передбачалися на далеку перспективу. А за даними Інформації про хід будівництва житлових будинків колгоспників і селян по Українській РСР на кінець 1947 р. було завершено переселення із землянок в будинки усіх сімей колгоспників і селян у Одеській, Миколаївській, Тернопільській і Херсонській областях [3, арк. 49]. Проте, у протоколі засідання бюро Херсонського обкому КП(б)У 13 січня 1948 р. відзначалося, що планом на 1947 р. будівництва для села передбачено будівництво 3526 об'єктів (дещо менше ніж було затверджено Управлінням колгоспного і сільського будівництва при Раді Міністрів УРСР), але побудовано було із них лише 2840 об'єктів, тобто лише 80%. Із них житлові будинки складали 1546 або 67% від плану, а виробничі об'єкти 1094 або 120% від плану [1, арк. 1]. За такими даними слід зробити висновок про значно більшу увагу обласного управління сільського господарства і партійного керівництва в області щодо розбудови саме виробничих об'єктів в області, оскільки по всіх інших видах об'єктів відзначалося невиконання плану. Керівництво області мало зобов'язання по забезпеченню умов для виконання виробничих планів і зрив у їх виконанні накладалися республіканським і союзним керівництвом важкі санкції, особливо у пізньосталінський період коли здійснювалась політика відбудова. Проте, на наступний 1948 р. було заплановано значні обсяги будівництва як житлового і соціально-культурного так і виробничих об'єктів, а особлива увага приділялась розвитку місцевої промисловості будівельних матеріалів [2, арк. 7].

Отже, в умовах вертикально інтегрованої командно-адміністративної системи управління соціально-економічним розвитком пізньосталінського періоду найбільші перспективи для розвитку залишалися для регіонів у яких були розташовані у великій концентрації підприємства союзного підпорядкування. Проте, в Херсонській області активно проводилась політика сприяння розвитку сільського господарства і забезпечення умов заселення регіону трудовими ресурсами. Відповідно, таким чином закладалися умови для розвитку місцевої промисловості й механізми мобілізації місцевих

ресурсів й ефективного управління соціально-економічною політикою на регіональному рівні. Це створювало передумови формування своєрідної регіональної бази для соціально-економічного розвитку Криму й політичні передумови його інтеграції із УРСР.

Список використаних джерел

1. Выписка из протокола № 184 п 23 заседания бюро Херсонского обкома КП(б)У 13 января 1948 г. «О планах сельского и колхозного строительства в области на 1948 г.» // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 5149.

2. Выписка из протокола № 186 п 25 заседания бюро Херсонского обкома КП(б)У 23 января 1948 г. «Об итогах работы предприятий области, производящих стройматериалы за 1947 год и плане производства на 1948 год» // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 5149.

3. (В – П. С.) ЦК КП(б)У Заведующему отделом партийной информации Поздняк И. И. (від) Зам. начальника управления по проверке партийных органов ЦК КП(б)У Е. Бабенко. 19 декабря 1947 г. // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 4723.

4. Секретарю ЦК КП(б)У Кагановичу Л. М. Докладная записка (від) Председателя исполкома Херсонского облсовета депутатов трудящихся Ф. Пасенченка, Секретаря Херсонского обкома КП(б)У А. Федорова // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 4799.

5. Секретарю ЦК КП(б)У товарищу Хрущеву Н. С. Докладная записка по письму секретаря Херсонского обкома КП(б)У тов. Федорова (від) Зам. Секретаря ЦК КП(б)У нефтяной промышленности Т. Гонты. 11.VI.1948 г. // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 5132.

6. Секретарю Центрального Комитета КП(б)У товарищу Хрущеву Н. С. (від) Секретаря Херсонского обкома КП(б)У А. Федорова. 31.I.1948 // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 5132.

7. Справка о планах сельского и колхозного строительства на 1947 год по Кировоградской и Херсонской областям // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 3991.

8. Стенограмма совещания секретарей обкомов КП(б) Украины. 13-14 сентября 1948 г. // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 5212. – Арк. 84-85.

9. Стенограммы докладов начальника «Укрводстроя» тов. Бочкина А. Е. и начальника «Днепростроя» тов. Андрианова С. Н. о строительстве Каховской гидроэлектростанции, Южно-Украинского и Северо-Крымского каналов // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 236.

*Тицький Сергій Іванович, кандидат історичних наук, доцент,
завідувач кафедри історії та філософії історії
Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова*

ВПЛИВ РОСІЙСЬКОГО ІМПЕРСЬКОГО ФАБРИЧНО-ЗАВОДСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА 1890-Х РОКІВ НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ РОБІТНИЦТВА, БЮРОКРАТИЧНОГО І БУРЖУАЗНОГО СЕКТОРІВ ПРОМИСЛОВОСТІ М. КИЄВА

Актуальність теми. Історичний досвід суспільно-політичного самоутвердження державної бюрократії засобами соціально-економічного законотворення в умовах глибокої якісної цивілізаційної трансформації набуває особливої теоретичної і практичної ваги в сучасних умовах новітнього, глобалістичного етапу науково-технічної революції та утвердження інформаційно-індустріальної форми самоорганізації людства. Непересічне місце у цьому досвіді належить діяльності імперської державної бюрократії з реалізації російського фабрично-заводського законодавства в економіці України доби промислової індустріалізації.

Мета дослідження полягала у з'ясуванні наслідків для робітництва м. Києва запровадження в життя фабрично-заводських законів 1890-х років.

Історіографія проблеми. У східноєвропейській історіографії традиція дослідження проблем еволюції робітничого сегменту російського фабрично-заводського законодавства на завершальному етапі промислової революції в умовах зростаючого протистояння бюрократичного і буржуазного секторів економіки була започаткована на межі ХІХ і ХХ століть [1, 8 – 10, тощо]. Засновником української історіографії цієї проблеми безумовно був фабричний інспектор О.О. Микулін, котрий у своїй книзі узагальнив і систематизував зібрану під час служби у Великоросії та Україні інформацію [10]. Своєрідним містком від дореволюційного історіографічного етапу до радянського стали публікації Л.С. Таля і С.І. Каплуна [10]. 1920-ті – перша половина 1940-х років стали часом занепаду уваги радянських істориків до питань значення імперської законотворчості для упорядкування стосунків підприємців і робітників. Відродження цієї історіографічної традиції пов'язане з появою на межі 1940-х і 1950-х років монографій І.І. Шельмагіна [12, 13]. Протягом наступних трьох десятиліть бібліографія проблеми регулярно поповнювалася монографіями і статтями з різних аспектів еволюція царського законодавства в галузі промисловості та взаємовідносин власників підприємств та робітництва [7, тощо]. Серед них вагоме місце

займали публікації українських дослідників [3, тощо]. Для наукових розвідок цього періоду типовим було тенденційно-негативне спрямування у підборі історичних фактів з метою максимально можливої дискредитації законодавчих та практичних зусиль урядів доби правління Миколи II. За пострадянської доби особливою активністю у розробці різних аспектів проблеми відзначаються російські історики права [2,4, тощо]. Останнім часом почали з'являтися поодинокі публікації українських істориків нової генерації [6, тощо]. Однак взагалі таких робіт явно недостатньо.

Тому проблема впливу законотворчості російської монархічної державної бюрократії на робітництво фабрично-заводської промисловості України доби економічного піднесення 1890-х років залишається недостатньо дослідженою і потребує підвищеної уваги сучасних українських істориків. Особливо в сегменті місцевому (вивченні особливостей окремих регіонів України).

У 1880-х – 1890-х рр. в Україні завершився промисловий переворот у провідних галузях промисловості, на транспорті і в системі зв'язку. Країна вступила у фазу всеохоплюючої промислової індустріалізації, підтримувану технічною революцією, здійснення котрої вимагало величезного збільшення обсягів капіталовкладень, можливого лише на засадах корпоративізації, акціонування промислових, торгівельних, інфраструктурних підприємств. Значна частина підприємств буржуазної форми приватної власності на добровільній основі відмовляється від неї на користь акціонерної (бюрократичної) форми власності і, таким чином, отримує необхідні грошові ресурси для своєчасного переобладнання і для збереження своєї конкурентоздатності.

Стрімке піднесення економіки Росії 1890-х рр. супроводжувалося якісною модернізацією більшості великих і середніх механізованих промислових підприємств м. Києва та збільшенням кількості зайнятих на них робітників. Зростаюча складність організації виробництва, зростаючі обсяги обміну товарів в умовах загострення конкуренції між підприємцями на тлі посиленого притоку в господарство міста іноземного та великоросійського капіталу примусили більшість власників великих київських фабрик і заводів піти на фактичну зміну форми власності на свої підприємства, а саме: відмовитися від традиційної буржуазної її форми (індивідуальної та сімейної) і перейти до бюрократичної форми володіння господарювання через корпоративізацію своїх фабрик і заводів, через перетворення їх на акціонерні товариства. Одночасно зростала кількість дрібних майстерень та середніх підприємств мануфактурного типу. Суттєво зріс і ускладнився державний адміністративний апарат та виборне місцеве самоуправління (міська дума, повітове і губернське земства). Посилився контроль державної бюрократії за діяльністю фабрично-заводської промисловості і, частково, дрібнотоварним виробництвом.

У жовтні 1899 р. у Києві дрібнобуржуазний сектор товарного виробництва у місті складала 24275 ремісників, зайнятих у харчовій, легкій, будівельній та металообробній промисловості (за іншими джерелами: обраховувалося 4595 ремісничих закладів з 4595 майстрами-власниками і 4041 ремісничими робітниками-підмайстрами). [10а, с. 132, 134; 23, арк. 18;].

Значну частину середньо- і великотоварного сектору промисловості у місті становили 21 підакцизна фабрика і завод, на яких у 1898 р. працювали 1948 робітників і було вироблено продукції на 4,8 млн. руб. Основний внесок у цей результат зробили 1332 робітника і робітниці 7-ми тютюнових фабрик, які виробили товарів на 2,7 млн. руб., 570 робітників 12-ти дріжджово-винокурних і винокурних, пивоварних, пивоварно-медоварних і медоварних заводів (вироблено товарів на 2,1 млн. руб.). Великобуржуазний і корпоративно-бюрократичний сектори були представлені 32 торговельними і промисловими підприємствами [10а, с. 124, розділ 4-й, с. 1 – 5].

У недержавному сегменті бюрократизованої промисловості міста Києва виділялися такі підприємства, як Товариство Фабрики шоколаду і цукерок «Валентин Єфімов» з основним капіталом у 300 тис. руб., Товариство Київського млину, завод Гретера і Криванека, машинобудівний завод Південно-руського товариства тощо. Визначну роль в економіці м. Києва відігравали великі сучасні механізовані підприємства – «Арсенал» і Головні майстерні Південно-Західних залізниць, які перебували у безпосередній власності російської монархічної державної бюрократії.

Загалом у 1899 р. на території Києва (включно його передмістя Деміївку і Солом'янку) підпорядковувалися фабричній інспекції 145 фабрик і заводів з 8111 робітниками і робітницями, загальною продуктивністю у 18.773 тис. руб., що складало майже 1/7 від загальної вартості фабрично-заводської продукції Київської губернії. Фабрично-заводська промисловість місті складалася з 27 чавуноливарних, металообробних і механічних заводів і фабрик, 4 млинів, 6 тютюнових фабрик, 5 дріжджових, винокурних, спиртоочисних і горілчаних заводів, 20 цегляних, цементних, асфальтових і кахельних заводів, 16 типолітографій, 8 пиво- і медоварних заводів, 2 електродвигунних та освітлювальних заводів, 4 лісопильних заводів, 5 коробкових і гільзових фабрик, 13 цукеркових, кондитерських і булочних, 1 ювелірної фабрики, 1 корсетної фабрики, 2 фабрик фарб, 3 ковбасних фабрик, 3 фабрик музичних інструментів, 1 восково-свічного заводу, 9 заводів штучних мінеральних вод, 2 миловарних заводів, 1 сірникової фабрики, 1 шкіряного заводу, 3 фабрик деревообробних, 3 екіпажних фабрик, кровосушного заводу, красильної фабрики, маслобійного заводу, майстерні дитячих візків і велосипедів, 2 щіткових заводів, хімічної

фабрики. При цьому на цегляні заводи Києва припадало 49% вартості цього виду продукції в губернії, на млини – 33%, на ливарні та машинобудівні заводи – 80%. У місті працювали 16% усіх фабрично-заводських робітників губернії, які виробляли 15% вартості продукції фабрик і заводів губернії [обраховано автором за: 22, арк. 35 зв., 40].

У м. Києві найбільшою кількістю зайнятих робітників та обсягами виробництва була ливарно-металообробна промисловість. При цьому усі п'ять машинобудівних заводів належали до акціонерної або групової форми бюрократичної власності. У той же час усі шість механічних заводів міста належали до індивідуальної приватної власності (буржуазної). Із 10 чавуноливарних закладів тільки завод товариства «Данішевського» перебував у акціонерно-пайовій формі бюрократичної власності. Усі інші належали підприємцям буржуазної форми господарювання.

Арматурна фабрика «Градус» М.А. Кулішера і К^о також належала до бюрократичної власності.

Тютюнові та гільзові фабрики перебували переважно у буржуазній формі власності.

Із 4 механічно-парових млинів тільки один, але найбільший і найсучасніший («Л.І. Бродський») належав пайовому товариству. Інші три млини перебували в індивідуальній (буржуазній) власності, і через це все більше поступалися своєму бюрократичному конкурентові у виробничій потужності, собівартості продукції та умовах праці найманих робітників.

П'ять дріжджово-винокурних заводи перебували переважно в буржуазній власності (три), але найконкурентоздатнішими з них були два заводи, які належали товариствам підприємців (бюрократична власність).

Із семи пивоварних заводів перебували індивідуальній і сімейній власності 5 закладів, один належав Київському товариству та один – Південно-Руському акціонерному товариству.

Усі 24 цегляних заводи перебували в індивідуальній або сімейній власності, були фактично більшими чи меншими закладами мануфактурного типу, не використовували парових машин та електродвигунів. Окремо потрібно відзначити Акціонерне товариство Київського цементного заводу «Фор».

Усі 49 ювелірних майстерні базувалися на ручній фізичній праці. Власниками їх були виключно дрібні та середні буржуа міста.

Практично всі кондитерські, шоколадні та цукеркові підприємства належали індивідуальним і сімейним приватним власникам. Їм успішно протистояло потужне і сучасне Акціонерне товариство Деміївської парової фабрики шоколаду і конфект «Валентин Єфімов».

Таким чином практично всі підприємства харчової (за деяким виключенням) і легкої промисловості належали до буржуазної форми власності (індивідуальної та сімейної). Усі іконостасні майстерні (великі і середні ремісничі заклади) перебували у власності дрібної і середньої буржуазії, як і понад 50 майстерень шевців і чоботарів.[22, арк. 31 зв. – 33 зв.].

Саме на це динамічно функціонуюче розгалужене соціально-економічне середовище і була спрямована діяльність губернської державної адміністрації та фабрично-заводської інспекції із запровадження у життя новітнього імперського фабрично-заводського законодавства.

Закон від 1 червня 1882 р. «Про неповнолітніх, котрі працюють на заводах, фабриках і мануфактурах» заборонив роботу дітей віком до 12 років, обмежив 8-ма годинами робочий день дітей 12 – 15 років і заборонив їм працювати вночі, у вихідні дні та на шкідливих виробництва, сприяв системному навчанню дітей у початкових школах. Закон почав діяти з 1 травня 1884 р.

Закон від 3 червня 1885 р. «Про заборону нічної праці неповнолітнім і жінкам на фабриках, заводах і мануфактурах» заборонив жінкам і підліткам віком до 17 років працювати вночі на підприємствах трьох підгалузей текстильної промисловості. Невдовзі заборона була поширена на сірникову і порцелянову промисловість.

«Правила про нагляд за закладами фабричної промисловості та про взаємні відносини фабрикантів і робітників» від 3 червня 1886 р. регламентував питання найму і звільнення робітників та облік їх роботи та договірних обов'язків, заборонив самовільне ухід робітників з підприємств і використання підприємцями різноманітних сурогатів для оплати праці робітників, запроваджував фабрично-заводську інспекцію, тощо.

Закон «Про зміни постанов про роботу неповнолітніх, підлітків та осіб жіночої статі на фабриках, заводах і мануфактурах та про поширення правил про роботу і навчання неповнолітніх на ремісничі заклади» від 24 квітня 1890 р. давав право залучати ці категорії працівників до роботи 6 годин на добу без перерви або на 9 годин у дві зміни по 4,5 години. У скляній промисловості дозволялося ставити неповнолітніх на 6-годинну нічну зміну.

Закон «Про перетворення фабричної інспекції і посад губернських механіків і про поширення дії правил про нагляд за закладами фабрично-заводської промисловості і про взаємні відносини фабрикантів і робітників» від 14 березня 1894 р. додав до обов'язків фабричних інспекторів регулювати трудові відносини обов'язки губернських

механіків по нагляду за технічним станом промислових підприємств і ведення промислової статистики.

Закон «Про тривалість і розподіл робочого часу у закладах фабрично-заводської промисловості» від 2 червня 1897 р. запровадив обмеження денної робочої зміни для дорослих чоловіків-робітників 11-ма годинами, а нічну зміну і роботу у суботу і передсвяткові дні – 10 годинами. Підтверджено неробочі дні у неділі в 12 святкових днів на рік. Але дозволялася понаднормова робота і робота у неділі в обмін на відпочинок в робочий день, тощо. [2, с. 34 – 37; 14]

Статут ремісничий від 12 лютого 1896 р. встановлював для робітників ремісничих майстерень 6 робочих днів на тиждень та вихідні дні по неділях і дванадцять свят, а також тривалість робочого дня на добу з 6 годин ранку до 6 години вечора, включно з перервами на сніданок (30 хв.) та обід (1 год. 30 хв.) із загальною тривалістю ремісничої роботи у 10 годин на добу. На фабриках і заводах тривалість робочого дня регламентувалася лише для неповнолітніх [20, арк. 41 – 42 об., 101].

Одним з найважливіших напрямків діяльності київських фабрично-заводських інспекторів була легітимізація практики штрафування фабрикантами і заводчиками робітників.

З цією метою власники всіх підвідомчих інспекції промислових підприємств були попереджені про необхідність надати інспекторам достовірну інформацію про наявність на цих підприємствах практики накладання штрафів на робітників, розмір накопичених штрафних капіталів та запровадження регламентованого законом та відомчими інструкціями обліку накопичення таких капіталів та витрат їх на визначені потреби робітників.

В процесі спілкування з підприємцями інспектори виявили наступне.

На 1 січня 1895 р. на 49-ти підприємствах, котрі перебували в індивідуальній і сімейній приватній власності (буржуазна приватна власність) і відповідним чином прозвітували, штрафних капіталів не виявилось. При цьому власники 24-х підприємств спеціально наголосили на тому, що до відповідного урядового розпорядження вони взагалі не практикували штрафування своїх робітників. Керуючий одного цегляного заводу наголосив, що розпочав штрафування робітників тільки після затвердження фабричним інспектором відповідних правил внутрішнього розпорядку підприємства. Власник одного підприємства штрафами робітників обкладав, але ці суми передавав на рахунок місцевого відділення Червоного Хреста. Один власник не накладав штрафів через те, що всі робітники у нього працювали поденно. Власники і дирекція 6-ти підприємств металообробних, харчових і поліграфічних закладів особливо наголосили, що своїх робітників до 1 січня 1895 р. не штрафували і надалі штрафів не накладають [16, арк. 7, 37, 45зв., 58, 54, 66, 71 зв., 73, 74зв., 76,

81, 83, 100, 103, 110 – 113, 115, 118, 120, 121; 17, арк. 10, 16, 17, 27, 29, 30, 35, 36, 44, 49; 19, арк. 24, 26, 27, 28, 32, 58 – 60, 73]. Тільки від двох підприємств буржуазної форми власності надійшла інформація про практику на них накладання штрафів на робітників і про наявність штрафних капіталів у розмірі 29 руб. 28 коп. та майже 8 руб. відповідно [16, арк. 6; 17, арк.. 49]. Я.С. Каган запровадив систему штрафування на своїй лісопильні тільки з 1 січня 1895 р. у відповідь на урядове розпорядження [там само, арк. 48].

Тим же часом прозвітували дирекції 9-ми промислових і транспортних товариств та акціонерних компаній. 6 товариств до 1 січня 1895 р. не штрафували робітників. Три з них запровадили штрафування з 1 січня, в т.ч. Товариство Київського пивоварного заводу за 7 місяців 1895 р. накопичила штрафного капіталу в розмірі 5 руб. 25 коп. До 1 січня 1894 р. штрафування робітників практикували 2 заводи Київського газового товариства (14 руб. сріблом штрафних капіталів), Товариство Київського цукрово-рафінадного заводу на Деміївці (мало 8 руб. 15 коп.) та Товариство Київської міської залізниці (трамваю). Останнє штрафувало працівників з 1891 року і до 1 січня 1895 р. накопичило таким чином 1611 руб. 65 коп. На кінець вересня того року штрафний капітал товариства скоротився до 1511 руб. 65 коп. сріблом за рахунок витрат на соціальну допомогу робітникам [16, арк. 27, 101; 19, арк. 23об.].

Таким чином, запровадження обов'язкового обліку штрафних капіталів на підприємствах і буржуазного сектору промисловості, і бюрократичного сектору, призвели до суцільного запровадження практики штрафування робітників і суттєвої її ескалації у майбутньому.

Другим соціально значущим напрямком діяльності київських фабрично-заводських інспекторів було запровадження на всіх підпорядкованих інспекції закладах облікових трудових книжок найманих робітників та письмових правил внутрішнього розпорядку роботи промислових підприємств.

Для інспекторської практики кінця 1890-х років у Києві можна вважати типовими 1) для підприємств буржуазної власності Правила внутрішнього розпорядку на фабриці олійних фарб київського купця Б.С. Міллера (30 квітня 1898 р.) та 2) для підприємств бюрократичної форми власності типовими були Правила внутрішнього розпорядку для Машинобудівного заводу Південно-Руського товариства.

Правила для фабрики олійних фарб передбачали найм робітників на невизначений термін, щотижневий видачу зарплати по суботах, видачу робітникам розрахункових книжок, не надання працедавцем житла і харчів, тривалість робочого дня протягом травня – серпня з 5.00 до 19.30 з трьома перервами (сніданок – 30 хвилин, обід – 2 години, полудник – 30 хв.) і протягом вересня – квітня – з 6.00 до 19.00 з двома перервами

(сніданок – 30 хв., обід – 1 година). У суботи і в дні на передодні свят – робочий день скорочувався на 1,5 годин. Перед Різдвом день неробочий. Вихідні дні – всі неділі. Неробочими були також 23 святкових дні. Робітникам заборонялося заносити до виробничих приміщень освітлювальні та вогненебезпечні предмети, накопичувати сміття, павутиння і бруд, кричати, сваритися, битися у виробничих приміщеннях, приходити на роботу нетверезим, приносити і розпивати алкоголь у виробничих приміщеннях, грати на гроші або речі у карти чи орлянку, палити тютюн під час роботи, виносити з підприємства без відома хазяїна речі і матеріали, штрафні гроші під наглядом інспекції витратити виключно на соціальні потреби робітників. Надурочні роботи без спеціального дозволу інспекції суворо заборонялися [20, арк. 1зв., 2, 3зв., 4].

Правила внутрішнього розпорядку для Машинобудівного заводу Південно-Руського товариства відрізнялися меншою тривалістю робочого дня з двома перервами для вживання їжі та розширеною регламентацією поведінки робітників у виробничих приміщеннях з чітким визначенням грошового та адміністративного покарання за порушення правил поведінки. Обов'язковим буд додаток з надзвичайно деталізованими тарифами платні за окремі види робіт.

З початком 1900-х років поли застосовуватися на всіх підзвітних фабричній інспекції підприємствах буржуазної та бюрократичної форм власності типові Правила внутрішнього розпорядку, котрі більш за все різнилися у розділах, котрі містили розцінки на різні види і типи робіт з врахуванням конкретної спеціалізації кожного підприємства.

Таким чином, практика запровадження на підприємствах обов'язкових правил внутрішнього розпорядку та зміст цих Правил в цілому відповідали обопільним інтересам підприємців і робітників, а також сприяли в певній мірі підвищенню ефективності їх виробничої діяльності.

Третім важливим напрямком інспекторської діяльності було запровадження встановленого законом 11,5 годинного робочого дня для робітників-дорослих чоловіків та 10-годинного робочого дня для жінок і підлітків.

Текст кожних правил внутрішнього розпорядку підприємства містив чітку регламентацію тривалості робочого дня робітників на підставі положень закону від 2 червня 1897 року. Деякі власники промислових підприємств добровільно йшли на незначне скорочення тривалості робочого дня з врахуванням особливо шкідливих чи особливо напружених умов праці. Так, наприклад, для деяких спеціальностей на Деміївському цукрово-рафінадному заводі запроваджували тризмінну роботу (три зміни по 8 годин) тощо.

До цього закону на цукрових заводах працювали у дві зміни по 12 годин, обідаючи без перерви в роботі, на рафінадних заводах – по 12 годин, але з перервою на сніданок (0,5 год.) і на обід (0,5 год.), а взимку – 11 годин, млини працювали влітку по 2 зміни у 12 год. чистого часу, а взимку – 11 год., на лісопильнях – до 15 годин на добу влітку, на механічних заводах – 11,5 год. чистої роботи, а в деяких заводах взимку – 9 год., але з меншою платнею; на тютюнових фабриках – 11 чистих годин та 1 година перерви. [20, арк. 41 – 42 об.].

Фронтальний огляд фабричними інспекторами промислових підприємств м. Києва і Київської губернії першої половини 1895 р. засвідчив практично повну відсутність практики використання праці малолітніх (молодше 15 років) [15, арк. 2].

Четвертим напрямком діяльності інспекторів було реагування на скарги підприємців на своїх найманих робітників та на скарги робітників на своїх роботодавців.

Найбільш поширеним видом скарг працедавців на найманих робітників були скарги на самовільний вихід робітників з підприємства без завчасного попередження фабрично-заводської адміністрації про свій намір.

Тільки протягом червня - липня 1895 р. до інспекторів надійшли скарги від 19 власників і керуючих підприємствами на вчинки 25 робітників і робітниць [19, арк. 9 – 10, 79 – 80, 82 – 86] і тільки одна скарга робітника на адміністрацію заводу Гретера, Криванека і К^о за відмову надати йому легшу роботу через отримане на заводі каліцтво [18, арк. 9 – 10]. При цьому один робітник був рішенням суду засуджений до двох тижнів арешту, один робітник – 4 днів арешту. 7 робітників були піддані мировому судові.

Протягом другої половини 1890-х років кількісне співвідношення підприємницьких і робітничих скарг зменшується незначним чином на користь робітників.

Загальні результати здійсненого дослідження дозволяють **зробити наступні висновки:**

1. Зусилля українських істориків з дослідження проблеми впливу імперського фабрично-заводського законодавства на соціально-економічне становище робітничого класу України в цілому та окремих її регіонів залишаються несистемними і дотепер не дозволяють скласти цілісну картину цього процесу.

2. Російське фабрично-заводське законодавство 1890-х років в цілому позитивно вплинуло на стан справ в промисловості м. Києва і Південно-Західного краю, незважаючи на певний опір середньої і дрібної буржуазії та її недостатню підготовленість до реалізації законодавчих новацій.

3. Ефективність застосування російського фабрично-заводського законодавства на підприємствах бюрократичної форми власності була суттєво вищою за подібну діяльність на підприємствах буржуазної форми власності, що давало бюрократичному сектору додаткові переваги у конкурентній боротьбі.

Список використаних джерел

1. Быков А.Н. Фабричное законодательство и развитие его в России: [В 2-х ч.]: Лекции, чит. в СПб. политехникуме и в Технол. ин-те в 1908-9 учеб. г. / А.Н. Быков. – СПб. : тип. «Правда», 1909. – 282 с.

2. Валетов Т.Я. Фабричное законодательство в России до октябрьской революции // Экономическая история. Обозрение. – М., 2007. – Вып. 13. – С. 34–45.

3. Вовчик А.Ф. Политика царизма по рабочему вопросу в предреволюционный период (1885-1904) / А.Ф. Вовчик. Львов: Изд-во Львовск. Ун-та, 1964. – 323 с.

4. Глазунов С.Р. Роль фабричной инспекции в реализации трудового законодательства России в конце XIX в. / С.Р. Глазунов; Владимирский государственный гуманитарный университет // Научные ведомости БелГУ. – 2009. – №15(70), вып.12. – С. 121 - 128.

5. Каплун С.И. Охрана труда и ее органы / С. Каплун; Рос. Социалистич. Федератив. Совет. Респ. – 2-е изд. - [М.]: Гос. изд-во, 1921 (1922). - 504, [1] с.

6. Куракін О.М. Законодавство України про працю початку ХХ століття: ретроспектива становлення // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. – 2016. – № 21. – С. 80 – 83.

7. Лаверычев В.Я. Царизм и рабочий вопрос в России. 1861–1917 гг. – М.: Мысль, 1972. – 342 с.

8. Литвинов-Фалинский В.П. - 2-е изд., испр. и доп. - С.-Пб.: Тип. А.С. Суворина, 1904. – 372 с.

9. Лунц М.Г. Из истории фабричного законодательства, фабричной инспекции и рабочего движения в России. Сб. ст. / М.Г. Лунц. – М.: б. изд., 1909. – XI, 384 с.

10. Микулин А.А. Фабричная инспекция в России. 1882 – 1906 / А.А. Микулин. – Киев: тип. С.В. Кульженко, 1906. – VIII, 225 с.

10а. Памятная книжка Киевской губернии на 1900 год. – К.: Типография Губернского правления, 1899. – 46 с. рекл., IX, 716 с.

11. Таль Л.С. Очерки промышленного рабочего права / Проф. Л.С.Таль. – Изд. 2-е, знач. доп. – М.: Моск. науч. изд-во, 1918. – 225 с.

12. Шелымагин И.И. Фабрично-трудовое законодательство в России (2 половина XIX в.) / И.И. Шелымагин. – М.: Юрид. изд-во, 1947 – 187 с.

13. Шелымагин И.И. Законодательство о фабрично-заводском труде в России, 1900 – 1917. – М.: Госюриздат, 1952. – 319 с.

14. Элияссон Л.С. Законы об отношениях между предпринимателями и рабочими в области фабрично-заводской промышленности: (Извлечение из Устава о пром-сти изд. 1893 г., по Прод. 1906 г., и из др. частей законодательства): ... / Сост. Л.С. Элияссон, присяжный поверенный. - Неофиц. изд. – СПб.: Тип. М.М. Стасюлевича, 1908. – XIV, 581 с.

15. ЦДІА України в м. Києві. – Ф. 574. – Оп. 1. – Спр. 8. – 119 арк.

16. Там само. – Спр. 36. – 125 арк.

17. Там само. – Спр. 37. – 51 арк.

18. Там само. – Спр. 38. – 47 арк.

19. Там само. – Спр. 39. – 129 арк.

20. Там само. – Спр. 89. – 24 арк.

21. Там само. – Спр. 129. – 26 арк.

22. Там само. – Спр. 208. – 42 арк.

23. Там само. – Спр. 693. – 81 арк.

*Бачинська Ольга Васильевна, старший викладач
кафедри інформаційних технологій в архітектурі КНУБА*

ВПЛИВ ПОЛІТИКИ КИЇВСЬКИХ КНЯЗІВ НА ФОРМУВАННЯ РЕЛІГІЙНОГО ЖИТТЯ ІСТОРИЧНОГО КИЄВА

Вступ. Київ – сучасна столиця України, але він був столицею і за давніх часів, а в інші періоди відігравав важливу роль в державній структурі. Події, які відбувалися в місті, через його головну роль вплинули на подальшу історію України. Однією з важливих сторін життя Києва була релігія. В історичний період розвитку в місті релігійну ситуацію створювала керівна верхівка. Таким чином, Київ поєднував в собі функції адміністративного, культурного та релігійного центру. Через адміністративний статус столиці, релігійні події, які відбувалися в Києві, впливали на величезну територію України. Проявом релігії є храмовбудівельна діяльність. В Києві вона йшла складним шляхом: будівництво храмів змінювалося руйнуваннями і реконструкцією руїн, потім знову починалася відбудова споруд. Через важливість Києва, як релігійного центру необхідне дослідження не тільки релігійної ситуації, а й храмовбудівельної діяльності на його території.

Об'єктом дослідження є храми Києва до 1917 р. Особливо

важливим в релігійному житті Києва був період Київської Русі. Всі процеси того часу – хрещення, прийняття православ'я, утворення Київської митрополії, вплинули на подальшу історію України. Саме тому **предмет дослідження:** значення храмобудівельної діяльності на території Києва часів Київської Русі для наступних періодів міста. **Мета дослідження:** виявити значення храмів Київської Русі для наступного розвитку міста. **Методика дослідження:** порівняльний аналіз історичних періодів в храмобудівництві на території Києва, принципів релігійного життя Києва та Візантії, храмобудівельної діяльності на території Києва і Константинополя в Візантії.

Виклад основного матеріалу. Історичний розвиток Києва був дуже складний. Місто пережило різні часи – розбудови і руйнування. В його історії можна виокремити три великих періоди за тенденціями і характером влади, яка керувала в той час. Кожен з цих періодів закінчувався війнами і катаклізмами, які руйнували місто.

Перший період – Київської Русі. В цей період Київ став столицею незалежної держави Київська Русь. Керували нею місцеві правителі – князі. В цей період можна включити поступовий розвиток міста від заснування, розквіт Києва за часів єдиної держави і феодальну роздробленість, коли держава розділилася на окремі князівства. Упродовж цього періоду влада була місцева, всі її дії були спрямовані на зміцнення державності і розвиток Києва, як столиці. Перший період закінчився трагічними для Києва подіями. Феодальна роздробленість Русі перейшла у серію міжусобних князівських війн, і доповнилася цілим рядом природних катаклізмів. Від цього постраждало місто, його населення і будівлі. Період закінчився нашествям монголо-татар, які мало не знищили місто. Монголо-татари вбили половину населення, а другу половину забрали в рабство. Київ мало не припинив своє існування. Але він зміг відродитися і не одне століття платив данину монгольському хану. В релігійній сфері це був період, коли на початку розвитку міста домінувало місцеве язичництво. Потім поступово у народ почало проникати християнство. За легендою київський князь відправив послів в різні країни, щоб вони подивилися на релігії. Посли потрапили в Константинополь і попали на службу в державний храм Софії. Вони були настільки вражені, що повернувшись, сказали, що не зрозуміли, на небі були чи на землі. Через це Київ прийняв християнство саме візантійського зразка. За літописами населення було масово охрещене в річці, язичницькі капища та ідоли знищені. В місті були збудовані великі храми з багатим оздобленням, закладені міські монастирі та позаміські монастирі – форпости уздовж Дніпра. Храми мали багате оздоблення фресками, яскравими мозаїками з золотом. Цей період позначений домінуванням православ'я, його розвитком, розбудовою храмів. В цей час було прийняте Києвом і Руссю православ'я,

наси́льницькі охрещене населення, релі́гія розпо́всюджена на територію країни, утворена Київська митрополія. [1; 2; 3; 4].

Другий період почався з приходом литовською влади на київську землю. Литовська влада принесла католицизм, який на той час сформувався в окрему гілку. Литва намагалася навернути місцеве населення в свою віру. Величні православні храми стояли в руїнах. Литовці вважали, що саме вони принесли на цю землю важливу релігію – свій католицизм, а до них тут не було християнства. В певний час литовська влада видала наказ не будувати нові православні храми і не ремонтувати старі. Забороняли дарувати православним церквам та монастирям, які ще функціонували, землі, які для них були важливою економічною складовою розвитку та існування. Потім утворили Унію – напрям греко-католицизму, суть якого в підпорядкуванні православних Римо-католицькій церкві. Але частина населення відчайдушно впиралася і чіплялася за своє візантійське православ'я і ніяк не хотіла підпорядковуватися Риму в сфері релігії. Православні використовували всі можливості утвердити свою віру. Також в цьому велику роль відіграв київський митрополит Петро Могила. Цей період закінчився об'єднанням Литви і Польщі в єдину державу Річ Посполита. В зв'язку з цим на Київ розповсюдилася влада Польщі. Поляки ще більше за литовців утискали місцеве населення, і в сфері релігії також. В результаті українське населення піднялося і почалися війни, в тому числі і за віру, можливість вільного сповідання православ'я, будівництва храмів. Саме серією війн закінчився цей період. В храмобудівельній діяльності на той час переважало будівництво католицьких споруд. Також уніати забирали собі відносно збережені православні храми і служили в них. Частина православних споруд, зруйнованих під час оборони Києва від монголотатар, залишалася в руїнах. В певний час місто було розділене на дві частини, одна з яких належала католикам. Але від тих часів католицькі храми не дійшли до сучасності. Митрополит Петро Могила зробив великий вклад в збереження православних споруд. Він був дуже багатою людиною, окрім того отримував дарунки російських царів. За ці гроші Могила міг збудувати нові православні церкви. Але він реконструював руїни, відбудовуючи з них цілісні храми. Багато зі споруд, реконструйованих Могилою, були знищені у наступний період. Але завдяки його діяльності збереглося православ'я в Києві [1; 2; 3; 4].

Після серії війн Київ перейшов у володіння Російської імперії. Росіяни вважали місто своєю праматір'ю, з якої почалася їх історія. Крім того вони були також православної віри. Вони політичними інтригами перебрали на себе керівництво Києвом в сфері релігії, знищивши Київську митрополію. Київ та його навколишні землі стали частиною Російської православної церкви. Гоніння на православ'я припинилися, тепер вже

католики, що залишилися в Києві від попереднього періоду, мушили просити дозволів будувати храм. Оскільки Російська імперія постійно розширювала свої землі, її кордон поступово просувався на захід. Залишившись в глибокому тилу, Київ отримав більш спокійне життя. З півдня вже не турбували набіги татар та турецька армія, із заходу не нападали поляки. Першим Київ відвідав цар Петро I, він же став і першим імператором Росії. До 1917 р. Київ відвідала половина імператорського дому Російської імперії. Коли імператори приїздили до міста, вони завжди знаходили час вклонитися основним святиням Києва: храму Софії, збудованому в якості державного за часів Київської Русі, монастирю Києво-Печерській лаврі з печерами, в яких лежали святі. Місто розвивали, як центр оточуючих земель. В галузі православ'я Росія впорядкувала в єдину системи церкви і монастирі і встановила їм державне фінансування. Класи сакральних споруд являли собою ієрархію монастирів та храмів, і залежно від класу відбувалося їх грошове фінансування. Штати були додатковими посадами при монастирях та храмах для виконання різних функцій, які теж оплачувалися з казни держави. Була відновлена можливість дарувати землі церквам і монастирям. Це було дуже важливо, бо економіка є основою існування монастиря чи храму. А поля, села, озера, сінокоси давали можливість заробити гроші на ремонт і розбудову існуючих сакральних споруд і зведення нових. Все це розповсюджувалося і на Київ та його православні церкви, як частину російської імперії. Саме такі нововведення підштовхнули розвиток православних споруд у місті. В храмобудівництві в цей третій період почалася бурхлива діяльність. Російська імперія розбудовувала Київ, як сакральне місто. Першими будували православні монастирські храми. Коли монастирі були розбудовані, почали зводити міські православні церкви. Спочатку сакральні православні споруди були великі, ближче до XIX ст. нові споруди стали менші за розміром. З'явилася безліч відомчих церков, які не мали своїх парафій. Вони розташовувалися при громадських закладах – лікарняних, тюремних, військових, навчальних від гімназій до університетів, просвітницьких, духовних навчальних, богадільнях, притулках. Були прибудинкові церкви при будинках багатих людей та керівної верхівки. З'явилися нові типи церков – кладовищенські, каплиці, прибудинкові. У Києві з'являлися споруди в різних стилях, що збагатило і урізноманітніло зовнішній образ міських храмів. Зводили і церкви інших релігійних напрямків. Історія міста, його розвиток, заселення представниками інших релігій сприяло появі католицьких, протестантських, іудаїстських, караїмських, мусульманських храмів або молитовних будинків. Але їх кількість була набагато меншою, ніж православних споруд [1; 2; 3; 4].

Якщо порівнювати три періоди, які пережив Київ, то спорідненими

були перший і третій період, коли влада в Києві була православна. В другий період литовська, а потім і польська влада була католицька. І хоча колись католицизм і православ'я були єдиними і представляли собою різні центри однієї релігії християнства, в Києві католицька влада поводила себе як антагоніст православ'ю. В результаті такого історичного процесу в місті найдавніші православні храми являли собою споруди, зібрані зі шматків різних епох.

Дуже важливим періодом в релігійному житті Києва виявився перший період Київської Русі. Закладені в той час принципи релігійного життя пройшли, як луна через наступні сторіччя. Це – візантійське православ'я, релігійні візантійські архітектура і мистецтво, ієротопія – спосіб створення сакральних просторів, див та святинь, інститут чернецтва і монастирів, поєднання влади і релігії, культури і релігії, статус Києва, як релігійного центру. В другий несприятливий період і третій сприятливий жителі міста і навколишніх територій пам'ятали про велич Києва і його визначне життя за часів Київської Русі. В місто ходили на паломництва, його відвідували, коли йшли до Єрусалиму – головного центру всіх християн. Славетне минуле Києва набуло ореолу святості і таємничості для жителів сіл та інших міст. Для киян протистояння католицькій владі було освячено ще і боротьбою за віру.

Ці особливості були запозичені разом з хрещення і наверненням в православ'я з Візантії. Державна влада у Візантії була сильно пов'язана з християнською релігією, вони були практично рівноцінні. Імператор, який керував державою, вважався посланим Богом на землю і приймав участь в обрядах разом з патріархом. Окрім священників тільки імператор мав право заходити у вівтар церкви. Коронація голови держави відбувалася за допомогою релігійної церемонії. Імператорський трон був подвійним, друга сторона залишалася для Бога, на те місце клали Євангеліє. Саме тому візантійських імператорів зображували з німбами, як святих. Навіть якщо імператор був не дуже гарним керівником, відповідно до християнського віровчення це вважалось покаранням населенню від Бога. Церковна і світська влади – це були дві гілки, які знаходилися у взаємодії. Але церква мала повну самостійність у питаннях віровчення, нею навіть імператор не міг командувати. Певний час патріарх вважався другою людиною після імператора. Але наступив момент, коли імператор вирішив підняти релігійну владу вище за свою. Тоді йому це не вдалося, але авторитет церкви виріс настільки, що навіть коли турки-османи захопили територію країни, вони залишили інститут візантійської православної церкви, як необхідний для керування християнами в Османській імперії [5].

За час існування Візантії відбулися перші Собори – збори представників усіх православних церков. Під час Соборів були

встановлені основні закони християнської релігії. Основне складання релігії, як системи відбулося у IV–V ст. Упродовж подальших віків йшло коригування релігії та додавання дрібних деталей. Саме у Візантії поєднали язичницькі свята з православними, що краще сприймалося народом, ніж заборона язичницьких землеробських свят і заміна їх на релігійні події. За часів Візантії склалися основні форми сповідання православ'я: світська модель поведінки, інститут чернецтва, релігійний аскетизм, пожертви та благодіяння. За час існування цієї держави склалися принципи допомоги церкви бідному населенню, участь у житті простих людей, обряди, молитви і одяг священнослужителів. Церква піклувалася про життя людей, а люди обдаровували її і підтримували матеріально [5]. Візантія була першою державою, яка прийняла для себе християнство не просто як державну релігію, а як основний закон для життя всіх шарів населення. Православ'я та його цінності були ідеологічною основою імперії, домінуючим фактором у суспільстві, оболонкою для формування духовності і культури [6].

Висновки. Всі ці принципи київські князі запозичили з Візантії. Київ хрестився тоді, коли Візантія досягла вершин свого розвитку, тому сукупний досвід цієї країни був принесений до Києва. Окрім духовних принципів київські правителі запозичили з Візантії, і особливо Константинополя собори і церкви, стиль архітектури і релігійне мистецтво, навіть в дечому елементи планування столиці Візантії. Крім того у формуванні сакрального образу Києва зіграли роль місцеві фактори: планувальна схема с монастирями-форпостами вздовж Дніпра, які з часом увійшли до міста, пагорби, які надавали можливість здалека бачити бані храмів, складний рельєф, який урізноманітнював композиції храмів і монастирських територій, оточуючі дерева, які збагачували своїм виглядом сакральні споруди. Складна історія Києва не давала йому розвиватися, тому майже до кінця XIX ст. в місті зберігалася невисока двоповерхова забудова, над якою домінували храми. Саме всі ці фактори вплинули на формування образу Києва, як сакрального міста, а розвиток за часів Російської імперії додав різноманіття різними архітектурними стилями і розвинутою типологією споруд.

Список використаних джерел

1. Закревский Н. Описание Киева. В 3 т. – Т. 1, 2. – М.: Тип. В. Грачева, 1868. – 950 с.
2. Шулькевич М.М., Дмитренко Т.Д. Киев. – 5-е изд. – К.: Будівельник, 1978. – 464 с.
3. Павлов В.С., Мезенцев К.В., Любіцева О.О. Географія релігій. – К.: АртЕк, 1999. – 504 с.

4. Бачинська О.В. Релігійне життя Києва у дожовтневий період. – Конотопські читання: Збірник публікацій за результатами Конотопських читань 2011. – Конотоп: Відділ культури і туризму Конотопської міської ради Сумської області, Конотопський міський краєзнавчий музей ім. О.М. Лазаревського, 2011. – Вип. II – С. 10–15.

5. Тэлбот Райс Тамара. Византия. Быт, религия, культура [Електронний ресурс] // Русское географическое общество, Новосибирск [веб-сайт]. – 08.11.2018. – Режим доступу: <http://rgo-sib.ru/book/kniga/43.htm>. – Назва з екрану (08.11.2018).

6. Роль религии в Византийской цивилизации [Електронний ресурс] // . Студопедия [веб-сайт]. – 08.11.2018. – Режим доступу: <https://studopedia.org/2-8721.html>. – Назва з екрану (08.11.2018).

Захарчук Віта Вікторівна
*старший викладач кафедри інженерної геодезії
Одеської державної академії будівництва та архітектури*

ОДЕСЬКА ГОЛОВНА ЛЕГЕНДА: ПОРТО-ФРАНКО

В історії м. Одеса загубилась серед пам'ятних дат дата 16 квітня. Цей день можна поставити в один ряд із 2 вересням та 10 квітня. Саме 16 квітня (по старому стилю) 1817 року імператор Олександр Перший видав наказ «про надання порту і місту Одесі право і свободу торгівлі та присвоєння порто-франко».

Цей наказ дав великий поштовх будівельно-економічному росту міста, завдяки чому воно стало четвертим по численності містом Російської імперії, після таких великих міст, як: Петербург, Москва та Варшава [6, с. 1, 10].

Але подія, яка має більш 200 років, лишилась повз уваги місцевої влади, тому вважаю за потрібне в міру можливостей нагадати всім читачам про цю перекинуту сторінку одеської історії, яка є одним із символів та головною легендою цього міста [1].

Порто-франко (porto franco, port franc, Freihafen) з італ. «вільна гавань» – режим вільного безмитного ввозу закордонних та вивозу туземних товарів для окремого порту, міста, території, обмеженої митним кордоном. При встановленні такого права, тільки для визначеної частини гавані, виникає порто-франківський квартал. Порто-франко були поширені в середньовічній Європі, переважно з метою розвитку транзитної торгівлі. В Україні вони з'явилися пізніше. Б.Хмельницький універсалом від 15 березня 1657 надав права «вільного порту»

білоруському місту Старому Бихову, Білорусь; центру козацького Биховського полку. Із кінця XVIII ст. до 1880 р. правами «вільного міста» користувалося м. Броди (на австрійсько-російському кордоні) [2]. Засновники Одеси і порто-франко: герцог Рішельє; граф Ланжерон; князь Воронцов.

Початок історії.

Ідея надання Одесі статусу «порто-франко» вперше була озвучена ще осінню 1797 р., коли місто було всього три роки. Про це клопотав перед імператором Павлом Іноземний магістрат в лиці підполковника Афанасія Кес-Оглу. Але імператор, який не любив все, що так чи інакше було пов'язано із його матір'ю (а Одеса була створена за наказом Катерини Другої), рішуче в цьому відмовив.

Через десять років до цієї теми повернувся герцог Рішельє, добре розуміючи, яку користь це принесе молодому місту. Скориставшись особливим відношенням із імператором Олександром Першим, Рішельє добився в 1806 році право безмитного складування товарів в порту та неоподаткованого транзиту товарів в Молдавію, Валахію і Пруссію. Але, через наполеонівських воїн процес загальмувався. Практична розробка ідеї почалась тільки після остаточного завершення військової епохи. За іронією долі, саме тоді, коли для «порто-франко» настала підходяща пора, Рішельє був відкликаний із Одеси, щоб очолити французький уряд. Але герцог не міг залишити улюблену ідею і написав Олександрю I листа на 25 сторінках, який можна вважати його своєрідним «одеським заповітом». В цьому листі Рішельє обґрунтував користь «порто-франко» як для міста, так і для держави: «Наступает новая эра славы и благоденствия, и как мы можем потерять возможность достичь этого доступными путями?».

Знадобилось ще три роки і серія клопотань нового Новоросійського генерала-губернатора та одеського градоначальника О.Ф.Ланжерона, щоб імператор підписав потрібний документ [7, с. 8].

Із Наказу імператора Олександра Першого 16 квітня 1817 року:

«Усматривая из опытов многих лет, какою удобность представляет порт Одесский к отпуску всякого рода произведений, коими изобилуют полуденные области империи нашей и желая доставить новые способы и облегчения к распространению внешней торговли и к обогащению государства поощрением промышленности наших верноподданных, мы повелели внести на уважение Государственного Совета предположения о введении порто-франко на Черном море, начиная с города Одессы... Вняв мнению Государственного Совета, Всемилостивейше даруем и утверждаем порту и городу Одессе права и свободу торговли, присвоенные порто-франко...

2. В порт и город Одессу с его округом дозволяется свободный и беспошлинный привоз всех иностранных товаров без различия, не исключая и тех, кои по общему тарифу к ввозу в Россию запрещены. Привозимые товары впускаются в город и его округ без таможенного осмотра и без подачи установленных объявлений - из сего исключаются только до 1 января 1821 г. всякого рода хлебное вино и водки, равно и другие крепкие напитки, тарифом к ввозу запрещенные...

11. Все предметы, привозимые в Одессу изнутри государства сухопутно, как для потребления в самом городе, так и путем транзита или же для отпуска за границу, при проезде через заставы не платят никакой пошлины. Настоящими правами на свободную торговлю порт и город Одесса имеют право пользоваться в продолжении тридцати лет, после истечения коих по усмотрению пользы и выгод с оными сопряженных, могут оные быть распространены и на ближайшее время» [5].

Цікавим є те, що в історії міста існувало три порто-франківські межі. Побудована протягом 1817-1819 рр. межа розтяглася аж на 36 км., що надмірно спокушало торгівців до контрабанди товарів через велику довжину кордону й малу кількість митниць. Тоді 1823 р. митний кордон скоротили більш ніж удвічі, відрізавши найближчі передмістя від самого міста. Мешканці передмість Одеси: Молдаванки, Слободки, Пересипу - мали щодня по кілька разів проходити митний огляд, а близькість нової межі до будинків створювала можливість перекидання товарів через неї. Крім того, масового характеру набули підкопи, що використовувалися контрабандистами для нелегального вивозу товарів. Через ці незручності в 1826 р. було проведено нову межу, яка включала головні передмістя та була обладнана набагато ґрунтовніше перших двох [4, с. 11]. Отже, запровадження порто-франко не було миттєвим актом, як це може здатися на перший погляд.

Запровадження нового типу оподаткування значною мірою позначилося на розвитку міста. З імпортних товарів стягувалися податки – с початку в розмірі 1/5, а з 1841 р. - 2/5 митного збору, однак це не заважало четвертому за величиною місту бути найдешевшим. Значно поступаючись трьом столицям чисельністю мешканців і розмірами, Одеса набагато випереджала їх за рівнем доходу на душу населення. Достаток дешевих заморських вин, екзотичних фруктів, шовкових і бавовняних тканин, без сумніву, був результатом саме системи вільної гавані. А. Скальковський на час скасування порто-франко писав, що жодне з російських міст не мало такого швидкого промислового та суспільного піднесення, як Одеса. Також він констатував, що Одеса стала четвертим за розміром містом в імперії, поступаючись лише «трьом столицям» – Петербургу, Москві та Варшаві [6, с. 1, 10].

У монографії П. Герлігі «Одеса. Історія. 1794-1914» [2] добре висвітлюється тема порто-франко. Ця робота американської дослідниці вперше вийшла у світ 1985 р. за допомогою видавництва Гарвардського університету та відразу отримало наукову підтримку. Повне перевидання монографія відбулося в 1991 р., а згодом - і український переклад. Успіх цього видання став глибокий науковий аналіз історії Одеси. Авторка, у своєму дослідженні, звернула увагу на причини, які в першій половині XIX ст. допомогли Одесі досягти вирішальних успіхів, і виявила чинники, що обмежували розвиток міста або перешкоджали йому у другій половині XIX ст. У науковій роботі використано матеріали багатьох архівів і бібліотек колишнього Радянського Союзу, Західної Європи та Сполучених Штатів.

Також, варто виділити публікації щодо одеського порто-франко:

- монографію Т. Гончарука «Одеське портофранко. Історія»; [3]

- статті у періодичних виданнях О. Губаря; [4]

- численні матеріали в одеських друкованих та Інтернет-виданнях [1; 8].

Одеса має непогане географічне положення, а тому часто використовувалась як транзитний пункт, де можна було упакувати, переробити або, насамкінець, перепродати товар для подальшого експорту з країни, запровадження статусу порто-франко означало, що імпортовані до порто-франківського кварталу товари звільнялися від оподаткування. Більше того, звичайні купці не мали платити ввізного мита, не будучи впевненими в тому, що їхній товар куплять.

Ще однією перевагою порто-франко було пряме сприяння розвитку місцевої промисловості. Купці, які привозили товари до безмитного порту, були майже впевнені в тому, що їх розкуплять, продавали тут свої закордонні товари, завантажувалися російським товаром (переважно, це було зерно) та від'їжджали. Натомість місцеві підприємці, маючи можливість купувати закордонну сировину без митних зборів, могли відкривати фабрики та заводи, що працювали на цій сировині. Через те, що Одеса завдяки своєму статусу приваблювала до себе найдефіцитніші види ресурсів, тут скоро налагодилися унікальні за своєю ресурсною базою для всієї Російської імперії виробництва, як-от миловаріння, швейна та ткацька промисловість. Також можливості порто-франко використовувалися сільськогосподарськими виробниками, котрі мали змогу збуту збіжжя, що дуже сприяло розвитку сільськогосподарських промислів Херсонщини та суміжних із нею губерній.

За часів порто-франко Одеса була не тільки важливим центром торгівлі, а й великим ринком робочої сили. Показовим є той факт, що під час голоду в Полтаві 1833-1834 рр. тодішнім генерал-губернатором було

визначено перелік робіт, необхідних для виконання в Одеському регіоні з метою надання жителям засобів для існування [3, с. 216].

Одеса сьогодні.

Сьогодні Одесу часто називають Південною перлиною за її особливий шарм, створений витонченими архітектурними спорудами. Значна частина таких архітектурних шедеврів (близько чотирьохсот) була споруджена саме під час дії статусу порто-франко, адже і на той час Одеса приваблювала не лише комерсантів, а й туристів. Через вплив багатих та впливових осіб у місті відкривалися нові навчальні та культурні заклади. Дешевизна закордонних товарів зумовлювала й відносно дешевизну життя, що приваблювало на тимчасове або постійне проживання значну кількість людей. Концентрація приморських установ уздовж прибережної смуги, переважно на Приморській вулиці, обумовлювала необхідність налагодження зручного сполучення цього торгового центру з містом. Внаслідок цього, вже існуючі дерев'яні сходи було замінено на грандіозні кам'яні, спорудження яких закінчилося у 1848 р. Так, значною мірою завдяки наданню статусу порто-франко в Одесі з'явилася ще одна сучасна пам'ятка, без якої тепер її уявити неможливо.

Одеське порто-франко – праобраз сучасних вільних економічних зон. Унікальне явище економічної історії України першої половини ХІХ ст. значною мірою спроектувалося й на теперішнє життя. Зокрема, появу й функціонування гігантського гуртового ринку на околицях сучасної Одеси можна пов'язувати саме з існуванням порто-франко, адже ще у ті часи російські товари продавалися переважно на приміських, а не безпосередньо міських одеських ярмарках. Причиною цього було те, що за вивіз непроданої продукції з одеських ярмарок потрібно було сплачувати мито. Саме з тих часів зародилася традиція функціонування приміських ярмарок в Одесі, котра вилилася у створення найбільшого ринку Європи сьогодні – «Сьомого кілометра».

Статус порто-франко відіграв ключову роль у розвитку та становленні одного з найбільших міст України – Одеси. Бурхливий розвиток міста-порту супроводжувався становленням та розбудовою відповідної торгівельно-транспортної інфраструктури, формуванням та утвердженням в економічних відносинах ринкових інститутів. Режим вільної гавані сприяв інтеграції південної України у світове господарство через розвиток високотоварного землеробства та хлібної торгівлі. Разом з тим, система порто-франко накладала певні обмеження на розвиток міста та мала негативні наслідки для економіки краю. Зокрема, вона сприяла відтоку капіталу зі сфер продуктивного застосування на користь інвестування в нерухомість, зростанню частки посередницьких і спекулятивних операцій, закріпленню сировинно-аграрної спеціалізації України на світовому ринку.

Список використаних джерел

1. Газета порто-франко [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://porto-fr.odessa.ua/http://www.history.org.ua>
2. Герлігі Патриція. Одеса. Історія. 1794-1914 / Патриція Герлігі. — К. : Критика, 1999. — 386 с.
3. Гончарук Тарас. Одеське порто-франко: Історія / Тарас Гончарук. — Одеса, 2005. — 312 с.
4. Губарь Олег. История Одессы: пленительная и поучительная [електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.odessitclub.org/publications/almanac/alm_31/alm_31-36.pdf.
5. Порто-франко (Одесса) [електронний ресурс] // Вікіпедія. - Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>
6. Скальковский А. А. Записки о торговых и промышленных силах Одессы в 1859 году / А. А. Скальковский. — СПб, 1865.
7. Третьяк Александр. Система порто-франко в Одессе [електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.odessitclub.org/publications/almanac/alm_23/alm_23_6-14.pdf.

*Коноваленко Ганна Борисівна,
здобувач кафедри історії України
Київського національного лінгвістичного університету*

ЕТНОПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ В ПЕРІОД ГЕТЬМАНАТУ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО: ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Більшість дослідників зазначають, що ХХ ст. ознаменувалося активізацією суспільно-політичних рухів національних меншин і водночас загостренням міжетнічних взаємин на українських землях. Перед урядовими структурами постала проблема правового врегулювання міжнаціональних відносин задля попередження етнічних конфліктів і збереження територіальної цілісності української держави. В січні 1918 р. Центральна Рада прийняла «Закон про національно-персональну автономію», який надав право на створення національно-персональної автономії для російського, єврейського, польського та інших народів. Ситуація змінилася у квітні 1918 р. з приходом до влади П. Скоропадського. В основу своєї політики він поклав не національний, а територіальний принцип.

Етнополітиці Української Держави П. Скоропадського присвячені дослідження М. Лазаровича, В. Устименка, Ю. Котляра та 296ед.

Так у своїй праці «Етнополітика Української влади доби національно-визвольних змагань 1917-1921 років: компаративний аналіз» Микола Лазарович зазначає, що етнонаціональна політика П. Скоропадського характеризувалася поміркованістю. Не дивлячись на скасування Закону Центральної Ради про національно-персональну автономію, Гетьман і його уряд керувалися принципом, згідно з яким усі громадяни держави є рівноправними, незалежно від їхньої національності і надавали підтримку національно-культурного відродження малих народів [1, с. 558].

Автор аналізує позицію іноетнічного населення щодо відновлення української державності, розглядає участь національних меншин у представницьких та виконавчих структурах влади. Зазначає, що переважна більшість іноетнічного населення прихильно поставилася до демократичних перетворень в Україні. Однак ставлення нацменшин до права українського народу на свою державність «коливалося від певної підтримки до повного заперечення» [1, с. 509].

Порівнюючи етнополітику державних утворень 1917-1921 рр. М. Лазарович зазначає, що Гетьманат П. Скоропадського більш відверто проявляв свої «національні симпатії». Певні преференції отримали росіяни, німці та євреї. Зокрема останні провели вибори до єврейського тимчасового передпарламенту [1, с. 232]. П. Скоропадський прагнув досягти консолідації суспільства, зокрема його іноетнічного сегмента [1, с. 256].

Окремий розділ М. Лазарович присвятив особливостям єврейських погромів в Україні. Період Гетьманату автор вважає найспокійнішим, цьому сприяла відсутність бойових дій на території Української Держави. Зокрема М. Лазарович зазначає, що дії української влади давали позитивні результати, тому «антисемітські ексцеси», що відбувалися в цей час були нечисленними. [1, с. 297].

Правове становище національних меншин в Україні напередодні Лютневої революції і в період національно-визвольних змагань досліджує Володимир Устименко [2]. Окремий розділ праці автор присвятив етнополітичним процесам в Українській Державі, а саме розглянув культурно-освітню політику уряду П. Скоропадського.

Як зазначає В. Устименко, за Гетьманату зберігалось право кожної нації на культурний розвиток. Активно розвивалася національна освіта єврейської общини. Уряд Української Держави фінансував роботу єврейських гімназій, семінарій, учительських курсів тощо. В 1918 р. в Києві утворилася єврейська культурно-просвітницька організація «Культур Ліга» [2, с. 87], яка відіграла визначну роль у створенні нової єврейської культури. «Культур Ліга» об'єднала навколо себе представників тогочасної єврейської інтелігенції, політичних діячів,

педагогів, митців, літераторів. Організація займалася культурною, просвітницькою і видавничою діяльністю. Завдяки їй було засновано Єврейський університет, відкривалися гімназії і школи, розвивалася ідишська література, мистецтво, театр тощо. Не дивлячись на те, що осередки «Культур Ліги» були засновані по всій Східній Європі, найплідніше вона працювала саме в Україні.

В період Гетьманату у Києві і надалі діяли польські гімназії, школи, театри. У деяких містах створювалися Польські народні клуби. Усе це, зазначає Устименко, сприяло консолідації польської спільноти [2, с. 88-89].

Німецька спільнота, як вважає автор, зробила «помітний крок у напрямку громадської самоорганізації» [2, с. 93]. У 1918 р. відбулися два регіональні з'їзди німців-колоністів, де обговорювалися питання щодо «облаштування етнічної групи відповідно до регіональних особливостей її розселення» [2, с. 94].

Підсумовуючи, Володимир Устименко зазначає, що невизначеність у сфері міжнаціональних відносин, зміна політичного курсу восени 1918 р., «викликали незадоволення як серед української демократії, так і з боку національних меншин», що призвело до повстання і зречення П. Скоропадського від влади [2, с. 97].

Питання етнополітики Української Держави дослідив у монографії «Повстанський рух етнічних меншин Півдня України (1917-1931 рр.)» Ю. Котляр [3]. Автор називає політику гетьмана виваженою, звертає увагу на те, що Скоропадський і його соратники не переслідували громадян за належність до інших націй, а кадрові призначення міністрів свідчили про толерантне ставлення до національних меншин. Особливо автор виділяє часткову реалізацію євреями Закону «Про національно-персональну автономію», а саме вибори до Єврейських національних Установчих зборів, які відбулися в серпні 1918 р. Окрім цього, в Українській Державі існувала урядова комісія у справах німецьких колоністів, українсько-німецьке товариство культурно-економічного зближення. В листопаді 1918 р. у Києві було створено Союз поляків-землевласників [3, с. 21-30].

Вагоме місце у дослідженні етнополітичних процесів в період Гетьманату належить працям, які висвітлюють становище російської, польської, єврейської та інших національних меншин. Так вплив російського монархічного руху на політичну ситуацію у 1918 р. дослідив Руслан Пиріг [4].

В той час Київ став центром російського монархічного руху. Сюди перебралися найвідоміші російські політичні та державні діячі. В жовтні 1918 р. у Києві на з'їзді колишніх членів Державних дум, Державної ради, Церковного собору, земств і політичних партій було обрано найбільший

представницький орган антибільшовицьких сил – Раду державного об'єднання Росії [4, с. 202].

Монархічні організації, як зазначає автор, проводили конспіративні заходи, пропагували відродження єдиної і неділимої Росії, а «найбільш радикальні елементи виношували плани зміщення П. Скоропадського і захоплення влади» [4, с. 208]. Активну підривну діяльність, як зазначає Р. Пиріг, проводив Київський національний центр, провідна роль в якому належала російському правому діячеві В. Шульгіну. На території України майже легально діяли такі шовіністичні організації, як «Монархический блок», «Союз возрождения России», «Национальный центр» та 299ед. [4, с. 204].

Ставлення самого П. Скоропадського до діяльності російських монархістів, на думку Р. Пирога, було неоднозначним. Твердження про те, що Гетьман залишався вірним російському престолу є абсолютно не обґрунтованими. Автор наголошує, що в еміграції Скоропадський не прийшов до лав білого руху, він «дійсно став адептом монархії, але української, діличної, класократичної» [4, с. 209].

Кримське питання в політиці Павла Скоропадського досліджували В. Головченко, О. Лупандін та 299ед. Автори звертають увагу на те, що Павло Скоропадський займав чітку позицію щодо півострова, а саме необхідність приєднання Криму до України [5; 6]. Його «кримська політика була перспективною і єдино доцільною за тогочасних обставин» [5, с. 200]. Як зазначає Олексій Лупандін, Рада Міністрів визнала право Криму на самовизначення, яке «мало культурно-національний характер із забезпеченням прав татарського народу» [6, с. 315]. Після довгих переговорів у жовтні 1918 р. за умовами прелімінарного договору, Крим одержав внутрішню автономію у складі Української Держави [6, с. 317].

Українсько-польські взаємини досліджував О. Калакура. У монографії «Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ 299ед.», автор виклав політичні, соціально-економічні і культурні аспекти життєдіяльності польської меншини, дослідив ставлення поляків до відновлення української державності і відношення урядів Центральної Ради, Гетьманату, Директорії до польської меншини [7].

Ряд наукових праць присвячено становищу єврейської меншини в період національно-визвольних змагань на Україні 1917-1921 рр. Цікавою є публікація О. Комарніцького, присвячена становищу єврейських громад Правобережної України в добу Гетьманату Павла Скоропадського. Автор досліджує становище єврейських містечок Правобережної України у 1918 р., розглядає культурно-освітнє життя містечкових євреїв. Він зазначає, що уряд П. Скоропадського надавав фінансову допомогу єврейським школам, гімназіям, семінаріям тощо. В цей час активно діяли єврейські

культурно-просвітницькі організації – «Культур Ліга», товариство «Гарбут» [8, с. 170].

О. Комарніцький зосереджує увагу на єврейських погромах, політичних арештах та діяльності іноземного військового контингенту. В добу Гетьманату мали місце погромницькі ексцеси. В урядовій пресі часто проводилася антисемітська агітація. Особливо ситуація загострилася в червні 1918 р., після масових селянських заворушень проти «гетьмансько-німецького режиму» [8, с. 171]. У висновках автор зазначає, що ситуація, яка склалася в добу Гетьманату спричинила опозиційність з боку єврейської громади і ускладнювалася через присутність на українських землях іноземного військового контингенту [8, с. 172].

Єврейським погромам присвячені також окремі роботи В. Сергійчука і В. Доценко [9].

Українсько-єврейські взаємовідносини дослідив у статті «Міжетнічні конфлікти та протиріччя в Україні (1917-1920 рр.)» В. Устименко [10].

Отже, з огляду на викладене слід зауважити, що проблема етнополітичних процесів в Україні в період національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. і, зокрема, в період Гетьманату П. Скоропадського викликає зацікавленість вітчизняних науковців. Однак питання національної політики відносно окремих етнічних груп, а також взаємодія останніх з українськими урядовими структурами потребують більш ґрунтовного висвітлення.

Список використаних джерел

1. Лазарович М.В. Етнополітика Української влади доби національно-визвольних змагань 1917-1921 років: компаративний аналіз / М. Лазарович. – Тернопіль : ТНЕУ, 2013. – 760 с.

2. Устименко В. М. Етнонаціональна політика як фактор державотворення в Україні (1917-1920 рр.) / В. Устименко; Відп. 300ед.. Р.Я. Пиріг. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2010. – 144 с.

3. Котляр Ю. Повстанський рух етнічних меншин Півдня України (1917-1931) / Ю. Котляр. – Миколаїв: Вид-во МДГУ імені Петра Могили, 2008.– Історична бібліотека МДГУ.– Кн.1. – 156 с.

4. Пиріг Р.Я. Гетьманат Павла Скоропадського і російський монархічний рух в Україні (квітень — грудень 1918 р.) / Р. Пиріг // Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 років. – 2010. – 5. – С. 177-206.

5. Головченко В.І. Кримське питання в українській політиці гетьмана П. Скоропадського / В. І. Головченко // Національна та історична пам'ять. – 2013. – Вип. 7. – С. 192-201.

6. Лупандін О. Як вирішувалося кримське питання в ході українсько-російських мирних переговорів 1918 р.? / О. Лупандін // Історія Криму в запитаннях та відповідях / Відп. 301ед.. В. Смолій; Упорядн. Г. Боряк. НАН України. Інститут історії України. – К.: Наукова думка, 2015. – С. 315-317.

7. Калакура О.Я. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ столітті / О. Калакура. – К.: Знання України, 2007. – 508 с.

8. Комарніцький О.Б. Становище єврейських громад у добу гетьманату П. Скоропадського (на матеріалах містечок Правобережної України) // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. – Т.13. – С.165-176.

9. Сергійчук В. Погроми в Україні 1914-1920 рр. Від штучних стереотипів до гіркої правди, прихованої в радянських архівах / В. Сергійчук. – К. : О.Теліги,1998.–544с.; Доценко В. О. Єврейський погромний рух в Україні в 1917-1920 рр. / В. Доценко // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2014. – Вип. 38. – С. 100-103.

10. Устименко В. М. Міжетнічні конфлікти та протиріччя в Україні (1917-1920 рр.) / В. Устименко // Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 років. – 2011. – Вип. 6. – С. 145-186.

*Третяк Василь Павлович, кандидат філософських наук,
доцент кафедри політичних наук КНУБА*

«ТЕХНОЛОГІЗАЦІЯ» КУЛЬТУРИ І РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА

На сьогоднішній час на всіх рівнях законодавчої і виконавчої влади іде інтенсивна робота по втіленню в життя політичних рішень стосовно практичної реалізації положень і принципів регіональної політики і місцевого самоврядування, що являється відображенням більш довготривалої мети – політики децентралізації. Ця обставина визначається дуже багатьма чинниками, головна з яких – це наявність значних відмінностей у розвитку областей, міст, сіл і селищ території України. Спостерігається стала міжрегіональна поляризація в економічному розвитку, в соціальному забезпеченні життя людей, що визначається сукупністю природно-географічних, економічних, історичних, культурологічних, ментальних і інших факторів, кожен з яких потребує окремого об'єктивного аналізу. Здійснення стабільної довготривалої

регіональної політики відбувається в надзвичайно складних умовах трансформації суспільства в Україні, обтяжених агресією Росії і зтяжною економічною кризою.

Згідно Конституції територіальний устрій України ґрунтується на засадах єдності та цілісності державної території, поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади, збалансованості соціально-економічного розвитку окремих територій з урахуванням їх історичних та культурних традицій, демографічних та екологічних особливостей. Але в реальності це потребує переформатування багатьох сфер життєдіяльності, стосовно до місцевих особливостей.

В літературі для ґрунтовного дослідження стану соціально-економічних і соціокультурних процесів за розмірами території, масштабами та спеціалізацією виробництва, місцем у загальнодержавному розподілі праці виділяють: мікрорегіони, мезорегіони і макрорегіони. Макрорегіони – значна територія країни, на якій розташовано 10 і більше областей. На Україні, як правило, виділяють два макрорегіони: лівобережна Україна; правобережна Україна з досить суттєвими відмінностями як природного, виробничого, географічного так і соціокультурного характеру, що в сучасних складних соціально-політичних і соціально-економічних умовах нерідко використовується антиукраїнськими силами для розпалювання сепаратистських умонастроїв.

Для визначення загально-географічного розташування регіону користуються такими узагальнюючими показниками: загальна територія регіону, протяжність кордонів, з якими іншими регіонами він межує, загальна кількість населення, щільність населення, наявність природних ресурсів, розвиток окремих галузей економіки, соціальної сфери і обслуговування, транспорту і таке інше. В залежності до використання тої чи іншої сукупності показників, що являють собою провідну основу для районування, існують різні підходи до відокремлення певної території у вигляді умовно окресленого регіону. Це природничий підхід, економіко-географічний, історико-етнографічний, соціальний та економічний, культурологічний тощо. Усі пропозиції щодо регіонального поділу України побудовані на використанні принципу, згідно з яким до складу регіону включають певну кількість споріднених областей, які характеризуються приблизно однаковим рівнем природно-географічних, кліматичних умов та певним рівнем показників, що відображають стан економічного, соціального розвитку, рівнем зайнятості та життя людей.

Найбільш розповсюдженим є економіко-географічне районування – науково обґрунтований розподіл країни на економічні райони, які формуються в умовах конкретного природного середовища в процесі розвитку продуктивних сил на основі раціонального використання

природних ресурсів з врахуванням суспільного поділу праці. Економіко-географічний підхід дає можливість більш ґрунтовно оцінити окремі територіальні угруповання, всебічно висвітлити особливості соціально-економічного стану окремих регіонів, оцінити стан та розвиток продуктивних сил, від яких залежать умови життя людей, які визначають місце та роль окремих регіонів в загальному розвитку як економіки так і всієї соціокультурної сфери країни. Економіко-географічне районування пов'язане із загальним станом окремих галузей господарства країни, з наявністю та використанням природного та ресурсного потенціалу. При економіко-географічному районуванні використовують об'єктивні показники соціального та економічного змісту за тривалий період часу, що дає змогу всебічно оцінити фактори, що впливають на виділення окремої території в певний регіон.

Процес регіональних досліджень вимагає виділення у вигляді відокремленого об'єкта дослідження певної території – регіону, що за сукупністю своїх елементів відрізняється від інших територій, одночасно характеризується певною цілісністю, єдністю, однозначністю.

В науковій літературі по проблемам регіональної політики в основному аналізуються комплекс вищезазначених параметрів, а параметр культури тільки позначається, а не виступає важливим методологічним принципом при прогнозуванні розвитку регіонів.

Для його реального використання недостатньо розглядати культуру тільки в якості мистецтва або кількості закладів культури.

Перш за все в сфері управління регіонами, потрібно усвідомлення того факту, що культура включає в себе високу ступінь майстерності, доцільності і пронизує собою всі сфери життєдіяльності людей, виступаючи ідеалом, до якого потрібно постійно прагнути. Тому, образно кажучи, культура містить у собі всі економічні, виробничі, географічні, природничі, соціальні, гуманітарні і інші категорії і параметри органічне поєднання яких в цих та інших видах діяльності зможе в майбутньому виробити ефективну стратегію найбільш ефективного вирішення регіональних проблем.

З методологічної точки зору завдання імплементації культури у всі сфери життєдіяльності і виведення її на «технологічний» рівень являється архіскладним. Тобто, мова іде про те, щоб усі напрями життя і управління регіонами проектувались і управлялись на основі соціокультурних імперативів, за логікою культури. Тому, на мій погляд, акцент повинен зміщуватись в царину діяльності людського духу. Саме аналіз в попередні десятиліття категорії діяльності дозволив радянським філософам і соціологам вийти за межі оцінювання її предметності і об'єктивності і звернутися до такого фундаментального поняття як дух. Цим самим був покладений початок подолання, по суті, вульгарно-матеріалістичного уявлення в масовій

свідомості того, що головним спонукальним чинником до діяльності є матеріальні потреби та інтереси. Адже потенціалом діяльності, її зарядом є дух, а її конечним результатом – предмети, речі, артефакти (матеріальні чи ідеальні), бо людська активність і виробляє знаки, речі, символи тощо як лики соціокультурної діяльності. Як пише С.Б.Кримський «Дух – це не субстанція, а стан активності; це те, що робиться всередині діяльності під кутом зору трансформації стану речей в стан ідей та розкриття стану ідей в стан речей. Дух характеризує самоздійснення суб'єкта, його здатність відтворювати себе у предметному світі (зокрема, культурі) та розпредмечувати цей світ через творчу особистість. Як єдність процесів творчого опредмечування і розпредмечування дух виступає в об'єктивній та суб'єктивній формі» [4., 47].

Розглядаючи діяльність як певний тип відношення до дійсності, необхідно підкреслити, що діяльність в людському суспільстві на відміну від поведінки в тваринному світі визначається не біологічно заданими, а історично виробленими соціокультурними програмами. Наочність цих програм і дозволяє говорити про перехід від поведінки як системи дій, спрямованих на підтримку біологічного існування в рамках «генетично обумовленої екологічної ніші», до діяльності як специфічно людської форми активного відношення до оточуючого світу, зміст якої складає цілеспрямована зміна і перетворення цього світу на основі засвоєння і розвитку різноманітних форм культури, як вітчизняної, так й світової.

У зв'язку з цим постає питання, а чи розробляються програми розвитку регіонів України на основі соціокультурних програм? Якщо такі соціокультурні програми і існують в регіонах, то вони стосуються в основному різних форм мистецтва, будівництва закладів культури – мережі будинків культури, бібліотек, туристичної галузі, облаштування місць відпочинку, проведення дозлля і т.п. Іншими словами, культура, як у свідомості управлінців, різного роду спеціалістів, так і у масовій свідомості, розуміється як важлива, але зовнішня сфера життєдіяльності регіональних спільнот. Тому, наприклад, виробнича сфера начисто випадає із сфери культури. На повсякденному рівні це виглядає приблизно так: людина, що закінчила роботу на підприємстві, в полі чи в офісі перевдягається в відповідний одяг і іде в театр, в бібліотеку чи на концерт «культурно відпочити».

Оскільки соціокультурна діяльність – це перш за все активна діяльність людського духу, охарактеризуємо категорію діяльності з філософсько-світоглядної точки зору, щоб пересвідчитися в необхідності її імплементації в середину всіх інших спеціальних видів діяльності як їх внутрішнього виміру. В обширній філософській, соціологічній, психологічній літературі по проблемі людської діяльності намітились два основних підходи: універсалістський і неуніверсалістський.

Прихильники універсалістського підходу розглядають діяльність як універсальну норму людської культури. На їх думку, за її допомогою в формі цілепокладання долається тиск любих зовнішніх факторів і умов шляхом перетворення наочно даного буття. Для діяльності як вільного цілепокладання на відміну від цілеспрямованої поведінки, не має в цьому відношенні яких не будь нездоланих обмежень. Всі згодні з тим, що діяльність є специфічно людською формою активності, але наскільки вона універсальна? Чи вичерпує ця форма активності своєрідність людського відношення до світу? Цей сумнів зумовлений декількома обставинами.

По-перше вузькою трактовкою категорії діяльності у власне концептуально-теоретичному плані, тобто як проєкції суб'єкта на об'єкт, тільки як зміна об'єкта в відповідності з заданою системою цілей і програм. Логічно передбачити, що вона саме так розуміється і використовується в реальній практиці сучасних програм регіонального розвитку. Ясно, що в такому розумінні діяльності вона не може виступати підвалиною людського буття ні в плані соціуму, ні в плані індивідуального існування. Безперечно, що сутність людини значно багатша, різноманітніша і складніша, чим тільки система її діяльності. І таким чином зрозуміла категорія діяльності не дає ключа до аналізу «скритих потенцій» людини. Безумовно діяльність потрібно розуміти не тільки як зміну зовнішньої дійсності, але і як перетворення внутрішнього світу людини, її раціональну і чуттєво-емоційну сфери. Саме ця складова діяльності і повинна стати домінуючою в соціокультурному проектуванні розвитку регіонів.

По-друге, сумніви в застосуванні поняття діяльність в якості пояснюючого принципу ґрунтуються також на тому, що діяльність зовсім не є універсальною нормою людської культури. Говорять про те, що існують суспільства (або їх історичні фази), в яких на перший план виступає аспект динаміки, творчості, продуктивності діяльнісного відношення до світу. В таких суспільствах і виникає діяльнісний світогляд, висока ціннісна уява про діяльність. Саме цієї фази потребує зараз Україна. Існували і існують типи суспільств з домінуванням традиційності, консервацією вироблених соціокультурних норм. В таких суспільствах, звичайно, панують інші ціннісно-світоглядні настанови. Для України зараз це складна соціокультурна проблема – поєднання багатих культурних традицій з сучасними культурними інноваціями.

По-третє, скепсис, або стримане відношення до конструктивних можливостей поняття діяльності обумовлюється іноді не сприйняттям конкретних варіантів теорії діяльності або форми діяльнісного підходу, що цілком виправдано. Відомо, що далеко не всі форми діяльності, в тому числі і духовні, мають позитивний, конструктивний характер спрямований на розвиток людини і збереження та використання культури.

В сучасній соціально-філософській літературі постмодерну чітко проглядається відхід від розуміння людської діяльності тільки як технологічного впливу суб'єкта на об'єкт, його перетворення і подальшого споживання як головної цінності «окультуреної» природи. Тим паче, що в сучасній Україні для такого розуміння і використання діяльнісного підходу існують всі об'єктивні підстави, які можуть привести до формування суспільства з абсолютним культом споживацької психології і культивування «одномірної» людини.

«Технологізація» культури і імплементація її у всі сфери життєдіяльності регіонів виглядає як надзадача на тривалу перспективу, глибинну сутність якої складає актуалізація і реалізація скритих потенцій особистості як в її соціальному так й в індивідуальному бутті.

Перш за все, на мій погляд, необхідно формувати проєктивну, програмну діяльність на основі філософсько-світоглядної методологічної парадигми, де на виході повинні бути не тільки речі, їх кількість і якість, а й «міра розвитку людини». Більшість вчених погоджуються з тим, що діяльність не є єдино можливим, універсальним способом людського буття, культури, соціальності, не є єдиний і всеохоплюючий спосіб взаємозв'язку людини зі світом. Існують і позадіяльнісні сфери буття, або їх ще називають *запорогові*. Діяльність в основному застосовується в сфері допорогових, тобто відкритих, освоєних областях буття людини. Запорогова сфера – це сфера творчості, яка теж є діяльністю, креативною діяльністю. Перш ніж стати діяльністю, воно спочатку повинно бути наддіяльнісним відношенням суб'єкта до світу і до самого себе, відношення до всього суцього як такого, що може бути іншим. Це вказує на проблему глибинного міжсуб'єктного спілкування – онтологічної властивості людини як родової істоти. Сутністю цього спілкування є не зовнішня користь, а самоствердження себе в сфері суцього, самореалізація і самодіяльність. Тоді відкривається шлях до пояснення мотивації діяльності не із потреб любого штибу і рангу, а, навпаки, контролю над потребами і підкорення їх ціннісній мотивації. Але ціннісні (культурні) змісти в їх безумовній значущості для суб'єкта зовсім не піддаються редуції їх до будь яких продуктів діяльності.

Список використаних джерел

1. Зінь Е.А. Регіональна економіка. К., 2007. 524 с.
2. Чекаленко Л.Д. Зовнішня політика України. К. : «Либідь» 2006. 707 с.
3. Пивоев В.М. Философия культуры. М., 2009. 425 с.
4. Кримський С. Б. Запити філософських смислів. К. : «Парапан» 2003. 238 с.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ І ВИКЛАДУ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ ТА ПОШУК ШЛЯХІВ ЇЇ ВИРІШЕННЯ

Реформування сучасної системи освіти передбачає, зокрема, гуманітаризацію навчального процесу на основі поглибленого вивчення культурного надбання людства. Особлива роль у вирішенні цієї проблеми належить модулю «Історія української культури», який об'єднує систему і чимало способів глибокого пізнання складних питань вітчизняного культурно-історичного процесу [4, с. 4].

Більше того, вивчення історії вітчизняної культури є доцільним і потрібним, бо потенційно спроможне формувати у студентів дух патріотизму, усвідомлюючи відчуття причетності до національної культурно-історичної традиції, адже кожен носій вищої освіти має знати культуру власної держави і народу.

Отже, проблему, якій присвячено цей матеріал, коротко можна сформулювати так: якою може або повинна бути «Історія української культури» як навчальна дисципліна чи окремий модуль. Вже у самій назві курсу кожна слово потребує фахової дискусії.

Щодо поняття «культура», то, можливо, було б достатньо його традиційного і поширеного розуміння – як сукупності матеріальних і духовних здобутків людства. А вже прийнявши його можна було б з'ясувати, що саме ввійде до навчальної програми із цієї «сукупності» пропустивши її безмежне розмаїття цих «здобутків» через певну світоглядну призму.

Далі – щодо «українськості». Які явища позначатимемо як українські, які – ні та чому? І чи йдеться тут про відмінність між етноцентричним принципом і територіальним, згідно з яким усе, що відбувалося на теренах України, слід розглядати як «українське»? Адже це надто тонке питання. Воно передбачає, зокрема, пошук такої форми консенсусу, коли в описові культуротворчих процесів ми нікого і нічого не скривдимо, або насильно зачисливши його до «українського» поля, або, навпаки, сепарувавши його із цього простору. Доречно нагадати при цьому, що сучасна Україна є поліетнічною державою. Відтак українські студенти, які етнічно не є українцями, мали б побачити і в історії української культури докази причетності власних народів до творення цієї культури як здобутку спільної для всіх Батьківщини.

І нарешті, про поняття історія. Що воно означає, коли йдеться про культурні явища: це хронологічний виклад подій чи їх подання через певну методологію, а також методичну доцільність їх аналізу? І чи доцільно в такому разі крізь призму «історії» розглядати не лише у хронологічному, а й у поліхромному порядку?

Перелік означених питань можна продовжити. І всі вони мають не стільки частковий, скільки концептуальний характер, і від наших відповідей залежатимуть змістовне наповнення навчальної дисципліни, принципи відбору та презентації дидактичного матеріалу, способом зацікавлення студентів, очікування щодо отриманих внаслідок викладання та засвоєння означеного модуля дисципліни та об'єктивних підстав для їх оцінювання.

На часі від постановки проблеми перейти до шляхів її вирішення. Оскільки йдеться про частину гуманітарної (а, отже, соціально значущої) дисципліни, рекомендованої до викладання в усіх ЗВО студентам усіх спеціальностей, то логічно очікувати, що визначення її концепції, мети й завдань мало б стати наслідком консенсусу, досягнутого в дискусіях фахівців. У нашому випадку, на жаль, цього не сталося. Жодного разу не було публічно обговорено ані доцільності його впровадження, ані його мети та завдань, ані головних параметрів його наповнення.

Означені обставини зумовлювалися як об'єктивними, так і суб'єктивними причинами, головними з яких були: а) здолати ідеологічну заангажованість радянської гуманітарної науки та перевести ситему виховання молоді із ксенофобського радянсько-комуністичного дискурсу на демократичний і толерантний; б) змодельовати таку версію історію української культури, яка сприяла б консолідації суспільства задля звершення «національної ідеї» - побудови самостійної держави. І ця шляхетна мета вимагала негайних дій, не полишаючи місця і часу для сумнівів, роздумів чи обговорень [1, с. 78].

За роки після здобуття незалежності України, зокрема, побачили світ академічне видання «Історія української культури»: У 5-ти т. (9-ти кн..) – К.: Наукова думка, 2001-2013; а також фундаментальна праця М. Поповича «Нарис історії культури України». – К.: «АртЕк», 1999. – 728 с., але ці обидва видання надто розлогі, вони написані академічною мовою і мають обмежений наклад, а тому не можуть слугувати підручниками для студентів при вивченні ними стислого оглядового курсу (30-32 ауд. год), але вони повинні б стати у пригоді викладачам як ґрунтовна база для укладання власних лекцій та підготовки та видання відповідних посібників.

За більш ніж два десятиліття викладацьким загалом України уже опубліковано десятки підручників і посібників з цього предмету, серед яких, зокрема, і посібники, видані викладачами кафедри політичних наук

КНУБА. У подальших виданнях потрібно врахувати все, що здобуто в умовах незалежності України, а також все те, що становить наукову цінність і видане протягом ХХ ст.

Список використаних джерел

1. Довга Л. Посібник із курсу «Історія української культури» : питання до дискусії/ Довга Л. Філософська думка. Український науково-теоретичний часопис. – 2016. – №3. – С.74-89.
2. Історія Української культури. За заг. редакцією І.П.Крип'якевича Вид.2-е. – К.: «Либідь», 1999. – 656с.
3. Історія української культури [Текст] : курс лекцій / О.В.Лихолат, П.А.Дегтяр, С.Ю.Боева та ін.; під заг. ред. д-ра іст. наук С.О.Костилевої. – К.:НТУУ «КПІ», 2010. – 336 с.
4. Історія української культури: навчальний посібник /Є.В.Перегида та ін. – К.: КНУБА, 2011 – 152 с.
5. Історія української культури: навчальний посібник /Є.В.Перегида та ін. – К.: КНУБА, 2015. – 200 с.
6. Огієнко І.Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. Репринтне відтворення видання 1918 р./І.Огієнко – Київ.: «Абрис»,1991. – 272 с.
7. Перегида Є., Малкевич А., Семко В., Ксеніч А. Мовна політика в Україні: між символічним насиллям та вільним мовним вибором. Монографія./Є.Перегида – Київ.: «Бескиди», 2017. – 207 с.
8. Українська культура : історія і сучасність: Навчальний посібник/ За ред. Черепанової С.О. – Львів: Світ, 1994. – 456 с.

*Деревінський Василь Федорович, доктор історичних наук, проф.,
професор кафедри політичних наук КНУБА,
Пащенко Іванна Богданівна, бакалавр*

ТРИПІЛЬСЬКА ПРОТОЦИВІЛІЗАЦІЯ ТА ЇЇ МІСЦЕ В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО ЕТНОСУ

Серед енеолітичних племен на території сучасної України провідне місце посідали племена трипільської культури. Західна смуга Лісостепу, що простягалася на заході від Волині й Поділля, на півдні — до Дністра, на сході — майже до Дніпра, стала тереном колонізації спільнот, що сформувалися в Північній та Центральній Європі. У середині V тис. до Н. Х. на Закарпатті вони залишили культуру розписної кераміки, а на Волині та Поділлі — культуру лінійно-стрічкової кераміки, яка зародилася у Карпатському регіоні. Носії цих двох культур мали досить

розвинені хліборобство і скотарство, що проявляється у широкому асортименті зернових (ячмінь, пшениця, просо, овес, жито) та в наявності великої і дрібної рогатої худоби та коней і свиней [1, с.78].

Що являли собою за останніми даними розкопів трипільські житла (площадки)? На поселенні Коломийщина, добре вивченому Трипільською експедицією, і в ряді інших пунктів, трипільські жилі будівлі являли собою багатородинні доми єдиного родового колективу, в яких провадилось спільне господарство. Це — наземні глинобитні будівлі великих розмірів, що доходять площею до 120 — 140 кв. м (20 х 6 м, 21 х 7 м). Вони складаються з кількох камер, розділених поперечними перегородками, в кожній з яких є по одній або дві печі. Конструкція камер будинку часто неоднакова. Крім того, в них удається спостерігати різні переробки.

Багато цікавого для уявлення про трипільський будинок дають глиняні моделі жител, які знаходять в розкопах поруч з іншими предметами культу (наприклад, глиняними фігурками), призначеними для культово-обрядових дій. Знайдені в поселеннях коло Сушківки, Попудні і Володимирівки на Уманщині моделі дають змогу поповнити наші відомості про трипільське житло і добре зрозуміти внутрішнє влаштування цього будинку. Разом з тим позначені на моделях деталі і зроблені при розкопах спостереження багато в чому збігаються.

Будівна техніка в епоху трипілля стояла на досить високому ступені розвитку. Дерево і глина були основними будівельними матеріалами. Дерев'яний (плетений) каркас невисоких стін обмазувався глиною, при чому в глиняну обмазку (в формі вальків) додавали рослинну домішку. В верхніх частинах стіна з таких вальків була, очевидно, не обпалена, а в місці прилягання до основи долівки вона злегка обпалена і утворює разом з укладеними на місці житла вальками фундамент, основу будівлі.

Людина в епоху трипілля будувала своє житло надзвичайно різноманітно, використовуючи поруч з деревом вальки і плитки з обпаленої глини. З вальків, наприклад, крім основи стін і долівки, в будинку робили основу поперечних перегородок, валькова обмазка йшла й на будівництво склепіння печі — вона разом з глиною вкривала плетений каркас з лози. З плиток робили багатощарову долівку, облицховували ними підвищення; з товстіших плиток робили черинь печі.

В житлі постійно спостерігається фарбування окремих його частин, як от зовнішніх стін, печі або колопінного підвищення. Крім того, цікаве фарбування і розпис дають моделі давніх жител: на стінах їх ззовні і зсередини ми бачимо розпис; так само розписом прикрашені вхід і вікно, іноді поріг і долівка. Одна з найцікавіших частин трипільського житла — це піч. В житлі, що складається з кількох камер, звичайно є не одна, а

кілька печей (за числом камер). В великому багатокамерному будинку буває 5 і 6 печей, в кожній камері по одній, а в деяких по дві. Прямокутні склеписті печі завжди вищі долівки і стоять на особливій основі, яка складається з спеціально покладеної валькової основи і часто багатопарового череня печі. На місці розкопів печі виявляються завжди в вигляді великої купи дуже обпаленої (часто до ошлакованості) обмазки заваленого склепіння. Великі вальки пічного склепіння лежать звичайно в зруйнованому стані просто на плитах череня. З одного (зовнішнього) боку вони згладжені, з другого (внутрішнього) ясно помітні сліди відбитків дерева або лози, з яких були збудовані стіни і склепіння печі, а далі обмазані глиною і обпалені. Від сильного вогню (температура доходила понад 1000°) обмазка печей дуже скипала і доходила до оскління поверхні. [2, Розділ V]

У ремісничому виробництві високого рівня досягли чинбарство, кушнірство, прядіння, ткацтво, гончарство та металоливарництво, про що свідчать стандартизація форм їхніх виробів, а також виникнення відповідних спеціалізованих центрів, які обслуговували довколишні місцевості. Освоївши всі відомі для первісної епохи прийоми обробки міді, пізні трипільці остаточно зрозуміли переваги металевих знарядь, що ставали незамінними при деревообробці та будівництві. Поряд з цим не втрачало свого значення і постійно вдосконалювалося мистецтво обробки кістки, дерева, рогу, каменю (зокрема кременю), з яких виготовляли зброю та побутові предмети. Трипільці досконало володіли всіма первісними прийомами обробки цих матеріалів — різанням, свердлінням, шліфуванням тощо. Це створювало передумови для вдосконалення кушнірства, прядіння, ткацтва, які головним чином працювали на виготовлення одягу та взуття. З транспортних засобів трипільці активно використовували сани, в які запрягали волів. Імовірно вони вже вміли виготовляти плоти й човни. [1, с.85]

Знайдено чимало скульптурних виробів, зображаючих людину або тварину. Зображення людини — це звичайно жіноча постать, рідше постать чоловіка. Який зміст вкладали в них первісна людина і для чого вона робила ці фігурки?

Досі думки вчених щодо призначення цих дивних виробів давньої пластики розходяться. Деякі, наприклад, Обермайер, який вивчав мистецтво первісної людини, приходили до висновку, що відомі по всьому Середземномор'ю, в Трої, на Криті і в Дунайському басейні глиняні фігурки являють собою «не прості глиняні іграшки, а мають в основі глибшу, релігійну ідею». Інші, як Гернес, вивчаючи ці фігурки з чисто мистецтвознавчого погляду, вважали їх «не то ідеалом первісної краси, не то ідолами, позбавленими всякого іншого значення, крім того, яке вкладали первісна людина в образ жінки». Існує також думка, що

трипільські фігурки зв'язані з культом покійника і що їх спалювали або лишали разом з померлим на площадці, яка також була «домом мертвих».

В протилежність цим думкам існує погляд, що трипільські фігурки є дитячі іграшки. Але після розкопів на поселенні Коломийщина, які встановили, що площадки є житлами, з'ясувалось, що з кожному з них в певних місцях будинку постійно міститься кілька фігурок, розташованих коло вогнища або коло посудини з перепаленими кістками тварин. [2, Розділ IX]

Трипільське землеробське суспільство досягло високого рівня розвитку і стояло на порозі цивілізації. Останньою називають такий рівень соціально-економічного розвитку суспільства, коли виникають міста і писемність. Величезні трипільські поселення Майданецьке, Тальянки, Доброводи та інші, які налічують до 3 тис. жител і займають площу 200—400 га, по праву вважаються протомістами. Житла тут розташовані концентричними колами, які, можливо, з'єднувалися з центром численними радіальними вулицями. Населення цих племенних центрів перевищувало 10 тис. осіб.

Отже, трипільські протоміста і протописемність дають підстави вважати Трипільля протоцивілізацією. Однак переступити поріг цивілізації трипільцям так і не вдалося, через певні вади економіки та природні негаразди, які спіткали суспільство в IV тис. до н. е.

Господарська культура трипільців мала комплексний характер: домінуюче відтворювальне господарство, основою якого було землеробство, доповнювалося привласнювальною діяльністю. Враховуючи пануючі тоді технологічні прийоми обробки землі та рівень продуктивності праці, для забезпечення однієї особи рослинною їжею треба було засівати біля 0,3 га землі, а однієї сім'ї — 2 га. Досить високого рівня набуло тваринництво.

Екстенсивна перелогова система орного землеробства зумовила спочатку заселення, а потім виснаження всіх придатних для господарської системи чорноземів Правобережної України. Зміни клімату в бік зростання посушливості й поширення степів довершили колапс землеробської економіки, яка була фундаментом протоцивілізації Трипільля.

Вичерпання можливостей екстенсивного землеробства, знищення лісів на значних обширах, які перетворилися на потенційні пасовиська, поширення степів у зв'язку з аридизацією клімату наприкінці IV тис. до н. е. стимулювали підвищення ролі відгінного скотарства.

Значення Трипільля у первісній історії України полягає в тому, що саме з ним пов'язана остаточна перемога відтворюючої економіки на українських землях в IV тис. до н. е. Перехід частини трипільців

від землеробства до скотарства знаменував кінець трипільської сторінки в давній історії України.[7, с.12]

Серед учених існують різні погляди на роль і значення трипільської культури в україногенезі. Зважаючи на її зрілість, самобутність та важливе місце у давній історії України, чимало дослідників схильні вбачати у трипільцях свого роду базову основу формування українського етносу. Підстави для таких тверджень дає збереження у життєдіяльності українців етнокультурних рис трипільської доби, пов'язаних з общинним устроєм поселень, сімейним типом ведення господарства, поширенням своєрідних землеробських обрядів та архітектурних традицій, культу родючості тощо. Отже, неможливо заперечити реальних впливів трипільців на процес україногенезу, як, зрештою, й будь-якої іншої спільноти, що тривалий час перебувала на території України. [1, с.87]

Список використаних джерел

1. Савчук Б. Українська етнологія / Савчук Б. – Ів.- Франківськ: Лілея-НВ, 2004. – 78-88 с.
2. Пассек Т. - Трипільська культура - К., 1941. – 595с.
3. Белановская Т.Д. - Трипольская культура - Л., 1958. – 48с.
4. Бурдо Н.Б. - Населення раннього етапу Трипільської культури межиріччя Дністра та Південного Бугу
5. Залізняк Л. Л. Походження українського народу.— К., 1996. – 31с.
6. Залізняк Л.Л. Від склавинів до української нації. — К., 1997. – 256с.
7. Залізняк Л.Л. Трипільське коріння українців: міф чи реальність? – 17с.
8. Алексеева Т. И. Этногенез восточных славян по данным антропологии. — М., 1973.
9. Біляшевський М.Ф. Борисівське городище // зб. Трипільська Культура на Україні (ТКУ), т. I, Київ, 1926. — 1-7с.
11. Борисенко В. Й. Курс української історії. З найдавніших часів до ХХ століття. — К, 1998. — 616с.
12. Енциклопедія трипільської цивілізації. – К., (ЕТЦ) Укрполіграфмедіа. – Т.І – 703 с.; та Т. II – 654 с.

Філіпчук Олександра Юрївна, студентка КНУБА

ЛУЦЬКІ ПІДЗЕМЕЛЛЯ

Тема луцьких підземель мало досліджена, наповнена вигаданими історіями, що ускладнює пошук реальних об'єктів. Територія, яку можна

було б археологічно дослідити, тепер забудовується. Масштабні дослідження в Луцьку не проводилися.

Луцькі підземелля згадуються у декількох книгах, але ця тема мало проаналізована в українській історіографії. Найновішим і найповнішим дослідженням з цієї теми є стаття О.Котиса [1, с. 2] та книга С.Терського [2, с. 2]. Також тема луцьких підземель згадувалась у працях Р. Г. Метельницького [4, 5, с. 2-3], Б. В. Колоска [3, 5, с. 2-3] та П. О. Троневи́ча [6, 7, с.3].

Мета роботи – дослідження підземель Луцька шляхом аналізу різних джерел інформації, відтворення цілісної картини луцьких підземель.

Формування підземель розпочалося на початку XIV століття для захисту від пожеж та набігів татар. У 1616-му році розпочалося будівництво костелу, який складався з вітальні, підземного храму з місцем для вітваря. На сьогоднішній день са́ме підвали костелу збереглися краще інших підземних споруд і є найбільшими серед підземель Луцька.

Підземелля будувалися з різних причин, а тому й мали різні призначення:

Підвали і льохистаровинних будинків

У XIV столітті Луцьк став активно розбудовуватися. Луцьк вів торгівлю із містами Європи та Сходу. Стрімкий економічний розвиток призвів до певних трансформацій в містобудуванні. Будинки забудовувались щільно, без розривів. Два поверхи цих будинків були підземні. Верхній підземний поверх був підвалом, чипивницею, де зберігалися скрині з майном і дорогоцінностями. Нижній поверх був льохом, або холодним підвалом. У ньому робили приямок із дверима-лядою, в який весною складали лід, щоб він впродовж літа був холодним. Ці двоповерхові підвали складалися з досить просторих кімнат і сходових кліток до них. Згодом підвали були з'єднані в суцільну підземну забудову з відносно тонкими перегородками. В пізніші часи ці підвали починали руйнуватися і перетворювалися в довгі підземні галереї [1, с. 2].

Каналізація старовинних будинків-монастирів

Від кожного монастирського будинку в бік найближчої річки оборонного рову йшли довгі вузькі каналізаційні тунелі. Підземні ходи були обмуровані цеглою. Тунелі були вузькими і невисокими. Їх довжина була від кількох десятків до кількох сотень метрів.

Підземна частина давніх католицьких монастирських комплексів та православних церков (крипта)

Протягом всієї історії в Луцьку було більше 40 церков та монастирів і кожна будівля обов'язково мала підземелля. Підземелля виконували сакральну функцію (поховання духовенства, представників влади та жертводавців). Підземелля під лютеранською кірхою були пристосовані під трапезну. У церкві колишнього Луцького братства (XVII ст.) також існувала крипта. В XIX столітті храм занепав, крипту пограбували і зруйнували поховання.

Домініканський монастир (XIV ст.) має двоповерхові підвали, які сполучені з річкою Стир [3]. Підземні ходи під монастирем бернардинів також тягнуться у бік річки Стир і мають довжину 120 метрів та розмір 0,6х1 метр. Підземелля Єзуїтського архітектурного комплексу—найбільші серед усіх підземель Луцька. У підземеллях містяться залишки давніх розписів та настінні латинські написи. Тут був підземний храм. Є кімнати для трапези, поховання та інші.

Підземні виходи із замку Любарта

Найменша група підземель, складається з кількох підземних виходів із замку Любарта. Один із них виходив на луг, а інший – до річки Стир. Підземні ходи були вузькими і не довгими. Ходи слугували для того, щоб таємно покинути оточений замок або швидко проникнути в нього зовні а також давали змогу поповнювати запаси прісної води під час облоги. В документах вони називаються потайниками, або колодязями для схову від татар.

Сподіваємося, що в подальшому дослідники продовжать вивчення цієї маловідомої, але об'ємної теми.

Список використаних джерел

1. Хроніки Любарта: Котис О. Підземний Луцьк: забутий світ історії. [Електронний ресурс] // Хроніки Любарта. - 2017 - 12 грудня - СПб. : Хроніки Любарта, 2003 -. Режим доступу: <http://www.hroniky.com/articles/view/272-pidzemnyi-lutsk-zabutyi-svit-istorii>, вільний. - Загл. з екрану. (30.10.2018).
2. Терський С. В. Лучеськ Х–XV ст./С. В. Терський—Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2006— 252 с.—(Історія Луцька; т.1).
3. Колосок Б. В. Римо-католицькі святині Луцька / Б. В. Колосок. — К.: Техніка, 2004. — 224 с. — (Національні святині України).
4. Метельницький Р. Г. Деякі сторінки єврейської забудови Луцька./Р. Г. Метельницький.— К.: Дух і літера, 2001. — 178 с
5. Колосок Б. В. Луцьк: Архітектурно-історичний нарис./Б.В.Колосок, Р. Г.Метельницький — К.:Будівельник, 1990. — 192 с.
6. Троневиц П.О., Хілько М.В., Сайчук Б.Т. Втрачені християнські храми Луцька / П. О. Троневиц, М.В. Хілько, Б.Т. Сайчук — Луцьк, 2001, — 80 с.
7. Троневиц П. О. Оповідання з давньої історії Луцька / П. О. Троневиц. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2006. – 106 с.

Наукове видання

РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА: ІСТОРІЯ, ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ, АРХІТЕКТУРА, УРБАНІСТИКА

23 листопада 2018 року

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

ВИПУСК IV

**Частина
друга**

Матеріали друкуються в авторській редакції

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, галузевої термінології та інших відомостей

Підписано до друку 10.11.2018 р.
Формат 60x84 ¹/₁₆. Гарнітура Times.
Папір офсетний. Друк на дублюванні.
Умов. друк. арк. 21,58. Облік.-вид. арк. 23,57
Зам. № У250-97. Тираж 300 прим.

Видавець та виготовлювач ФО-П Шпак В. Б.
Свідоцтво про державну реєстрацію В02 № 924434 від 11.12.2006 р.
Свідоцтво платника податку: Серія Е № 897220
м. Тернопіль, вул. Просвіти, 6.
тел. 8 097 299 38 99
E-mail: tooums@ukr.net